

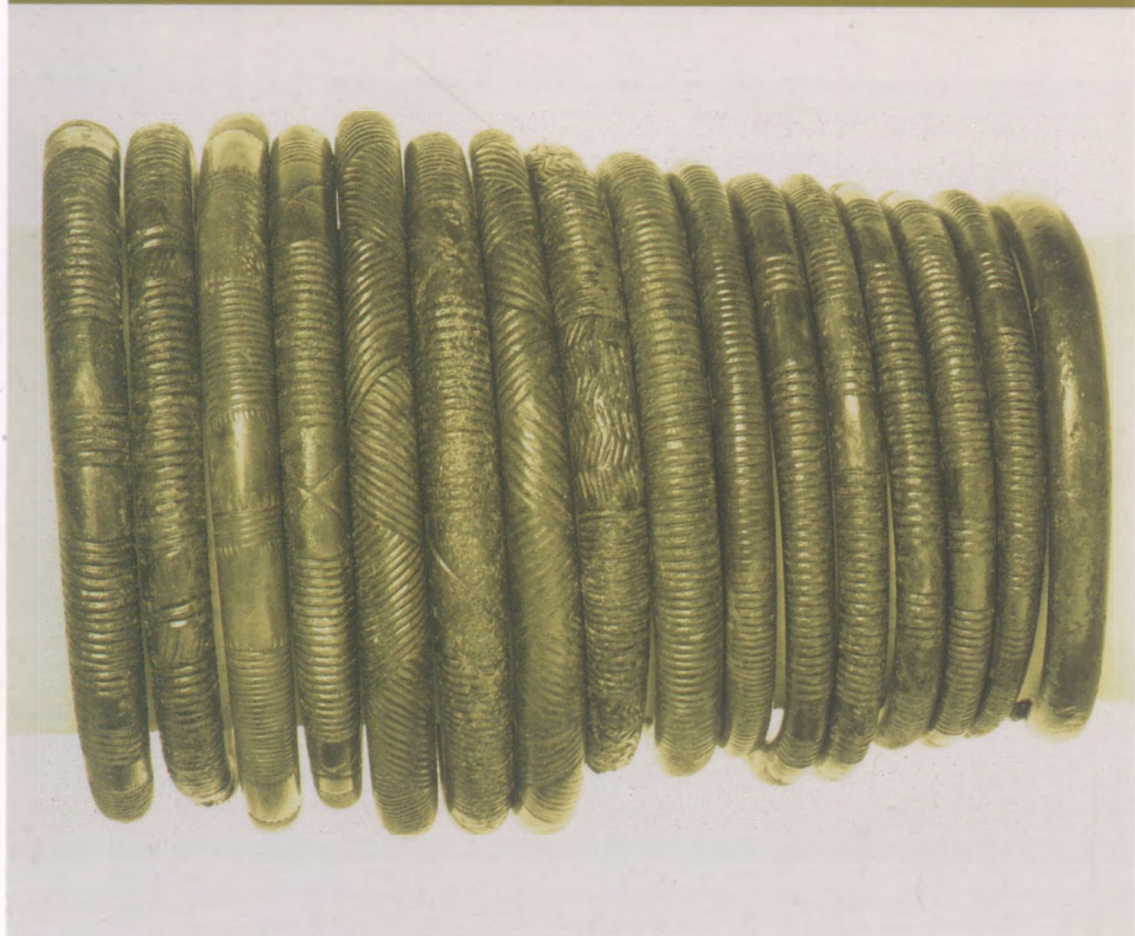
32 1.106

11 / 2009

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

prehistoric newsletter

11. évfolyam – 2009.

11 / 2009

Tartalom / Contents

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

prehistoric newsletter

BUDAPEST, 2010

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Szerkesztők:

Anders Alexandra

Kalla Gábor

Kiss Viktória

Kulcsár Gabriella

V. Szabó Gábor

Fordítás, idegen nyelvi lektorálás:

Pávai Éva – Ulf Morche (német)

Seleanu Magdaléna – Szeverényi Vajk (angol)

Szerkesztőség címe:

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

e-mail: osreglevelek@freemail.hu

Megjelenik évente

az Ősrégészeti Társaság kiadásában

ISSN 1585-1206

A kötet megjelenését támogatta:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

Címlap: Bükkzsérc-Hódos-tető — az első depó karperecei (V. Szabó–Bíró 12. kép alapján)

Tartalom / Contents

Elizabeth Ruttkay / Ruttkay Erzsébet (1926–2009) (<i>Kalicz Nándor</i>)	5
Bende Livia (1969–2009) (<i>Anders Alexandra</i>)	7
Béres Sándor: Szendrő-Temető-domb felső paleolit korú lelőhelye / The Upper Palaeolithic site of Szendrő-Temető-domb	9
Selján Éva: Adatok a Szatmár-csoport kultuszéletéhez / Data on the cultic life of the Szatmár group	14
Paluch Tibor: Újabb ásatás a Körös-kultúra lelőhelyén, Hódmezővásárhely-Kotacpart-Vata-tanyán / New excavations at the Körös culture site of Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya	22
Gulyás András: Neolitikus leletek a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Gyűjteményben – Újtikos-Demeterkút / Neolithic Finds in the Archaeological Collection of Szeged University – Újtikos-Demeterkút	30
György László: Késő rézkori leletek az Ősi-barlangból (Esztergom-Pilisszentlélek) / Spätkupferzeitliche Funde aus der Ősi-Höhle (Esztergom-Pilisszentlélek)	42
Gáti Csilla: Középső bronzkori tárológödör Pécsudvardról / Mittelbronzezeitliche Speichergrube aus Pécsudvard	50
Tóth Farkas Márton: Késő bronzkori bronzdepó Nyékládháza-Gólem-tó lelőhelyről / Spätbronzezeitliches Bronzedepot aus Nyékládháza-Gólem-tó	62
V. Szabó Gábor–Bíró Péter: Őskori magaslati erődített település Bükkzsérc-Hódos-tetőn. Előzetes jelentés a lelőhelyen végzett kutatásokról / Urzeitliche befestigte Höhensiedlung in Bükkzsérc-Hódos-tető. Vorläufiger Bericht über die Forschungen am Fundort	72
Kőrösi Andrea: Budaörs-Kamaraerdei-dűlő késő bronzkori állatsont leletei / Spätbronzezeitliche Tierknochenfunde von Budaörs-Kamaraerdei-dűlő	85
Đurković Éva: Kora vaskori topográfiai kutatások a Kisalföldön / Topographic studies on the Early Iron Age in the Little Hungarian Plain	95
K. Zoffman Zsuzsanna: Kelta kori embertani leletek Hajdú-Bihar megyéből / Celtic anthropological finds from Hajdú-Bihar county	115

Vita

Mester Zsolt: Tudományosan és/vagy magyarul? Dilemmáim a régibb kőkori iparok elnevezései körül / Scientific and/or Hungarian? Dilemmas about naming Palaeolithic industries	122
Horváth Tünde: Új szempontok a szelevény-vadasi kultuszedény kulturális besorolásához és keltezési problémáihoz / New aspects of the cultural attribution and dating of the cult vessel from Szelevény-Vadas	129

Módszertan

Eőry Béla: Késő bronzkori fibula rekonstrukciója / Rekonstruktion einer spätbronzezeitlichen Fibel (Posamentriefibel)	135
---	-----

Könyvismertetés

Dale Serjeantson: Birds. (Cambridge Manuals in Archaeology) (<i>Gál Erika</i>)	139
Csontvázak a szekrényből. Válogatott tanulmányok a Magyar Archaeozoológusok Visegrádi Találkozóinak anyagából 2002–2009 – Skeletons from the Cupboard. Selected Studies from the Visegrád Meetings of Hungarian Archaeozoologists 2002–2009 (<i>Tóth Zsuzsanna</i>)	141

Hírek

Az Ősrégészeti Társaság hírei / News	143
Technikai információk / Technical informations	145

Elisabeth Ruttkay / Ruttkay Erzsébet

1926–2009

Most is látom mindig mosolygó arcát, ahogy megismertem 1965-ben Eisenstadtban, amikor kezdő régész-ként néhány évet töltött ebben a jelentős őskori leletanyagot őrző burgenlandi múzeumban. Utolsó találkozásunk alkalmával

is mosolygott 2009. újev után, pedig az éveken át viselt testi fájdalom már egyre erősebben gyötörte törekeny testét. Ő azonban nem adta fel, és napról napra, hétköznapi és ünnepnap, belátogatott szeretett múzeumába, a könyvtár sarkában több évtizeden keresztül aktívként és nyugdíjasként élete végéig neki biztosított munkahelyére. Erős szervezete és még erősebb akarata átsegítette első és második férje tragikusan hosszú, több éves betegségein, akiket kitartó szeretettel, kemény energiával és lelkierevével ápolt halálukig. A régészet iránt érzett vonzalma segítette át a sok nehéz éven is. A sors megajándékozta azzal a kincessel, hogy életének utolsó napjáig tiszta gondolkozással élt a világban, végezhetette régészeti tevékenységét, egészen 2009. február 25-én bekövetkezett haláláig. Szinte hihetetlen, hogy nincs, hiszen annyira hozzáértett életünkhöz.

Ruttkay Erzsébet 1926-ban született Pécsen és érettségi után elvégezte Budapesten a korábban Pázmány Péterről, majd Eötvös Lorándról elnevezett Tudományegyetemen a magyar nyelv és irodalom szakot, és a diploma után 1955-ig Zsiray Miklós professzor mellett dolgozott az egyetem finnugor intézetben. 1956-ban távozott férjével Magyarországról Ausztriába. Új hazájában 1958-ban volt ereje újrakezdeni tanulmányait a bécsi egyetem őskor- és koratörténeti, valamint a művészettörténeti szakán. Richard Pittioni professzor tanítványaként átvette annak gondolkodásmódját, kutatási módszerét és tanára emlékét saját haláláig ápolta.

1968-ban került a bécsi *Naturhistorisches Museum*-ba, ahol először több évtizede feltárt, olykor eredeti

csomagolású leleteket leltározott, majd a könyvtárat is rendezte. Ezek a munkák kimeríthetetlen kincsesbányát nyitottak számára, hogy az így szerzett ismereteit, különböző tanulmányok elkészítésében hasznosítsa. A *Prähistorische Abteilung* munkatársaként sűrű sorozatban jelentette meg tanulmányait az őskor szinte minden időszakából, a neolitikumtól a bronzkorig. Minden dolgozatát az alaposág, gondos áttekintés, kritikai megfigyelés jellemzi. Élete végéig a tipológiai egybevetés aprólékos munkáját tekintette a legmegbízhatóbbnak, de nem zárkózott el az új kutatások eredményeitől sem. A radiokarbon alapú abszolút kormeghatározást már az 1980-as évek elején átvette és alkalmazta. Cikkei egy-egy gyöngyszemként jelentek meg, amelyek már az 1970-es években csillogó gyöngysorrrá álltak össze. Ezek eredményeképpen a kezdetekben kismester Ruttkay Erzsébetből az osztrák neolitikum és rézkor elismert nagymesterévé lett. Ezt az elismerést nagylélegzetű szintézisei is fokozták. Tekintélye nem csak Ausztriában, de régi hazájában és Közép-Európában is kiemelkedő. Ma is úgy tekintenek rá, illetve most már csak emlékére egykori kollegái és tanítványai, mint az osztrák őskorkutatás nagyasszonyára. Gazdag munkásságának teljességét a 80. születésnapjára kiadott jubileumi kötet impozáns irodalomjegyzéke még nem is tartalmazza, mert élete utolsó két évében is készültek és készülöben voltak tanulmányai. Egy-egy leletet, leletcsoportot, időrendet, kapcsolatokat, településtörténeti kérdést és még több más részletet is tartalmazó, alaposan kidolgozott cikkei és nagy összefoglalásai nélkülözhetetlenek a neolitikum és rézkor osztrák, magyar és közép-európai kutatói számára.

Magyar hazáját sohasem felejtette el. Amikor eljött a lehetőség az 1960-as években — előbb ritkábban, majd egyre sűrűbben — a magyar régészek nyugati utazására, az első állomás majdnem mindig Bécsbe, hozzá vezetett, ahol mindenki számíthatott Erzsébet mosolygós támogatására, akár kezdő kutató, vagy idősebb kollegák kopogtattak be hozzá. Ezt a szokását élet végéig megtartotta. A korábbi időkben gyakran hazalátogatott, azonban utolsó éveiben, már csak fizikai segítséggel tudott eljönni Budapestre, hogy talál-

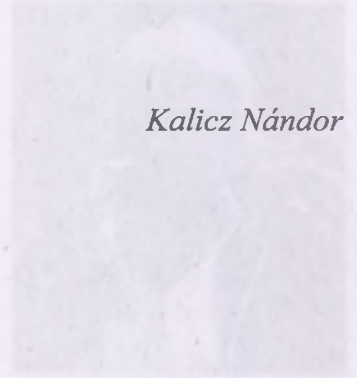
kozhasson kedvelt kollegáival. Utoljára 2008-ban járt itt és találkozott hazai és külföldi barátaival.

A nagy fájdalommal járó betegsége a magányt hozhatta volna számára, de ő nem engedte el magát. A rossz érzés ellen nem csak mindennapi múzeumi bejárásával küzdött, de távolban élő közeli és távoli ismerőseivel folyamatosan tartotta a kapcsolatot; ha másként nem lehetett, akkor telefonon keresztül

Engem is minden héten legalább egyszer, de olykor többször is felhívott, amikor éppen aktuális munkájáról tájékoztatott, amit élete végéig töretlenül folytatott.

Hiányához nehéz hozzászokni. Emlékét nem csak barátai, de munkái még náluk sokkal hosszabban megőrzik. Ha élne, elmondhatná az ókori költővel: „*exegi monumentum aere perennius*”.

Kalicz Nándor

Bende Livia

1969–2009

„Olyan rövid az élet, hogy az embernek valami érdemlegessel kell foglalkoznia.” — válaszolja Patricia Lane egyetemi hallgató, Agatha Christie egyik regényének szereplője Hercule Poirot kérdésére, hogy miért is a régészetet választotta tanulmányai tárgyául.

Talán Livia is hasonlóképpen felelt volna, hozzátéve, hogy azért emellett az utazás is fontos dolog.

Lehetséges, hogy első, meghatározó találkozása a régészettel is egy utazáson, a szegedi régészeti tanszék őrsegi kirándulásán történt. Livia ekkor még történelem–magyar szakosként csatlakozott hozzánk, majd a következő tanévtől már régészhallgatóként folytatta tanulmányait. Szakdolgozatát a szegedi tanszéki hagyományoknak megfelelően Bordány község terepbejárásából írta, de érdeklődése egyre inkább a népvándorlás kor felé fordult. Egy év kalocsai száműzetés után — maga fogalmazott így — a Móra Ferenc Múzeum régésze lett, így végre helyére kerülhetett szeretett városában. Ettől kezdve életének fő helyszínévé a múzeum vált; minden szakmai tudásával, tapasztalatával és szeretetével szolgálta a régészet és a muzeológia ügyét. Szép lassan második otthona lett a Tiszára néző, gondosan berendezett dolgozószobája; innen indult ásatásaira, írta tanulmányait és végezte mindennapos munkáját, nem sokat törődve azzal, hogy hétköznap vagy hétvége, esetleg ünnepnap van.

Liviát a szakma elsősorban avar koros régészként tartotta számon, mégis ásatásainak és régészet iránti elhivatottságának köszönhetően más korszakokkal is foglalkozott. Az egyik ilyen terület a középkor volt — műemlékvédelmi szakmérnöki képesítést is szerzett — a másik pedig az őskor. Algyőn szkíta temetőt tárt föl, míg Kiskundorozsmán kora bronzkori település- és temetőrészletet. (A temetkezésekből előkerült edények szobáját díszítették, jelezve, hogy a tárgyak műves kidolgozásának szépségét az avar csótárdísz

mellett ezekben a bronzkori korszakban is észrevette.) E témakörben írt dolgozatai ugyanolyan aprólékos gondnal készültek, mint a népvándorlás koriak: Kora bronzkori temető és település a kiskundorozsmai Hosszúhát-Halmon – Ein Gräberfeld und eine Siedlung aus der Frühbronzezeit auf dem Hosszúhát-Hügel in Kiskundorozsma. *MFME–StudArch* 8 (2002) 77–107. (Társszerző: Lőrinczy G.); Szkíta kori temető Algyőn – Cemetery from the Scythian Period at Algyő. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001 – Archaeological Investigations in Hungary 2001*. Budapest 2003, 63–78.; Kora bronzkori temető és település a kiskundorozsmai Hosszúhát-halmon – An Early Bronze Age Cemetery and Settlement at Hosszúhát-halom in Kiskundorozsma. In: Szalontai Cs. (szerk.): *Úton, útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szeged 2003, 47–53. (Társszerző: Lőrinczy G.) Az Őrégészeti Társaságnak megalapítási évétől kezdődően, 2000-től tagja volt, részt vett közgyűléseinken, hiszen egyetértett célkitűzéseinkkel, a párbeszéd és kapcsolatteremtés lehetőségével.

Livia munkásságának mindezek mellett jelentős részét teszi ki az a 29 kötet, melyet egyedül vagy másokkal együtt szerkesztett — alig 15 év alatt. Megszámolni is nehéz lenne, hogy hány szerzővel állt napi kapcsolatban, hogy cikkük közelítse az általa egyedül elfogadhatónak tartott tökéletes szintet; valóban szerető figyelemmel gondozva ezeket a tanulmányokat — hatalmas szolgálatot téve ezzel a régészet jelenlegi és jövőbeni művelőinek.

Bár Livia egy helyen azt írta, hogyha rövid időre el kell hagynia Szegedet, már Kiskundorozsmánál honvágya van, mégis, a közösen töltött évtizedek alatt sokszor utaztunk együtt és külön-külön is. Járt kedves tanárával, Hajnóczy Gáborral művészettörténeti kirándulásokra Magyarország eldugott zugaiba, többször Görögországban, a szeretett szeles Korfun, konferenciákon és tanulmányutakon Brüsszelben, Mainzban és Szófiában, a Régészettudományi Intézettel Szicíliában, Észak-Itáliában, Provance-ban, Toszkánában, Velencében és még utoljára Rómában is — azért, hogy az ezerszínű és -ízű világot meg-

ismerve mindig boldogan térjen vissza otthonába és kedvenc városába, Szegedre.

Mikor ez az írás megjelenik, a gyászév már letelt. Barátai lassan elfogadják, megszokják az egy éve még elfogadhatatlan hiányt. Szerencsénkre különleges szakmánk más foglalkozásoktól eltérően hosszabb ideig őrzi tárgyi és szellemi emlékezetünket. Így Livia könyv-

tárának köteteit egyetemisták fogják tovább forgatni, feldolgozatlan ásatásait munkatársai és régészhallgatók gondozzák, régészeti tanulmányait és az általa szerkesztett kiadványokat még hosszú évtizedekig fogják használni, gyöngybetűs kézírását talán századokra megóvják a leltárkönyvek, és mindegyikünk magában őrzi mosolyát és étellel teli nevetését.

Anders Alexandra

Szendrő-Temető-domb felső paleolit korú lelőhelye

Szendrő-Temető-domb régészeti lelőhelye a Bódva jobb parti, III. számú, 40–50 méter relatív magasságú teraszszintjén található (SZABÓ 1999, 36–39), a községtől nyugatra, közvetlenül a vasúti pálya felett (1. kép 1). A domb délkeleti lejtőjén fekszik a község temetője, amelyre a helyszín elnevezése is utal.

Kutatására Ringer Árpád vezetett ásatásokat 1987–1988-ban. A leletanyag, amely részben az ásatási szelvényekből, részben pedig felszíni gyűjtésből származott, főleg kvarc-, kvarcit-, radiolarit- és kova-kavics-eszközökből állt (RINGER 1991). A leletek korát 300 000–350 000 évben határozta meg a szerző, aki szerint a Bódva mentén, az Edelényi-kapuban és a Szendrői-medencében több helyen is előfordulnak alsó paleolitikus kavicsiparok (RINGER 1994; RINGER-KAMINSKA 1999, 83).

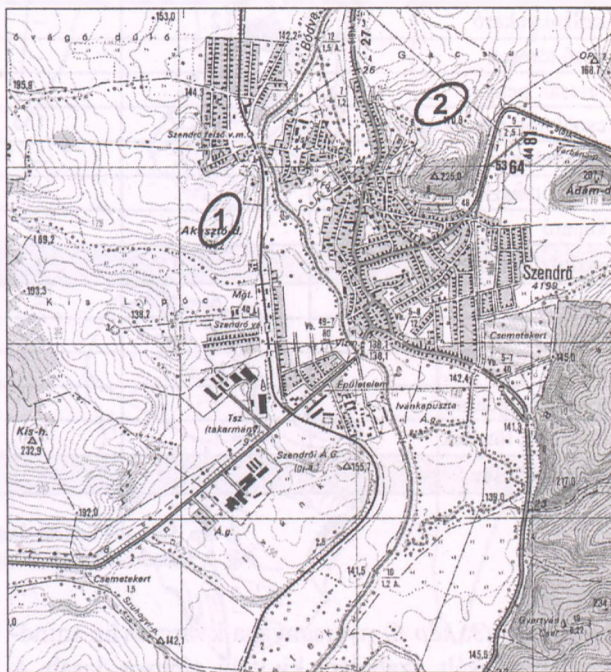
A jelen tanulmányban szereplő felső paleolit lelet-együttes a terasz magaslati pontjának nagyjából 50 méter sugarú körzetéből került elő felszíni szórványként, az 1987–1988. évi ásatás helyszínétől körülbelül 100 méterre nyugatra.

A lelőhely régészeti anyaga

Bár a leletegyüttes nem túl gazdag, igen jellegzetes darabokat tartalmaz (2. kép). Az eszközök között több tipikus, *Aurignacien* iparra jellemző darab található, amelyek segítségével a leletek kulturális hovatartozása meghatározható (3. kép 1–10). A nyersanyag-összetétel változatos, aminek az lehet az oka, hogy Szendrő közelében nem találjuk a jó minőségű nyersanyag gazdag forrását. Két eszköz nyersanyaga a Kárpát-medencén kívüli területekről származik. Ezek mellett felismerhető több bükki (kvarcporfir, szarukő) és valószínűleg zempléni (limnokvarcit) nyersanyag. A radiolaritok között is találunk bükki változatot, de a radiolarit eszközök nyersanyaga inkább kárpáti típusú, s feltehetőleg folyóhordalékból vagy teraszokon kibukkanó kavicsdepókból származik. A Bódva-folyó mentén a lelőhely közvetlen közelében is több ilyen kavicsdepóval találkozhatunk (pl. szendrői Várhegy) (SZABÓ 1999).

Eszközök

A gyűjteményben összesen 20 darab retusált eszköz szerepel, és ezek 40%-át vakarók alkotják. A vakarók

1. kép. Felső paleolit korú lelőhelyek — 1: Szendrő-Temető-domb, 2: Szendrő-Gacsál

Fig. 1. Upper Palaeolithic sites — 1: Szendrő-Temető-domb, 2: Szendrő-Gacsál

közül csak egy készült pengén (3. kép 1). A penge szupport mindkét éle retusált, nyersanyaga jó minőségű északi kova (krakkói jura tűzkő). A szilánk szupporton kialakított vakarók között 2 db hajógerinc alakú, 3 db orros és 2 db szilánkvakarót találunk. A hajógerinc alakú vakarók szép kivitelű, tipikus darabok (3. kép 2–3). Az egyik mindkét élén retusált, radiolarit szilánkon készült, melynek eltávolították a talonját. A másik nyersanyaga hidrokvartcit, az élein retus nem látható, talonja *diedre*, a leválasztás kemény ütővel történt.

Az orros vakarók egyikét hidrokvartcit lamellamagkőből alakították ki, és nem tekinthető tipikusnak (magkő-vakaró), munkaélén többszöri megújítás nyomai látszanak (3. kép 4). Különösen érdekes egy hidrokvartcit szilánkon készített orros vakaró, amelynél a vakaróélt a szupport jobb oldalán alakították ki (3. kép 5). Bár ez az eszköz sem tekinthető tipikusnak, az *Aurignacien* együttesekben nem ritkák az ilyen kivitelű darabok. Hasonló példányok előfordultak Nagyréde 1 (Vájsz) és Nagyréde 2 (Sárosberek) tipikus *Aurignacien* leletanyagaiban (LENGYEL-BÉRES-FODOR 2006, Fig. 3. 1–4, Fig. 4. 4, 8). A harmadik or-

típus	hidrokvarcit	kvarcporfir	szarukő	radiolarit	opál	tűzkő	összesen
pengevakaró	–	–	–	–	–	1	1
orros vakaró	1	1	–	–	1	–	3
hajógerinc alakú vakaró	1	–	–	1	–	–	2
szilánkvakaró	2	–	–	–	–	–	2
véső törésen	1	–	–	–	–	–	1
retusált penge	1	–	–	1	–	–	2
csonkított penge/szilánk	1	1	–	–	–	1	3
völgyelt eszköz	1	–	–	–	–	–	1
fogazott eszköz	–	–	–	–	–	1	1
kaparó	3	–	–	1	–	–	4
eszközök összesen	11	2	–	3	1	3	20
magkő	6	–	–	–	–	–	6
penge	2	–	–	–	–	–	2
szilánk	16	–	–	2	1	–	19
nyersanyagdarab	1	–	2	1	–	–	4
hulladék, töredék	1	–	–	–	–	–	1
mindösszesen	37	2	2	6	2	3	52

2. kép. Szendrő-Temető-domb — felső paleolit leletanyag
Fig. 2. Szendrő-Temető-domb — Upper Palaeolithic material

ros vakaró (3. kép 6) nyersanyaga kvarcporfir, mindkét élén retusált, szabályos kivitelű, típusos darab. A két hidrokvarcit szilánkvakaró általános felső paleolit típus (3. kép 7), mindkét eszköznek a jobb éle végig retusált.

Összesen egy törésen készült véső (*burin sur cassure*) van a gyűjteményben, amelyet vaskos hidrokvarcit szilánkon alakítottak ki (3. kép 8).

A kollekciónban szereplő, mindkét élén retusált, vaskos pengét kissé elnagyolt, szinte az egész kerületén körbefutó, magas retussal látták el, ami jellemző az *Aurignacien* kultúrára. Nyersanyaga hidrokvarcit, a talonja sima, a leválasztás lágy ütővel történt.

Két csonkított penge szerepel a vizsgált anyagban. Az első nyersanyaga kvarcporfir, élei retusálatlanok, talonja *diedre*, leválasztása kemény ütővel történt. Ferdén kivitelezett csonkítása fűrészzerű csúcsban végződik (3. kép 9). A második jó minőségű távolsági tűzkőből készült (pruti kova?), mindkét végén csonkított, élei retusálatlanok.

Az eszközanyagot kiegészíti egy fogazott és egy völgyelt eszköz, valamint egy csonkított szilánk és négy kaparó (3. kép 10), az egyik kaparó disztális végén *pièce esquillée*-szerű kialakítást találunk. Ezek a típusok szinte minden felső paleolit együttesben előforduló elemek, bár a *pièce esquillée* inkább az *Aurignacien* ipar jellemzője (KOZŁOWSKI–MESTER 2003–2004, 133).

Egyéb leletek

Magkövek

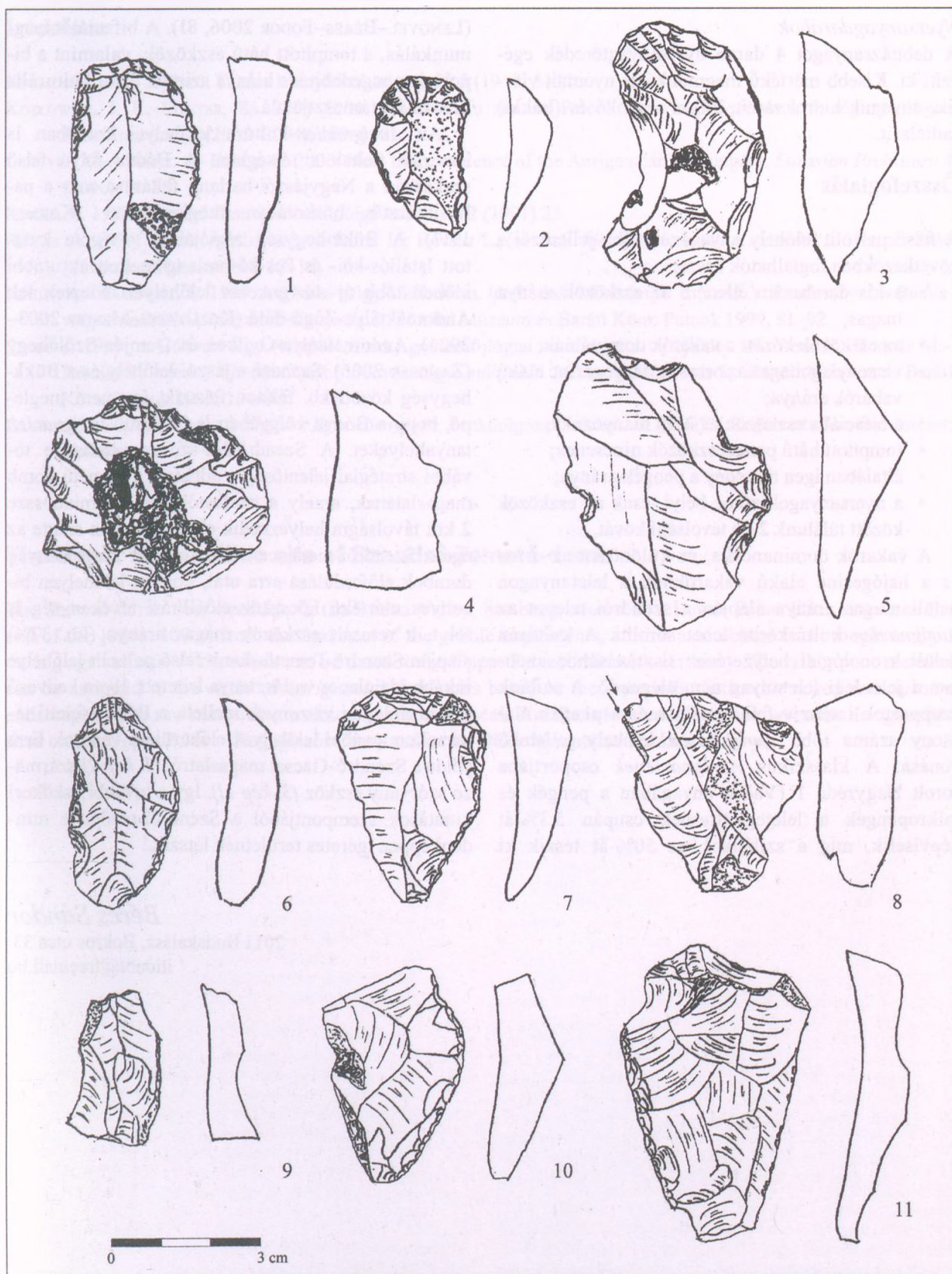
A 6 darab magkő mindegyike szilánk-magkőnek tekinthető, nyersanyaguk hidrokvarcit, közülük 3 unipoláris, 3 pedig olyan magkő maradék, amelynek nincs határozott struktúrája. Az értékelhető magkövekből egynek sima, kettőnek preparált a leütési felszíne, egyikük geometriája tipikusan kúpos. Bipoláris magkövet a gyűjteményben nem találunk.

Pengék

A leletanyag pengékben igen szegény. Tulajdonképpen a penge-magkövek hiánya is inkább a szilánk szupportok intenzív felhasználására utal. Az eszközökhöz hasonlóan a debitázsanyag is csak elenyésző számban tartalmaz pengéket. Mindössze egy disztális töredéket és egy vaskos pengét találtam. Anyaguk hidrokvarcit, a vaskos penge talonja sima.

Szilánkok

A 19 darab megvizsgált szilánkból 8 esetben volt elemezhető a leválasztás technikája. Mindegyiknél a kemény ütő használata valószínűsíthető. A talon kettőnél sima, kettőnél facettált, kettőnél *diedre* és kettőnél kortexes. A szilánkok nyersanyagának zöme hidrokvarcit, emellett kettő radiolarit és egy opál fordul elő.

3. kép. Az Aurignacien-kultúra pattintott kőeszközei — 1–10: Szendrő-Temető-domb, 11: Szendrő-Gacsai
 Fig. 3. Chipped stone implements of the Aurignacian culture — 1–10: Szendrő-Temető-domb, 11: Szendrő-Gacsai

Nyersanyagdarabok

A debitázsanyagot 4 darab nyersanyagtöredék egészíti ki. Kisebb mértékű megmunkálás nyomait viselik, anyaguk hidrokvarcit, bükki szarukő és (bükki) radiolarit.

Összefoglalás

A felső paleolit lelőhely anyagának főbb jellemzői a következőkben foglalhatók össze:

- a kis darabszám ellenére az eszközök aránya magas;
- az eszközök között a vakarók dominálnak;
- viszonylag magas az orros és a hajógerinc alakú vakarók aránya;
- a bifaciális eszközök teljesen hiányoznak;
- tompított hátú pengeeszközök nincsenek;
- általában igen alacsony a pengék aránya;
- a nyersanyagok zöme helyi, csak az eszközök között találunk 2 db távolsági kovát.

A vakarók dominanciája, és különösen az orros és a hajógerinc alakú vakaróknak a leletanyagon belüli magas aránya alapján a szendrői telepet az *Aurignacien* kultúrkörbe lehet sorolni. A kultúrán belüli kronológiai helyzetének tisztázásához azonban a jelenlegi leletanyag nem elegendő. A szilánk szupportok intenzív felhasználása és a pengék alacsony száma több *Aurignacien* lelőhely jellemző vonása. A klasszikus *Aurignacienek* csoportjába sorolt Nagyréde 1 (Vájsz) anyagában a pengék és mikropengék a leletegyüttesnek csupán 5,3%-át képviselik, míg a szilánkok az 50%-át teszik ki

(LENGYEL–BÉRES–FODOR 2006, 81). A bifaciális megmunkálás, a tompított hátú eszközök, valamint a bipoláris pengedebitázs hiánya szintén ezt a kulturális besorolást támasztja alá.

Az *Aurignacien*-kultúra lelőhelyei korábban is ismertek voltak a térségben. A Bódva folyó felső szakaszán a Nagyjászói-barlang feltárása már a paleolitikus kutatás hőskorában megkezdődött (KORMOS 1917). A Bükk-hegység régiójában a régóta kutattott Istállós-kői- és Pes-kő-barlang mellett az utóbbi időben több új *Aurignacien* lelőhelyet fedeztek fel: Andornaktálya-Zúgó-dűlő (KOZŁOWSKI–MESTER 2003–2004), Andornaktálya-Gyilkos és Demjén-Szőlőhegy (ZANDLER 2006). Szendrő a jászói lelőhely és a Bükk-hegység között kb. félúton fekszik, így nem meglepő, hogy a Bódva völgyében is találunk *Aurignacien* tanyahelyeket. A Szendrői-szoros közelsége további stratégiai jelentőséget adhatott a Temető-domb magaslatának, amely a szorostól északra mindössze 2 km távolságra helyezkedik el, és ahonnan szinte az egész Szendrői-medence belátható. Bár a nyersanyag darabok előfordulása arra utal, hogy a lelőhelyen bizonyos mértékű kőeszköz előállítási tevékenység is folyt, a retusált eszközök magas aránya (kb. 37%) alapján Szendrő-Temető-domb felső paleolit lelőhelye inkább ideiglenes vadásztanya lehetett. Ilyen kedvező geomorfológiai viszonyok mellett, a Bódva feletti teraszokon további lelőhelyek előkerülése várható. Erre példa a Szendrő-Gacsai magaslatról (1. kép 2) származó szórvány eszköz (3. kép 11). Így a további őskori kutatások szempontjából a Szendrői-medence mindenképpen ígéretes területnek látszik.¹

Béres Sándor

2011 Budakalász, Bokros utca 33.
ilionbt@freemail.hu

¹ Ezúton mondok köszönetet T. Biró Katalinnak és Gatter Istvánnak a nyersanyagok azonosításában, valamint Mester Zsoltnak a tanulmány megírásában nyújtott segítségéért.

Irodalom:

- KORMOS T. 1917: A jászói Takács Menyhért-barlang. *Bk* 5 (1917) 3–24.
- KOZŁOWSKI, J. K.–MESTER, Zs. 2003–2004: Un nouveau site du Paléolithique supérieur dans la région d'Eger. *Praehistoria* 4–5 (2003–2004), 109–140.
- LENGYEL, Gy.–BÉRES, S.–FODOR, L. 2006: New lithic evidence of the Aurignacian in Hungary. *Eurasian Prehistory* 4 (2006) 79–85.
- RINGER Á. 1991: Szendrő-Temető-domb. *RégFüz* Ser. I. 42 (1991) 23.
- RINGER Á. 1994: Korai- és alsó-paleolitikum. In: Révész L. (szerk.): *Mit ránk hagytak a századok...* Herman Ottó Múzeum: Miskolc 1994, 15–16.
- RINGER Á.–KAMINSKA, L. 1999: A Bódva-völgy a kőkorban. In: Bodnár M.–Rémiás T. (szerk.): *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Múzeumi Könyvtár 5, Gömöri Múzeum és Baráti Köre: Putnok 1999, 81–92.
- SZABÓ J. 1999: A Bódva-völgy (településeinek) geomorfológiai adottságai a tájfejlődés tükrében. In: Bodnár M.–Rémiás T. (szerk.): *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Múzeumi Könyvtár 5, Gömöri Múzeum és Baráti Köre, Putnok 1999, 19–44.
- ZANDLER K. 2006: *Paleolit lelőhelyek Eger környékén*. Szakdolgozat, kézirat. ELTE BTK Régészettudományi Intézet: Budapest.

The Upper Palaeolithic site of Szendrő-Temető-domb

The Temető-domb near Szendrő, in the Bódva Valley, has been known as a Lower Palaeolithic site since the end of the 1980s. 100 m from the find spot of the pebble implements, a lithic assemblage was brought to light during agricultural work, which can be dated to the Upper Palaeolithic with certainty. The rather poor material can be assigned to the circle of *Aurignacian* industries based on the especially distinctive nosed and carinate endscrapers. The raw materials are almost exclusively local. The site is located halfway between the *Aurignacian* sites on the Upper Bódva (Nagyjászói Cave) and in the Bükk Mountains (Istállóskő Cave).

Adatok a Szatmár-csoport kultuszéletéhez

Az elmúlt években több olyan nagyfelületű újkőkori településrészlet került napvilágra, mely az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája (továbbiakban: AVK) kialakuló fázisának (Szatmár-csoport) egyre pontosabb körvonalazását tette lehetővé (DOMBORÓCZKI 1997; 2001; 2005; KALICZ–S. KOÓS 1997; 2000; NAGY 1998; ORAVECZ 1996; 1997; 2001; CSENGERI 2003; KOVÁCS 2007; SELJÁN–VERES 2008).¹ Ezen időszak intenzív szakrális életét többek között a kis méretű agyag ol-tárok, a különleges kialakítású idolkok, valamint az emberfejú, állatstű „kentaurok” teszik egyedülállóvá. Cikkünkben az újabban előkerült bükkábrányi és hejőpapi leletek (SELJÁN–VERES 2008) részletes ismertetése kapcsán a kentaurként elnevezett szobrocskák kérdésköréhez kívánunk hozzászólni.

Bükkábrány-Kőkúti-dűlő

A 2007–2008 során feltárt Bükkábrány-Kőkúti-dűlő lelőhelyen (SELJÁN–VERES 2008, 6–15, 2–7. kép) egy agyagtábla és egy kentaur töredéke került elő.

S101–S102. gödör:

Az S101. gödör egy nagyobb gödörkomplexum része, melyet a felszínen jelentkező sűrű kerámiakonzentráció miatt humuszdombként hagytunk meg. A domb elbontása után 2 objektum, egy nagyobb (S102) és egy kisebb (S101) szabályos kerek gödör bontakozott ki. Az S102. egy szabálytalan gödör. Oldala kifelé szélesedik, alja viszonylag egyenletes. Betöltése barnásfekete homogén humusz. H.: 60 cm, Szé.: 33 cm, Mé.: 50 cm.

Agyagtábla:

A kisméretű, díszített agyag táblácska pelyvás és homokos soványítású, egyöntetű vörösre égetett agyagból készült (SELJÁN–VERES 2008, 3. kép 3). Lekerekített téglalap alakú (Ma.: 6,7 cm, Szé.: 4,9 cm, V.: 0,8 cm), több darabra törve került elő a gödör betöltéséből, középső része hiányos. Enyhén ívelt, tenyérbe illő lapocska,² egyik felületén bekarcolt és pontozott geometrikus díszítéssel. A bekarcolt geometrikus vonalakat hármásával beböködött pontsorok egészítik ki. A tábla hossztenge-lyének felső harmadában egy befűrásra emlékeztető lyuk

figyelhető meg, ami azonban nem ért át a másik oldalra. Feltételezhető, hogy felfüggesztés céljából próbáltak utólagosan lyukat fűrni a kiégett, kész tárgyba, és ez okozhatta a töréseket is. Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a darab hosszanti törésvonala egybeesik a lyuk vonalával.

Kentaur:

Az S101. gödör bontásakor az objektum alján összefüggő kerámiaréteget sikerült megfigyelni.³ A gödör másik végében feltűnt rá egy kisméretű, sematikusan megformázott, állati testű, de háromszögletű, emberi arcot mintázó fejjel ellátott, töredékes szobrocskára (SELJÁN–VERES 2008, 3. kép 1).

A homokos soványítású, egyöntetű vörösre égetett szobor arcának felső része és lábai hiányoznak, díszítés nem figyelhető meg rajta. A gödörbe vélhetően már összetörve került be, de darabjait a helyszínen össze tudtuk illeszteni. A testalkat alapján egy tömzsi, rövid lábú, rendkívül leegyszerűsített módon megfogalmazott állatalakot ábrázol, melynek háromszögletű arckiképzése emberfejet utánoz. A fején, ill. az állának megmaradt részén nem figyelhető meg szájra utaló bekarcolás. H.: 6,4 cm, Szé.: 2,3 cm, Ma.: 2,2 cm.

Hejőpapi-Hulladéklerakó, 4. lelőhely

A lelőhelyen 2008 őszén egy 1,5 hektár kiterjedésű, az AVK I. szakaszába tartozó településrészlet látott napvilágot.⁴

S15. gödör:

Amorf, K–Ny-i hosszanti tengelyű, enyhén lépcsőzetes aljú gödör (H.: 5,6 m, Szé.: 3 m, Mé.: 87 cm). Az ÉNy-i sarokban egy 20 cm-es átmérőjű, határozott cölöplyukat figyeltek meg. Az alábbi leleten kívül a gödör betöltéséből származik még többek között két idoltöredék, egy agyag-láb töredéke, egy agyagamulett, vörös okkerrögök, valamint egész edények.

1. kentaur:

A gödör DNy-i negyedéből került elő (1. kép 1).⁵ A halvány vörösre égetett, pelyvával soványított, töredékes plasztikának háromszög arckiképzésű feje, állatra emlékeztető teste van. Az arc jobb felső csücske törött. Az orrot két erős párhuzamos bekarcolással jelezték, innen egy függőleges borda indul felfelé, majd a bal szem fölött szemöldökszerűen bekanyarodik. Az állcsúcson erős, hangsúlyos bevágás figyelhető meg. Markáns bemélyi-

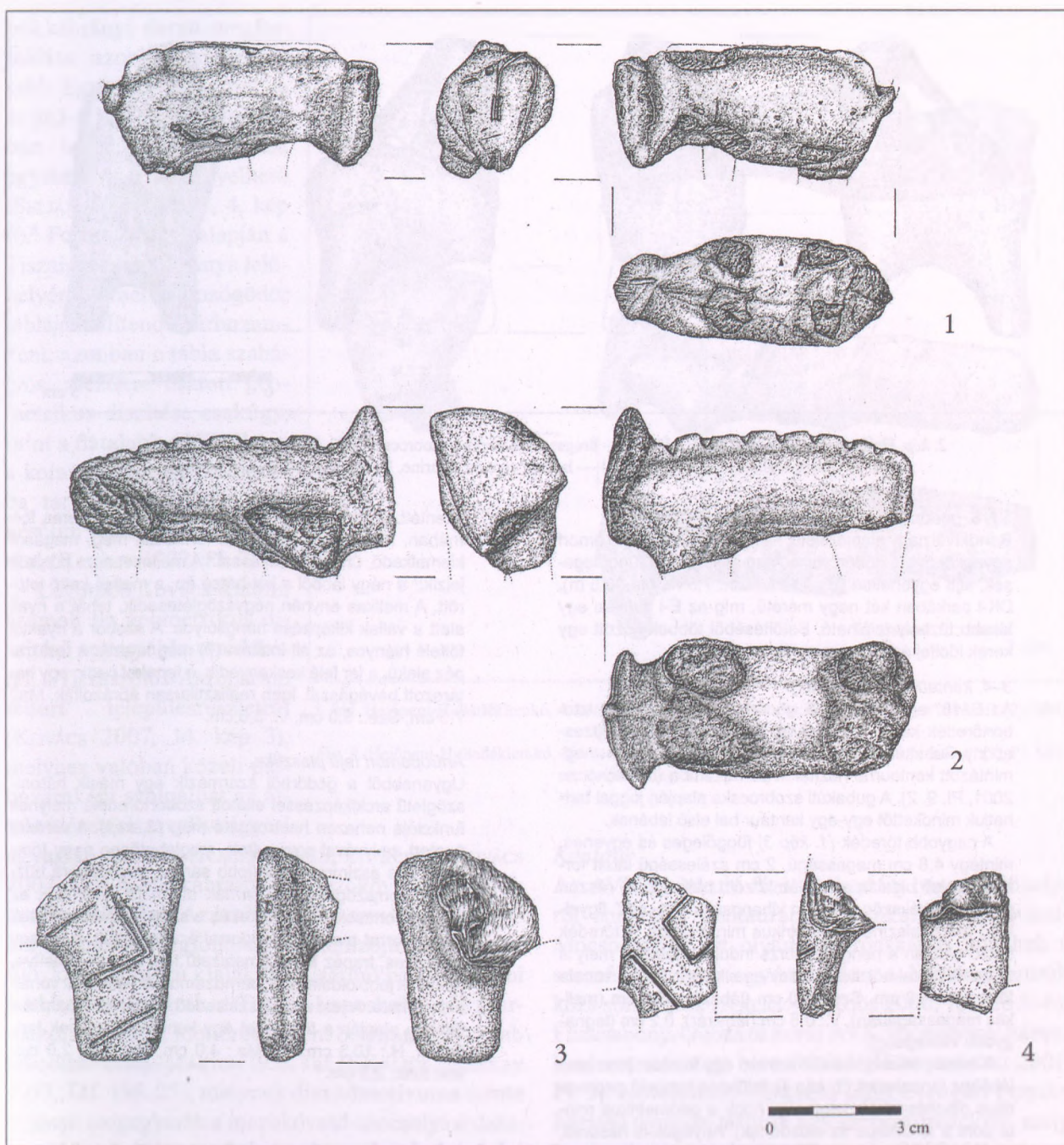
¹ Fontos megjegyeznünk, hogy Bükkábrány-Kőkúti-dűlőben nem csak a Szatmár-csoport néhány gödrét, hanem az AVK fiatalabb fázisaiba, ill. a szakálhádi kultúrába sorolható nagyobb településrészletet is feltártuk.

² Ezúton szeretném megköszönni Kalicz Nándornak és S. Koós Juditnak, hogy megosztották velem a tárgytypussal kapcsolatos megfigyeléseiket.

³ A restaurálást Tóth Edina restaurátor (Herman Ottó Múzeum, Miskolc) végzi.

⁴ Ezúton szeretném megköszönni az ásatásvezetőnek, Makoldi Miklósnak, hogy számomra az anyag közlését átengedte.

⁵ Itt szeretném megköszönni a részletgazdag rajzokat Homola Gabriella Krisztinának (Herman Ottó Múzeum, Miskolc).

1. kép. Kentaur szobrok Hejőpapi-Hulladéklerakó, 4. lelőhelyről — 1: S15. gödör, 2: S181. gödör, 3–4: S118 gödör (Rajz: Homola K.)
Fig. 1. Centaur figurines from Hejőpapi-Hulladéklerakó, Site Nr. 4 — 1: Pit S15, 2: Pit S181, 3–4: Pit S118 (Drawing: K. Homola)

téssel hangsúlyozták a vaskos nyakat. Lábai hiányoznak; egykori helyük jól megfigyelhető a törzs alsó részén. Kivételt képez a jobb hátsó láb, melynek csak a lábfeje hiányzik. A gerincen sörényre emlékeztető plasztikus ki-képzés fut végig. H.: 6 cm, Szé.: 2,4 cm, Ma.: 2,9 cm.

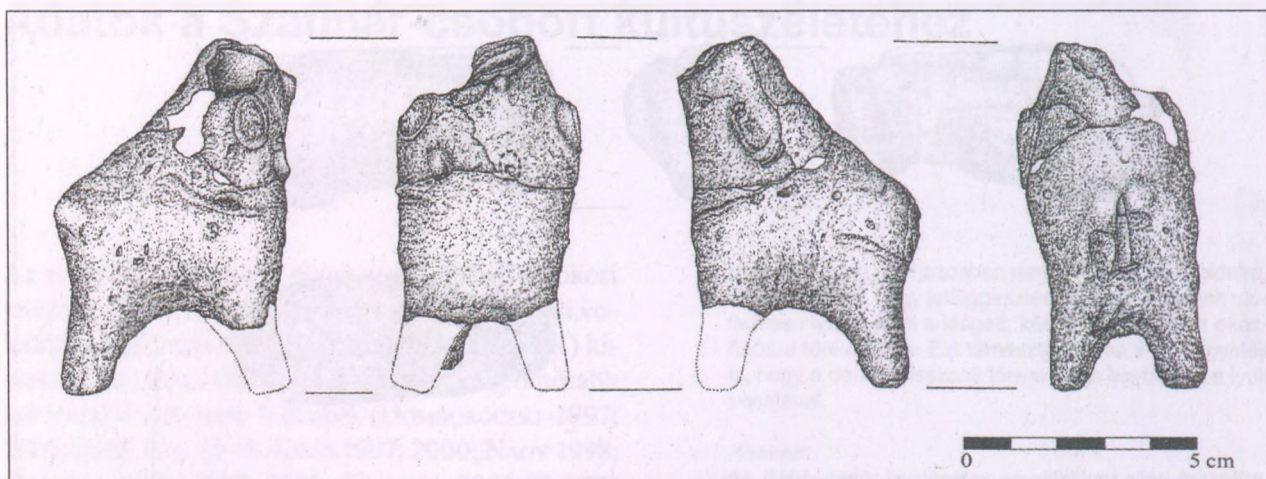
S181. gödör:

ÉNy–DK-i hossz tengelyű, nagy méretű agyagkitermelő gödör, DK-i sarkában kemencével (H.: 6,8 m, Szé.: 4,3, Mé.: 70 cm). A betöltésből a díszített kentaurszobrocskán kívül többek között miniatűr edények és egy agyagoltár töredéke is előkerült, szintén a tűzhely közeléből.

2. kentaur:

Az előző példányhoz képest némileg robusztusabb, de hasonló szerkezeti kidolgozása, díszített szobrocscsa származik a S181. agyagkitermelő gödörből (1. kép 2).

Tömzsi, hengeres testéből négy láb kiindulása látszik, bal első lábának csontján kívül mindegyik hiányos. Vastag nyakán háromszögletű arcot ábrázoló, enyhén felfelé tekintő fej ül, mely kissé balra biccen. A bal felső sarok és az áll bal oldala sérült, szemre, szájra utaló bekarcolás nem figyelhető meg rajta. A gerinc itt is plasztikusan hangsúlyozott és 5 mm-es távolságokban bevagdolás díszíti. Anyaga halvány vörös, homokos-pelyvás soványítású, durva. H.: 6,9 cm, V.: 2,8 cm, az arc Ma.: 3,2 cm.

2. kép. Hejőpapi-Hulladéklérakó, 4. lelőhely — üreges testű kentaur szobrocska, S99. gödör (Rajz: Homola K.)
Fig. 2. Hejőpapi-Hulladéklérakó, Site Nr. 4 — hollow centaur figurine, Pit S99 (Drawing: K. Homola)

S118. gödör:

Rendkívül nagy alapterületű, K–Ny-i hossz tengelyű amorf agyagkitermelő gödör, viszonylag sekély, falai függőlegesek, alja egyenetlen (H.: 15 m, Szé.: 7,5 m, Mé.: 0,5 m). DK-i sarkában két nagy méretű, míg az É-i oldalán egy kisebb tűzhely található. Betöltéséből többek között egy kerek idolej és több agyaglab is előkerült.

3–4. kentaur (lábtöredékek):

Az S118. agyagkitermelő gödörkomplexumból két szobortöredék került elő, melyek kialakításukban a Füzesabony-Gubakútról ismert, „lapos” mellő lábakkal megmintázott kentaurral hozhatók párhuzamba (DOMBORÓCZI 2001, Pl. 9. 2). A gubakúti szobrocska alapján joggal tartjuk mindkettőt egy-egy kentaur bal első lábának.

A nagyobb töredék (1. kép 3) függőleges és egyenes, mintegy 4,8 cm magasságú, 2 cm szélességű lábat formáz. Belső oldalán a két láb közötti hajlat, felső részén pedig a derékszög-szerűen kihangsúlyozott „váll” figyelhető meg, felszínét geometrikus minta díszíti. A töredék hátsó oldalán a hengeres törzs indulása látható, mely a törési felületekből ítélve nem emelkedett a váll vonala fölé. Ma.: 4,8 cm, Szé.: 2,0 cm (lábszár), 3,0 cm (mellkas magasságában), V.: 0,5 cm (lábszár), 0,2 cm (legnagyobb vastagság).

A másik, kisebb töredék szintén egy kentaur jobb első lábához tartozhatott (1. kép 4), felületén hasonló geometrikus díszítéssel (érdekesség, hogy a geometrikus minta pont a tükörképe az előzőének). Anyaguk is hasonló, kívül vörösré, belül feketére égetett, homokos-pelyvás soványítású. Bár a vállrész hiányzik a töredékről, a hátsó oldal törési felületei arra utalnak, hogy a törzset a két láb teljes szélességében csatlakoztatták a mellő lábakkal, eltérően az előzőtől. Fontos különbség az is, hogy a megformálás nem függőleges, hanem íves. Ilyen kidolgozás figyelhető meg a már idézett gubakúti kentauron is.

S99. gödör:

ÉK–DNy irányú, hosszúka, amorf, rendkívül mély, meredeken ívelt falú gödör (H.: 4,5 m, Szé.: 3,5 m, Ma.: 1,2 m). ÉNy-i sarkában tűzhely, tőle É- és ÉNy-ra több cölöplyuk volt megfigyelhető. Az üreges testű kentaur mellett innen származik egy antropomorf fejű plasztikus rátétdísz is.

5. kentaur:

Különleges az S99. objektumból előkerült üreges testű szobrocska megformálása (2. kép). Az előző kettővel

ellentétben itt a testet nem sematizáltan, hengeres formában, hanem igen élethűen formálták meg, magasra kiemelkedő, üreges mellkassal.⁶ A melleket apró bűtykök jelzik;⁷ a négy lábból a két hátsó ép, a mellő kettő letört. A mellkas enyhén négyszögletesedik, tehát a nyak alatt a vállak kiképzése hangsúlyos. A szobor a nyaktól fölfelé hiányos, az áll indítása(?) még látszik. A test trapéz alakú, a far felé keskenyedik, a feneket pedig egy határozott bevágással, igen realiztikusan ábrázolták. Ma.: 7,5 cm, Szé.: 5,0 cm, V.: 3,6 cm.

Antropomorf fejű plasztika

Ugyanebből a gödörből származik egy másik háromszögletű arckiképzéssel ellátott szobortöredék, melynek funkciója nehezen határozható meg (3. kép). A vörösré égetett, pelyvával soványított, meglehetősen nagy töredék kissé aszimmetrikus (jobb sarkát magasabbra húzták) háromszögben megformált arcán jól kivehetők az emberi vonások. A szemeket és a szájat bemélyedéssel, míg az orrot plasztikus dudorral érzékeltették. A fej egy vízszintes, trapéz keresztmetszetű testhez van erősítve, melynek jobb oldalán két, párhuzamosan bekarcolt vonal-dísz látható. A test alsó, kiszélesedő részének tapasztási felülete alapján a töredéket egy kentaur törzsének tartjuk. H.: 10,3 cm, arc Ma.: 4,0 cm, test Ma.: 2,0 cm, test Szé.: 2,5 cm.

A leletek értelmezése, párhuzamai

Agyagtábla

A geometrikus díszítésű agyagtáblácska legközelebbi párhuzama Mezőkövesd-Mocsolyás lelőhelyéről származik (KALICZ–S. KOÓS 2000, 9. kép 10), a

⁶ Az üreg belsejéből származó földmintán végzett szervesanyag vizsgálatokból kiderülhet, volt-e különleges funkciója az üregnek, esetleg meghatározható lesz annak hajdani tartalma.

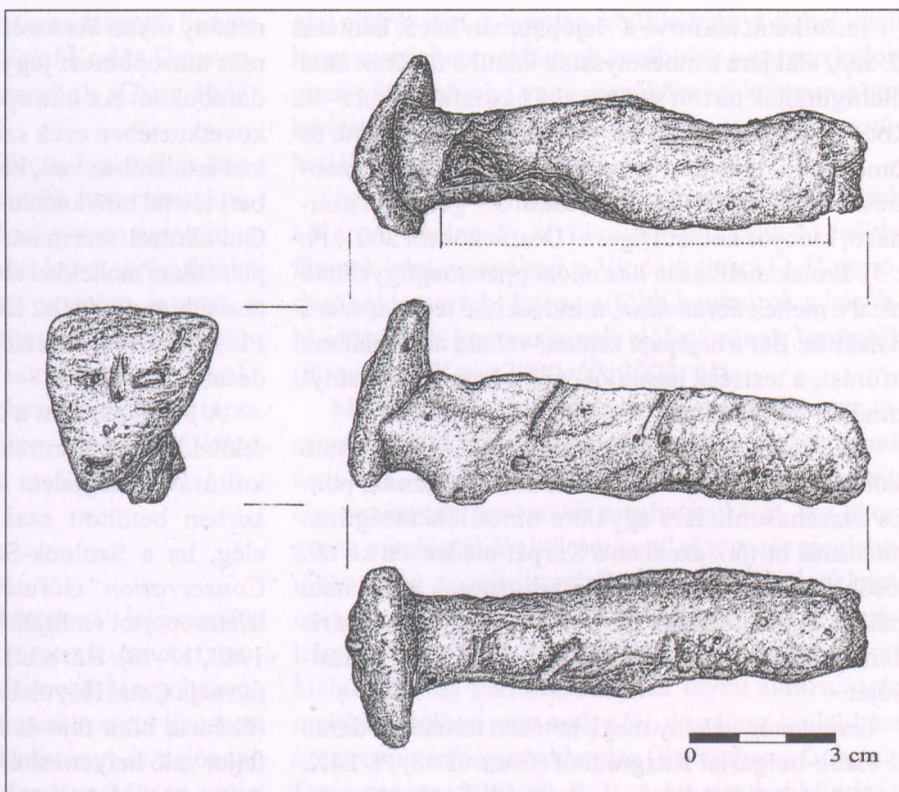
⁷ A szobor előkerülésekor Veres János leírása alapján a mellkason mindkét mell megfigyelhető volt, sajnos azonban az anyag rossz megtartása miatt a kentaur a bal oldali mellnél keletkezett repedések mentén szétmílyt fölszedés közben. Az apró lencse-szerű töredék szétporladt.

bükkábrányi darab megformálása azonban szabályosabb. Egyedi díszítésmintája az S83–85. gödörkomplexumban talált edénytöredékek egyikén is megfigyelhető (SELJÁN–VERES 2008, 4. kép 6).⁸ Formai jegyei alapján a Tiszaigar-Homokbánya lelőhelyéről ismert áldozógödör táblája említendő párhuzamként, azonban e tábla szabályos, mezőkre osztott geometrikus díszítése csakúgy, mint a fiatalabb AVK illetve a korai szakálhái periódusba tartozó kontextusa egy későbbi fázis mintakincsére utal (RACZKY 1992, Pl. 2).

Legutóbb Kovács Katalin számolt be geometrikus díszítésű agyagtábla-töredékről, a Tiszaszőlős-Aszóparton feltárt településrészletről (KOVÁCS 2007, 14. kép 3), melyhez valóban közeli párhuzamként szolgálhat az általa idézett tiszavalk-négyesi agyaglap-töredék (RACZKY 1988, 21. kép 6; KOVÁCS 2007, 28). A bükkábrányi és mezőkövesdi darabok azonban eltérőek. Az említett tábla-szerű agyaglapokkal ellentétben legfontosabb jellemzőjük a tenyérbe illő, kissé homorú kialakítás. Esetünkben közelebbi párhuzamnak tűnik a Tószeg-Laposhalomról származó, szórvány, idoltöredékként beletárolt darab (BANNER–BÓNA–MÁRTON 1957, Taf. 9; KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 186. 25), melynek díszítőmotívuma szinte teljesen megegyezik a mezőkövesd-mocsolyási darabon láthatóval.⁹

⁸ A legjobb párhuzam erre a jellegzetes díszítésre Hejőpapi-Hulladéklarakó, 4. lelőhelyről származik. Az S127. gödörben talált idol, valamint további két idoltöredék díszítései között a bükkábrányi táblácska díszítésének szakasztott mása figyelhető meg. A leletek feldolgozása folyamatban van.

⁹ A leletanyag kapcsán zajló konzultációk során értesültem Domboróczki László szíves szóbeli közléséből arról, hogy a bükkábrányi tábla jelenlegi legjobb párhuzama az eddig közöletlen Ludas-Varjú-dűlőről, Domboróczki L. ásatásából származik. A ludasi darab mutatja eddig a legnagyobb hasonlóságot mind anyagra, kialakításra, mind díszítésre nézve a bükkábrányihoz. Ezúton szeretném megköszönni, hogy megosztotta velem tapasztalatait.

3. kép. Hejőpapi-Hulladéklarakó, 4. lelőhely — háromszögletű arciképzésű „kentaurok” töredék (?), S99. gödör (Rajz: Homola K.)

Fig. 3. Hejőpapi-Hulladéklarakó, Site Nr. 4 — triangle shaped face fragment of a “centaur” (?), Pit S99 (Drawing: K. Homola)

Kentaur

Az AVK kialakuló fázisából eddig három lelőhelyről ismerünk kentaurábrázolásokat. Mezőkövesd-Mocsolyásról két olyan szobrocskát is közöltek a szerzők, melyek egyértelműen a kentaur figurák közé sorolhatók (KALICZ–S. KOÓS 2000, 10. kép 5–6). Füzesabony-Gubakút korai AVK lelőhelyéről három kentaurt mutatott be a feltáró (DOMBORÓCZKI 2001, Pl. 9). Novajdrány-Elkerülő útról Csengeri Piroska közlése nyomán tudunk egy szobortöredékről, mely kentaurhoz tartozhatott (CSENGERI 2003, 61).

A mezőkövesd-mocsolyási kentaurok egyike (KALICZ–S. KOÓS 2000, 10. kép 6) több olyan jegyet hordoz, mely a hejőpapi 1. kentaurn is megfigyelhető (1. kép 1): ilyen a hengeres test, a vízszintes hát, és a gerincen végigfutó, bevagdalt „sörényszerű” kiképzés. Fontos még a mocsolyási darab esetén a far megformálása, illetve a fark hangsúlyossá tétele, mely hasonlóan megfigyelhető a hejőpapi 1. kentaurnál. A Hejőpapin talált, valamivel robusztusabb kiképzésű 2. kentaur hátán végigfutó hangsúlyos, bevagdossával díszített sörény(?) szintén a mocsolyási kentaurnról köszön vissza (KALICZ–S. KOÓS 2000, 10. kép 6).

Testalkatát tekintve a Hejőpapiban lelt 5. kentaur (2. kép) alakjára a mocsolyásiak közül a feltárók által állatfigurának tartott szobrocska hasonlít (KALICZ–S. KOÓS 2000, 10. kép 7), bár előbbi kevésbé hosszú, és tömör testű. Igen szoros párhuzama a hejőpapi szobrocskának a Füzesabony-Gubakút 53. gödréből származó, hiányos kentaurfigura (DOMBORÓCZKI 2001, Pl. 9. 3). Ennek mellkasán hasonlóképpen megfigyelhető mind a mellek ábrázolása, mind a kissé téglalapszerű kialakítás. Bár a hejőpapi kentaur vállain nem találunk átfúrást, a testrészt hasonlóképpen kapott hangsúlyt mindkét esetben.

Tekintettel arra, hogy a párhuzamként felhozható szobrocskák előzetes közlésekből származnak, pontos összehasonlításra egyelőre nincs lehetőségünk. Fontosnak tartjuk azonban a Kárpát-medencén kívüli, későbbi korokból származó párhuzamok vizsgálata mellett a „kentaurnak” nevezett tárgytypus stílárius elemeinek vizsgálatát, valamint pontosabb definícióját.

Ismert még néhány meglehetősen töredékes darab az észak-bulgáriai Razgradból (GAUL 1948, Pl. LIX. 6), Dikili Tashból (HÖCKMANN 1968, T. 17. 419), valamint a dél-szerbiai Koszovó területéről három lelőhelyről (Valač, Fafos, Predionica). A Nicola Tasić által az 1950-es évek végén feltárt Valač a Vinča-kultúra rendkívül gazdag lelőhelye, s főleg a C–D fázisból nagy mennyiségű antropomorf és zoomorf figurális ábrázolás származik innen (TASIĆ 1957). A település szinte minden házából került elő töredékes, vagy ép, gazdagon díszített kentaur figura (TASIĆ 1959–60; CHAPMAN 1981, 74; HANSEN 2007, 212, Taf. 264–265). Ahogy azt Kalicz N. és S. Koós J. a mezőkövesdi kentaurok kapcsán megjegyzik, a Kárpát-medencében újonnan előkerült kentaur plasztikák a Vinča-kultúra későbbi fázisába sorolható szobrocskák előképei is lehetnek (KALICZ–S. KOÓS 2000, 67; 2001, 61).

Marija Gimbutas a szobrocskákban bika testű, maszkot viselő emberi fejjel ábrázolt lényeket lát (GIMBUTAS 1974; 1991, 108; 2002, 68), s ezt az értelmezési lehetőséget fogadja el tanulmányában Kalicz N. és S. Koós J. is (KALICZ–S. KOÓS 2000, 67; 2002, 61, 74). M. Gimbutas az őskori istenségeket osztályozva a „kentaurokat” az átalakulás, az energia szimbólumaként értelmezi, s a növekvő holddal és a szarvakkal megegyező jelentést tulajdonít nekik (GIMBUTAS 1991, 108).

A fentebb ismertetett agyagszobrokat az állati testre utaló négy láb, illetve emberi fejet mintázó, háromszögletű maszkkal eltakart arc alapján tarthatjuk a mitológiai kentaur előfutárának. Akad azonban

néhány olyan ábrázolás, amelynél a fej ugyan letört, más antropomorf jegyek azonban megfigyelhetők a darabokon. Az antropomorf mellkas megformálása következtében ezek szinte közelebb állnak a klasszikus értelemben vett, köldöktől lefelé állati, felfelé emberi testtel bíró kentaur típushoz. Ilyen a Füzesabony-Gubakútról származó, négyszögletes mellkassal és plasztikus mellekkel ábrázolt, hangsúlyos vállkialakítással bíró négy lábú szobrocska (DOMBORÓCZKI 2001, Pl. 9. 3), valamint a Hejőpapiban feltárt, üreges testű darab is (2. kép).

A bika kultusza a délkelet-európai neolitikumot felölelő szimbólumrendszer részeként már a Körös-kultúrával megjelent a Kárpát-medencében. Az őskorban betöltött szakrális szerepére vonatkozóan elég, ha a Szolnok-Szandán előkerült, „*Horns of Consecration*” előfutáraként értelmezett különleges leletcsoportot említjük (KALICZ–RACZKY 1981; RACZKY 1988, 17–18). Bár a bikakultusz legfőbb kifejeződési formája Çatal Höyük koraneolitikus rétegeitől kezdve főként a bika feje és szarva volt, a bikafej emberi fejjel való helyettesítése hasonló jelentőségű szakrális funkcióval kellett hogy rendelkezzen. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a női mellekkel ábrázolt, emberi felsőtesttel rendelkező, bikatestű kentaurok a női és férfi jelleg termékenységi kultuszban betöltött szerepét egyesítik. S ahogyan azt Kalicz N. és Raczky Pál megfogalmazták, a termékenységi kultuszban a női jellegnek jutott főszerep, egyenrangú kiegészítéseként a bika szimbolizálta a férfi princípiumot (KALICZ–RACZKY 1981, 16). Különleges megformálásán túl a test üregessége teszi egyedivé e darabot.

A hejőpapi üreges testű kentaur kapcsán szót kell ejtenünk egy különleges tárgytypusról, melynek elterjedési köre a kentaurehoz hasonló, s főként a Vinča-kultúra második szakaszát jellemzi. A vinčai tell alsó rétegeiből, 7 méter mélyről ismert egy különleges, madár-alakú edényke emberi arccal kiegészítve (VASIĆ 1932–1936 I, Tab. XCI. 347; MÜLLER-KARPE 1968, Taf. 144. 33), valamint egy kivitelezésében a hejőpapi szobrocskával párhuzamosítható, madár(?) testű, üreges edényke (VASIĆ 1932–1936 II, Tab. XXIV. 109; MÜLLER-KARPE 1968, Taf. 144. 29). A hejőpapi kentaur nyakánál lévő törésnyomok alapján nem dönthető el, hogy lesimított peremről, vagy lekopott törésfelületről van-e szó, számolnunk kell tehát azzal a lehetőséggel is, hogy a Vinčáról származó darabhoz hasonlóan a miénknek sem volt feje. Az üreges test azonban önmagában még nem zárja ki a fej kidolgozását, erre példa az a jónéhány

emberi fejvel és állati testtel megmintázott, üreges testű edényke, melyeket a bulgáriai Kodža Dermen, Sultan, Voina lelőhelyeiről ismerünk (GAUL 1948, 70, 130, Pl. LXII).

A háromszögletű arccal ellátott, hosszúkás szobrtöröredék kialakítása eltér a fentebb ismertetett kentaur-plasztikáktól (3. kép). A „has” részén ugyanis az előző esetekben jelentkező két-két kerek törési felület (a mellső és hátsó lábak) helyett egyetlen, hosszú, a nyaktól a fenékig tartó összefüggő tapasztási felület látható, mely utalhat egy nagyobb tárgyra való illesztésre. Ugyanakkor az emberi fej és állati törzs kialakítása révén ezt a darabot is a „kentaurok” közé sorolhatjuk.

Összefoglalás

A fentebb ismertetett tárgyak párhuzamait jól ismerjük az AVK formatív szakaszához (Szatmár-csoport) tartozó lelőhelyek köréből. A Mezőkövesd-Mocsolyásról és Füzesabony-Gubakútról származó kentaur típushoz képest fontos különbség a bükkábrányi és hejőpapi példányok viszonylagos díszítetlensége. Míg az eddig előkerült kentaurok felülete egytől-egyig gazdagon díszített,¹⁰ addig az újonnan ismertetett darabok egy újabb típust képviselnek mind megformálásukban, mind díszítetlenségükben. A gerincen végigfutó sörény-szerű kidolgozás, illetve maga a testtájék oly módon való hangsúlyozása, mint ahogy az a hejőpapiból származó kentaurokon (1. kép 1–2) megfigyelhető, a mezőkövesdi szobrocskákhoz kapcsolja a hengeres testű, leegyszerűsített megformálású példányainkat. A lapos, díszített lábtörödékek viszont a füzesabonyi lelőhelyről ismertek. Összességében tehát megállapítható, hogy az AVK kialakuló fázisában megjelenő kentaur ábrázolás településenként egyéni jelleggel bír. Azt, hogy e különbségek tükröznék-e kronoló-

giai eltéréseket is, esetleg a bükkábrányi és hejőpapi leegyszerűsített példányok korábbiak a szépen kidolgozott füzesabonyi vagy mezőkövesdi kentaurokhoz képest, a jövőben várható ¹⁴C eredmények válaszolhatják meg.

Az AVK I. köréből megismert kentaur ábrázolások a Kárpát-medencén kívül mindeddig csak a későbbi fázisok leletanyagában, a Vinča-kultúra C–D periódusából ismertek, így az alföldi kentaurok a későbbi időszakok kentaurjainak előfutárainak tarthatók (KALICZ–S. KOÓS 2000, 67; 2002, 61).

Mivel maga a tárgytypus felfedezését tekintve viszonylag új a Kárpát-medence területén, fontosnak tartjuk a „kentaur” jelen szobrocskákra alkalmazott elnevezésének pontosabb meghatározását. Az ókori görög mitológiából „kölcsonvett” elnevezés meglehetősen találó a neolitikumból megismert újkeletű leletcsoportra nézve. Eltekintve ugyanis azoktól az egyértelmű esetektől, ahol a zoomorf testhez antropomorf kialakítású fej párosul, akadnak olyan ábrázolások, melyek esetében nem csak a fej, de a törzs kialakítása is antropomorf jegyeket hordoz (Füzesabony-Gubakút: DOMBORÓCZKI 2001, Pl. 9. 3). A bikatestből kiinduló, mellkasszerűen megformált emberi felsőtestet gyakran hangsúlyossá teszik átfúrással vagy derékszőgű vállkiképzéssel. Mint látható, több esetben mérlegelnünk kell olyan másodlagos antropomorf jegyek, mint a mellek jelzését is, ahogyan azt a füzesabonyi, vagy hejőpapi kentaurokon megfigyelhettük.

A cikkben ismertetett szobrocskák egy olyan különleges részletét reprezentálják a Szatmár-csoport kultuszéletének, melyet mindeddig csak egy szűk területen, a Bükkaljához tartozó lelőhelyeken figyelhettünk meg. Arra a kérdésre, hogy a „kentaur” plasztikák jelenléte utalhat-e kronológiai különbségekre a Szatmár-csoport telepein belül, a közeljövő kutatásaitól várhatunk választ.

Selján Éva
seljanvica@gmail.com

¹⁰ Kivételt képez a mezőkövesd-mocsolyási „fogantyús kentaur” (KALICZ–S. KOÓS 2000, 10. kép 5).

Irodalom:

- BANNER, J.–BÓNA, I.–MÁRTON, L. 1957: Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg. *ActaArchHung* 10 (1957) 1–140.
- CHAPMAN, J. 1981: *The Vinča culture of South-East Europe. Studies in Chronology, economy and society*. BAR-IS 117, Oxford.
- CSENGERI P. 2003: Az Alföldi Vonaldíszes Kerámia Kultúrája legkorábbi időszakának települése a Hernád völgyében (Előzetes jelentés a Novajidrányt elkerülő út mentén végzett 2002. évi leletmentésről) – The settlement of the earliest phase of the Alföld Linear Pottery Culture in the Hernád Valley (Preliminary report from a rescue excavation along the trunk road No. 3 at Novajidrány in 2002). *HOME* 42 (2003) 41–67.
- DOMBORÓCZKI L. 1997: Füzesabony-Gubakút. Újkőkori falu a Kr. e. VI. évezredből – Füzesabony-Gubakút. Neolithic village from the 6th millennium BC. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya leletmentései – Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*. Budapest 1997, 19–27.
- DOMBORÓCZKI, L. 2001: The excavation at Füzesabony-Gubakút. Preliminary Report. In: Kertész, R.–Makkay, J. (eds): *From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996*. Archaeolingua 11, Budapest 2001, 193–214.
- DOMBORÓCZKI L. 2005: A Körös-kultúra északi elterjedési határának problematikája a Tiszaszőlős-Domaháza-Pusztán végzett ásatás eredményeinek fényében. *Archeometriai Műhely* 2005/2:2, 5–15.
- GAUL, J. 1948: *The Neolithic Period in Bulgaria*. BASPR 16, Cambridge.
- GIMBUTAS, M. 1974: *The Gods and Goddesses of Old Europe. 7000–3500 BC*. London.
- GIMBUTAS, M. 1991: Deities and Symbols of Old Europe and Their Survival in the Indo-European Era: A Synopsis. In: Sydney, M. L.–E. Douglas, M. (eds): *Sprung from Some Common Source: Investigations into the Prehistory of Languages*. Stanford 1991, 89–121.
- GIMBUTAS, M. 2001: *The Living Goddesses*. Berkely–Los Angeles–London.
- HANSEN, S. 2007: *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropologischen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*. Archäologie in Eurasien 20, Mainz.
- HÖCKMANN, O. 1968: *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit I–II*. Hildesheim.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. StudArch 7, Budapest.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1981: The Precursors to the “Horns of Consecration” in the Southeast European Neolithic. *ActaArchHung* 33 (1981) 5–20.
- KALICZ N.–S. KOÓS J. 1997: Mezőkövesd-Mocsolyás. Újkőkori telep és temetkezések a Kr. e. VI. évezredből – Mezőkövesd Mocsolyás. Neolithic settlement and graves from the 6th millennium BC. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya leletmentései – Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*. Budapest 1997, 28–33.
- KALICZ N.–S. KOÓS J. 2000: Település a legkorábbi újkőkori sírokkal Északkelet-Magyarországról – Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn *HOME* 39 (2000) 45–76.
- KALICZ, N.–S. KOÓS, J. 2002: Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn. *PreAlp* 37 (2001 [2002]) 45–79.
- KOVÁCS K. 2007: A tiszaszőlős-aszóparti középső neolitikus település legkorábbi időszakának vizsgálata a kronológiai és a kulturális kapcsolatok tükrében – The earliest occupation period of the Middle Neolithic settlement at Tiszaszőlős-Aszópart in the light of its chronological and cultural connections. *Ősrégészeti Levelek/Prehistoric Newsletter* 8–9 (2007) 19–38.
- MÜLLER-KARPE, H. 1968: *Handbuch der Vorgeschichte. Band II, 1–2. Jungsteinzeit*. München.
- NAGY E. GY. 1998: Az Alföldi Vonaldíszes Kerámia Kultúrájának kialakulása – Die Herausbildung der Alföldi Linearbandkeramik I–II. *DME* 1995–1996 [1998] 53–150.
- ORAVECZ, H. 1996: Neolithic burials at Tiszalúc-Sarkad. Data to the burial practices of the Alföld Linear Pottery culture – Újkőkori temetkezések Tiszalúc-Sarkadon. Adatok az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának temetkezési szokásaihoz. *FolArch* 45 (1996) 51–62.
- ORAVECZ, H. 1997: Alföld Linear Pottery finds from Tiszalúc-Sarkad – Az alföldi vonaldíszes kerámia települése Tiszalúc-Sarkadon. *FolArch* 46 (1997) 93–111.
- ORAVECZ H. 2001: A Tiszalúc-sarkadi újkőkori falu feltárásának eddigi eredményei (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) – Die bisherigen Ergebnisse der Freilegungen in der neolithischen Siedlung von Tiszalúc-Sarkad (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén). *Régészeti Kutatások Magyarországon 1998 – Archaeological Investigations in Hungary 1998*, Budapest 2001, 7–24.

- RACZKY P. 1988: *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égei-kummal a neolitikum, rézkor időszakában*. Szolnok.
- RACZKY, P. 1992: The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča Complex (New Archaeological Evidences for the Relations). *Balkanica* 23 (1992) 147–165.
- SELJÁN É.–VERES J. 2008: Újabb lelőhelyek az Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrájának korai időszakából Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. (Előzetes jelentés) – New Early Alföld Linear Pottery sites in County Borsod-Abaúj-Zemplén. *HOMÉ* 47 (2008) 5–28.
- TASIĆ, N. 1957: Praistorijsko naselje kod Valača. *GMKM* 2 (1957) 3–33.
- TASIĆ, N. 1959–1960: Završna istraživanja na praistorijskom naselju kod Valača – Final investigation of the prehistoric settlement at Valač (1957). *GMKM* 4–5 (1959–1960) 11–82.
- VASIĆ, M. 1932–1936: *Praistoriska Vinča I–IV*. Beograd.

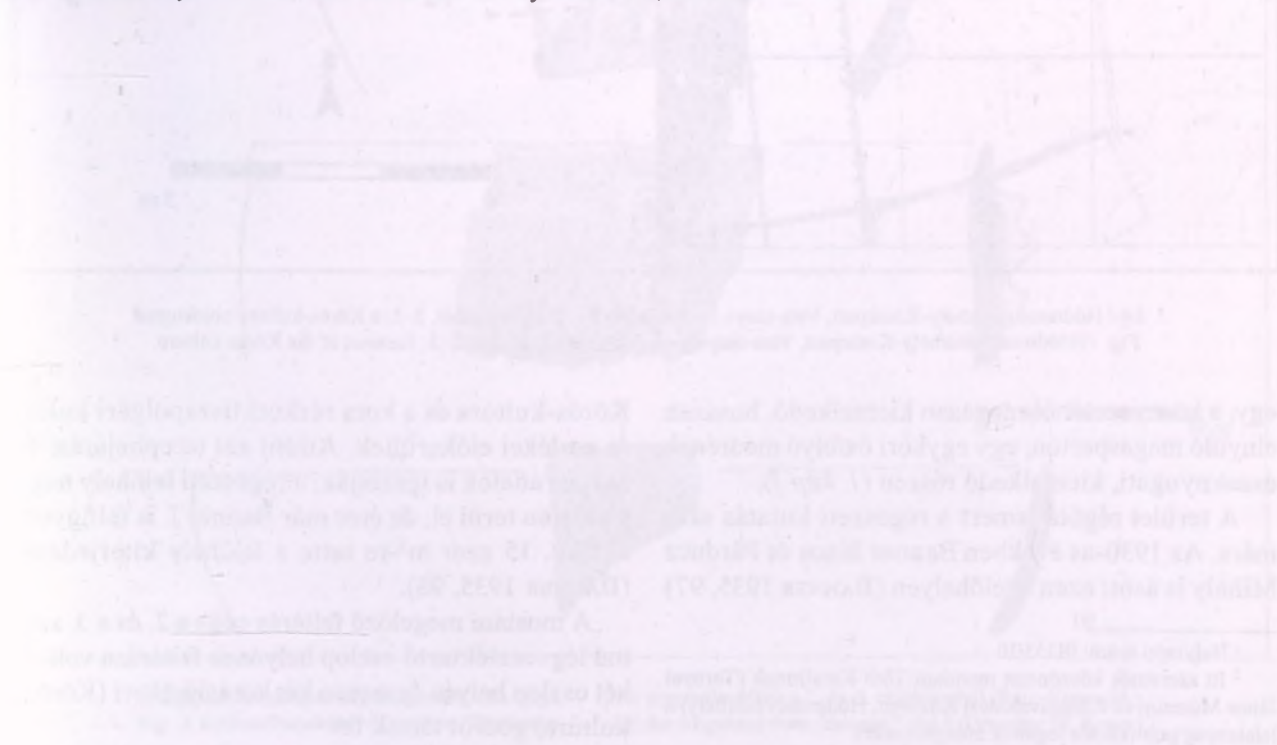
Data on the cultic life of the Szatmár group

We would like to contribute to the study of the cultic life of the formative phase of the Alföld Linear Pottery Culture (AVK I) through the presentation of a few recently discovered, unique objects probably of cultic function. In 2008 parts of settlements dated to the AVK I phase were excavated at Bükkábrány and Hejőpapi, which can enhance our knowledge of the cultic life of the period.

The closest parallel of the clay plate found at Bükkábrány-Kőkúti-dűlő is known from one of the most significant sites of the phase, from Mezőkövesd-Mocsolyás, while the small centaur figurine is closely related to the centaur found in Feature S15 at Hejőpapi-Hulladéklerakó, Site Nr. 4 (*Fig. 1. 1*).

At Hejőpapi-Hulladéklerakó, Site Nr. 4 three centaur figurines and two leg fragments of centaurs were discovered (*Fig. 1. 1–4, Fig. 2*). Similarly to the centaur of Bükkábrány, centaurs Nr. 1–2 and 5 are undecorated. In the first two cases the shaping of the crest, in the latter that of the breast is emphasized. Leg fragments Nr. 3–4 show connections with the so-called “flat-legged” type known from Füzesabony-Gubakút, and their surface is decorated similarly to the ones from Füzesabony.

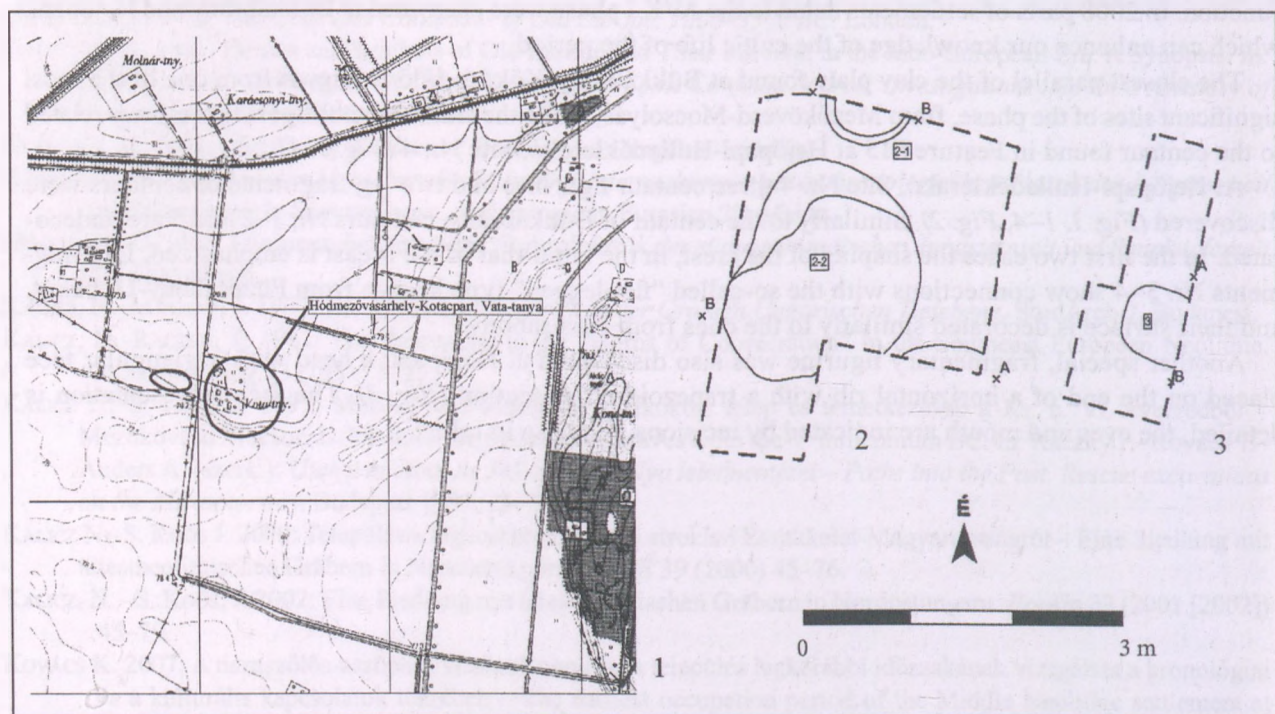
Another special, fragmentary figurine was also discovered at Hejőpapi: a head with a triangular face placed on the end of a horizontal rib with a trapezoid cross-section (*Fig. 3*). The face representation is detailed, the eyes and mouth are indicated by incisions, the nose in relief.

Újabb ásatás a Körös-kultúra lelőhelyén, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanyán

A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum 2008. június 5. és június 9. között megelőző régészeti feltárást végzett a Hódmezővásárhely-Bodzási út, Vata-tanya¹ villamosenergia ellátásához kapcsolódóan a 2. és 3. számú légvezetéktartó oszlopok helyén.² A vizsgált terület Hódmezővásárhely Kotacpart nevű határ részében, a Bodzási úttól délre, a Vata-tanya és a magasfeszültségű távvezeték között található,

és ezekről a feltárásokról évente meg is jelentek a tudományos közlemények (BANNER 1932; 1934; 1935; PÁRDU CZ 1932). A korábbi ásatások helyét sajnos nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, de a leírásokból és a helyszíni bejárásból úgy tűnik, hogy a feltárt oszlophelyektől északra kb. 25–30 m-re, a magaspart legmagasabb pontján lehettek az 1930-as években nyitott szelvények, ahol a kora újkőkori

1. kép. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — 1: a lelőhely elhelyezkedése, 2–3: a Körös-kultúra objektumai
Fig. 1. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — 1: location of the site, 2–3: features of the Körös culture

egy, a környezetéből magasan kiemelkedő, hosszan elnyúló magasparton, egy egykori ösfolyó medrének északnyugati, kiemelkedő részén (1. kép 1).

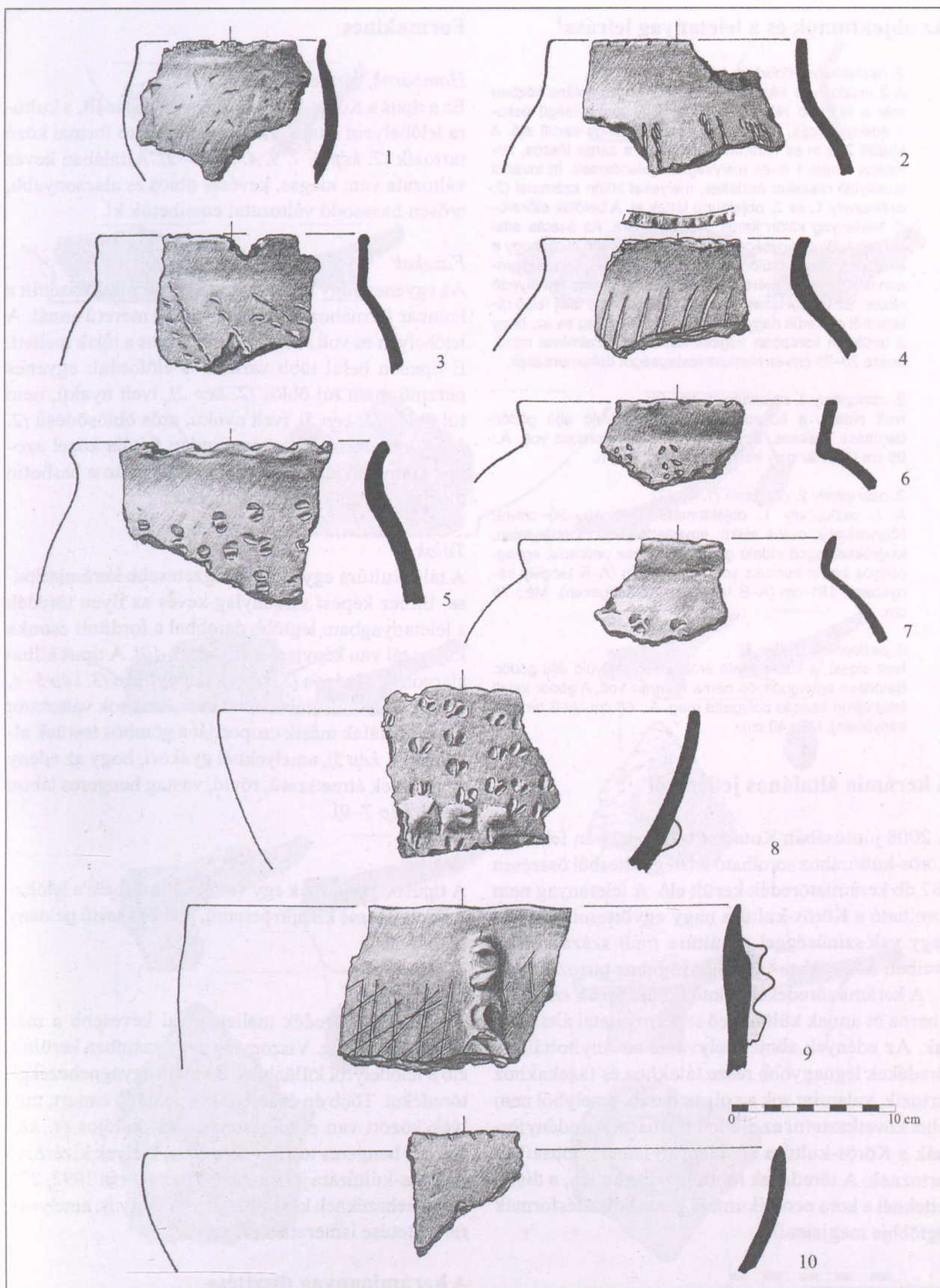
A terület régóta ismert a régészeti kutatás számára. Az 1930-as években Banner János és Párducz Mihály is ásott ezen a lelőhelyen (BANNER 1935, 97)

¹ Helyrajzi szám: 01153/10.

² Itt szeretnék köszönetet mondani Tóth Katalinnak (Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, Hódmezővásárhely) a leletanyag publikációs jogának átengedéséért.

Körös-kultúra és a kora rézkori tiszapolgári kultúra emlékei előkerültek. Amint azt terepbejárás és ásatási adatok is igazolják, a régészeti lelőhely nagy területen terül el, de erre már Banner J. is felfigyelt, aki kb. 15 ezer m²-re tette a lelőhely kiterjedését (BANNER 1935, 98).

A mostani megelőző feltárás célja a 2. és 3. számú légvezetéktartó oszlop helyének feltárása volt. A két oszlop helyén összesen két kora újkőkori (Körös-kultúra) gödröt tártak fel.

2. kép. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — 1–10: peremtöredékek a 2. és 3. objektumból (Rajz: Koncz M.)
 Fig. 2. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — 1–10: rim fragments from features 2 and 3 (Drawing: M. Koncz)

2. oszlophely (gödör) (1. kép 2):

A 2. oszlophely kézi erővel történő humuszolása közben már a legfelső rétegtől kezdve nagy mennyiségű őskori edénytöredék, állatcsont, kagyló és csiga került elő. A kijelölt 2×2 m-es feltárandó területen a sárga löszös, homokos altalaj 1 m-es mélységben jelentkezett. Itt további lemélyülő részeket észleltek, melyeket külön számmal (2. oszlophely 1. és 2. objektum) láttak el. A belőlük előkerülő leletanyag külön került csomagolásra. Az ásatás által érintett felület nagysága miatt nem állapítható meg, hogy a lemélyülő részek külön objektumok voltak-e, vagy ugyanannak a nagyobb méretű gödörnek a különböző lemélyedő részei. Ez utóbbi lehetőséget támasztja alá a talaj felső rétegeiből előkerült nagy mennyiségű leletanyag és az, hogy a területen korábban végzett ásatások alkalmával mindössze 20–25 cm-es humuszvastagságot dokumentáltak.

2. oszlophely 1. objektum (1. kép 2):

Ívelt oldalú, a közepe felé kissé mélyülő aljú gödör. Betöltése paticsos, agyagpötytyös barna humusz volt. Á.: 96 cm (A–B tengely irányában), Mé.: 20 cm.

2. oszlophely 2. objektum (1. kép 2):

A 2. oszlophely 1. objektumától D-re kb. 20 cm-re. Nagyméretű, ovális alakú, egyenetlen aljú, szabálytalan, kiugrókkal tagolt oldalú gödör. Betöltése paticsos, agyagpötytyös barna humusz volt. Á.: 205 cm (A–B tengely irányában), 181 cm (A–B tengelyre merőlegesen), Mé.: 75 cm.

3. oszlophely (1. kép 3):

Ívelt oldalú, a közepe felé erőteljesen mélyülő aljú gödör. Betöltése agyagpötytyös barna humusz volt. A gödör keleti felét újkori beásás bolygatta meg. Á.: 68 cm (A–B tengely irányában), Mé.: 40 cm.

A kerámia általános jellemzői

A 2008 júniusában Kotacpart-Vata-tanyán feltárt, a Körös-kultúrához sorolható leletgyűttesből összesen 587 db kerámiatöredék került elő. A leletanyag nem sorolható a Körös-kultúra nagy együttesei közé, de nagy valószínűséggel a kultúra múlt század 30-as éveiben feltárt Vata-tanyai anyagához tartozik.

A kerámiatöredékek döntő többségének színében a barna és annak különböző színárnyalatai általánosak. Az edények zömét pelyvával soványították. A töredékek legnagyobb része tálakhoz és fazekakhoz tartozik, valamint sok az olyan darab, amelyből nem lehet következtetni az eredeti formára. Az edényformák a Körös-kultúra általánosan ismert típusaihoz tartoznak. A töredékek többsége díszítetlen, a díszítetteknél a kora neolitikumból ismert díszítésformák leg többje megjelenik.

³ A régészeti leletanyag a 2008.4.1.–2008.4.72. leltári számon (TJM, Régészeti Adattár) van nyilvántartva. A térképért az Archeoline Kft.-t, míg a rajzokért Koncz Margitot (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) illeti köszönet.

Formakincs

Hombárok, tárolóedények

Ez a típus a Körös-kultúra tárolásra használt, a kultúra lelőhelyein általánosan megtalálható formái közé tartozik (2. kép 6, 7, 9, 4. kép 1–2). Általában kevés változata van: magas, kevésbé öblös és alacsonyabb, erősen hasasodó változatai emelhetők ki.

Fazekak

Az egyenes vagy ívelt nyakú fazék némileg hasonlít a hombár formához, de sokkal kisebb méretű annál. A lelőhelyen ez volt a leggyakoribb típus a tálak mellett. E típuson belül több variáns is előfordul: egyenes peremű, nem túl öblös (2. kép 2), ívelt nyakú, nem túl öblös (2. kép 5), ívelt nyakú, erős öblösödésű (2. kép 4). Ezeken a díszítés minden fajtája közel azonos arányban jelenik meg, egyedül talán a barbotin díszítés kisebb száma emelhető ki.

Tálak

A tál a kultúra egyik legjellegzetesebb kerámiatípusa. Ehhez képest viszonylag kevés az ilyen töredék a leletanyagban: legtöbb darabbal a fordított csonka kúpos tál van képviselve (2. kép 8, 10). A típus állhat alacsony csőtalpon (3. kép 2), talpgyűrűn (3. kép 3–4, 6). A Körös-kultúrában általános, nem sok változatot mutat. A tálak másik csoportját a gömbös testűek alkotják (3. kép 5), amelyeknél gyakori, hogy az edény négy kerek átmetszetű, rövid, vastag hengeres lábon áll (3. kép 7–9).

Csészék

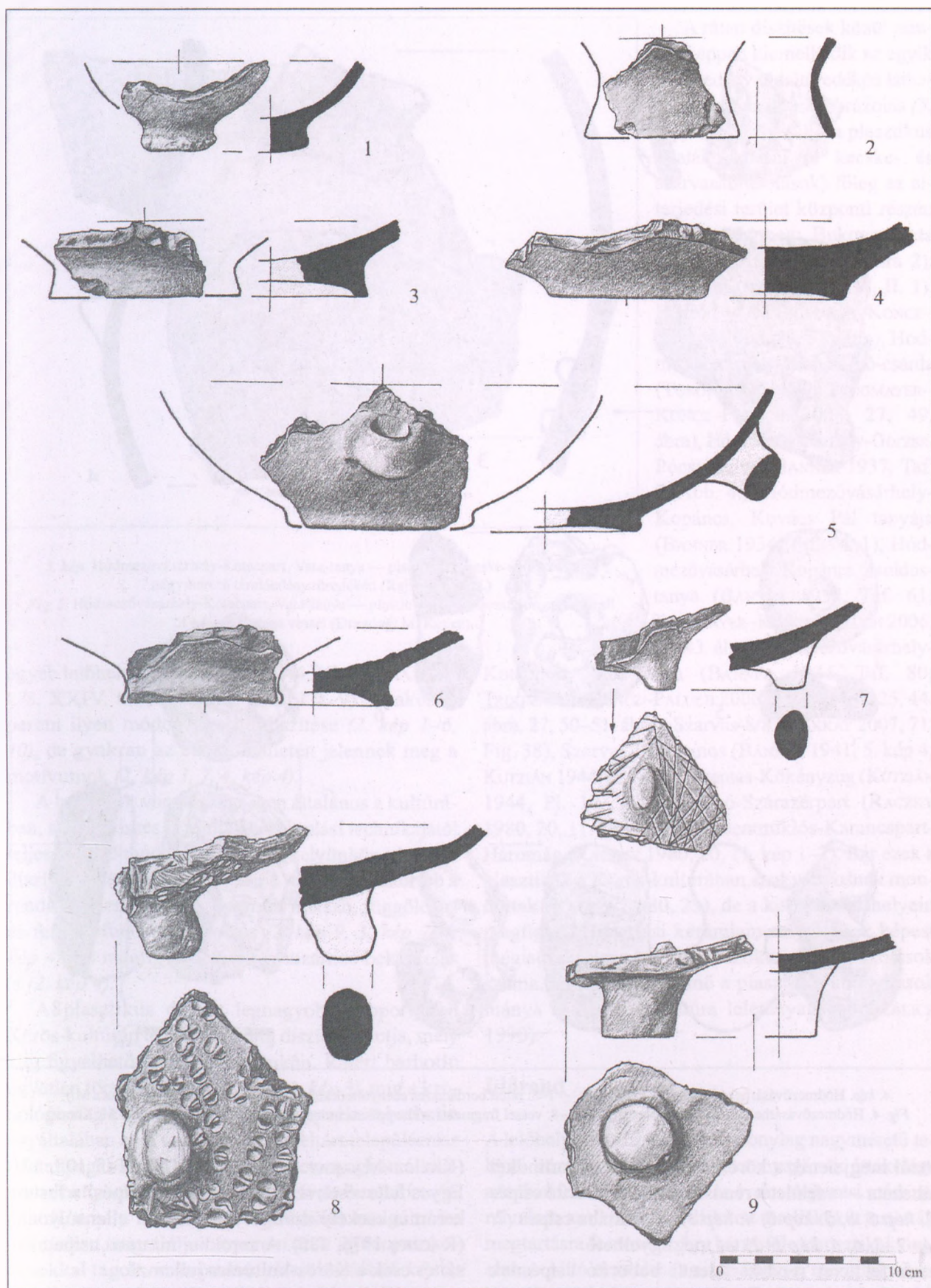
A típuson belül csak egy változat fordul elő a lelőhelyen, egy kissé kihajló peremű, gömbös testű példány (2. kép 1).

Egyéb leletek

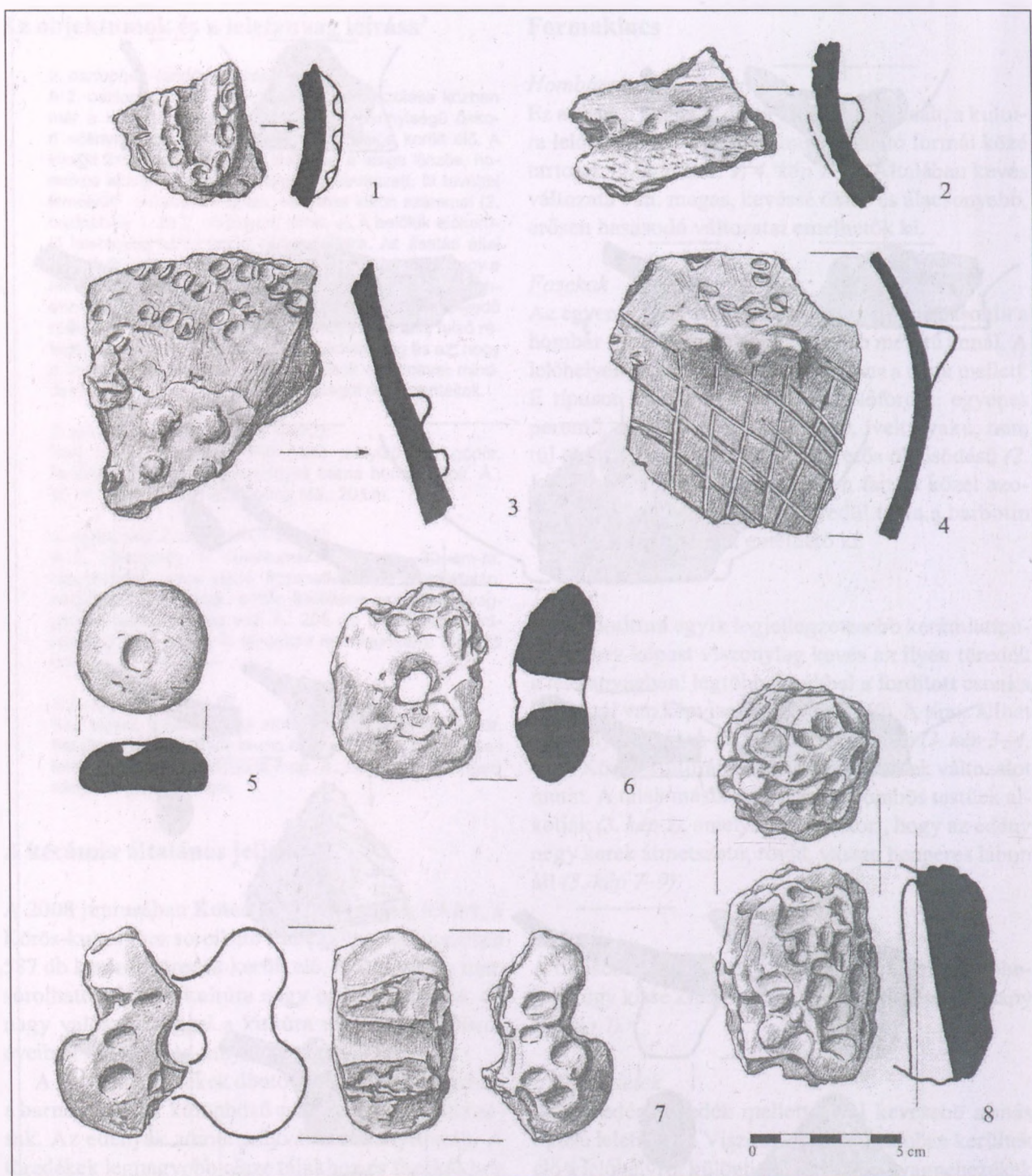
A sok edénytöredék mellett jóval kevesebb a más típusú leletanyag. Viszonylag nagy számban kerültek elő a lelőhelyről különböző formájú agyagnehezékek töredékei. Több ép és töredékes példány ismert, melyek között van paradicsom alakú, karéjos (4. kép 6–7) és hengeres testű (4. kép 8) is, melyek kizárólag a Körös-kultúrára jellemzőek (TROGMAYER 1992, 27). Talán nehezékeknek készülhetett az a tárgy is, amelynek rendeltetése ismeretlen (4. kép 5).

A kerámiaanyag díszítése

Az edényeken a Körös-kultúra díszítéseinek szinte valamennyi típusa előfordul. A benyomott díszek

3. kép. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — 1–9: edénytöredékek (Rajz: Koncz M.)
 Fig. 3. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — 1–9: vessel fragments (Drawing: M. Koncz)

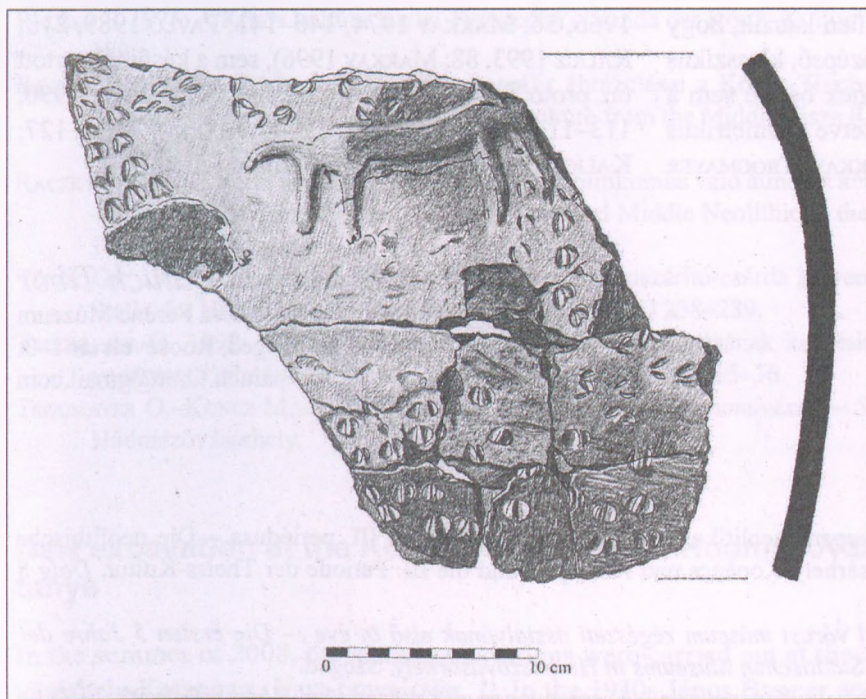
4. kép. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — 1–8: rátett bordadíszes edénytöredékek és agyaghecsék (Rajz: Koncz M.)
 Fig. 4. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — 1–8: vessel fragments with applied cordons and clay weights (Drawing: M. Koncz)

közül megjelenik a körömcspés, melynek mindkét változata — a felületet rendszertelenül beborító csipés (2. kép 5, 8, 3. kép 8, 4. kép 3) és mintába csipés (2. kép 2–3, 6, 4. kép 1–2) — megfigyelhető.

A felületet rendszertelenül beborító csipésnek pusztán felületkitöltő szerepe van. Ez a díszítés az alföldi vonaldiszes kerámia kultúrájában is előfordul

(KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 87. 1–3, Taf. 108. 13). Egyes feltevések szerint a „mintába csipés” a festett kerámia csekély számát volt hivatott ellensúlyozni (RACZKY 1976, 185). A sorokba, mintába csipett díszítés csak a Körös-kultúrára jellemző.

A lelőhelyen megjelenik az ujj- és körömbenyomkodás is, mely díszítési forma jól ismert a kultúra

5. kép. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — plasztikus kecske-ábrázolás egy nagyméretű tárolóedény töredékén (Rajz: Koncz M.)

Fig. 5. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya — plastic goat representation on the wall of a large storage vessel (Drawing: M. Koncz)

egyéb lelőhelyeiről (KUTZIÁN 1944, VI. t. 10, XXIII. t. 3, XXIV. t. 4, XXXI. t. 7, XLI. t. 9). Gyakori a perem ilyen módon történő díszítése (2. kép 1–6, 10), de gyakran az edény felületén jelennek meg a motívumok (2. kép 1, 7, 4. kép 3).

A bekarcolt vonalas dísz igen általános a kultúrában, a vonaldíszes kerámiák bekarcolási technikájától teljesen elütő módon készül. Lelőhelyünkön a karcolt díszítés néhány változata jelenik meg: leggyakoribb a rendszertelennek tűnő, egymást metsző, függőleges és ferde lefutású bekarcolás (2. kép 9, 3. kép 7, 4. kép 4), de megfigyelhető a párhuzamos bekarcolás is (2. kép 4).

A plasztikus díszek legnagyobb csoportját a Körös-kultúrán belül a barbotin díszítés alkotja, mely alig figyelhető meg lelőhelyünkön. Rátett barbotin egyetlen töredéken jelenik meg (4. kép 3), míg a kronológiailag korjelző ráfröcskölt vagy rákent barbotin egyáltalában nem található meg a feltárt településrész leletanyagában. A Vata-tanyai leletanyagban általános a benyomkodásokkal tagolt, ívelt bordadísz (4. kép 1), amely lehet, hogy fogófülként szolgált. Az edényeken megtaláljuk a perem alatt ujjbenyomkodásokkal tagolt, vízszintesen rátett bordát (4. kép 2) és néhány esetben a bütyök is megjelenik az edény oldalán (4. kép 3–4).

A rátett díszítések közül mindenképpen kiemelkedik az egyik tárolóedény oldaltöredékén látható plasztikus kecskeábrázolás (5. kép). A Körös-kultúra plasztikus állatábrázolásai (a kecske- és szarvasábrázolások) főleg az elterjedési terület központi részén találhatók meg: Bukovapuszta (KISLÉGHY 1907, 275, I. ábra 2), Csépa (KUTZIÁN 1944, Pl. II. 1), Endrőd (TROGMAYER–KONCZ–PALUCH 2006, 28, 52. ábra), Hódmezővásárhely-Hámszárító-csárda (TÖRÖK 1935, 239; TROGMAYER–KONCZ–PALUCH 2006, 27, 49. ábra), Hódmezővásárhely-Gorzsza, Pócsy-tanya (BANNER 1937, Taf. 2, Abb. 4.), Hódmezővásárhely-Kopáncs, Kovács Pál tanyája (BANNER 1934, Taf. 74. 1), Hódmezővásárhely-Kopáncs, Zsoldostanya (BANNER 1934, Taf. 61; TROGMAYER–KONCZ–PALUCH 2006, 24, 43. ábra), Hódmezővásárhely-

Kotacpart, Vata-tanya (BANNER 1934, Taf. 80; TROGMAYER–KONCZ–PALUCH 2006, 23, 42. ábra, 25, 44. ábra, 27, 50–51. ábra), Szarvas-8/8 (MAKKAY 2007, 71, Fig. 38), Szarvas-Szapannos (BANNER 1941, 5. kép 4; KUTZIÁN 1944, Pl. 41. 9), Szentés-Kökényzug (KUTZIÁN 1944, Pl. 17. 1), Tiszajenő-Szárazérpart (RACZKY 1980, 20, 11. kép 3), Törökszentmiklós-Karancspart-Háromág (RACZKY 1980, 20, 11. kép 1–2). Bár ezek a plasztikák a Körös-kultúrában szokványosnak mondtak (RACZKY 1980, 23), de a korszak lelőhelyein megfigyelhető óriási kerámiamentiséghez képest mégiscsak elenyésző a plasztikus állatábrázolások száma. Különösen feltűnő a plasztikus ábrázolások hiánya a Starčevo-kultúra leletanyagában (KALICZ 1990).

Időrend

A lelőhely a Körös-kultúra viszonylag nagyméretű telepei közé tartozik. Teljes leletanyagának értékelése azonban lehetetlen az 1930-as évek selejtezési módszerei miatt, amikor csak a díszített töredékeket tartották megtartásra fontosnak. Így bármiféle statisztikai, összehasonlító elemzésnek nincs értelme, mert csak téves következtetéseket vonnánk le. Ezért csak a 2008. évi kisméretű feltárás leletanyaga alapján lehet kronológiai

következtetéseket tenni. Egyértelműen látszik, hogy a leletanyag csak a Körös-kultúra középső, klasszikus időszakának terméke lehet. Nincsenek benne sem a korai, vörös alapon fehér pöttyös, illetve geometrikus fehér festéssel jelzett időszakra (MAKKAY–TROGMAYER

1966, 56; MAKKAY 1974, 140–141; PAVLÚ 1989, 218; KALICZ 1993, 88; MAKKAY 1996), sem a későinek tartott ún. proto Vinča-fázisra (RACZKY 1983; MAKKAY 1990, 113–114; GOLDMAN 1991, 39–40; MAKKAY 1992, 127; KALICZ 1994; MAKKAY 1996) utaló jelek.

Paluch Tibor

Móra Ferenc Múzeum

6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

paluch.tibor@gmail.com

Irodalom:

- BANNER J. 1932: A kopáncsi és a kotacparti neolitikus telepek és a tiszai kultúra III. periódusa – Die neolithische Ansiedlungen von Hódmezővásárhely-Kopáncs und Kotacpart und die III. Periode der Theiss-Kultur. *Dolg* 8 (1932) 1–48.
- BANNER J. 1934: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve – Die ersten 5 Jahre der Archäologischen Abteilung des Städtischen Museums in Hódmezővásárhely. Szeged.
- BANNER J. 1935: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton – Ausgrabungen zu Kotacpart bei Hódmezővásárhely. *Dolg* 11 (1935) 97–125.
- BANNER, J. 1937: Die Ethnologie der Körös-kultur. *Dolg* 13 (1937) 32–49.
- BANNER J. 1941: A kőkori élet Békés vármegyében. Gyulai dolgozatok 4, Gyula.
- GOLDMAN Gy. 1991: A Körös kultúra késői szakaszának időrendjéről Dévaványa-Réhely leletei alapján – Chronology in the Late Phase of the Körös culture on the Basis of Finds from Dévaványa-Réhely. *ArchÉrt* 118 (1991) 33–44.
- KALICZ, N. 1990: *Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn*. Inventaria Praehistoria Hungaria 4, Budapest.
- KALICZ, N. 1993: The Early Phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia) – Zgodnje Neolitske Faze v Zahodni Madžarski (Transdanubiji). *Poročilo* 21 (1993) 85–135.
- KALICZ N. 1994: A dunántúli (Közép-európai) vonaldíszes kerámia legidősebb leletei és a korai Vinča kultúra – Die Ältesten Funde der Transdanubischen (Mitteleuropäischen) Linienbandkeramik und die Frühe Vinča-Kultur. In: Lőrinczy G. (szerk.): *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer*. Szeged 1994, 67–84.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene*. StudArch 7, Budapest.
- KISLÉGHY N. Gy. 1907: Arankavidéki halmok (Torontál m.). *ArchÉrt* 27 (1907) 266–279.
- KUTZIAN I. 1944: *A Körös-kultúra – The Körös Culture*. DissPann. Ser. II. 23, Budapest.
- MAKKAY, J. 1974: „Das Frühe Neolithikum auf der Otzaki Magula“ und die Körös–Starčevo-Kultur. *ActaArchHung* 26 (1974) 131–154.
- MAKKAY, J. 1990: The Protovinča problem — as seen from the Northernmost Frontier. In: Srejović, D.–Tasić, N. (eds): *Vinča and its world*. Beograd 1990, 113–122.
- MAKKAY, J. 1992: Excavations at the Körös culture settlement of Endrőd-Öregszőlők 119 in 1986–1989. A preliminary report. In: Bökönyi, S. (ed.): *Cultural and Landscape changes in South-East Hungary I*. Budapest 1992, 121–193.
- MAKKAY, J. 1996: Theories about the Origin, the Distribution and the End of the Körös Culture. In: Tóth, L. (ed.): *At the Fringes of Three Worlds*. Szolnok 1996, 35–70.
- MAKKAY, J. 2007: *The excavations of the Early Neolithic sites of the Körös Culture in the Körös Valley, Hungary: The final report. Volume I. The excavations: Stratigraphy, structures and graves*. Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 11, Trieste.
- MAKKAY, J.–TROGMAYER, O. 1966: Die Bemalte Keramik der Körös-Gruppe. *MFME* 1964–65 (1966) 47–58.
- PÁRDUZ M. 1932: A Hódmezővásárhely-kotacparti neolith telep és rézkori temető – Die neolithische Ansiedlung und das Kupferzeitliche Gräberfeld von Hódmezővásárhely-Kotacpart. *Dolg* 8 (1932) 103–113.
- PAVLÚ, I. 1989: Early Neolithic white painted pottery in SE Europe. In: Bökönyi, S. (ed.): *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*. Varia Archaeologica Hungarica 2, Budapest 1989, 217–222.

- RACZKY P. 1976: A Körös kultúra leletei Tiszajenőn – Funde der Körös-Kultur in Tiszajenő. *ArchÉrt* 103 (1976) 171–189.
- RACZKY P. 1980: A Körös kultúra újabb figurális ábrázolásai a Közép-Tiszavidékről és történeti összefüggéseik – New figural representation of the Körös culture from the Middle Tisza Region and their historical connections. *SzMMÉ* 1979–1980 (1980) 5–33.
- RACZKY P. 1983: A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tiszavidéken – Questions of Transition between the Early and Middle Neolithic in the Middle Upper Tisza Region. *ArchÉrt* 109 (1983) 161–193.
- TÖRÖK Gy. 1935: Kőkori telep a hódmezővásárhelyi Hámszárító-csárda helyén – Eine steinzeitliche Siedlung an der Stelle der Heideschenke Hámszárító. *Dolg* 11 (1935) 238–239.
- TROGMAYER O. 1992: Adatok a kora neolitikus életmód kutatásának kérdésköréhez (Állattenyésztés, gyűjtögetés, vadászat, földművelés, halászat). *MFME* 1989–90 (1992) 15–36.
- TROGMAYER O.–KONCZ M.–PALUCH T. 2006: *Hétezer éves kerámiaművészet – Seven thousand years old ceramic art.* Hódmezővásárhely.

New excavation at the Körös culture site of Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya

In the summer of 2008, preventive excavations were carried out at the Neolithic site known as Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-tanya (*Fig. 1*). In the 1930s János Banner and Mihály Párducz investigated the site, probably ca. 25–30 m north of the postholes excavated now, on the highest point of the bank. During the new excavations two pits of the Körös culture were discovered. 587 sherds were unearthed during our work. The vessel forms represent the characteristic types of the Körös culture. Most of them are undecorated, while the decorated ones display many of the Early Neolithic decorative motifs (*Figs 2–4*). Among applied decorations we have to mention the plastic goat representation on the wall fragment of a storage vessel (*Fig. 5*). Based on the material of the 2008 season it seems certain that the site can be dated to the middle, classical phase of the Körös culture. Neither the red-on-white painted dots or the geometric white painting of the early period, nor the characteristics of the late, so-called Proto-Vinča phase were attested.

Neolitikus leletek a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Gyűjteményében — Újtikos-Demeterkút

A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékének gyűjteménye az egyetem Kolozsvárról Szegedre költözése után, 1924-ben alakult (MARÁZ–ECSEDY 1968, 1) és az 1940-es évekig folyamatosan gyarapodott. Ez főként Banner Jánosnak volt köszönhető, az ő Hód-mezővásárhely környéki ásatásai leletanyagának egy része is ide került. Ezen kívül az Egyetemnek ajándékozott leletek, valamint az oktatási célból készült gipszmásolatok is a gyűjteményt szaporították.¹ A rendkívül gazdag Gyűjtemény sokáig az Egyetem folyosóján volt raktározva és kiállítva, jelenleg a szegedi Móra Ferenc Múzeum őrzi a tárgyakat.²

A Hajdú-Bihar megyében található, Polgár mellett fekvő Újtikos-Demeterkútról származó anyag a leltárkönyv bejegyzése szerint 1940 júliusában került az Egyetemi Gyűjteménybe. Beleltározása valamikor 1948 szeptembere után történhetett, mivel a tikosi anyagot megelőző bejegyzés 1948 szeptemberi. Így nem tudjuk, hogy pontosan mikor kapta az anyagot a Gyűjtemény, és azt sem, hogy ki volt az ajándékozó. A Gyűjteménybe beleltározott leletek a 11317 és a 11430 közötti leltári számokat kapták.

Újtikos-Demeterkútról származó leletek több helyre is kerültek az országban. Kutzián Ida 1946-os munkájában bemutat néhány, Tikos-Demeterkútról származó leletet (KUTZIÁN 1946, 48–50). A Magyar Nemzeti Múzeumnak Petróczy József ajándékozta a tárgyakat (KUTZIÁN 1946, 45). Leírásából szerzünk tudomást Roska Márton Tikoson végzett ásatásáról, melynek leletanyaga a Kolozsvári Nemzeti Múzeumba került. Azt azonban már Kutzián Ida sem tudta megállapítani, hogy Roska M. a Demeterkúton ásott-e, vagy Tikos más részén, mivel a leletanyag nincs publikálva (KUTZIÁN 1946, 48, 7. j.). A tikosi leletanyagnak ez volt az első közlése, de később a lelőhely neve még sokszor felbukkan különböző közleményekben.

¹ A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék Gyűjteményének Leltárkönyve.

² Jelen tanulmány a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékén 2005-ben írott szakdolgozati B témám átdolgozott változata. Ezúton szeretném megköszönni Dr. Horváth Ferencnek munkámhoz nyújtott segítségét.

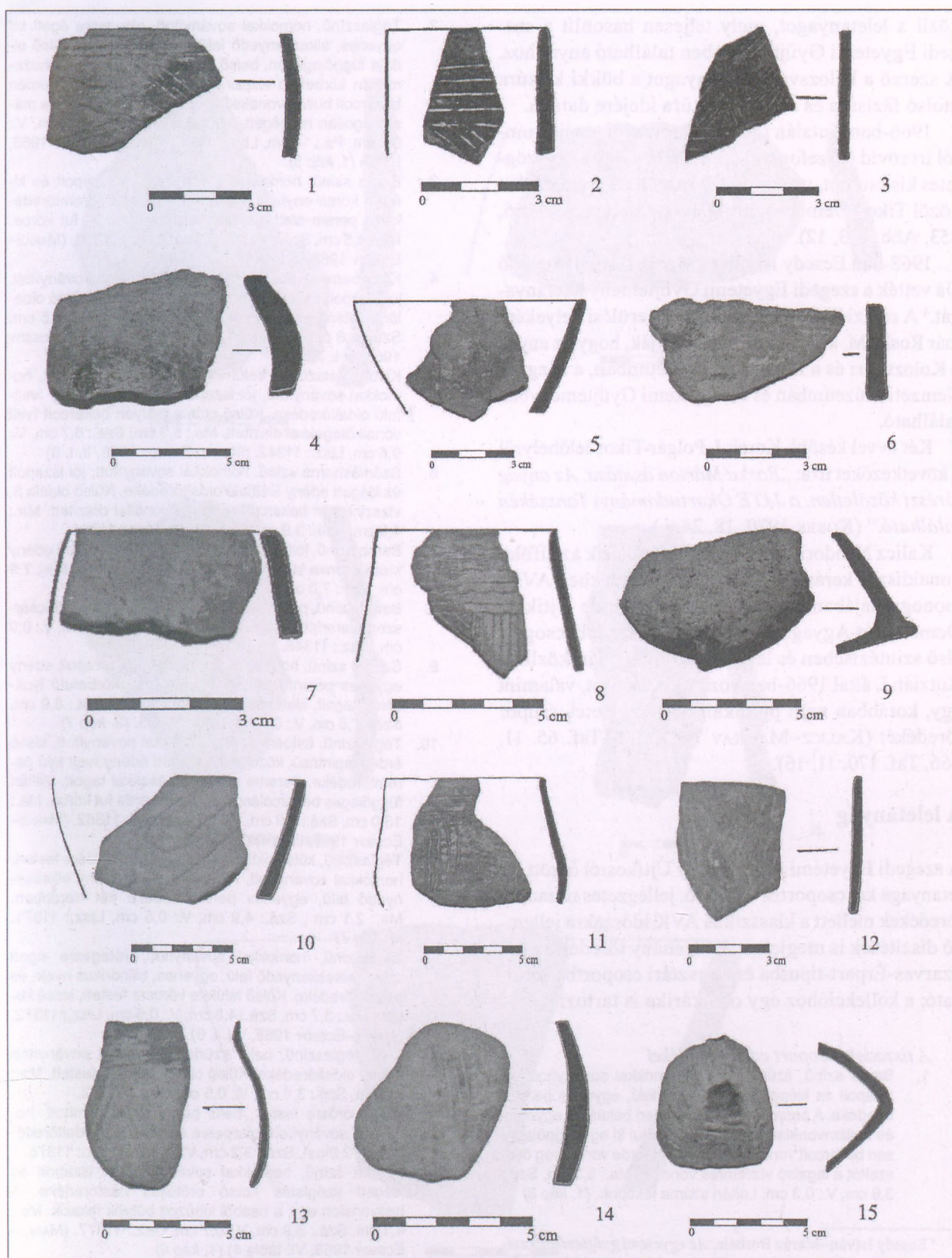
Korek József és Patay Pál a bükki kultúráról szóló tanulmányukban utalnak Kutzián I. cikkére, ahol megemlítik, hogy Petróczy J. felszíni gyűjtéséből származó leletanyagba a bükki és az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának töredékei keverten fordulnak elő. A cikkben szerepel az is, hogy Roska Márton végzett kisebb ásatást a területen, melynek leletanyaga a Kolozsvári Egyetemi Gyűjteménybe került. A Roska-féle ásatás egyik legértékesebb darabja egy lapos női idol, melynek legjobb párhuzama a miskolc-fűtőházi idol. A Magyar Nemzeti Múzeumban 22/1946 és 24/1946 számokon beleltározott anyagot ekkor a bükki kultúra II–III. fázisára keltezik (KOREK–PATAY 1958, 49).

Roska Márton ásatásán előkerült idolt Korek J. közölte a bükki kultúra antropomorf idoljaival foglalkozó cikkében is, melyben leírja, hogy a Kolozsvári Múzeum Régészeti és Éremtani Gyűjteményében fekvő leletanyag rendkívül gazdag, és a lelőhelyet a leletanyag alapján a Tompa-féle beosztás szerint a bükki kultúra II–III. fázisára datálja (KOREK 1959, 14).

Korek J. a következő évben megjelent cikkében összegyűjtötte az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának lelőhelyeit, és több tikosi lelőhelyet is megemlít. Leírja, hogy Újtikos-Örház és Újtikos-Rakodóparton Petróczy J. gyűjtött leleteket (KOREK 1960, 28), valamint megjegyzi, hogy Kutzián I. az Újtikos-Rakodópartot Tikospusztá-Rakodókert néven ismeri³ (KOREK 1960, 28. 49. j.). Cikkében megemlíti, hogy Roska M. ásott Tikoson, és az ásatásából származó leletanyag kevert. Az Újtikos-Demeterkút lelőhelyénél leírja, hogy ott kevert bükki és lineáris jellegű a leletanyag és ekkor válogatottan begyűjtött szórvány anyagnak minősíti a tárgyakat (KOREK 1960, 28).

1964-ben Nicolae Vlassa közölt egy cikket a Kolozsvári Múzeum kiadványában egy, a múzeumban talált ládáról, melyben tikosi leletanyag volt (VLASSA 1964; 1976). A ládában lévő anyag nem Roska M. ásatásából származott, hanem a Debreceni Egyetem ajándékozta a Kolozsvári Múzeumnak. Cikkében

³ KUTZIÁN (1946) nem említi a lelőhelyet.

I. kép. Újtikos-Demeterkút — 1: 11381., 2: 11398., 3: 11422 b., 4: 11376., 5: 11333., 6: 11374., 7: 11371., 8: szám nélkül, 9: 11377., 10: 11332., 11: 11386., 12: 11427., 13: 11414., 14: 11428., 15: 11378.

Fig. 1. Újtikos-Demeterkút — 1: 11381., 2: 11398., 3: 11422 b., 4: 11376., 5: 11333., 6: 11374., 7: 11371., 8: without number, 9: 11377., 10: 11332., 11: 11386., 12: 11427., 13: 11414., 14: 11428., 15: 11378.

közli a leletanyagot, mely teljesen hasonlít a szegedi Egyetemi Gyűjteményben található anyaghoz. A szerző a kolozsvári leletanyagot a bukki kultúra utolsó fázisára és a tiszai kultúra idejére datálja.

1966-ban Kutzián I. a magyarországi neolitikumról írt rövid összefoglaló munkájában egy négyszögletes kis csuprot, valamint egy karcolt edénytöredéket közöl Tikos-Demeterkútról (BOGNÁR-KUTZIÁN 1966, 253, Abb. 1. 3, 12).

1968-ban Ecsedy István és Maráz Borbála revízió alá vették a szegedi Egyetemi Gyűjtemény leletanyagát.⁴ A revízióban, a leletanyag előkerülési helyeként már Roska M. ásatása szerepel. Leírják, hogy az anyag a Kolozsvári és a Debreceni Múzeumban, a Magyar Nemzeti Múzeumban és az Egyetemi Gyűjteményben található.

Két évvel később Korek J. Polgár-Tikos lelőhelyről a következőket írta: „*Roska Márton ásatása. Az anyag jórészt közöletlen, a JATE Ókortudományi Tanszékén található.*” (KOREK 1970, 18, 24. j.).

Kalicz Nándornak és Makkay Jánosnak az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája (későbbiekben AVK) monográfiájában is megjelenik Tikos, de Újtikos-Demeterkút-Agyagbánya néven. A tiszadobi csoport első szintézisében és leletkataszterében újraközlnek a Kutzián I. által 1966-ban közölt kis csuprot, valamint egy, korábban nem publikált négyszögletes csuprotöredékét (KALICZ-MAKKAY 1977, 283, Taf. 65. 11, 366, Taf. 170. 11, 16).

A leletanyag

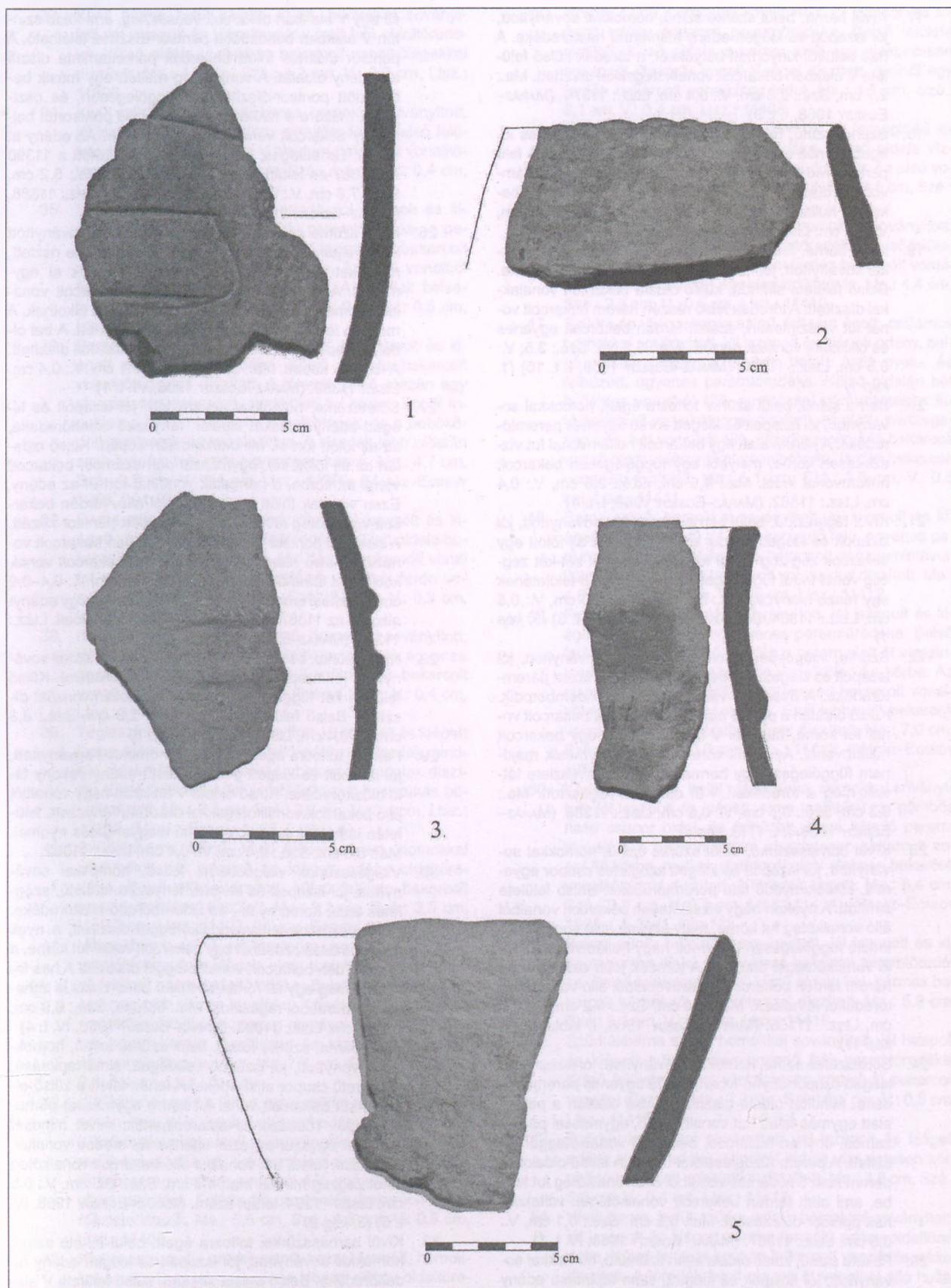
A szegedi Egyetemi Gyűjtemény Újtikosról őrzött leletanyaga két csoportra osztható: jellegzetes tiszadobi töredékek mellett a klasszikus AVK idősakra jellemző díszítések is megjelennek. Néhány töredék az ún. Szarvas-Érpart-típusba és az esztári csoportba sorolható; a kollekcióhoz egy orsókarika is tartozik.

A tiszadobi csoport edénytöredékei

1. Barna színű, szürke foltos, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett korsó vékonyfalú, egyenes peremtöredéke. A perem alatt vízszintesen bekarcolt egyenes és hullámvonalak futnak. Ebből indul ki egy függőlegesen bekarcolt vonalköteg, amit két ferde vonal még összeköt a legalsó vízszintes vonallal. Ma.: 5,2 cm, Szé.: 3,6 cm, V.: 0,3 cm. Leltári száma lekopott. (1. kép 8)

⁴ Ecsedy István–Maráz Borbála: *Az egyetemi gyűjtemény revíziója 1968*. Móra Ferenc Múzeum Régészeti Adattára 1353–89. Érdekessé módon a lelőhely hiányzik Maráz Borbála és Ecsedy István a tanszéki gyűjteményt bemutató másik dolgozatának szöveges részéből, jóllehet a képtáblákon szerepelnek Tikosról származó tárgyak (MARÁZ–ECSÉDY 1968).

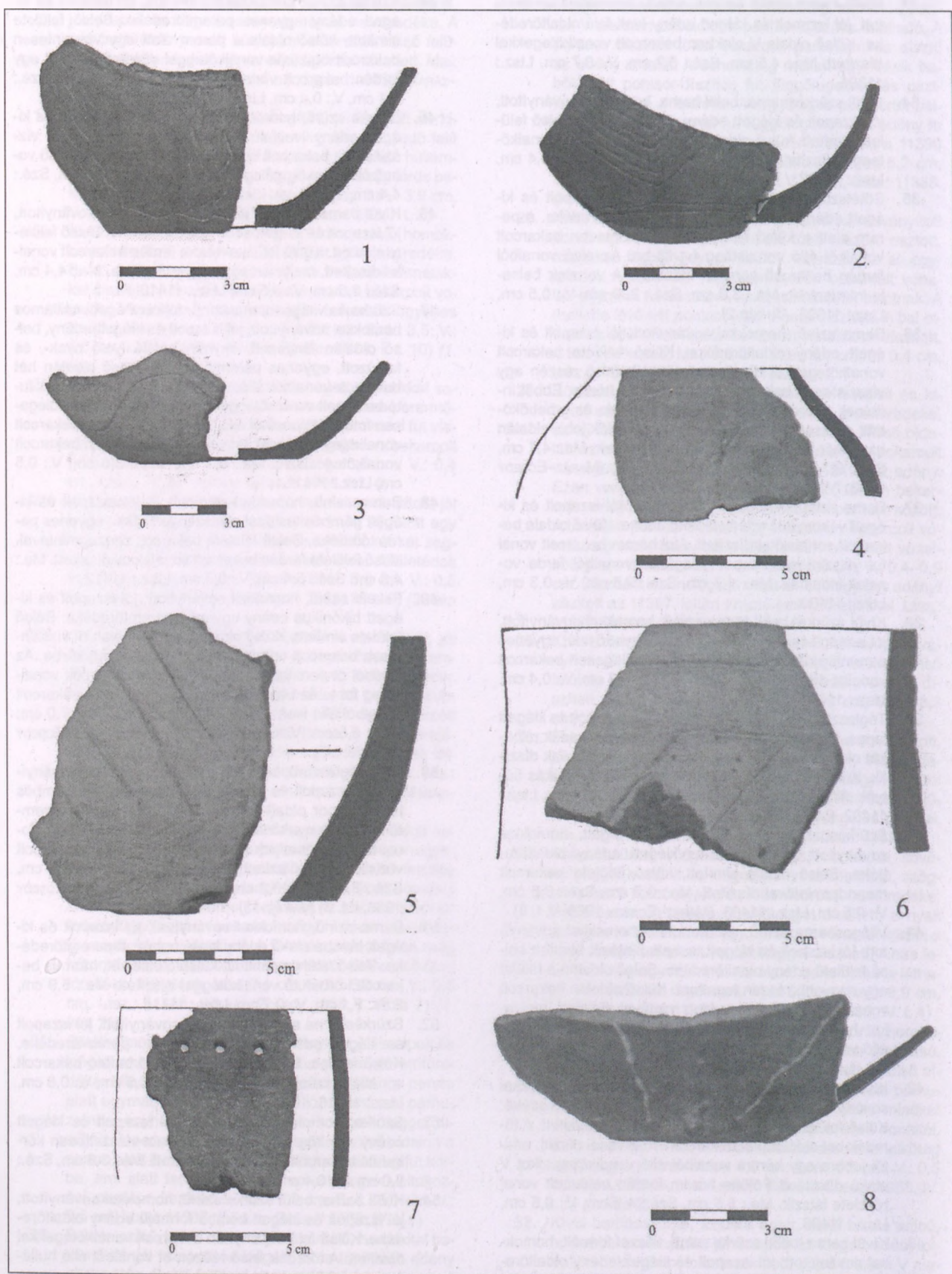
2. Téglaszínű, homokkal soványított, rétegesre égett tál egyenes, elkeskenyedő falú peremtöredéke. Külső oldala függőlegesen, belső oldala a peremmel párhuzamosan körbefutó vízszintes, és abból kiinduló ferdén bekarcolt hullámvonalakkal díszített. Külső felülete másodlagosan megégett. Ma.: 3,5 cm, Szé.: 4,1 cm, V.: 0,6 cm, Pá.: 14 cm, Ltsz.: 11333. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. t. 5) (1. kép 5)
3. Barna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett korsó enyhén tölcseres, egyenes peremtöredéke. A perem alatt vízszintesen hullámvonal fut körbe. Ma.: 4,5 cm, Szé.: 4,2 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: 11338. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, II. t. 6)
4. Kívül barna, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltöredéke. Külső oldalán ívelten bekarcolt vonalakkal díszített. Ma.: 6,5 cm, Szé.: 6,8 cm, V.: 0,9 cm, Ltsz.: 11341. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, II. t. 7)
5. Kívül sötétszürke, belül téglaszínű, foltosra égett, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény ívelt falú oldaltöredéke. Külső oldala mélyen bekarcolt ívelt vonalkötegekkel díszített. Ma.: 5,3 cm, Szé.: 6,7 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11342. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, II. t. 8)
6. Szürkésbarna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény ívelt falú oldaltöredéke. Külső oldala 3, vízszintesen bekarcolt egyenes vonallal díszített. Ma.: 4,6 cm, Szé.: 3,9 cm, Fv.: 0,8 cm, Ltsz.: 11344.
7. Barna színű, foltosra égett, homokkal soványított edény kissé csónka küpos, egyenes peremtöredéke. Ma.: 7,9 cm, Szé.: 7,0 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: 11347.
8. Barna színű, pelyvával soványított tál egyenes, tölcserzerű peremtöredéke. Ma.: 3,7 cm, Szé.: 8,6 cm, V.: 0,9 cm, Ltsz.: 11348.
9. Szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt edény egyenes peremtöredéke. Perem alatt körbefutó lyuk-sorral tagolt, alatta seprűdíszrel díszített. Ma.: 8,9 cm, Szé.: 7,3 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11353. (3. kép 7)
10. Téglaszínű, foltosra égett, homokkal soványított, kissé érdes tapintású, közepesen kiégett edény ívelt falú peremtöredéke. Pereme ujjbennyomásokkal tagolt. Vállán függőleges bekarcolásokkal tagolt borda fut körbe. Ma.: 13,0 cm, Szé.: 5,9 cm, V.: 1,3 cm, Ltsz.: 11362. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, III. t. 4) (2. kép 4)
11. Téglaszínű, külső oldalának egyik felén vörösre festett, homokkal soványított, rétegesre égett edény elkeskenyedő falú, egyenes peremtöredéke két darabban. Ma.: 2,1 cm, Szé.: 4,9 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11371. (1. kép 7)
12. Téglaszínű, homokkal soványított, rétegesre égett edény elkeskenyedő falú, egyenes, cilindrikus nyak- és peremtöredéke. Külső felülete vörösre festett, kissé kopott. Ma.: 3,7 cm, Szé.: 4,8 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11372. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VII. t. 6)
13. Kívül téglaszínű, belül szürke, homokkal soványított edény oldaltöredéke. Külső oldala vörösre festett. Ma.: 4,7 cm, Szé.: 3,4 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11373.
14. Kívül vörösre festett, belül barna színű, simított, homokkal soványított, rétegesre égett edény oldaltöredéke. Ma.: 2,0 cm, Szé.: 3,2 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: 11375.
15. Szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett szögletes korsó erőteljes hastöredéke. A hasvonalon egy, a hasból kihúzott bütyök fekszik. Ma.: 4,1 cm, Szé.: 6,9 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 11377. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VI. tábla 4) (1. kép 9)
16. Téglaszínű, homokkal soványított szögletes edény oldaltöredéke. Külső felülete sűrűn, egymással párhuzamosan bekarcolt vonalakkal díszített, festett. Ma.: 4,4 cm, Szé.: 5,0 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11378. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VI. t. 6) (1. kép 15)

2. kép. Újtikos-Demeterkút — 1: 11335., 2: 11357., 3: 11365., 4: 11362., 5: 11346.
 Fig. 2. Újtikos-Demeterkút — 1: 11335., 2: 11357., 3: 11365., 4: 11362., 5: 11346.

17. Kívül barna, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény kisméretű hastöredéke. A has belülről kinyomott bütyökkel, a töredék külső felülete V alakban bekarcolt vonalkötegekkel díszített. Ma.: 2,7 cm, Szé.: 2,8 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11379. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. t. 9)
18. Szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett bomba alakú csupor egyenes, elkeskenyedő falú peremtöredéke. A nyakánál bekarcolt körbefutó hullámvonallal díszített, amiből egy függőleges és egy ferde bekarcolt hullámvonal indul ki. Ma.: 5,5 cm, Szé.: 3,9 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11380. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. t. 2)
19. Kívül barna, foltosra égett, belül fekete színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett tál oldaltöredéke. Belső felülete simított, külső oldala bekarcolt vonalakkal díszített. A töredék felső részén három bekarcolt vonal fut vízszintesen, ezalatt ferdén bekarcolt egyenes és cikkcakk vonalak díszítik. Ma.: 5,2 cm; Szé.: 3,5; V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11381. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. t. 10) (1. kép 1)
20. Barna színű, belül szürke foltosra égett, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett korsó egyenes peremtöredéke. A perem alatt egy bekarcolt hullámvonal fut vízszintesen körbe, melyből egy függőlegesen bekarcolt hullámvonal indul. Ma.: 4,6 cm, Szé.: 3,6 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11382. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. t. 4)
21. Kívül téglaszínű, belül barna, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett csupor aljtöredéke. Az alj fölött egy bekarcolt zeg-zug vonal fut körbe, amiből két-két zeg-zug vonal indul függőlegesen felfelé. Belső felületének egy része hiányzik. Ma.: 5,2 cm, Szé.: 6,0 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11384. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, IV. t. 3) (3. kép 1)
22. Szürke, világosbarna foltos, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett bomba alakú edény behúzott peremtöredéke. A hasa- és válla egy helyen kidomborodik. Külső oldalán a perem alatt egy hullámos, bekarcolt vonal fut körbe, melyből V alakban fut le egy bekarcolt hullámvonal. Az egyik vonal 45 fokos, a másik majdnem függőleges. Egy harmadik vonal kis részlete látszik még a töredéken. Két darabból ragasztott. Ma.: 5,3 cm, Szé.: 5,5 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11385. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. t. 1) (3. kép 4)
23. Kívül barnásszürke, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett szögletes csupor egyenes, elkeskenyedő falú peremtöredéke. Belső felülete simított. A nyakon négy vízszintesen bekarcolt vonalból álló vonalköteg fut körbe, mely alatt az alsó vonalból kiinduló függőlegesen bekarcolt négy hullámvonalból álló vonalköteggel díszített. A töredék jobb oldalán még három ferdén bekarcolt hullámvonalból álló vonalköteg töredékei láthatóak. Ma.: 6,4 cm, Szé.: 6,2 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11386. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. tábla 7) (1. kép 11)
24. Sötétszürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett csupor enyhén ívben kihajló egyenes peremtöredéke. Mindkét oldala díszített. Belső oldalán a perem alatt egymás felett hat vonalból álló, egymással párhuzamos, enyhén hullámos, bekarcolt vonalköteggel díszített. A perem tűzdelésekkel tagolt. A külső oldalon a perem alatt 6 hullámos vonalból álló vonalköteg fut körbe, ami alatt ferdén bekarcolt vonalkötegek váltakoznak pontsor-díszítéssel. Ma.: 6,5 cm, Szé.: 6,1 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11387. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, IV. t. 1)
25. Fekete színű, külső oldala alján szürkülő, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett, sima tapintású edény aljtöredéke. Belső felülete simított, külső felületén az alj fölött három, egymással párhuzamosan körbefutó bekarcolt vonalból álló vonalköteg helyezkedik el. Ezen áll egy V alakban bekarcolt vonalköteg, ami fölött szintén V alakban beböködött pontsor-díszítés található. A pontsor díszítés fölött bekarcolt parkettaminta díszíti az edény oldalát. A vonalköteg mellett egy másik beböködött pontsor-díszítés fut függőlegesen, és osztja két mezőre a felületet. A függőleges pontsortól balra egy bekarcolt vonal fut függőlegesen. Az edény itt tört el. Lehetséges, hogy egy edényt alkotott a 11390 és 11387-es leltári számú töredékekkel. Ma.: 5,2 cm, Szé.: 7,8 cm, V.: 0,3 cm; aljának V.: 1 cm, Ltsz.: 11388. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, V. t. 2)
26. Kívül szürke színű, belül fekete, homokkal soványított korsó aljtöredéke. Külső felülete több mezőre osztott, melyeket függőleges pontsorok választanak el egymástól. A bal oldali mezőben ferdén bekarcolt vonalak egymást keresztezve rombuszmintákat alkotnak. A mellette lévő két pontsor között nem díszített. A bal oldala az edénynek ferdén bekarcolt vonalakkal díszített. A töredék kopott. Ma.: 3,6 cm, Szé.: 9,1 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11389. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VI. t. 1)
27. Sötétszürke, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény mindkét oldalán fényezett oldaltöredéke, az alj fölött tört el. Mindkét oldalán kopott. Külső oldalán az alj fölött két, egymással párhuzamos, bekarcolt vonal fut körbe, a harmadik vonalnál tört el az edény. Ezen vonalak fölött nyolc vonalból álló, ferdén bekarcolt vonalköteg látható, két beböködött pontsor között. A baloldali pontsor mellett egy V alakban bekarcolt vonalköteg alsó része, balra tőle ferdén bekarcolt vonalköteg alja látható. Ma.: 4 cm; Szé.: 6,6 cm; V.: 0,4–0,9 cm. Díszítési technológiája miatt lehet, hogy egy edényt alkotott az 11387. leltári számú edénytöredékkel. Ltsz.: 11390. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, V. t. 5)
28. Kívül szürke, belül szürkésbarna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény aljtöredéke. Külső felülete két függőlegesen bekarcolt hullámvonallal díszített. Belső felülete simított. Ma.: 2,8 cm, Szé.: 8,3 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11391. (3. kép 8)
29. Fekete, foltosra égett, csillámos homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett gömbös testű edény vékony falú oldaltöredéke. Külső oldala V alakban négy vonalból álló bekarcolt vonalkötegekkel díszített, fényezett, felületén láthatóak a kavicssal való egyengetés nyomai. Ma.: 8,5 cm, Szé.: 6,4 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11392.
30. Világosszürke, világosbarna foltos, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett, fényezett felületű, szögletes testű korsó nyak-, és kidomborodó hastöredéke. Hasa bekarcolt hullámvonalköteggel díszített, a nyak és a has találkozásánál egy bekarcolt vonal fut körbe, a nyak ferdén bekarcolt vonalköteggel díszített. A has felületén még egy fél rombusz alakú bekarcolás is látható. Két darabból ragasztott. Ma.: 6,2 cm, Szé.: 6,9 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 11393. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, IV. t. 4)
31. Kívül barna, szürke foltos, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett, sima tapintású, kisméretű csupor aljtöredéke. A fenék felett a külső oldalon két bekarcolt vonal fut körbe egymással párhuzamosan. Többször is átkarcolhatták, mivel mindkét vonalnál egyszer-egyszer eltértek az eredeti vonaltól. E vonalak felett, hat vonalból álló bekarcolt vonalköteg alkot zegzug mintát. Ma.: 4,5 cm, Szé.: 6,5 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11394. leltári szám. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, IV. t. 5) (3. kép 2)
32. Kívül barnásszürke, foltosra égett, belül fekete színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltöredéke. Belső oldala simított, külső felülete V alakú bekarcolt vonalköteggel díszített. Ma.: 4,6 cm, Szé.: 4,5 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11395. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, V. t. 12)

33. Kívül barna, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény ívelt falú oldaltörredéke. Külső oldala V alakban bekarcolt vonalkötegekkel díszített. Ma.: 4,5 cm, Szé.: 5,2 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 11396.
34. Kívül szürkésbarna, belül barna, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörredéke. Belső felülete simított, külső oldala V alakban bekarcolt vonalköteggel díszített. Ma.: 2,8 cm, Szé.: 4,4 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11397.
35. Sötétszürke színű, kézzel formált, jól iszapolt és kiégett edény elkeskenyedő falú peremtörredéke. a perem alatt a külső felületen öt vízszintesen bekarcolt vonalból álló vonalköteg fut körbe. Az alsó vonalból ferdén bekarcolt vonalak indulnak. A vonalak belseje inkusztrált. Ma.: 3,6 cm, Szé.: 2,0 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11398. (1. kép 2)
36. Barna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörredéke. Külső felülete bekarcolt vonalkötegekkel díszített. A törredék felső részén egy vízszintesen bekarcolt vonalköteg fut körbe. Ebből indulnak a ferdén bekarcolt vonalkötegek, és a bebökődött pontsorok egymást váltva. A törredék jobb oldalán ezek már ívelték, nem egyenesen futnak. Ma.: 4,7 cm, Szé.: 2,7 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11399. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, IV. t. 3)
37. Barna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett vékonyfalú edény oldaltörredéke. Külső oldala bekarcolt vonalakkal díszített. Alul három bekarcolt vonal fut vízszintesen körbe. A legfelső vonalból ferde vonalak indulnak. Ma.: 1,7 cm, Szé.: 2,6 cm, V.: 0,3 cm, Ltsz.: 11400.
38. Kívül szürke, belül barna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett korsó elkeskenyedő falú, egyenes peremtörredéke. Külső felülete függőlegesen bekarcolt vonallal díszített. Ma.: 5,8 cm, Szé.: 4,3 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11401.
39. Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett lapos, kisméretű edény oldaltörredéke. A törredék mindkét oldalát fordított V alakban bekarcolt vonalak díszítik. Külső felületét a felületből felhúzott hosszúkás bütyök díszíti. Ma.: 2,3 cm, Szé.: 2,2 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11402. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. tábla 6)
40. Szürkésbarna színű, kívül foltosra égett, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörredéke. Belső oldala simított, külső felülete bekarcolt meandermintával díszített. Ma.: 3,2 cm, Szé.: 3,5 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11403. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, V. t. 8)
41. Világosbarna színű, szürke foltos, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett, sima tapintású, simított belső felületű edény oldaltörredéke. Belső oldalán a felület egy nagyobb részen lepattant. Külső oldalán bekarcolt vonalkötegekből álló zezug mintával díszített, melyeket három-három függőleges és vízszintes vonalból álló vonalköteg keretez. Ma.: 7,7 cm, Szé.: 9,5 cm, V.: 0,6–1,4 cm, Ltsz.: 11405.
42. Kívül barna, szürke foltos, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörredéke. Külső felülete bekarcolt vonalkötegekkel díszített. A törredék bal oldalán két bekarcolt ferde vonal díszíti, amittől jobbra egy három vonalból álló vonalköteg alkot V alakú díszítést. Fölötte három ferdén bekarcolt vonal részlete látszik. Ma.: 5,5 cm, Szé.: 4,5 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11406.
43. Kívül barna, belül szürke színű, kézzel formált, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörredéke. Az aljindulásnál tört el. Külső felületén négy vízszintesen bekarcolt vonalból álló vonalköteg fut körbe. Ma.: 3,7 cm, Szé.: 4,8 cm, V.: 1,3 cm, Ltsz.: 11407.
44. Szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény egyenes peremtörredéke. Belső felülete simított, külső oldala a perem alatt egy vízszintesen bekarcolt ötszörös vonalköteggel díszített, amiből egy ferdén bekarcolt vonalköteg indul. Ma.: 4,2 cm, Szé.: 3,1 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11408.
45. Szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény ívelt falú oldaltörredéke. Külső oldala vízszintesen bekarcolt vonalköteggel díszített. Az alsó vonalból három függőleges vonal indul. Ma.: 3,5 cm, Szé.: 4,4 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11409.
46. Kívül barna, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörredéke. Belső felülete simított. Külső felülete három ferdén bekarcolt vonallal díszített, melyeket egy negyedik zár le. Ma.: 4,4 cm, Szé.: 2,6 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11410.
47. Szürke és világosbarna színű, foltosra égett, csillámos homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény, belső oldalán fényezett, enyhén befelé ívelő nyak-, és felhúzott, egyenes peremtörredéke. Külső oldalán hét hullámos vonalból álló, egymással párhuzamosan futó bekarcolt vonalköteggel díszített, ez alatt, merőlegesen futó, hét vonalból álló, függőlegesen futó bekarcolt vonalköteg, valamint két vonalból álló, ferdén bekarcolt vonalköteg díszíti. Ma.: 5,1 cm, Szé.: 3,3 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11411.
48. Barna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett gömbös testű tál elkeskenyedő falú, egyenes peremtörredéke. Belső felülete bekarcolt zezugmintával, külső felülete ferdén bekarcolt vonalakkal díszített. Ma.: 4,8 cm, Szé.: 5,4 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11412.
49. Fekete színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett bikónikus edény egyenes peremtörredéke. Belső felülete simított. Külső oldalán a perem alatt öt vízszintesen bekarcolt vonalból álló vonalköteg fut körbe. Az alsóból öt vonalból álló függőlegesen bekarcolt vonalköteg fut le az edény oldalán. Ettől jobbra öt bekarcolt vonalból álló ívelt vonalköteggel díszített. Ma.: 7,0 cm; Szé.: 5,5 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11413. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, V. t. 7)
50. Kívül téglaszínű, belül sötétszürke, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett, sima tapintású kis gömbös hasú csupor oldal- és felhúzott, kissé kihajló peremtörredéke. A nyakon három vízszintesen bekarcolt vonal fut körbe, melyek alatt fordított V alakban bekarcolt vonalköteggel díszített. A törredék kopott. Ma.: 6,4 cm, Szé.: 3,8 cm, V.: 0,3 cm, Ltsz.: 11414. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, I. t. 3) (1. kép 13)
51. Barna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett bomba alakú edény kissé behúzott peremtörredéke. Belső felülete simított, külső oldala két, hármassal bekarcolt körbefutó vonalköteggel díszített. Ma.: 5,9 cm, Szé.: 5,1 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 11415.
52. Szürkésbarna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény elkeskenyedő falú peremtörredéke. Külső felülete három vízszintesen körbefutó bekarcolt vonallal díszített. Ma.: 3,2 cm, Szé.: 5,5 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11416.
53. Szürke, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörredéke. Mindkét oldala vízszintesen körbefutó bekarcolt vonalakkal díszített. Ma.: 3,8 cm, Szé.: 5,0 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 11417.
54. Kívül barna, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett bomba formájú edény oldaltörredéke. Külső felülete enyhén bekarcolt vonalkötegekkel díszített. A törredék felső részén öt vonalból álló hullámos vonalköteg zárja le a mezőt, ez valószínűleg egybeesett a törredék hasvonalával. Ez alatt három-három függőlegesen bekarcolt egyenes vonal között egy hul-

3. kép. Újtikos-Demeterkút — 1: 11384., 2: 11394., 3: 11340., 4: 11385., 5: 11331., 6: 11336., 7: 11353., 8: 11391.
 Fig. 3. Újtikos-Demeterkút — 1: 11384., 2: 11394., 3: 11340., 4: 11385., 5: 11331., 6: 11336., 7: 11353., 8: 11391.

- lámvonat fut le függőlegesen az edény alja felé. Ettől jobbra fölül hat ferdén bekarcolt vonalból álló vonalköteg köti össze a hullámvonalakat a függőleges vonalakkal. Alatta a függőleges vonalkötegből induló, öt bekarcolt vonalból álló vonalköteg fordított V alakban zeg-zug-mintát követ. A csúcsainál egy-egy függőlegesen futó hullámvonal díszíti. Ma.: 8,1 cm, Szé.: 6,7 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11418. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, IV. t. 2)
55. Szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörédeke. Külső oldala vékonyan vízszintesen bekarcolt vonalköteggel díszített. A vonalköteg fölött két zsinagszerűen bekarcolt vonal fut körbe, melyek két részre osztják a felületet. Felettük mezőben ferdén bekarcolt vonalak kis törédeke látszik. Ma.: 6,9 cm, Szé.: 6,3 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11419. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VI. t. 5)
 56. Barna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett tál ívelt falú oldaltörédeke. Mindkét oldala három-három függőlegesen bekarcolt vonalköteggel díszített. A vonalkötegek öt vonalból állnak. Ma.: 4,9 cm, Szé.: 6,8 cm, V.: 0,4–0,6 cm, Ltsz.: 11420.
 57. Fekete színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörédeke. Belső felülete simított, külső felülete bekarcolt parkettamintával díszített, amit ferdén egy beböködött pontsor zár le. Ma.: 4,2 cm, Szé.: 2,9 cm, V.: 0,3 cm, Ltsz.: 11422. b. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, V. t. 6) (1. kép 3)
 58. Szürkésbarna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörédeke. Külső felülete bekarcolt vonalkötegekkel díszített. A törédék bal oldalát egy bekarcolt hullámvonal díszíti, amely mellett egy három vonalból álló vonalköteg fekszik, ezt három ferde vonal metszi. Ma.: 2,7 cm, Szé.: 2,7 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11424.
 59. Szürkésbarna színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény egyenes, elkeskenyedő falú peremtörédeke. Külső oldalán a perem alatt körbefutó vízszintesen bekarcolt vonal, ami alatt egy vízszintesen körbefutó pontsor díszíti. A pontsor alatt vízszintesen bekarcolt vonalköteg fut körbe. Ma.: 2,3 cm, Szé.: 3,7 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11425.
 60. Világosbarna, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény sima tapintású, kissé hullámos peremtörédeke. Pereme bevagdálásokkal tagolt, egyik felén lekopott. Külső felét a perem alatt egymás mellett két-két, egymással párhuzamos, egymás alatt lévő bekarcolt vonal díszíti, melyeken beböködött pontsor található. A bal oldali alsó csigavonal törédeke látható, mely külső vonalának egy részén beböködött pontok vannak. A jobb oldali alsó vonalából ferdén bekarcolt öt vonalból álló vonalköteg indul. Ma.: 2,7 cm, Szé.: 5,3 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11426. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VI. t. 2)
 61. Szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény oldaltörédeke. Külső felülete bekarcolt hullámvonalakból álló meander-mintával díszített. Ma.: 5,3 cm, Szé.: 4,0 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 11427. (1. kép 12)
 62. Kívül barnásszürke, belül szürke színű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett, vékonyfalú, simított, gömbös testű edény hastörédeke. Külső oldalán egy bekarcolt négy vonalból álló vonalköteg téglalap alakú díszítést alkot, belsejében beböködött pontokkal. Ma.: 4,8 cm, Szé.: 4,7 cm, V.: 0,3 cm, Ltsz.: 11428. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VI. t. 3) (1. kép 14)
- AVK edénytörédekek**
1. Barna színű, homokkal soványított, rétegesre égett hombár nagyméretű oldaltörédeke. Belső felülete sérült. Ma.: 15,8 cm, Szé.: 18,8 cm, V.: 2,7 cm, Ltsz.: 11328.
 2. Kívül téglaszínű, foltosra égett, belül barna, pelyvával soványított vastagfalú fazék rétegesre égett oldaltörédeke. Ma.: 11,6 cm, Szé.: 9,3 cm, V.: 1,3 cm, Ltsz.: 11329.
 3. Barna színű, pelyvával soványított, rétegesre égett hombár oldal- és aljtörédeke. Alja lapos, nem profilált. Az alj fölött három mélyen bekarcolt vízszintes vonal fut körbe. Ezek fölött ferdén bekarcolt párhuzamos vonalakkal díszített. Belső felülete lekopott. Ma.: 7,3 cm, Szé.: 12,5 cm, V.: 1,0 cm, Fá.: 18 cm, Ltsz.: 11330.
 4. Téglaszínű, pelyvával soványított, rétegesre égett ívelt-, vastagfalú fazék oldaltörédeke. Külső felülete mélyen bekarcolt párhuzamos vonalakkal díszített. Ma.: 9,9 cm, Szé.: 6,6 cm, V.: 1,4–2,1 cm, Ltsz.: 11331. (3. kép 5)
 5. Téglaszínű, pelyvával soványított, rétegesre égett tál egyenes peremtörédeke. Belső felülete jól eldolgozott, külső oldala bekarcolt ívelten záródó egyenes vonalakkal díszített. Ma.: 5,8 cm, Szé.: 6,9 cm, V.: 0,8 cm, Fá.: 28 cm, Ltsz.: 11332. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VIII. t. 1) (1. kép 10)
 6. Barna színű, pelyvával soványított fazék oldaltörédeke. Külső felülete mélyen bekarcolt, szögletesen zárt vonalmotívummal és párhuzamosan futó vonalpárokkal díszített. Belső felülete lekopott. Ma.: 13,3 cm, Szé.: 8,4 cm V.: 1,1 cm, Ltsz.: 11334. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VIII. tábla 2)
 7. Barna színű, pelyvával soványított, rétegesre égett fazék oldaltörédeke. Külső oldala mélyen bekarcolt, szögletesen zárt vonalmotívummal díszített. Ma.: 10,8 cm, Szé.: 7,7 cm, V.: 1,1 cm, Ltsz.: 11335. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VIII. t. 3) (2. kép 1)
 8. Téglaszínű, pelyvával soványított, rétegesre égett, hordó alakú fazék behúzott peremtörédeke. Külső felülete két mélyen bekarcolt párhuzamosan körbefutó, és az alsó vonalból induló ferdén bekarcolt vonalakkal díszített. Ma.: 8,0 cm, Szé.: 9,1 cm, V.: 1,0 cm, Fá.: 27,0 cm, Ltsz.: 11336. (3. kép 6)
 9. Szürkésbarna színű, homokkal soványított tál elkeskenyedő falú peremtörédeke. Külső felülete a perem alatt körbefutó hullámvonallal, majd ez alatt egy ívben bekarcolt vonallal díszített. Ma.: 45,7 cm, Szé.: 4,3 cm, V.: 0,9 cm, Fá.: 22,0 cm, Ltsz.: 11337. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, II. tábla 4)
 10. Kívül barna színű, belül fekete, jól iszapolt és kiégett csupor oldal- és aljtörédeke. Alja lapos. A törédék külső oldalán egy bekarcolt, körbefutó hullámvonallal díszített. Ma.: 3,6 cm, Szé.: 7,0 cm, V.: 0,5 cm, Fá.: 6,0 cm, Ltsz.: 11340. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, II. t. 3) (3. kép 3)
 11. Barna színű, pelyvával és homokkal soványított, rétegesre égett hordó alakú fazék elkeskenyedő falú, behúzott peremtörédeke. Külső oldala rosszul eldolgozott. Ma.: 8,6 cm, Szé.: 12,1 cm, V.: 1,3 cm, Ltsz.: 11345.
 12. Kívül barna színű, belül feketére égett, pelyvával soványított, csonka kúp alakú tál egyenes, elkeskenyedő falú peremtörédeke. Külső felülete rosszul eldolgozott, belső felületéből leaptantak darabok. Ma.: 10,1 cm, Szé.: 7,3 cm, V.: 1,3 cm, Ltsz.: 11346. (2. kép 5)
 13. Téglaszínű, homokkal soványított, rétegesre égett hordó alakú fazék egyenes peremtörédeke. Pereme ujjbemomással tagolt, külső oldalán a felületet kannelura szerűen elkenték. Ma.: 0,6 cm, Szé.: 10,4 cm, V.: 0,9 cm, Fá.: 18,0 cm, Ltsz.: 11357. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, III. t. 2) (2. kép 2)
 14. Téglaszínű, pelyvával soványított, rétegesre égett lapos tál egyenes, elkeskenyedő falú peremtörédeke. Ma.: 3,8 cm, Szé.: 8,6 cm, V.: 0,7 cm, Fá.: 22,0 cm, Ltsz.: 11358.

15. Téglaszínű, homokkal soványított korsó egyenes, elkeskenyedő falú peremtöredéke. Ma.: 5,2 cm, Szé.: 5,1 cm, V.: 0,8 cm, Pá.: 9,0 cm, Ltsz.: 11359. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VII. t. 3)
16. Téglaszínű, homokkal soványított korsó egyenes, elkeskenyedő falú, tölcéses peremtöredéke. A töredék egy sávban másodlagosan megégett. Belső felülete kissé kopott. Ma.: 8,6 cm, Szé.: 7,2 cm, V.: 0,7 cm, Pá.: 13,0 cm, Ltsz.: 11360. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VII. t. 1)
17. Kívül téglaszínű, belül szürkésbarna, homokkal soványított vastagfalú edény, valószínűleg hombár válttöredéke. Külső oldalán egy kettős ujjbenyomásokkal tagolt borda fut körbe. Ma.: 4,5 cm, Szé.: 7,5 cm, V.: 2,3 cm, Ltsz.: 11363. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, II. t. 1)
18. Téglaszínű, homokkal soványított, rétegesre égett fazék oldaltöredéke. Külső oldalán egy rátett bütyök díszíti. Ma.: 7,1 cm, Szé.: 8,4 cm, V.: 1,0 cm, Ltsz.: 11364.
19. Barna színű, homokkal és pelyvával soványított, rétegesre égett ívelt falú fazék oldaltöredéke. Külső oldalán két vízszintes, körömbenyomásokkal tagolt borda fekszik. Ma.: 10,6 cm, Szé.: 6,6 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 11365. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, III. t. 6) (2. kép 3)
20. Téglaszínű, pelyvával soványított, rétegesre égett fazék válttöredéke. A vállon egy derékszögben megtört, ujjbenyomásokkal tagolt borda fekszik. A töredék kopott felületű. Ma.: 6,3 cm, Szé.: 6,4 cm, V.: 1,2 cm, Ltsz.: 11366.
21. Téglaszínű, homokkal soványított, nagyon kopott fazék aljtöredéke. Külső oldalát vízszintesen futó bekarcolt vonal díszíti. Ma.: 2,8 cm, Szé.: 7,2 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: 11369.
22. Téglaszínű, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett edény válttöredéke nyakindulással. Külső oldala vörösre festett. A vállon egy rátett bütyök töredéke helyezkedik el. Ma.: 2,8 cm, Szé.: 6,0 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 11374. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VII. t. 2) (1. kép 6)
23. Téglaszínű, pelyvával soványított, rétegesre égett széles, sekély tál egyenes, elkeskenyedő falú peremtöredéke. Külső felülete párhuzamosan bekarcolt ferde vonalakkal díszített. Ma.: 3,8 cm, Szé.: 6,8 cm, V.: 0,6 cm, Pá.: 26,0 cm, Ltsz.: 11404.
24. Barna színű, foltosra égett, homokkal soványított, jól iszapolt és kiégett bomba alakú edény oldaltöredéke. Külső felülete bekarcolt vonalkötegekkel díszített. Három-három bekarcolt vonalból álló vonalköteg kerekezi a mezőt, melyben a vízszintes vonalon álló fordított V alakban bekarcolt vonalköteg fölött egy másik vonalköteg zegzug mintát alkot. Ma.: 7,8 cm, Szé.: 9,5 cm, V.: 0,7–1,5 cm, Ltsz.: 11405.

Szarvas-Érpart-csoport

Téglaszínű, homokkal soványított, rétegesre égett edény oldaltöredéke. Külső oldalán V alakban bekarcolt vonal szárai között betűzdelt pontsorról díszített. Külső felületének egy része másodlagosan megégett. Ma.: 4,1 cm, Szé.: 5,2 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 11427.

Esztári csoport

Téglaszínű, homokkal soványított edény hastöredéke. A hason egy nagyméretű bütyök vagy fül volt, ami letört, e körül barna, festett koncentrikus körökkel díszített. Külső felülete vörösre volt festve, kopott. Ma.: 5,2 cm, Szé.: 7,4 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 11376. (MARÁZ–ECSÉDY 1968, VII. t. 5) (1. kép 4)

Orsókarika

Barna színű, homokkal soványított középen átfúrt orsókarika. Á.: 4,2 cm, V.: 0,7 cm, furat Á.: 0,7 cm, Ltsz.: 11429.

A leletanyag értékelése

Sajnos a leletanyag nagy része igen kisméretű töredékekből áll, így sok esetben nem lehet pontosan eldönteni, milyen típusú edényhez tartozott. A kerámialeletek tipologizálásánál Kurucz Katalin rendszerét követtem (KURUCZ 1989).

Durva kerámia

Hombárok (KURUCZ 1989, 26)

Három díszített hombár töredéke, melyből egy az AVK vonaldíszével (11330.), míg a másik kettő plasztikus dísszel díszített (11362.: 2. kép 4, 11363.), valamint egy nagyméretű, díszítetlen vastagfalú hombártöredék (11328.) található a leletanyagban.

Fazekak (KURUCZ 1989, 27)

A fazéktípusok közül megtalálható a hordó alakú (11336.: 3. kép 6, 11345., 11357.: 2. kép 2), a perem alatt lyuksorral díszített (11353.: 3. kép 7) a tikosi anyagban. Vannak edénytöredékek, amelyek kidolgozásuk miatt kerültek ebbe a kategóriába (11329., 11331.: 3. kép 5, 11334., 11335.: 2. kép 1, 11364., 11365.: 2. kép 3, 11366., 11369.).

Finom keráma

Tálak (KURUCZ 1989, 27)

Igen sok táltöredék van a gyűjtemény leletanyagában. (11332.: 1. kép 10, 11333.: 1. kép 5, 11345., 11348., 11358., 11381.: 1. kép 1, 11385.: 3. kép 4, 11404., 11412., 11420.) Ezek közül kettős kónikus, vagy bomba alakú tálhoz tartozhatott két töredék (11345., 11385.), gömbös testűhöz még egy (11412.), a többi pedig lapos tálhoz.

Korsók (KURUCZ 1989, 29)

A tiszadobi csoport hengeres nyakú, erős hasvonalú korsótípusa is felfedezhető a leletek között (11338., 11359., 11382., 11389., 11401.). Olykor a nyak kissé tölcéses (11360.), vagy a hasvonal szögletes (11393.), esetleg a szögletes hasvonalat egy bütyök is díszíti (11377.: 1. kép 9).

Csuprok (KURUCZ 1989, 30–31)

A csoporttöredékek mindegyike karcolt díszítésű (11340.: 3. kép 3, 11380., 11384.: 3. kép 1, 11387., 11414.: 1. kép 13). Akad közöttük egy, amely szögletesedő testű (11386.: 1. kép 11).

Csőtálpas edény

Valószínűleg egy csőtálpas edényhez tartozott a 11427-es leltári számú töredék (1. kép 12)

Van egy érdekes edény a leletanyagban, egy szögletes edény hastöredéke (11378.: 1. kép 15).

Díszítés

A tikosi leletek igen változatosan díszítettek, csupán néhány töredék díszítetlen (11328., 11329., 11345–11348., 11358–60.).

Karcolt dísz

A legáltalánosabb díszítési mód. A leletanyagban megtalálható az AVK-ra jellemző mély, karcolt díszítés, az egymással párhuzamosan futó (11330., 11331.: 3. kép 5, 11336.: 3. kép 6), szögletesen (11334., 11335.: 2. kép 1), vagy ívelten záródó (11332.: 1. kép 10), egyenes vonalakkal díszített töredékek (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 8. 8, 9, Taf. 12. 3, 8, 9, Taf. 19. 1, 5, 12, Taf. 28. 1, 4, 9, Taf. 31. 9, 12, 23). A mélyen bekarcolt hullámvonalmintával (11340.: 3. kép 3; KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 18. 1, 10) díszített finomkerámia is jelen van a gyűjteményben.

A tiszadobi csoportra jellemző bekarcolt vonalkötegek díszítése általános a leletanyagban található vékonyfalú edényeken. Ez a díszítés lehet egyenes, vagy hullámvonalas, esetleg a kettő kombinációja, mely az edény mindkét oldalán megjelenhet (KALICZ–MAKKAY 1977, 41; KURUCZ 1989, 34). Van, hogy a vonalkötegeket pontsorok választják el egymástól (11387–11340.; KURUCZ XXIX. kép 5). Akadnak olyan leletek, amelyek a perem alatt egy körbefutó hullámvonallal, és az ebből kiinduló függőleges és ferde hullámvonalakkal díszítettek (11381.: 1. kép 1, 11382., 11385.: 3. kép 4, KURUCZ 1989, LXIII. kép 5). A leletanyagban megtalálható a meander minta (11427. 1. kép 12; KURUCZ 1989, XLIII. kép 2, XXIII. Kép 1), valamint a vonalkötegek között több sorban beböködött pontsor (11428.: 1. kép 14; KURUCZ 1989, VIII. kép 1).

Egy érdekes díszítésű edény is található a Gyűjteményben. A 11426-os leltári számú peremtöredék bekarcolt koncentrikus körökkel (KURUCZ 1989, XXXII. kép 2, XLVIII. kép 5), egyenes vonalakkal és beböködött pontokkal díszített. A pontok a vonalakon fekszenek, így hasonló díszítést kapunk, mint melyet a Tiszavasvári-Keresztfalon talált agancson láthatunk (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 61. 21).

A Szarvas-Érpart csoport díszítési módját viseli magán egy töredék, mely fordított V alakban bekarcolt

vonal tengelyében betűzdelt pontsor díszítésű (11427.: 1. kép 12; GOLDMAN 1983, 4. kép 8, 12).

Festés

Kevés festett edénytöredék található a leletanyagban. Ezek egy kivételével vörös monochrom bevonattal díszítettek, amely általánosnak tekinthető a tiszadobi csoport kerámiáinál (11371–74; KURUCZ 1989, 36). Egy, az esztári csoportból importként idekerült edény vörös alapon fekete sávokra festett lehetett, csak már nagyon kopott. Hasonló edényt közölt Goldman György és G. Szénászký Júlia az esztári csoportról szóló munkájában (GOLDMAN–G. SZÉNÁSZKÝ 1994, 228, 6. kép).

Plasztikus díszek

A leletanyagban kevés plasztikus dísszel ellátott edény van. A nagyobb tárolóedényeken találhatunk rátett bordával díszítetteket, amelyek irdaltak (11365.: 2. kép 3), bevágásokkal tagoltak (11362.: 2. kép 4), vagy ujjbecsipedéssel (11363.) esetleg ujjbenyomással (11866.) díszítettek (KURUCZ 1989, 34–35). Megtalálható a rátett bütyök is egy töredéken (11364.).

A finomkerámiák között sincs sok plasztikus dísszel díszített. A leletanyagban megtalálható a szögletesedő edény hasából kihúzott bütyök (11377.; KURUCZ 1989, XXIX. kép 2), a kisméretű ovális (11402.; KURUCZ 1989, XL. kép 1–2) és kerek bütyök (11379.; KURUCZ 1989, XXVI. kép 5), valamint a nagyobb kiálló bütyök (11374.: 1. kép 6; KURUCZ 1989, X. kép 5).

Egyéb díszítések

Az említetteken kívül még két díszítési mód figyelhető meg a leletanyagban. Az egyik a perem alatti lyuksorral való díszítés (11353.: 3. kép 7), mely a fazekaknál általános (KURUCZ 1989, 27). A másik a durva edények külső felületének elmázolt barbotin szerű díszítése, valamint ujjbenyomással tagolt pereme, amely megtalálható az 11357-es leltári számú leleten (2. kép 2). Ez a fajta díszítési mód más, tiszadobi csoporthoz tartozó leletgyűjtésekben is ismert (pl. Tiszasziget: TROGMAYER 1980, 298).

Kronológia

Az Újtikos-Demeterkútról származó leletek formai és díszítésbeli jellemzőik alapján a tiszadobi csoportba és az AVK klasszikus fázisába sorolhatók. A tiszadobi csoport Vinča A2/3 idejű, mely egyidős a szakálhádi kultúra legkorábbi fázisával, a klasszikus AVK (AVK

II) fázissal, valamint az Esztár és a Szarvas-Érpart csoportokkal (HORVÁTH 1996, 131). A klasszikus AVK-val, valamint az Esztár és a Szarvas-Érpart csoport-

okkal való egyidejűséget a leletanyag is mutatja. Az Egyetemi Gyűjtemény leletanyagát is a Vinča A2/3 időszakra lehet beilleszteni.

Gulyás András

Tessedik Sámuel Múzeum
5540 Szarvas, Vajda Péter utca 1.
gulyas_andris@yahoo.co.uk

Irodalom:

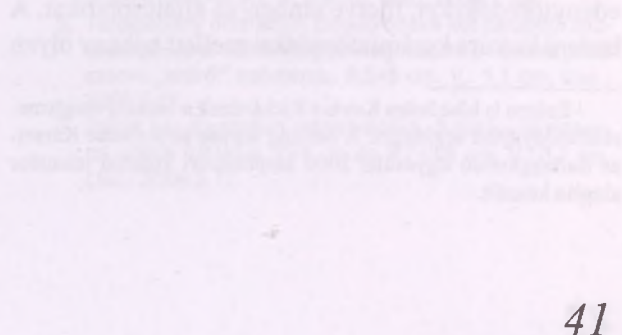
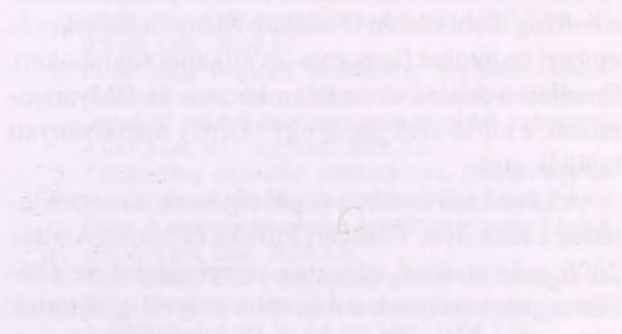
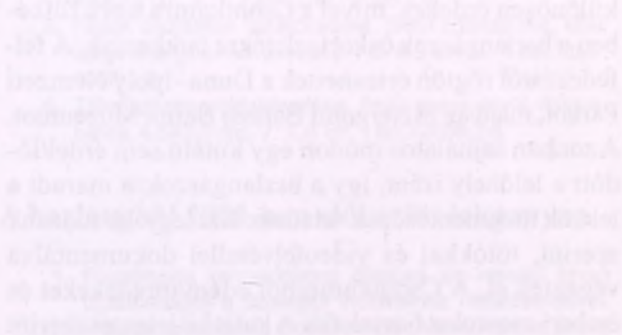
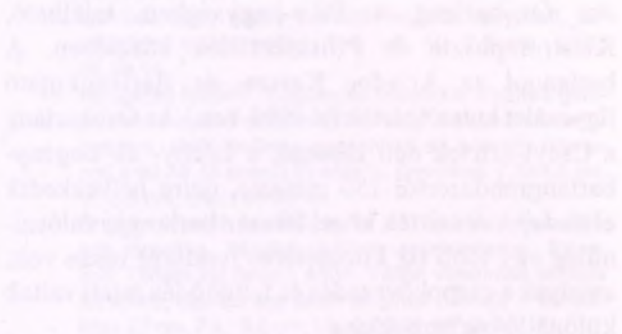
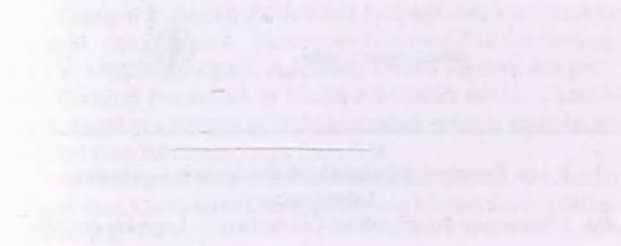
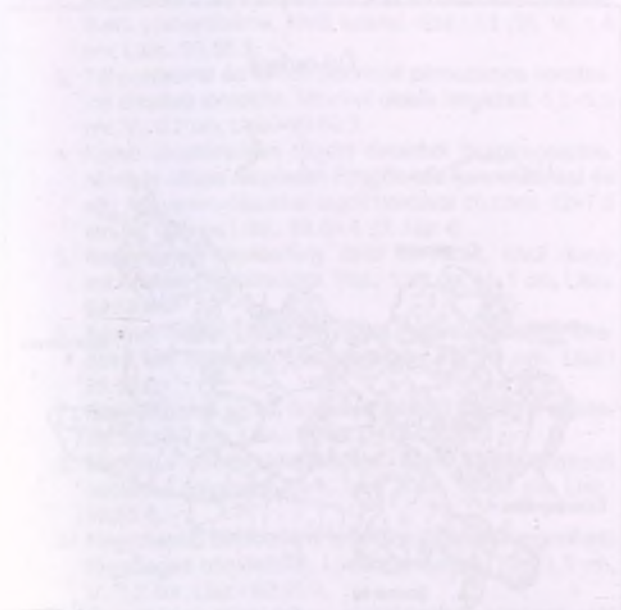
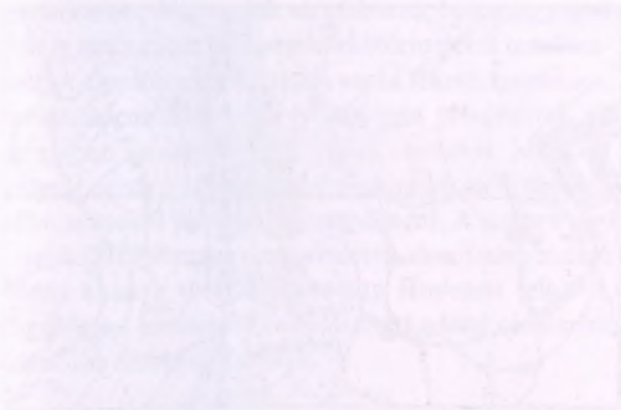
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1966: Das Neolithikum in Ungarn. *ArchA* 40 (1966) 249–280.
- GOLDMAN GY. 1983: Az Alföldi Vonaldíszes kerámia fiatal szakaszának leletei Békés megyében – Funde der jungen Phase der Linienbandkeramik des Alföld im Komitat Békés. *ArchÉrt* 110 (1983) 24–33.
- GOLDMAN, GY.–G. SZÉNÁSZKY, J. 1994: Die neolithische Esztár-Gruppe in Ostungarn – A kelet-magyarországi Esztár csoport. *JAMÉ* 36 (1994) 225–230.
- HORVÁTH, F. 1996: Similarities and differences in the cultural changes and interrelations during the Early and Middle neolithic of the Southern Alföld in comparison with the Middle Tisza region in Hungary. In: Draşovean, Fl. (ed.): *The Vinča culture, its role and cultural connections*. Timişoara 1996, 125–140.
- KALICZ, N.–MAKKAY J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. StudArch 7, Budapest.
- KOREK, J. 1959: Zu den anthropomorphen Darstellungen der Bükker-Kultur. *FolArch* 11 (1959) 13–24.
- KOREK J. 1960: A Vonaldíszes Kerámia elterjedése az Alföldön – Die Verbreitung der linearkeramischen Kultur auf dem Alföld. *MFME* 1958/59 [1960] 19–52.
- KOREK J. 1970: Nyíltszíni bükki telep és sírok Aggteleken – Eine Freilandsiedlung und Gräber der Bükk-Kultur in Aggtelek. *ArchÉrt* 97 (1970) 3–22.
- KOREK J. 1977: Az Alföldi Vonaldíszes Kerámia népének települése Kisköre-Gáton – Die Siedlung des Volkes der Linearkeramik im Alföld auf dem Kisköre-Damm. *ArchÉrt* 104 (1977) 3–17.
- KOREK J.–PATAY P. 1958: A bükki kultúra elterjedése Magyarországon – Die Verbreitung der Bükker Kultur in Ungarn. *Rég. Füzet*. Ser. II. 2, Budapest.
- KURUCZ K. 1989: *A nyíri Mezőség neolitikuma*. Jóna András Múzeum Kiadványai 28, Nyíregyháza.
- KUTZIÁN I. 1946: Újabb neolithikus leletek a Magyar Történelmi Múzeumban – Recent Neolithic Acquisition in the Hungarian National Museum. *MMúzet* 1946, 45–54, 94.
- MARÁZ B.–ECSÉDY I. 1968: *A JATE Ókortörténelmi és Régészeti Intézete Archeológiai Gyűjteményének leírása*. Kézirat. Szeged.
- TROGMAYER O. 1980: Újabb adatok a vonaldíszes kerámia relatív időrendjéhez – Neuere Beiträge zur relativen Chronologie der Linearkeramik. *MFME* 1978/79 [1980] 297–301.
- VLASSA, N. 1964: Materiale neolitice de la Tikos (R. P. Ungaria) în Muzeul de Istorie din Cluj. *AMN* 1 (1964) 367–375.
- VLASSA, N. 1976: Materiale neolitice de la Tikos (R. P. Ungaria) în Muzeul de Istorie din Cluj. In: Vlassa N.: *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*. Bibliotheca Musei Napociensis 3, Cluj-Napoca 1976, 44–53.

Neolithic Finds in the Archaeological Collection of Szeged University — Újtikos-Demeterkút

The Archaeological Collection of Szeged University was founded in 1924, after the relocation of the university from Kolozsvár (Cluj, RO) to Szeged, and grew continuously until the 1940s. This was mostly thanks to János Banner, since some of the materials from his excavations around Hódmezővásárhely were stored here. The collection was also enriched by finds donated to the university and by cast copies made for educational purposes. For a long time, the exceptionally rich collection was stored and exhibited in the corridor of the university, and at present it is housed by the Móra Ferenc Museum in Szeged.

According to the data of the registry, the material from Tikos-Demecserkút, located in Hajdú-Bihar County near Polgár, was delivered to the University Collection in July 1940. The finds are registered under the numbers between 11317 and 11430.

Based on the characteristics of their form and decoration, the finds from Újtikos-Demeterkút belong to the Tiszadob group and can be dated to the classical phase of the Alföld Linear Pottery culture.

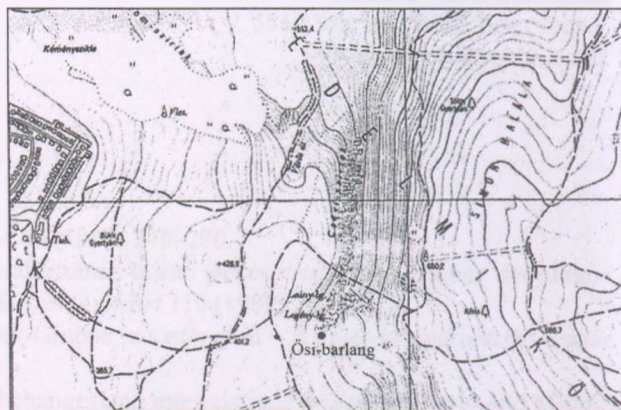
Késő rézkori leletek az Ősi-barlangból (Esztergom-Pilisszentlélek)

Az Ősi-barlang a Pilis-hegységben található, Klastrompuszta és Pilisszentlélek közelében. A barlangot az Ariadne Karszt- és Barlangkutató Egyesület kutatói tárták fel 1999-ben.¹ Az Ősi-barlang a Csévi-szirtek déli lábánál, a Leány- és Legény-barlangrendszerrel 150 méterre, délre helyezkedik el (1. kép). A szirtek közel félszáz barlangja valószínűleg egy több tíz kilométeres rendszer része volt, amelyek a cseppkövesedés és feltöltődés miatt váltak különálló barlangokká.

A barlang a felmérés alapján 68 m hosszú és 13,8 m mély. A bejárat akna után többfelé ágazik, nyugati irányban két kisebb fülke és egy felszín felé vezető járat található, ezek egyike a Csontkamra. Kelet felé egy nagyobb, álló cseppkövekkel díszített terem, a Fáklyás-terem helyezkedik el (2. kép). A járatokat a környék többi barlangjához hasonlóan itt is törmelékek töltötték fel.

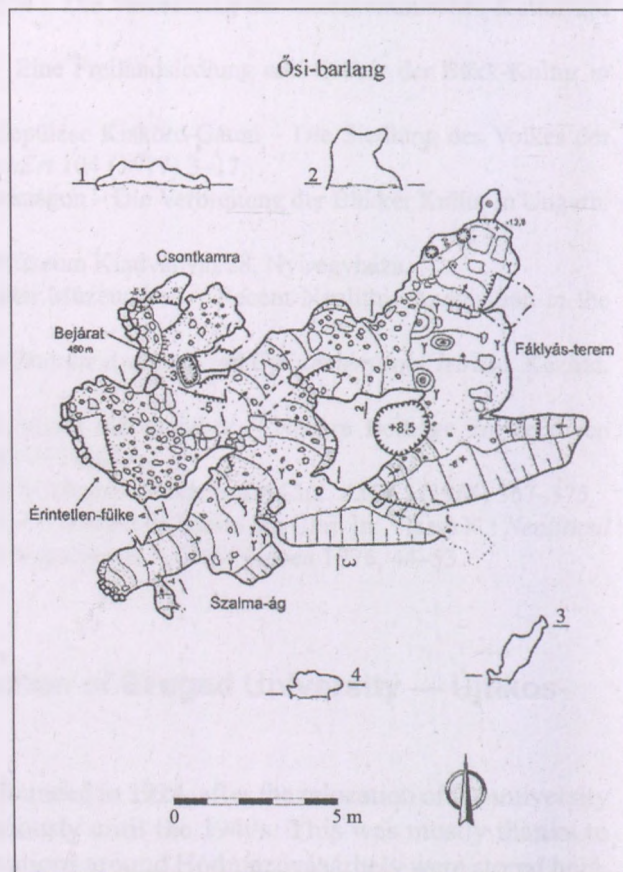
A barlang a régészeti kutatások szempontjából is különösen érdekes, mivel a Csontkamra nevű fülkében a barlangászok őskori leletekre bukkantak. A felfedezésről rögtön értesítették a Duna–Ipoly Nemzeti Parkot, majd az esztergomi Balassi Bálint Múzeumot. Azonban sajnálatos módon egy kutató sem érdeklődött a lelőhely iránt, így a barlangászokra maradt a leletek megmentésének feladata. Ezt legjobb tudásuk szerint, fotókkal és videofelvétellel dokumentálva végezték el. A Csontkamrából edénytöredékeket és emberi csontokat hoztak fel. A kutatási jelentés szerint a barlang többi részén is találtak edénytöredékeket és emberi csontokat (koponya- és állkapocsdarabokat). Emellett a feltáró akna falán korom- és fáklyanyomokat, a kürtő alatt pedig egy tűzhely maradványait találták meg.

A következő években végül régészek is megtekintették a lelőhelyet. Csengeri Piroska és Markó András 2000 márciusában végeztek terepbejárást az Ősi-barlangban, melynek során több helyről gyűjtöttek edénytöredékeket, illetve ember- és állatcsontokat. A badeni kultúra kerámiatöredékei mellett néhány olyan

1. kép. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — a lelőhely elhelyezkedése

Abb. 1. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — Lage des Fundortes

2. kép. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — a barlang helyszínrajza

Abb. 2. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — Lageplan der Höhle

¹ Ezúton is köszönöm Kovács Richárdnak a barlang megismeréséhez nyújtott segítségét. A barlang leírása az Ariadne Karszt- és Barlangkutató Egyesület 2000 szeptemberi kutatási jelentése alapján készült.

darabot is találtak, melyek a bronzkorba sorolhatók (Csengeri–Markó 2003).

2001-ben újra megvizsgálták a barlangot, amikor a barlangászok a lejárati akna aljától a Csontkamráig tartó területet és magát a Csontkamrát tisztították meg az omladéktól. Az előbbi omladékában rétegek, szintek nem voltak észlelhetők, a betöltés egységesnek mutatkozott. A törmelék sárgásbarna, barna, agyagos volt és nagy mennyiségű mészkőtörmeléket tartalmazott. A Csontkamra tisztítása során fekete, humuszos, mészkőtörmelékkel kevert anyagot távolítottak el, amelyben szintén nem észleltek szinteket. Mindkét helyről néhány rézkori kerámiatöredéket, ember- és állatsontokat sikerült összegyűjteni. A kamra egy kisebb fülkéjében egy nagyméretű, díszítetlen badeni edény aljának töredékeit és egy fényezett felületű, függőleges kannelúrákkal díszített edény oldalának összeálló darabjait találták.²

A barlangból 1999-ben előkerült leletanyag³

1. Fazék mindkét felületén fényezett, szürkésbarna aljtöredéke. Fá.: 10,8 cm, Ltsz.: 99.59.1.
2. Nagyméretű tárolóedény porózus felületű oldaltöredéke. Belül vörösbarna, kívül szürke. Szé.: 13 cm, V.: 1,4 cm, Ltsz.: 99.59.2.
3. Tál pontsorról és ferdén bekarcolt párhuzamos vonalakkal díszített töredéke. Mindkét oldala fényezett. 5,5×5,6 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 99.59.3.
4. Korsó oldaltöredéke három darabból összeragasztva. Mindkét oldala fényezett. Függőleges kannelúrákkal és egy benyomkodásokkal tagolt bordával díszített. 12×7,5 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: 99.59.4. (3. kép 4)
5. Nagyméretű tárolóedény belül fényezett, kívül durvított felületű oldaltöredéke. Szé.: 13,8 cm, V.: 1 cm, Ltsz.: 99.59.5.
6. Fekete, barna foltos, fényezett felületű szalagfűl töredéke két darabból összeragasztva. 8,2×3 cm, Ltsz.: 99.59.6.
7. Szürkésbarna színű, fényezett felületű szalagfűl töredéke. 5,5×3,2 cm, Ltsz.: 99.59.7.
8. Bikónikus edény oldaltöredéke. Belső oldala fényezett felületű. Ludanice-kultúra. 14×7,3 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 99.59.8.
9. Nagyméretű tárolóedény oldaltöredéke egy nagyméretű függőleges bütyökfüllel. Ludanice-kultúra. 10×13,5 cm, V.: 1,2 cm, Ltsz.: 99.59.9.
10. Nagyméretű tárolóedény oldaltöredéke, középen ujjal benyomott, széles, lapos bütyökfüllel. Ludanice-kultúra. 9,5×11 cm, V.: 0,9 cm, Ltsz.: 99.59.10.

² Csengeri P.–Markó A.: Jelentés barlangászati kutatómunka régészeti felügyeletéről. Esztergom-Piliszentlélek-Ösi-barlang. XXXV. 496/2001. Adattár. A lelőhely közlési jogának átengedéseért Csengeri Piroskának és Markó Andrásnak tartozom köszönettel. Emellett a leletanyag feldolgozásához nyújtott segítségéért köszönet illeti Kővecses-Varga Etelkát is.

³ Az esztergomi Balassi Bálint Múzeumban, 99.59.1–16. leltári számok alatt, Csévi-szirti Cserepes-barlang lelőhelynéven találhatók a leletek.

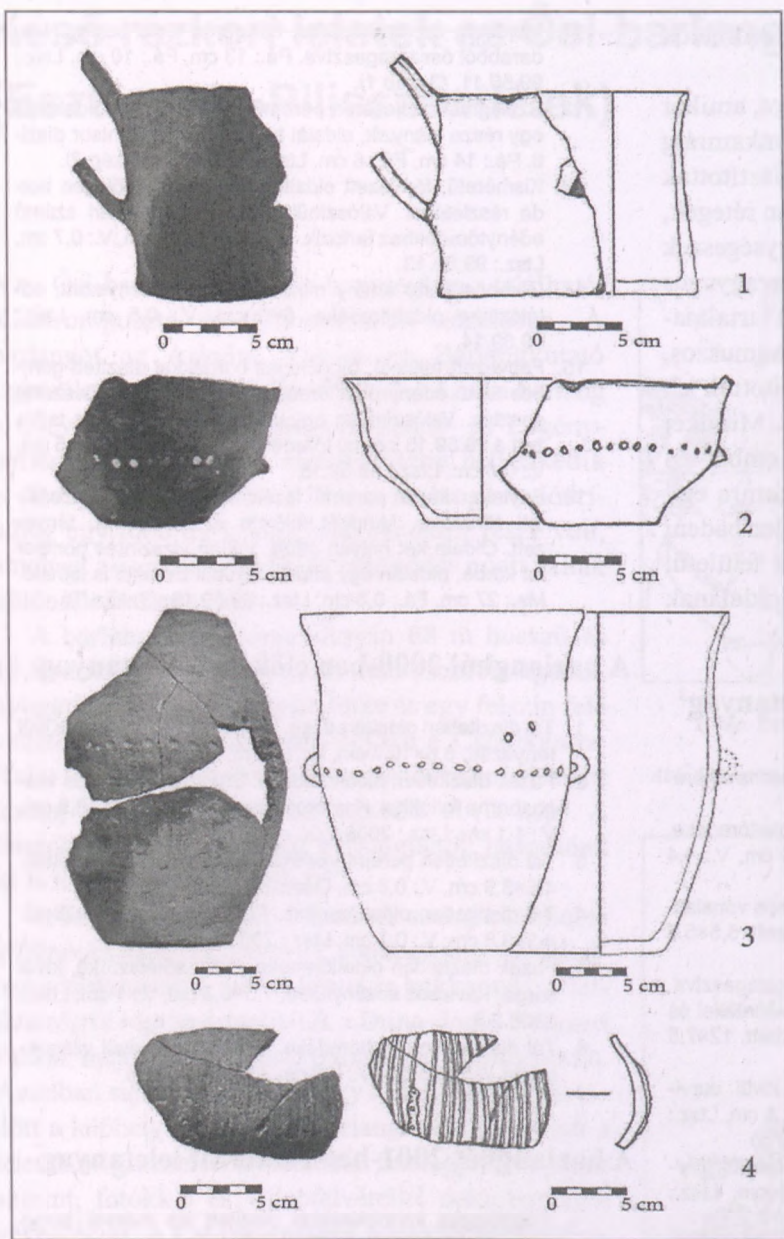
11. Majdnem ép, szalagfűles, hengeres testű edény négy darabból összeragasztva. Pá.: 13 cm, Fá.: 10 cm, Ltsz.: 99.59.11. (3. kép 1).
12. Szalagfűles, tölcseres peremű tálka. Füle és oldalának egy része hiányzik, oldalát benyomkodott pontsor díszíti. Pá.: 14 cm, Fá.: 6 cm, Ltsz.: 99.59.12. (3. kép 2).
13. Kisméretű, fényezett oldaltöredék egy függőleges borda részletével. Valószínűleg a 99.59.15 leltári számú edénytöredékhez tartozik. Bronzkori. 2×3 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 99.59.13.
14. Gömbös testű edény mindkét felületén fényezett, sötétszürke oldaltöredéke. 6×6 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 99.59.14.
15. Fényezett felületű, függőleges bordákkal díszített gömbös testű edény oldaltöredéke négy darabból összeragasztva. Valószínűleg ugyanehhez az edényhez tartozott a 99.59.13 számú töredék is. Bronzkori. 7,3×9,5 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 99.59.15.
16. Enyhén kihajló peremű fazék 12 darabból összeállított töredéke. Mindkét felülete szürkésbarna, fényezett. Oldala két helyen átfűrt. Vállán vízszintes pontsor fut körbe, oldalán egy átfűrt alagútfül csomója is látható. Ma.: 27 cm, Fá.: 9,8 cm, Ltsz.: 99.59.16. (3. kép 3).

A barlangból 2000-ben előkerült leletanyag

1. Tál díszítetlen oldaltöredéke. Barna, vörös foltokkal. Kívül fényezett. 6,6×10,7 cm, V.: 1,1 cm, Ltsz.: 2008.2.1.
2. Fazék díszítetlen oldaltöredéke. Sötétbarna, sárgás világosbarna foltokkal. Kavicsos soványítású. 10,7×10,9 cm, V.: 1,1 cm, Ltsz.: 2008.2.2.
3. Tál díszítetlen peremtöredéke. Barna, fényezett felületű. 4,5×3,3 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: 2008.2.3.
4. Tál díszítetlen oldaltöredéke. Fekete, fényezett felületű. 4,3×3,8 cm; V.: 0,7 cm; Ltsz.: 2008.2.4.
5. Fazék díszítetlen oldaltöredéke. Belül sötétszürke, kívül sárga. Kavicsos soványítású. 7,5×6,3 cm, V.: 1 cm, Ltsz.: 2008.2.5.
6. Tál díszítetlen oldaltöredéke. Belül sárga, kívül világosbarna. 4,5×3,5 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 2008.2.6.

A barlangból 2001-ben előkerült leletanyag

1. Függőleges kannelúrákkal díszített kis méretű korsó oldaltöredéke a szalagfűl indításának maradványával. Világosbarna színű, érdes felületű. A Csontkamra elején előjött anyag válogatásakor került elő. 4,0×3,7 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 2008.2.7.
2. Fazék vagy nagyobb tárolóedény díszítetlen oldaltöredéke. Fekete, barna foltos. Kavicsos soványítású. A „belsőbb” részből felszínre került anyagból származik. 4,0×7,3 cm, V.: 1 cm, Ltsz.: 2008.2.8.
3. Tárolóedény díszítetlen oldaltöredéke. Oldalán egy le-tört fül nyoma látható. Kívül barna, belül barna, fekete foltos. A csomagolás szerint „lentől” származik. 7,5×5,5 cm, V.: 1 cm, Ltsz.: 2008.2.9.
4. Tárolóedény díszítetlen oldaltöredéke. Kívül sárgás világosbarna, belül fekete. A csomagolás szerint „lentől” származik. 8×4 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: 2008.2.10.
5. Tárolóedény díszítetlen oldaltöredéke két darabból összeragasztva. Színe sárgás világosbarna. A csomagolás szerint „lentől” származik. 8,5×5 cm, V.: 1,1 cm, Ltsz.: 2008.2.11.
6. Fazék két díszítetlen oldaltöredéke. Színük világosbarna, vörös foltokkal. 7×4 cm és 5,7×3,5 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 2008.2.12.

3. kép. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — válogatás a badeni kultúra leleteiből
Abb. 3. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — Auswahl der Funde der Badener Kultur

7. Edény két díszítetlen oldaltörödéke. Fekete, kívül fényezett felületű. A Csontkamra bejáratából kerültek elő. 3×3,5 cm és 2,5×2,2 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: 2008.2.13.
8. Fazék díszítetlen aljtörödéke. Vöröses sárga színű. A csomagolás szerint „lentről” származik. Ma.: 4,3 cm, H.: 7,5 cm, V.: 1 cm, Fá.: 24 cm, Ltsz.: 2008.2.14.
9. Függőleges kannelúrákkal díszített oldaltörödékek. Mindkét oldala fekete, belül fényezett. 5,7×3,7 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 2008.2.15.
10. Fazék díszítetlen aljtörödéke. Kívül sárga, belül fekete. Ma.: 9,5 cm, V.: 1 cm, Fá.: 21 cm, Ltsz.: 2008.2.16.
11. Az előző edényhez tartozó két díszítetlen oldaltörödékek. Az egyik két darabból van összeragasztva. Kívül sárga, belül fekete. 7×6 cm és 8×4 cm, V.: 1 cm, Ltsz.: 2008.2.17.
12. Fazék díszítetlen oldaltörödéke. Kívül sárga, belül szürke. A törödékek a Csontkamra elejéből származnak. 8×5,6 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: 2008.2.18.

13. Nagyméretű tárolóedény kannelúrával díszített oldaltörödéke négy darabból összeragasztva. Mindkét oldala sárgás világosbarna. Függőleges kannelúrákkal díszített, felső részén szélesebb, vízszintes, ill. ferde irányúakkal. A Csontkamra bejáratánál, az omlás alól került elő. 11,4×14,4 cm, V.: 1,2 cm, Ltsz.: 2008.2.19.
14. Tárolóedény két díszítetlen oldaltörödéke. Kívül durva felületű, vörösesbarna színű, belül fényezett, világosbarna. A Csontkamra bejáratánál, az omlás alól került elő. 5×3 cm és 6,7×6,5 cm, V.: 1 cm, Ltsz.: 2008.2.20.
15. Korsó díszített oldaltörödéke. Mindkét oldala fekete, fényezett. Díszítése: függőleges kannelúrák és egy benyomkodásokkal tagolt borda. Valószínűleg a 99.59.4 számú törödékekhez tartozik. A Csontkamra bejáratánál került elő. 4,4×4,4 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: 2008.2.21.
16. Fazék díszítetlen aljtörödéke öt darabból összeragasztva. Mindkét oldala szürke, világosbarna és rózsaszín foltos, kívül fényezett. A Csontkamrából (a szűkület utáni omladékszónából) került elő. Ma.: 6 cm, V.: 1,1 cm, Fá.: 14 cm, Ltsz.: 2008.2.22.
17. Tárolóedény díszítetlen oldaltörödéke. Kívül fekete, sárga foltos, belül szürke, fényezett. A Csontkamrából (a szűkület utáni omladékszónából) került elő. 8,4×7,3 cm, V.: 1 cm, Ltsz.: 2008.2.23.
18. Fazék díszítetlen oldaltörödéke. Mindkét oldala világosbarna, fényezett. A Csontkamrából (a szűkület utáni omladékszónából) került elő. 4,6×3,9 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: 2008.2.24.
19. Kisméretű csésze több darabból összeragasztott törödéke. Mindkét oldala sötétbarna, kívül fényezett. Pereme alatt két kis méretű, vízszintesen átfúrt bütökyfűl van. Pereme a fülek fölött kissé felemelkedik. A Csontkamra elejéről származik. Ma.: 4,7 cm, V.: 0,5 cm, Pá.: 12 cm, Ltsz.: 2008.2.25.

A barlangból származó emberi csontmaradványokról megállapítható, hogy azok legalább három egyénhez tartoztak. Egy 25–30 éves nő, egy 9–10 éves gyerek és egy újszülött csontjai kerültek elő a lelőhelyről. A legtöbb csont a felnőtt nőhöz tartozik. Többek között két combcsont, koponya- és állkapocstörödékek, bordák, csigolyák, a jobb oldali medencelapát, a keresztcsont törödéke és több hosszúcsont is. A gyerek csontjai közül állkapocstörödékek, csigolyák és egy karcsont maradt meg. Az újszülött csecsemőt egy bal oldali medencelapát képviseli.⁴ A csontok állaga törékeny, morzsalékos, néhány esetben mészke réggel borított. Az emberi ma-

⁴ Az antropológiai elemzésért Gál Szilárdnak tartozom köszönettel.

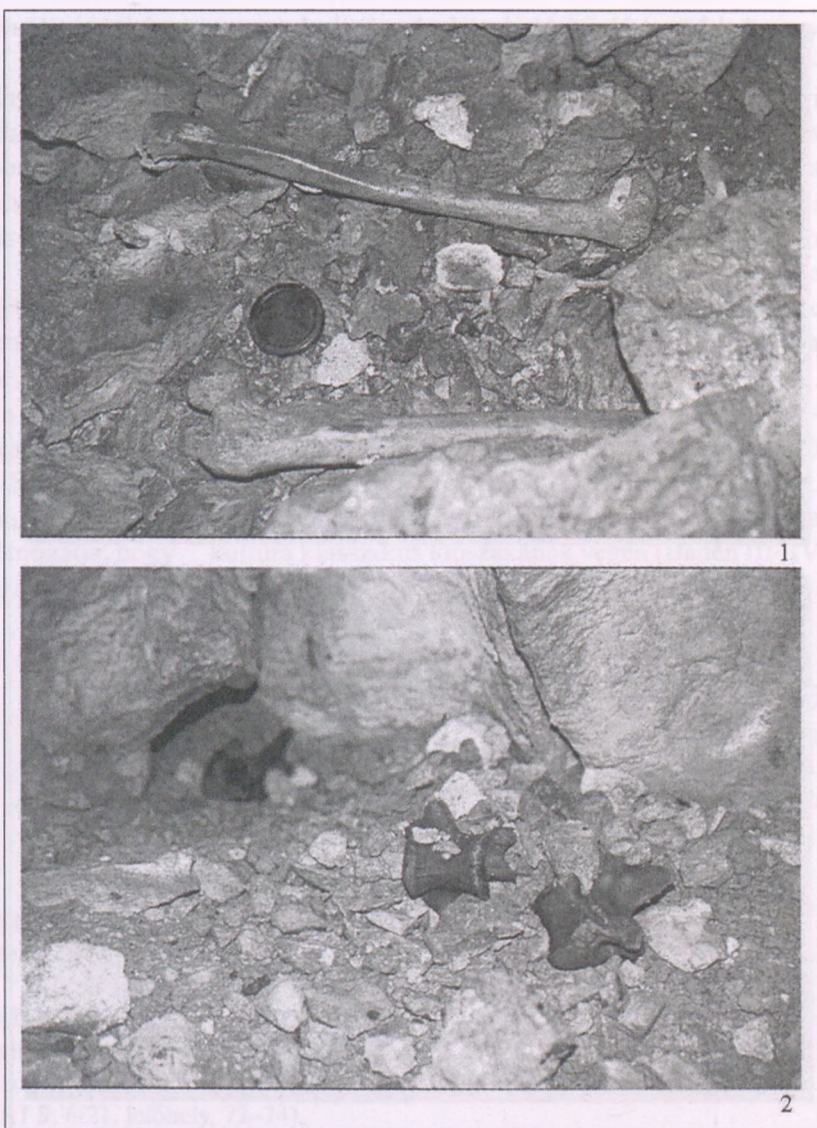
radványok mellett állatsontok is előkerültek, melyek között háziállatok maradványai is előfordulnak. A következő állatfajok csontjai voltak meghatározhatóak: sertés, juh vagy kecske, szarvas, őz, macska, kutya, borz, hiúz, mezei nyúl, ill. közelebből nem meghatározható madárcsontok.⁵

Az emberi csontok szinte a barlang egész területén szétszórva kerültek elő másodlagos helyzetben (4. kép). Az első leleteket a Csontkamrában találták, itt két combcsont feküdt valószínűleg eredeti helyzetben (4. kép 1). Ezek közelében találtak, más csontmaradványok mellett egy kisméretű, töredékes tálat (5. kép 1). Szintén ezen a területen került elő a hengeres testű, szalagfüles edény, oldalára dőlve (5. kép 2). A barlangban a felszíni törmelék között több edénytöredék volt, de ezek helyzetét sajnos nem lehet pontosabban meghatározni.

A kerámialeletek többsége a késő rézkori badeni kultúrába sorolható. Emellett néhány középső rézkori (Ludanice-kultúra), illetve közelebből nem meghatározható bronzkori töredék került elő a lelőhelyről. A töredékesen, de kiegészíthető állapotban előkerült edényekről a következőket állapíthatjuk meg. A hengeres, szalagfüles edényhez (3. kép 1) hasonló, de kisebb méretű példányokat ismerünk Petőházáról (BANNER 1956, Taf. I. 5–6), illetve pontsorral díszített változatban Budapest-Andor utca lelőhelyről (ENDRÖDI 1997, 38. kép 5).⁶ Ezek alapján a barlangban talált edényt a badeni kultúra klasszikus időszakának fiatalabb fázisába sorolhatjuk (ENDRÖDI 1997, 130). A pontsorral díszített, szalagfüles tálka (3. kép 2) párhuzamát Budapest-Medve utca lelőhely anyagában találjuk meg

⁵ A barlangból 2000-ben előkerült csontokat Bartosiewicz László vizsgálta meg. A 2001-es csontanyag vizsgálatát Daróczi-Szabó László végezte.

⁶ Endrődi Anna ezt a darabot a virágcserep alakú edények közé sorolja (01 típus: ENDRÖDI 1997, 4. kép). Párhuzamként szintén a petőházi leletekre hivatkozik, de tévesen Sopron-Kőhida lelőhelyről említi ezeket a példányokat: ENDRÖDI 1997, 130, 69. l.

4. kép. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — 1–2: emberi csontmaradványok a barlang felszínén
Abb. 4. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — 1–2: menschliche Knochenüberreste aus der Höhle
(Fotó/Photo: Ariadne Karszt- és Barlangkutató Egyesület)

(ENDRÖDI 1991, 7. kép 3). További hasonló példányok ismertek Budakalászárról, Keszthelyről és Nevidzany / Néved, SK/ lelőhelyről (ENDRÖDI 1991, 61). Az edény párhuzamai alapján használatának ideje az idősebb klasszikus badeni kultúra fiatalabb fázisára (Baden III) tehető.⁷ A harmadik kiegészíthető edény egy, a hasán pontsorral díszített, S-profilú fazék, oldalán vízszintesen átfúrt alagútful nyomával (3. kép 3). Ez az edényforma általában pereme alatt bütyökkel vagy ujjbenyomkodással tagolt bordával van díszítve, késői változatán pontsorok is feltűnnek. Hasonló formák ismertek Budapest-Andor utca lelőhely anyagában (ENDRÖDI 1997, 35. kép 6, 8). Azonban ezeken a pél-

⁷ Az időrendi besorolásnál Viera Němejcová-Pavúková felosztását követtem (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981; 1982).

5. kép. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — 1–2: a badeni kultúra edényei
 Abb. 5. Esztergom-Pilisszentlélek-Ősi-barlang — 1–2: Gefäße der Badener Kultur
 (Fotó/Photo: Ariadne Karszt- és Barlangkutató Egyesület)

dányokon a pontsordíztetés más jellegű. Két töredéken viszont az Ősi-barlangi darabhoz hasonló benyomkodott pontok vannak (ENDRŐDI 1997, 10. kép 4, 12. kép 7). A többi edénytöredék közül egy kannelúrákkal és benyomkodásokkal tagolt bordával díszített darabot kell még megemlíteni (3. kép 4). Ehhez hasonló bordadíztetések általában amfora alakú edényeken és korsókon fordulnak elő. Kannelúrával együtt is megtalálható, pl.: Ágasegyháza (BANNER 1956, Taf. XXIX. 23), Üllő (BANNER 1956, Taf. XXXIII. 21), Ózd-Kőaljatető (BANNER 1956, Taf. LXXIV. 1), Budapest-Medve utca (ENDRŐDI 1991, 4. kép 8). A párhuzamok alapján ezt a töredéket is a badeni kultúra klasszikus időszakának második felére (Baden III–IV) datálhatjuk.

A badeni kultúra időszakából több barlangi lelőhely ismert Magyarországról (1. melléklet). Ezek közül az Ősi-barlanghoz legközelebb a Pilisszentlélek-Leány-barlang és Leány-barlang található. Eddig az Ősi-barlang az egyetlen, amelyben emberi maradványok is előkerültek. A barlangba való temetkezés azonban korántsem ismeretlen ebből az időszakból.

Szlovákiából két adatunk van a badeni kultúrából. Blatnica közelében, a Mažarná-barlangból badeni edénytöredékek és antropológiai leletek is napvilágot láttak (BÁRTA 1958, 250, 254). A másik lelőhely a Puklinová-barlang, Dreveník közelében, ahol szintén emberi maradványokra bukkantak (SOJÁK 2001, 180, 184, 190).

A Coțofeni-kultúra területéről három hasonló lelőhelyet lehet megemlíteni. Az egyik Baia de Fier, ahol négy kölappal fedtek le egy kisebb mélyedésben eltemetett csontvázat (ROMAN 1977, 35). A másik Băile Herculane / Herkulesfürdő, RO/-Peștera Hoților lelőhely. Itt egy zsugorított helyzetben, jobb oldalára fektetett, Ny–K-i tájolású gyerekcsontvázat tártak fel. Mellékletként egy állati borda volt az arca elé helyezve, a sírt kövekkel vették körbe (ROMAN 1977,

38). A harmadik lelőhely az Igrița /Igric/-barlang, ahol a Coțofeni- és a badeni kultúra emlékei is előkerültek. A leletek nagy része bolygatott sírokból származik (EMŐDI 1984, 410). A lelőhelyről legalább 50 egyén maradványai láttak napvilágot, többnyire töredékes koponyacsontok formájában (EMŐDI 1984, 409).

A középső rézkor időszakából, a Balaton–Lásinja-kultúra szlovéniai barlangi lelőhelyéről, Adjovska vagy Kartuševo-barlangból is ismertek emberi csontmaradványok. A halottakat nem temették el, hanem csak a földre fektették (LEBEN 1973, 188). Itt 14 csontvázat tártak fel, melyek közül néhányat a barlang falánál, ülő helyzetben találtak. A csontvázakat egyes esetekben kövekkel fedték. Ezek alapján jogos

az a felvetés, miszerint a barlangot rituális helyként használták (TASIĆ 1995, 108–109).

A szintén a középső rézkorba sorolható Ludanice-kultúra területéről számos barlangi lelőhely ismert. Az Észak-Szlovákiában található Lisková-barlangban egy kövekkel elzárt területen több ember csontjait tárták fel. Az ásatók a jelenséget másodlagos tömegsírként értelmezték (STRUHÁR 1999, 216).

Az Ősi-barlangban talált leletek és jelenségek alapján megállapíthatjuk, hogy a lelőhelyen több korszak emlékei is előfordulnak (középső és késő rézkori, illetve bronzkori edénytöredékek), így a feltárt emberi maradványok besorolása nem egyértelmű. Azonban a legnagyobb számban a badeni kultúra töredékei fordulnak elő a leletanyagban. Ez a tény és több edény majdnem ép állapota azt a feltevést támogatja, hogy az emberi csontok a rézkorból származnak. Azonban

a csontok elhelyezkedése újabb kérdést vet fel. A nagy területen szétszórt állapotban talált emberi csontmaradványok nem bizonyítják egyértelműen az egykori temetkezést. Azonban néhány csont helyzete — a már említett két combcsont — viszonylag szabályos fektetésre utalhat. Ennek ellenére nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy a lelőhely elsősorban időszakos lakóhelyként, menedékként szolgált. Erre utalhatnak a barlang falán megfigyelt fáklyanyomok és a tűzhelymaradvány, melyek kulturális besorolása szintén kérdéses.

A fenti adatok alapján az Ősi-barlangban felfedezett emberi maradványokat feltételeesen a késő rézkori badeni kultúra temetkezéseihez sorolhatjuk. A leletek tipológiai vizsgálata szerint a barlangot a kultúra klasszikus időszakának végén (Baden III–IV periódus) használták.

György László

Magyar Nemzeti Múzeum
1088 Budapest, Múzeum körút 14–16.
laszlo_gyorgy@freemail.hu

1. melléklet: A badeni kultúra barlangi lelőhelyei Magyarországon^a

Anlage 1: Die Höhlenfundorte der Badener Kultur in Ungarn

1. Bajót-Jankovich-barlang (BANNER 1956, 39; MRT 5, 2/16. lelőhely, 49–51).
2. Budapest-Máriaremete-Remetebárány (BANNER 1956, 74).
3. Csákvár-Esterházy-barlang (KRETZOI 1951).
4. Csobánka-Kiskevélyi-barlang (MRT 7, 6/21. lelőhely, 72–74).
5. Dédestapolcsány-barlang Dédes vára mellett (BANNER 1956, 93).
6. Dudar-Ördöglik (MRT 4, 25/3. lelőhely, 93).
7. Esztergom-Ősi-barlang (CSENGERI-MARKÓ 2003).
8. Felsőtárkány-Petényi-barlang (VÉRTES 1956, 4; KALICZ 1969, 23).
9. Felsőtárkány-Peskő-barlang II (Vértés László ásatása 1955; Magyar Nemzeti Múzeum leltárányve alapján).
10. Kesztlőc-Pilisszentlélek-Leánybárány (BANNER 1956, 42; MRT 5, 18/6. lelőhely, 302–303).
11. Kesztlőc-Sármánka-barlang (MRT 5, 9/13. lelőhely, 239).
12. Kovácsszénája-Füstöslik-barlang és kőfülke (GÁBOR 2001).
13. Miskolc-Alsóhármori-kőfülke (Herman Ottó Múzeum leltárányve alapján).
14. Miskolc-Kölyuk-barlang (Herman Ottó Múzeum leltárányve alapján).
15. Miskolc-Puskaporos-barlang (Herman Ottó Múzeum leltárányve alapján).
16. Nagykovácsi-Remete hegyi Alsó- és Felső-barlang (MRT 7, 12/6. lelőhely, 122–123).
17. Pilisszentlélek-Legény-barlang (HORVÁTH 1969; MRT 5, 18/5. lelőhely, 300–302).
18. Szeleta-barlang (Herman Ottó Múzeum leltárányve alapján).
19. Szentgál-Mecsek-hegy, Kőlik barlang (ILON 1993).
20. Szilvásvárad-Istállóskői-barlang (BANNER 1956, 94).
21. Tata-Tófarok, Angyal-forrás barlangja (V. VADÁSZ 1973).
22. Tatabánya-Bánhida, Szelimbarlang (BANNER 1956, 38).

^a A listát néhány, általam nem ismert lelőhellyel Bondár Mária egészítette ki. Segítségét ezúton is köszönöm.

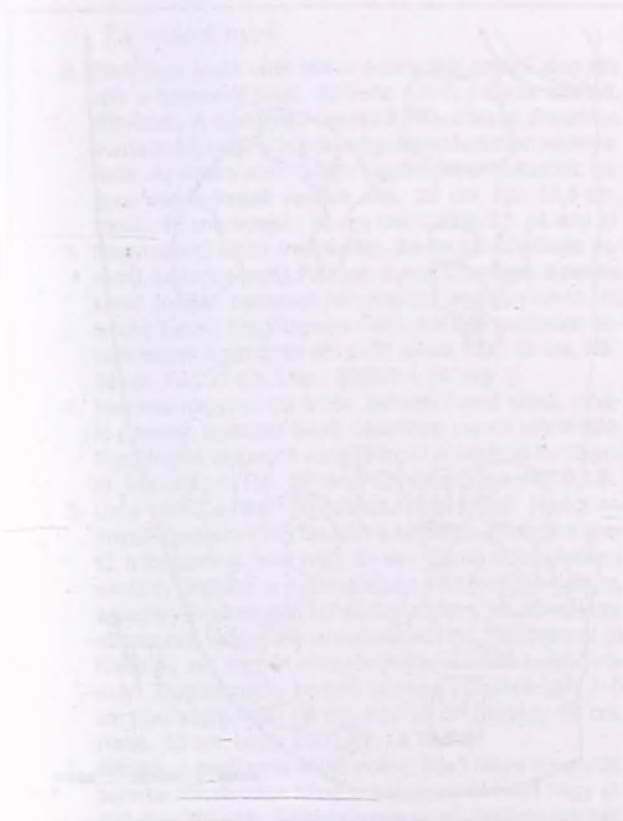
Irodalom:

- BANNER, J. 1956: *Die Pécelér Kultur*. ArchHung 35, Budapest.
- BÁRTA, J. 1958: Jaskyňa Mažarná v krasovom území Veľkej Fatry – Die Höhle Mažarná im Karstgebiet der Grossen Tatra. *SlovArch* 6 (1958) 245–256.
- CSENGERI P.–MARKÓ A. 2003: Esztergom, Ősi-barlang. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2000 – Archaeological Investigations in Hungary 2000*, Budapest 2003, 133–134.
- EMŐDI, I. 1984: Descoperiri ale culturilor Coțofeni și Baden în peșterile Igrița și Izbîndiș – Funde der Coțofeni- und Baden-kultur aus Igrița- und Izbîndișhöhle. *AMN* 21 (1984) 405–431.
- ENDRŐDI A. 1991: Újabb adatok a bádeni kultúra megtelepedéséhez Budapest területén – Neuere Beiträge zur Niederlassung der Badener Kultur auf dem Gebiet Budapest. *BudRég* 28 (1991) 59–82.
- ENDRŐDI A. 1997: A késő rézkori bádeni kultúra Budapest, Andor utcai telep anyaga a kulturális kapcsolatok tükrében – Die Siedlungsmaterialien der spätkupferzeitlichen Badener Kultur aus der Andorstraße im Spiegel der kulturellen Verbindungen. *BudRég* 31 (1997) 121–175.
- GÁBOR O. 2001: Kovácsszénája, Füstöslik barlang és köfűlke. *Régészeti Kutatások Magyarországon 1998 – Archaeological Investigations in Hungary 1998*, Budapest 2001, 154–155.
- HORVÁTH I. 1969: Pilisszentlélek-Legény barlang. *RégFüz* Ser. I. 22 (1969) 17–18.
- ILON G. 1993: Szentgál-Mecsek-hegy, Kő-lik barlang. *RégFüz* Ser. I. 45 (1993) 26.
- KALICZ N. 1969: Heves megye régészeti emlékei I. Őskor. In: Dercsényi D.–Voit P. (szerk.): *Heves megye műemlékei I*. Budapest 1969, 15–39.
- KRETZOI M. 1951: A csákvári Hypparion fauna. *FtK* 81 (1951) 384–404.
- LEBEN, F. 1973: Zur Kenntnis der Lasinja-Kultur in Slowenien. In: Chropovský, B. (Hrsg.): *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Bratislava 1969*. Bratislava 1973, 187–197.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1981: Načrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe – An outline of the periodical system of Baden culture and its chronological relations to Southeast Europe. *SLA* 29 (1981) 261–296.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1982: Periodisierung der Badener Kultur und ihre chronologischen Beziehungen zu Südosteuropa. *Thracia Praehistorica. Supplementum Pulpudeva* 3 (1982) 150–176.
- ROMAN, P. 1977: *The Late Copper Age Coțofeni Culture of South-East Europe*. BAR-IS 32, Oxford.
- SOJÁK, M. 2001: Sídlišká ľudu badenskej kultúry na Spiši – Menschengiedlungen der Badener Kultur in der Gegend von Spiš (Zips). In: Metlička, M. (Red.): *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*. Plzeň 2001, 161–190.
- STRUHÁR, V. 1999: Eneolitický kolektívny hrob z jaskyne pri Liskovej, okr. Ružomberok – Kupferzeitlicher Kollektivgrab aus der Höhle bei Lisková, Kreis Ružomberok. In: Kuzma, I. (Red.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998*. Nitra 1999, 203–216.
- TASIĆ, N. 1995: *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans*. Belgrade.
- V. VADÁSZ É. 1973: Tata-Tófarok. *RégFüz* Ser. I. 26 (1973) 18.
- VÉRTES, L. 1956: Ausgrabungen in der Petényi- und Piskő-Höhle (Bükk-Gebirge). *FolArch* 8 (1956) 3–22.

Spätkupferzeitliche Funde aus der Ősi-Höhle (Esztergom-Pilisszentlélek)

Die Ősi-Höhle im Pilis-Gebirge (NW-Ungarn) wurde 1999 von den Höhlenforschern des „Ariadne Karst- und Höhlenforschervereins“ (*Ariadne Karszt- és Barlangkutató Egyesület*) entdeckt (*Abb. 1–2*). Aus der Höhle kamen urzeitliche Funde und Überreste von menschlichen Knochen zum Vorschein. Der größte Teil des Fundmaterials lässt sich in die spätkupferzeitliche Spätbadener Kultur einordnen (*Abb. 3*). Die Nutzungszeit der Höhle kann aufgrund der Analogien in die jüngere Phase der klassischen Periode der Kultur (Baden III–IV) datiert werden. Die Überreste der menschlichen Knochen stammen von mindestens drei Personen (Frau, 25–30 Jahre, ein Kind, ca. 10 Jahre und ein Neugeborenes). Die Knochen lagen zerstreut auf der Bodenfläche der Höhle, in ihrer Nähe fand man einige fragmentierte Gefäße (*Abb. 4–5*). In Ungarn sind mehrere Höhlenfundorte der Badener Kultur bekannt (*Anlage 1*), die Ősi-Höhle ist aber bis jetzt die einzige,

aus der auch menschliche Überreste geborgen wurden. In den slowakischen und rumänischen Nachbargebieten lassen sich auch nur einige Höhlen erwähnen, in denen Spuren spätkupferzeitlicher Bestattungen entdeckt wurden (Mažarná-Höhle, Puklinová-Höhle, Baia de Fier, Baile Herculane-Peștera Hoților, Igrîța-Höhle). Der Brauch der Höhlenbestattungen kann jedoch schon in der Periode der mittleren Kupferzeit beobachtet werden. Aus der Lasinja-Kultur (Kartuševa-Höhle in Slowenien) und der Ludanice-Kultur (Lisková-Höhle) sind ebenfalls Höhlenfundorte mit menschlichen Überresten bekannt. Der Fundort Ősi-Höhle kann aufgrund seiner Funde und Befunde bedingt den Bestattungen der Badener Kultur zugeordnet werden, es ist aber auch vorstellbar, dass die Höhle vor allem als zeitweiliger Wohnort (Obdach) gedient hat.

Középső bronzkori tárológödör Pécsudvardról

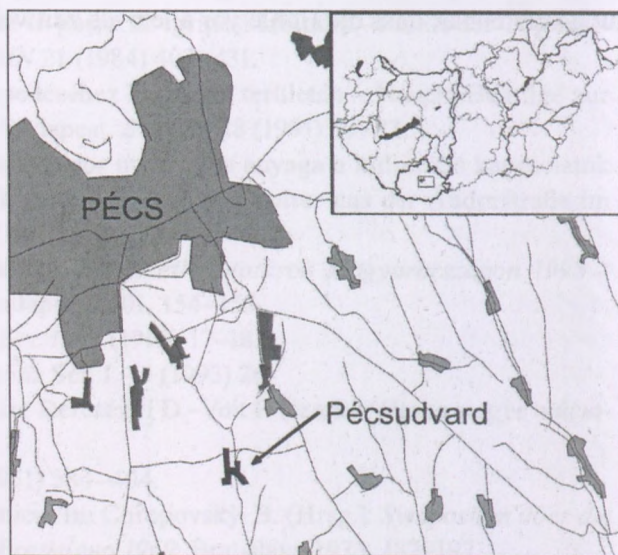
Baranya megyéből elsőként Wosinsky Mór (1904) említett néhány mészbetétes díszű kerámiát, majd öt követően — mintegy fél évszázadnyi hiátus után — Bándi Gábor és Bóna István foglalkozott bővebben a terület középső bronzkorával (BÁNDI–ZOFFMANN 1966; BÁNDI 1967; BÓNA 1975). A hetvenes években Ecsedy István tárt fel kisebb mészbetétes leletgyűteseket, illetve Torma István körvonalazta az idősebb és fiatalabb fázis mintáinak jellemzőit (TORMA 1971). Ezután pár évtizednyi kihagyás következett a térség kutatásában. Ezalatt az északi területeken és a Dél-Dunántúl nyugatabbi részein már kialakult a középső bronzkori mészbetétes kerámia kultúrája belső időrendi tagolódása; Kovács Tibor, illetve Honti Szilvia és Kiss Viktória munkái (HONTI 1994; KOVÁCS 1994; 1998; HONTI–KISS 1996; KISS 1997) nyomán az idősebb fázis mellett sikerült elkülöníteni a fiatalabb fázis jellegzetes emlékanyagát is. A kilencvenes évek végén Kiss V. dolgozta fel a terület mindaddig közöletlen mészbetétes anyagait, és alakította ki ezek alapján a déli részek belső kronológiáját is (KISS 2001). Legújabban Christine Reich összegezte a Szeremle-kultúrával kapcsolatos ismereteket (REICH 2006). Jelen munkám célja, hogy adalékokat nyújtson Baranya megye középső bronzkori történetének bővebb ismeretéhez.

A lelőhely

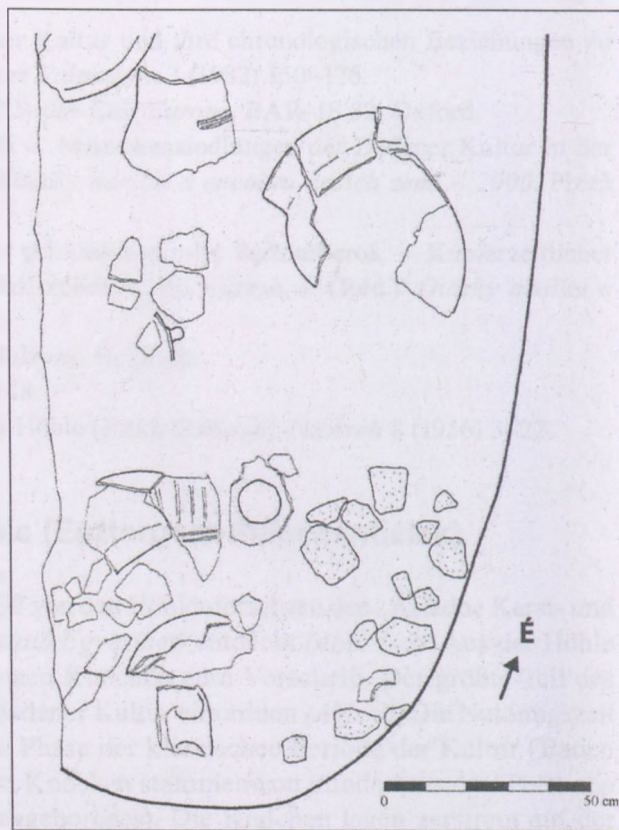
Pécsudvard-Széchenyi u. 1/b szám alatt 1999. szeptemberében egy jégverem ásása közben nagyszámú középső bronzkori, a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájához tartozó cserepet talált a telektulajdonos, Klaics Tivadar (1. kép). A leletmentést szeptember 15-én a pécsi Janus Pannonius Múzeum régésze Kárpáti Gábor egy restaurátorral együtt végezte, így lehetőség nyílt az előkerült edények azonnali rekonstrukciójára.¹

A leletmentés során egy átégett falú ovális veremnek csupán kb. 60%-át sikerült feltárni (2. kép), mivel többi része a szomszédos épület alá nyúlik. A jelen-

¹ Ezúton köszönöm a leletanyag feldolgozásának átengedését, illetve a technikai segítséget Kárpáti Gábornak és Gábor Olivérnek. A szakmai tanácsokért és útmutatásért Kiss Viktóriának (MTA Régészeti Intézete) tartozom köszönettel.

1. kép. Pécsudvard – a lelőhely elhelyezkedése
Abb. 1. Pécsudvard – Lage des Fundortes

2. kép. Pécsudvard – bronzkori tárológödör részlete
Abb. 2. Pécsudvard – Teil der mittelbronzezeitlichen Speichergrube

ség 120 cm mélyen jelentkezett. A feltárt objektum kiterjedése így is 190×100 cm volt, mélysége 40 cm; alja teknőszerű, 3–4 cm vastagságban átégett (3. kép). Az objektumból nagyméretű (rekonstruálható) tárolóedények, fazekak töredékei, továbbá kisebb bögrék, állatsontok és patics kerültek elő. Ezek alapján úgy tűnik, hogy egy település tárológödre, illetve későbbi hulladékgödre lehetett.

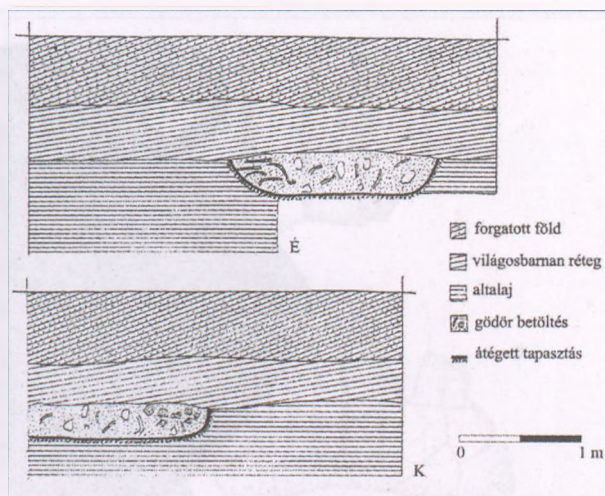
A munkálatok során a szomszédos telek tulajdonosa, Istókovichs Mátyás már korábban előkerült leleteteket (2 db bögre, egy kőbalta) is átadott.² A település kiterjedését mutatja, hogy a környező területen mintegy 500 m hosszan és 200 m szélesen nagy tömegben jelentkezett hasonló cserépanyag.

A leletanyag leírása

1. Pácolóedény, kiegészített. Bikónikus testű, nyaka erősen összeszűkül, pereme tölcéses. A peremből kétoldalt széles szalagfűl indul, ami a vállakra támaszkodik. Szürkés színű, felülete simított. A hastörés fölött rovátkolt bordadísz fut körbe, az alsó részén függőlegesen karcolt vonalkötegek egymástól 4–5 cm távolságra. Az edény alján, belül kb. 3 magasan kiálló bütyök, körülötte négyoldalt, az aljtól kb. 10 cm-re hasonló bütykök, ill. egyik oldalt kettő bütyök egymás felett. Ma.: 42 cm, Pá.: 25 cm, Fá.: 10 cm, Hasá.: 39 cm, Nyaká.: 10 cm. Ltsz.: 2000.2.6. (4. kép 1)

Tárolóedények

2. Bikónikus testű urna alakú edény, két széles alagútfül van a hasvonal felett. Szürkés színű, felülete simított, fényezett. A fülek felső részéből vízszintesen plasztikus borda indul, majd a bordák vége kampószerűen lekanyarodik. Az edény alsó részén függőlegesen bekarcolt, négyes vonalkötegek vannak. Ma.: 30 cm, Fá.: 13,5 cm, Hasá.: 48 cm, Nyaká.: 30 cm, Ltsz.: 2000.2.5. (4. kép 2)
3. Nagyméretű fazék (restaurált). Barna színű, kihajló peremű, tojásdad testű. Felülete durva. Díszítése: a perem külső oldalán bekarcolt háromsoros zeg-zug minta, az edény testén függőlegesen futó, hármas bekarcolt vonalkötegek egymástól kb. 8–10 cm-re. Ma.: 49 cm, Pá.: 38 cm, Fá.: 21 cm, Ltsz.: 2000.2.1. (4. kép 3)
4. Hasonló nagyméretű fazék. Szintén barna színű, kihajló peremű, tojásdad testű. Díszítése: perem alól induló, függőleges, bekarcolt vonalkötegek egymástól 8–10 cm-re. Ma.: 43 cm, Pá.: 36 cm, Fá.: 15 cm, Ltsz.: 2000.2.3.
5. Urna alakú edény. Töredékes, kiegészített. Nyaka hiányzik (valószínűleg tölcéses lehetett). Bikónikus testű, a törésvonal felett négy fül van. Barna színű, felülete simított. Díszítés: a nyakhajlatban mészbetétűsáv, alatta, az edény felső részén két sorban vékony mészbetétűsáv, váltakozva vastagabb mészbetétűsávval, hastörésnél (a füleknél) két sorban mészbetétűsáv, az edény alsó részén függőlegesen karcolt hármas vonalkötegek 3–5 cm távolságra. Ma.: 56 cm, Fá.: 15 cm, Nyaká.: 18 cm, Hasá.: 60 cm, Ltsz.: 2000.2.2. (4. kép 4)
6. Bikónikus testű urna alakú edény, felső része megnyúlt, pereme tölcésesen kihajló, a törésvonal felett négy oldalt alagútfül van. Szürkésfekete színű, felülete simított.

3. kép. Pécsudvard – a gödör metszete

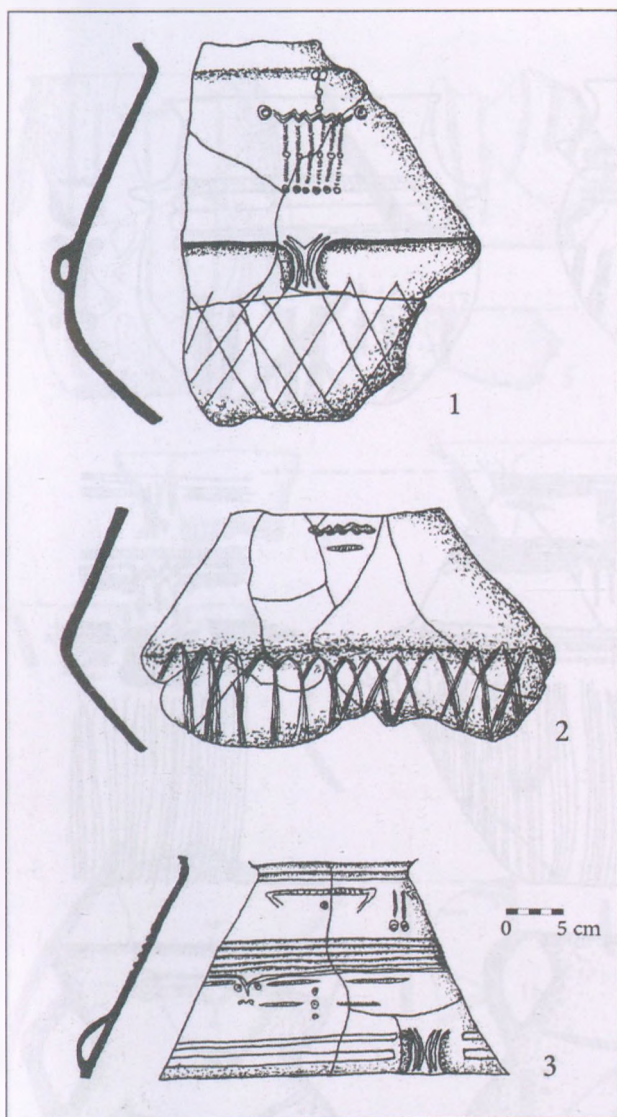
Abb. 3. Pécsudvard – Profile der Speichergrube

- Díszítése: a fülek felett négyoldalt rövid mészbetétűsáv, a törésvonaltól lefelé függőlegesen bekarcolt négyes vonalkötegek indulnak. Ma.: 42 cm, Pá.: 32 cm, Fá.: 12 cm, Ltsz.: 2000.2.4. (4. kép 5)
7. Nagyméretű urna alakú edény oldaltöredéke alagútfülrel. Bikónikus, pereme kihajló. Szürkésbarna színű, felülete fényezett. Az alsó részén egymást metsző bekarcolt vonalak vannak; a törésvonalnál, a fül fölött plasztikus borda fut; a fül mészbetétűsávval díszített; az edény felső részén mészbetétűsávval kitöltött zeg-zug mintából és pontkörökből álló díszítő motívum van. Ltsz.: 2000.2.14. (5. kép 1)
 8. Bikónikus urna alakú edény oldaltöredékei (2 db). Kívül barnás színűek, belül feketék. A törésvonal alatti részén háromszög alakban felfutó bekarcolt vonalkötegminta van, a kónus felső részét zeg-zug minta és ez alatt vékony mészbetétűsáv díszíti. Ltsz.: 2000.2.35. (5. kép 2)
 9. Bikónikus urna alakú edény felső részének töredéke alagútfülrel. Narancssárga színű, felülete simított. Felületét végig mészbetétűsávok díszítik; vízszintes sorokban, ill. helyenként függőlegesen apró koncentrikus körök. Ltsz.: 2000.2.15. (5. kép 3)
 10. Nagyméretű urna alakú edény oldaltöredéke. Bikónikus alakú, a törésvonal felett alagútfül van. Színe: foltos, vörösesbarnás. A fül mészbetétűsávval díszített, az edény alsó részén függőlegesen bekarcolt hármas vonalkötegek futnak. A töredék alsó részén egy 1 cm átmérőjű lyuk van. Ltsz.: 2000.2.36. (6. kép 2)
 11. Nagyméretű urna alakú edény enyhén ívelt oldaltöredéke. Fekete színű, függőlegesen bekarcolt vonalkötegekkel díszített. Ltsz.: 2000.2.61. (6. kép 3)
 12. Tölcéses peremek vékony mészbetétűsáv mintával, ill. peremrovátkolással. Barnás színűek, simított felületek. Ltsz.: 2000.2.19., 20. (8. kép 7–8)
 13. Nagyobb testű urna alakú edény tölcésesen kihajló peremtöredéke. Színe narancssárgás, felülete simított. Külső oldalán két vékony mészbetétűsáv, belső peremén „lángminta”-szerű mészbetétűsáv fut. Pá.: 23 cm, Ltsz.: 2000.2.67. (8. kép 9)
 14. Nagyméretű edény kihajló pereme, barnás színű, simított felületű. Ltsz.: 200.2.66. (8. kép 10)
 15. Nagyobb edény kihajló peremtöredékei (3 db). Fekete színűek. A külső oldalt mészbetétűsáv és ovális mészbetétűsáv mintasor díszítette. A perem belső oldalán vékony mészbetétűsáv fut, felette pedig karcolt függőleges vonalszakaszok. Pá.: 26 cm. Ltsz.: 2000.2.65. (8. kép 11)

² Elmondása szerint sírból származtak.

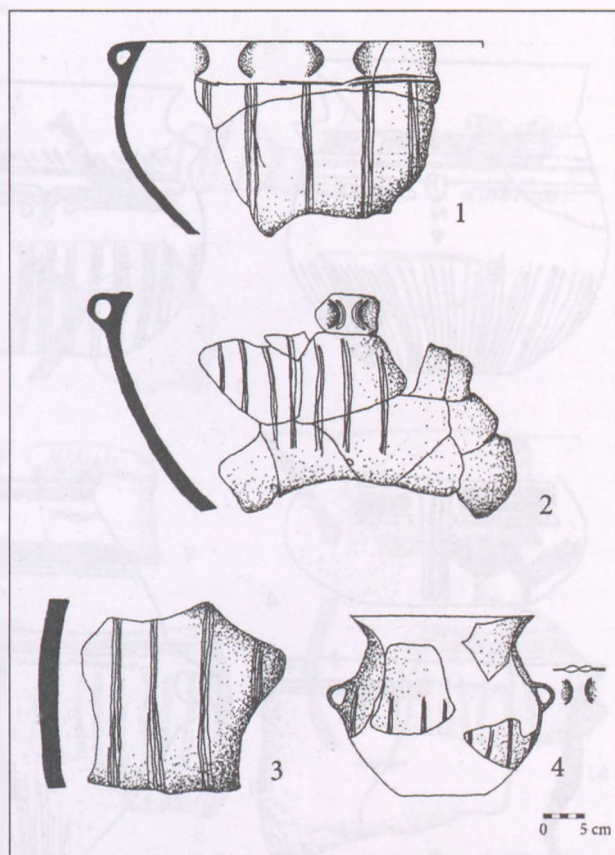

4. kép. Pécsudvard-Széchenyi u. 1/b.
Abb. 4. Pécsudvard-Széchenyi Straße 1/b.

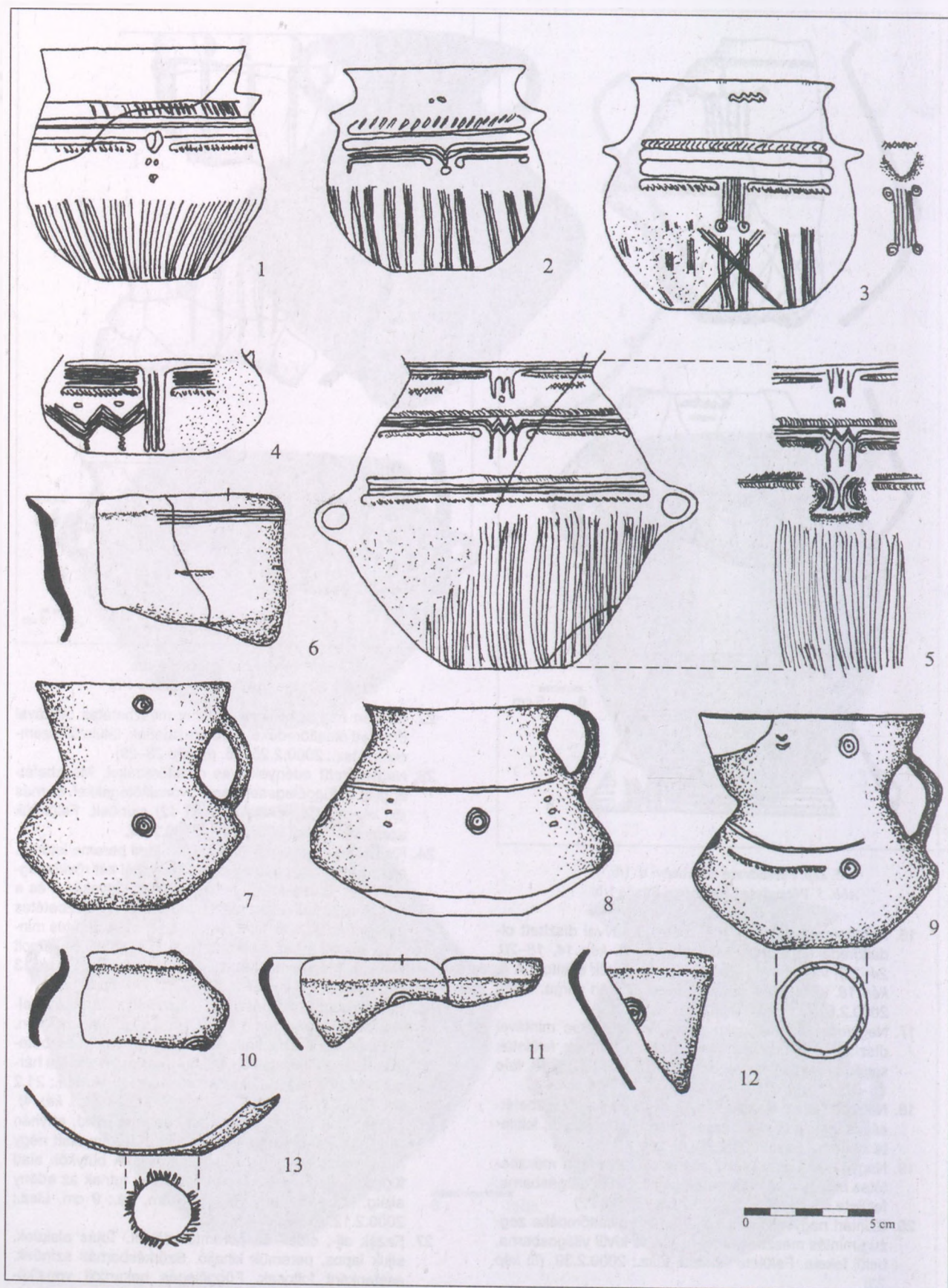
5. kép. Pécsudvard-Széchenyi u. 1/b.
Abb. 5. Pécsudvard-Széchenyi StraÙe 1/b.

16. Nagyméretű edények mészbetétes sávval díszített oldaltörödékei. Színük: sárgásbarna (8. kép 14, 18–20, 24–25), vagy fekete (8. kép 14), felületük simított. A 8. kép 18. kívül foltos, fekete, belső oldalán sárga. Ltsz.: 2000.2.62.
17. Nagyméretű urna alakú edény mészbetétes mintával díszített oldaltörödékei. Világosbarna színűek, felületük simított, enyhén fényezettek. Ltsz.: 2000.2.16. (8. kép 15–17)
18. Nagyobb urna alakú edény oldaltörödéke. Mészbetét-sávós és mintás díszítéssel. Világosbarna színű, felülete simított. Ltsz.: 2000.2.20. (8. kép 21)
19. Nagyméretű urna alakú edény oldaltörödéke mészbetétes mintával és mészbetétággal. Színe sárgásbarna, felülete simított. Ltsz.: 2000.2.63. (8. kép 22)
20. Szintén nagyobb urna alakú edény oldaltörödéke zegzug mintás mészbetétággal. Színe kívül világosbarna, belül fekete. Felülete simított. Ltsz.: 2000.2.39. (8. kép 23)
21. Nagyméretű edény oldaltörödéke. Barnás színű, felülete simított, „kalászmintával” díszített, amiben nyomokban látszik még a mészbetét. Ltsz.: 2000.2.64. (8. kép 26)

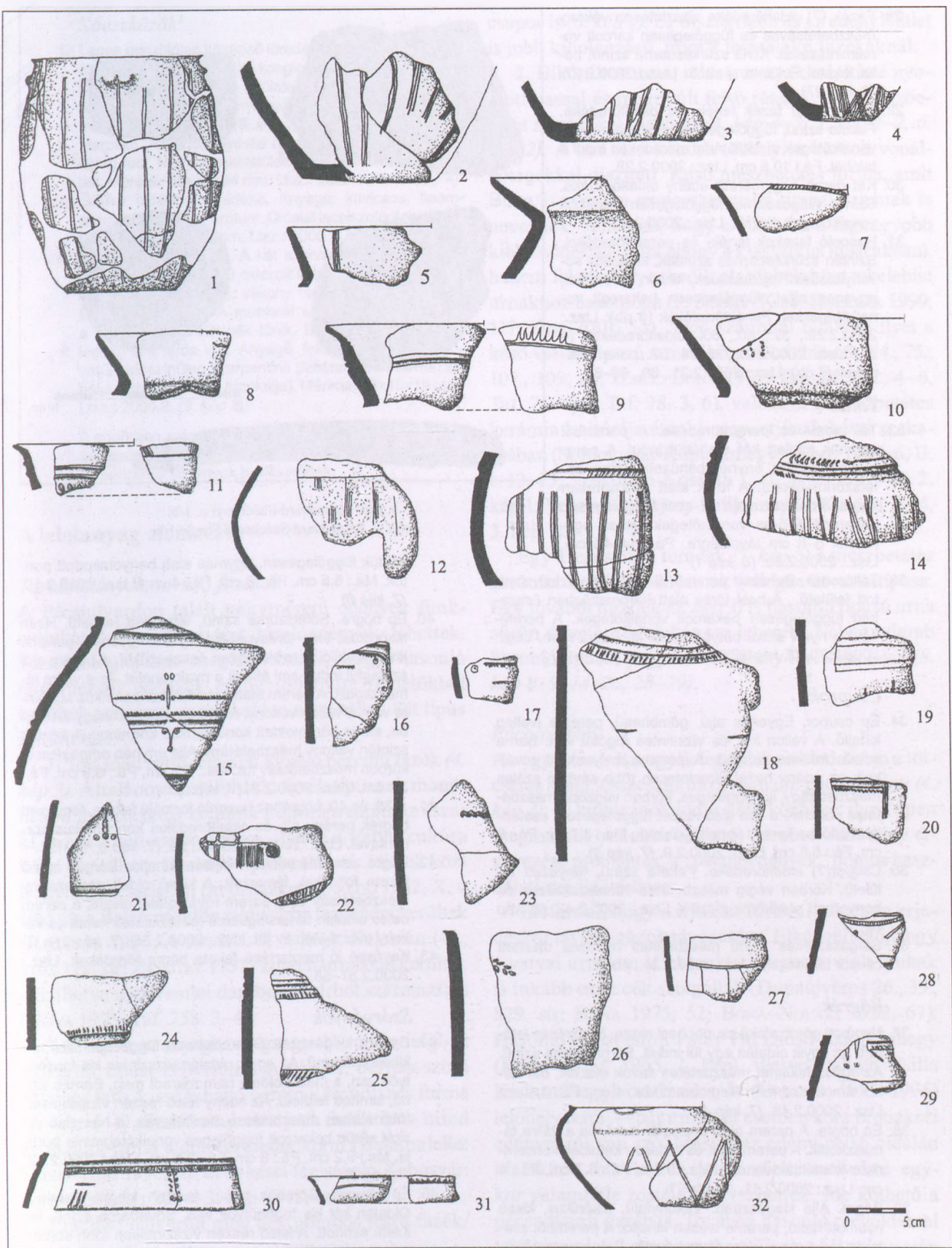

6. kép. Pécsudvard-Széchenyi u. 1/b.
Abb. 6. Pécsudvard-Széchenyi StraÙe 1/b.

22. Szintén nagyobb méretű edény mészbetétes mintával díszített oldaltörödékei. Pirosas színűek, felületük szemcsés. Ltsz.: 2000.2.25–26. (8. kép 28–29)
23. Nagyméretű edények íves oldaltörödékei. Mészbetét-ággal ill. függőlegesen karcolt vonalkötegekkel. Barnás (8. kép 13) és fekete (8. kép 12) színűek. Felületük szemcsés. Ltsz.: 2000.2.41., 2000.2.69.
24. Kisméretű urna alakú edény. Tölcséres pereme letörtött, hasa bikónikus, talpa egyenes. A hasnál két rövid alagútfül van. Barna színű, felülete simított. Nyakánál és a has felső részén vízszintesen több sorban mészbetétes minták futnak, a fül feletti részeken is mészbetétes minták vannak. A has alsó részén függőlegesen bekarcolt vonalak. Megmaradt Ma: 12,4 cm, Fá.: 4,8 cm, Hasa.: 13 cm, Nyaká.: 8,5 cm, Ltsz.: 2000.2.7. (7. kép 5)
25. Fazék/csupor. Kiegészített, restaurált. Pereme ívelten kihajló, hasa gömb alakú. Hasán két alagútfül van. Szürkés színű. Díszítése: a fülek felett rövid mészbetétes minta, a fülek alatt egymástól 3–4 cm távolságra hármas, függőlegesen bekarcolt vonalak futnak. Ma.: 21,2 cm, Pá.: 22 cm, Fá.: 10 cm, Ltsz.: 2000.2.13. (6. kép 4)
26. Fazék, kiegészített. Tojásalakú, pereme rövid, enyhén kihajló. Narancssárga, foltos színű. A perem alatt négy oldalt párosával fogóbütykök vannak. A bütykök alatt függőlegesen bekarcolt páros vonalak futnak az edény aljáig. Ma.: 18,8 cm, Pá.: 13,5 cm, Fá.: 9 cm, Ltsz.: 2000.2.12. (8. kép 1)
27. Fazék alj-, oldal- és peremtörödékek. Tojás alakúak, aljuk lapos, peremük kihajló. Szürkésbarnás színűek, esetenként foltosak. Függőleges bekarcolt vonalkötegek díszítik. Fá.: 5–12 cm, Pá.: 14–20 cm, fenék V.: 1,5–2 cm, oldal V.: 0,7–1 cm, Ltsz.: 2000.2.44–47., 31. (8. kép 2–6)

7. kép. Pécsudvard-Széchenyi u. 1/b.
Abb. 7. Pécsudvard-Széchenyi Straße 1/b.

8. kép. Pécsudvard-Széchenyi u. 1/b.
Abb. 8. Pécsudvard-Széchenyi Straße 1/b.

28. Fazék (?) oldaltörredéke vízszintesen vékony mészbetétsávos és függőlegesen karcolt vonalmintázattal. Kívül szürkésbarna színű, belül fekete. Felülete simított. Ltsz.: 2000.2.27. (8. kép 27)
29. Nagyméretű fazék fenék- és oldaltörredéke. Fekete színű, függőlegesen bekarcolt négyes vonalkötegek díszítik. A fal meredeken indul a talpból. Fá.: 10,5 cm. Ltsz.: 2000.2.28.
30. Két darab nagyméretű edény oldaltörredéke. Színük világosbarna, függőlegesen bekarcolt vonalkötegek díszítik. Ltsz.: 2000.2.62.
31. Hasonló fazekak fenék- és peremtörredékei. Szintén szürkésbarnás színűek, kavicsos soványításúak. Tojásalakúak, kihajló peremmel, egyenes aljjal, függőlegesen bekarcolt vonalkötegekkel. Fenéktörredékek (8 db): Ltsz.: 2000.2.29., 32., 40., 60., oldaltörredékek (4 db): Ltsz.: 2000.2.22., 33–34., 37., peremtörredékek (7 db): Ltsz.: 2000.2.21., 66., 68–69.

Tálak

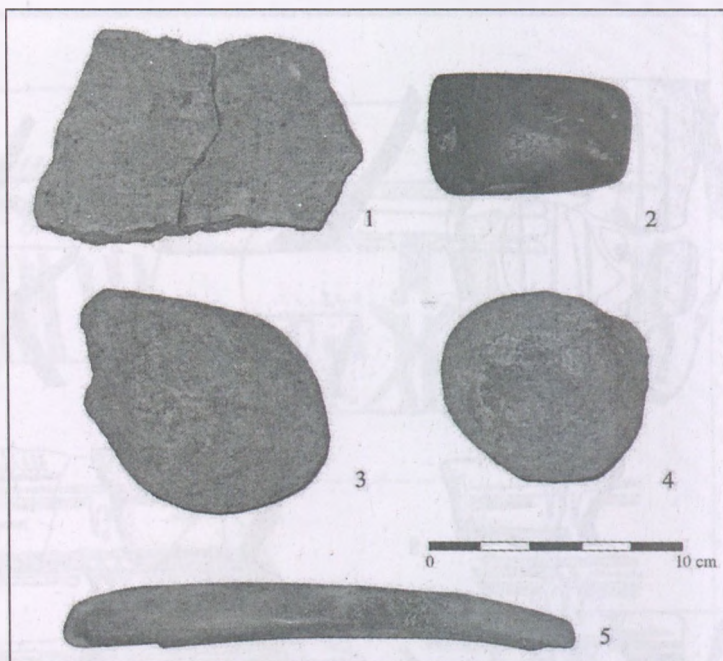
32. Tál oldal- és peremtörredéke. A peremből egymás mellett két alagútful indul. A pereme lekerekített, enyhén behúzott. Színe: sötétszürke–fekete. A fülek alatt vízszintesen karcolt vonalsor majd ez alatt függőlegesen bekarcolt 4–6-os vonalkötegek futnak egymástól 5–6 cm távolságra. Pá.: 44–45 cm, Ltsz.: 2000.2.30. (6. kép 1)
33. Táltörredék. Behúzott peremű. Sötétszürke színű, simított felületű. A hasi törés alatt háromszögben összefutó függőlegesen bekarcolt vonalkötegek. A peremből kis nyelv alakú bütyök nyúlik ki. Pá.: 21 cm, Ltsz.: 2000.2.70. (8. kép 32)

Csuprok

34. Ép csupor. Egyenes aljú, gömbhasú, pereme ívelten kihajló. A vállon két kis vízszintes fogóful van. Barna színű, felülete simított. A pereme helyenként rovátkolt, az edény hasát vízszintesen több sávban széles mészbetétagy, ill. függőleges, körben végződő mészbetétes vonalak, a has alsó részét függőlegesen, esetenként átlósan karcolt vonalak díszítik. Ma.: 8,7 cm, Pá.: 8 cm, Fá.: 5,6 cm, Ltsz.: 2000.2.9. (7. kép 3).
35. Csupor(?) oldaltörredéke. Fekete színű, fényezett felületű. Körben végig mészbetétes vonalszakaszok és benyomott pontkörök díszítik. Ltsz.: 2000.2.42. (8. kép 30).
36. Sárgásszürkés színű mészbetétes mintával díszített csupor töredékek. Ltsz.: 2000.2.24., 48–51.

Bögrék

37. Nyomott gömb alakú csupor hasi része. Nyakrésze letört. Az egyik oldalán egy ful indult. Sárgásbarna színű. Az egész felületét mészbetétes sávok díszítik, bár néhol elmosódott már. Megmaradt Ma.: 4 cm, Fá.: 3,4 cm, Ltsz.: 2000.2.43. (7. kép 4)
38. Ép bögre. A perem alatt szalagful indul, és a vállra támaszkodik. A perem alatt és a hason kétoldalt koncentrikus körminták vannak. Ma.: 9 cm, Pá.: 8,7 cm, Fá.: 4 cm, Ltsz.: 2000.2.11. (7. kép 7)
39. Bögre. Alja kiegészített. Vékonyfalú, bikónikus, kissé nyomott hasú, pereme ívesen kihajló. A peremből szalagful indul, és a vállra támaszkodik. Színe barna, felülete simított. Díszítés: vékony mészbetétagy a ful alsó záródásánál, alatta három oldalt koncentrikus körminta,

9. kép. Pécsudvard-Széchenyi u. 1/b.
Abb. 9. Pécsudvard-Széchenyi Straße 1/b.

- köztük függőlegesen, egymás alatt benyomkodott pontok. Ma.: 8,5 cm, Pá.: 8 cm, Fá.: 4 cm, Ltsz.: 2000.2.10. (7. kép 8)
40. Ép bögre. Sötétszürke színű, fényezett felületű. Hasa bikónikus, éles törésvonallal, nyaka egyenes, pereme kissé kihajló. A nyak élesen összeszűkül, a perem alól szalagful indul, ami átveli a nyakvonalat, és a vállra támaszkodik. A perem alatt kétoldalt koncentrikus körminta van, a vállon vékony, rovátkolt mészbetétagy fut körbe, alatta háromoldalt koncentrikus körminta, ill. köztük szintén vékony mészbetétagy. Alja enyhén *omphalosos*, körben mészbetétsáv fut. Ma.: 9,2 cm, Pá.: 8,8 cm, Fá.: 3,7 cm, Ltsz.: 2000.2.8. (7. kép 9)
41. A 38. és 40. bögréhez hasonló formájú fekete, fényezett bögrék perem, alj- és oldaltörredékei koncentrikus körmintával. Ltsz.: 2000.2.54., 56., 59. (7. kép 6, 10–13)
42. Bögre peremtörredéke. Enyhén kihajló. Sárgás színű fekete foltokkal, fényezett. A külső oldalt egy vékony mészbetétsáv és a perem rovátkolása díszíti, a perem belső oldalán farkasfogszerű mészbetétes minta és vékony mészbetétsáv fut. Ltsz.: 2000.2.55. (7. kép 31)
43. Kevésbé jó megtartású fekete bögre töredékek. Ltsz.: 2000.2.57–58.

Szórványok

44. Csupor, kiegészített. Gömbös hasú, függőleges, enyhén kihajló peremű. Az egyik oldalán vízszintes kis fogóbütyök van, a másik oldala nem maradt meg. Barnás színű, simított felületű. Az edény felső részén vízszintesen több sorban mészbetétes díszítés van, a has alsó részét sűrűn bekarcolt függőleges vonalkötegminta borítja. Ma.: 9,2 cm, Pá.: 8 cm, Fá.: 3,5 cm, Ltsz.: 2000.2.52. (7. kép 1)
45. Ép csupor. Gömbös hasú, enyhén kihajló peremű. Oldalán két kis fogóbütyök van. Sötétbarna színű, felülete simított. A felső részén vízszintesen több sorban mészbetétes díszítés van, az edény hasán pedig függőlegesen négyes bekarcolt vonalkötegek. Ma.: 8 cm, Pá.: 7 cm, Fá.: 3,2 cm, Ltsz.: 2000.2.53. (7. kép 2)

Köeszközök³

1. Lapos csiszolólap középső töredéke. Anyaga: csillámos, finomszemcsés homokkő konglomerátum. Valószínűleg helyi anyagú. Az egyik felülete munkafelület volt lapos háromszögletű tárgy lenyomatával. Méretei: 85×115×19 mm. Ltsz.: 2000.2.72. (9. kép 1)
2. Marokkó. Anyaga: folyóvízi homokkő. Felületét meszes kéreg fedi. Négy munkafelülettel, a felületek szélei ütöttek. Méretei: 68×58×64 mm. Ltsz.: 2000.2.79. (9. kép 4)
3. Őrlőkő oldalvég töredéke. Anyaga: kavicsos, finomszemcsés konglomerátum. Oldalai lecsiszolódtak, törött. Méretei: 79×84×60 mm. Ltsz.: 2000.2.73. (9. kép 3)
4. Szórvány a területről. A két szórvány bögrével együtt adták át. Trapéz alakú csiszolt kőbalta. Hátlapja sík, az élre merőleges finom, vékony használati barázdákkal. Előlapja domború. A munkaél csipkésre kopott, éles, a fokél enyhén ütöttnek tűnik. Befoglalása valószínűleg az élre ferde volt. Anyaga: fekete szálás, zöldszövetű, valószínűleg szerpentin (feltételezett származási hely: Rohonci-ablak, Alpokalja). Méretei: 78×48×19 mm. Ltsz.: 2000.2. (9. kép 2)

A gödörben a nagyszámú kerámia mellett még számos állatcsont, agancstöredékek, egy csontsimító (9. kép 5) és paticsmaradványok is előkerültek.

A leletanyag elemzése

Tárolóedények, urnák, fazekak

A Pécsudvardon talált nagyméretű edények funkciójukat tekintve egykor tárolóedények lehettek. Terminológiájukat mégis nehezíti, hogy hasonló nagyméretű edények eddig többnyire temetőkből kerültek közlésre. A lelőhelyen alapvetően két típus fordult elő:

1. Tojásdad testű, enyhén kihajló peremű fazék (4. kép 3). Általánosan előforduló fazék típusnak mondható a mészbetétes kerámia kultúrája mind az északi, mind a déli csoportjában, illetve a Vatya-kultúra kései fázisában. Hasonló típust találunk többek közt Bonyhád 10. sírjában (itt urnaként: CSALOG 1942, X. t. 10a), de a Balatonfüzfőn talált sírba fazékként kerültek (REGENYE 1996, A sír, I. t. 5, 6. kép), Kelebián (49., 110., 122. sír: ZALOTAY 1957) szintén urnaként kerültek elő; illetve a szeremlei darabok is sírból származnak (BÓNA 1975, Taf. 258. 3–4).

A fazekak az anyagban legnagyobb mennyiségben előkerült típust képviselik. A sárgás, barnás színű egyenes falú, kissé kihajló peremű, fésűdiszes forma (4. kép 1–6) általánosan elterjedt fazéktípus mind az északi, mind a déli területek korai (Balatonlelle: HONTI–KISS 1996, III. t.) és kései fázisának (Kaposvár: KISS–SOMOGYI 2004, 3. kép 8–11) telepein.

Emellett előkerült még egy gömbös testű fazék/

csupor is (6. kép 4). Ez díszítettebb és az edényfelület is jobb kidolgozású, mint a tojásalakú fazekaknál.

2. Bikónikus urna, tölcséres nyakkal, kissé nyomott hassal és megnyúlt felső résszel, ami mészbetét mintákkal díszített (4. kép 4–5, 5. kép 1–2, 6. kép 2). A has alsó kónusa többnyire karcolt vonalkötegekkel díszített. Késő mészbetétes forma, amit Bóna I. nyomán proto-szeremlei típusú urnának is neveznek. Jellemző, hogy a fül nem a legnagyobb kiöblösödésnél (mint ahogy a klasszikus időszakban), hanem felette helyezkedik el; többek közt a kelebiai urnákhoz hasonlóan (P. FISCHL–KISS–KULCSÁR 1999, 117; KISS 2001, 54). Szép számmal találunk ilyen a késő vatyai típusú temetőkből (Kelebia 68., 74., 75., 107., 109. sír, Izsák: BÓNA 1975, Taf. 74. 1–2, 4–6, Taf. 76. 4, 7, Taf. 78. 3, 6), valamint a mészbetétes kerámia kultúrája északi csoportjának kései szakaszában (Somogyvár–Kupavárhegy: HONTI 1994, 6, II. t. 13, 15; Veszprém–Kossuth L. u.: KISS 1997, 44, 2. kép 1; Veszprém–Bajcsy-Zsilinszky út: KOVÁCS 1994, 3. kép 1).

Egy kiegészített töredék (7. kép 5) a mészbetétes kerámia kultúrája sírjainak jellegzetes urnatípusa. Egy további töredék (5. kép 3) is hasonló típusú urna sűrűn díszített felső kónusa lehetett. Néhány darab hasonló típusú, nagyméretű edény töredéke lehet (8. kép 8–9, 14–26, 28–29).

Pácolóedény

Az együttes talán egyik legérdekesebb darabja a tölcséres szájú, összeszűkülő nyakú ún. pácolóedény (4. kép 1). A kultúrából eddig nem közöltek ilyen épen megmaradt (rekonstruálható) darabot. Az edény elnevezése problémás, a „pácolóedények” pontos használati módja kérdéses.

Előfordul, hogy a nyakon fúrtak lyukat, az erjedéskor távozó gázok távozására. Elképzelhető, hogy a vatyai urnákon léleklyukként aposztrofált lyukak is inkább ezt a célt szolgálták (Dunaújváros 26., 39., 829. sír: BÓNA 1975, 52; BÓNA–NOVÁKI 1982, 67). Hasonló típust említ Patay Pál Diósd–Szidóniahegy (PATAY–PATAY 1965, 1. kép), illetve Balogh Csilla Kiskunfélegyháza–Izsáki út (BALOGH 1995–1996) lelőhelyekről — bár mindkét esetben kora bronzkori edényekről van szó. Másutt az edény belső oldalán kialakított bütykök a jellemzőek, melyekre egykor valamiféle rostélyt helyezhettek. Ide köthető a pécsudvardi darab is. Továbbá hasonló megoldással találkozunk a kora bronzkori Gerjen–Váradpusztán (SZABÓ 1992, 76, LXXXV. t. 1) talált edényen is, bár itt a bütykök az edény belsejében végig megvoltak

³ A köeszközök meghatározásáért Horváth Tündének tartozom köszönettel.

(esetleg a pécsudvardi darabon is lehetett korábban több, amint azt az egyik oldal két darabja mutatja), és az edény nyaka négy helyen át volt fúrva. Hasonló kora bronzkori talptörödékeket talált Schreiber Rózsa Budafokon, illetve Tabánban (SCHREIBER 1963, 231–232, 236, 10. t. 5–7, 12. t. 2), itt négy bütyök volt az edények alján oldalt.

A korban legközelebb álló alpári (BÓNA–NOVÁKI 1982, 67, XI. t. 4, 7) és baksi (P. FISCHL–KISS–KULCSÁR 1999, 106, 24. kép 1–3, 36. kép 5, 23. kép 3–5, 25. kép 10, 34. kép 4, 36. kép 3, 47. kép 4) törödékek között is előfordultak belső bütykös és átfúrt oldalúak is. A dunaújvárosi temető 3 sírjából is került elő hasonló, belső oldalán bütykös, urna alakú edény (VICZE 2003, 18–19).

Csuprok

A leletanyag jellegzetes elemei a mészbetétes kerámia kultúrája déli csoportjának tipikus, késői fázisba sorolt csuprai (7. kép 1–3). Párhuzamaikat megtaláljuk más baranyai lelőhelyeken; többek közt Márokon (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, VIII. t. 3–4, IX. t. 4; BÓNA 1975, Taf. 247), Bóly-Sziebertpusztán (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, I. t. 2; BÓNA 1975, Taf. 246. 3, 5, 7), Siklós-Téglagyáron (BÁNDI–ZOFFMANN 1966, XII. t. 6, XIII. t. 5; BÁNDI 1979, 102), de jellemzőek Tolna megyében (WOSINSKY 1904, LVI. t.), Baranya horvátországi részén (Csúza /Suzla, HR/: BÁNDI–ZOFFMANN 1966, IV. t. 3–6; Pélmónostor /Beli Manastir, HR/: ŠIMIĆ 2000, T. 7. 1; Kozarac: ŠIMIĆ 2000, T. 4. 4/1), és a szeremlei temető közölt sírjainak anyagai közt (BÓNA 1975, 254–257), melyek a temető idősebb szakaszába taroznak.

Bögrék

A dél-dunántúli csoport alaptípusai közé sorolható bögre törödékének (7. kép 4) párhuzamait a csoport minden lelőhelyén megtaláljuk a fiatal fázisban (pl. Szakály: TORMA 1971, 15. t. 3, 6, 19. t. 2, 5).

Jellemzőek az anyagban az ún. csóri típusú (vagy lencsealakú) bögrék: fekete, esetleg barnás színű, fényezett bögrék koncentrikus körmintákkal (7. kép 6–13). Hasuk általában bikónikus vagy lencsealakú, nyakuk behúzott, peremük hengeres. Széles körben elterjedt edénytípusról van szó; találunk hasonlót az Al-Duna vidékén (Mozsor /Mošorin, SRB/: HÄNSEL–MEDOVIĆ 1994, Taf. 7), Alpáron (BÓNA–NOVÁKI 1982, XL. t. 1–4), Kelebián (ZALOTAY 1957, VI. t. 10, VIII. t. 25, 30, XII. t. 5), Tolna megyében (WOSINSKY 1904, XLIV. t. 7, 8, XXXIII. t. 4–14), Dunaszekcső-Várhegyen (ECSEDY 1984, 12. kép), Lánycsókón (ECSEDY 1980, XI. t. 4), Siklós-Téglagyáron (BÁNDI–

ZOFFMANN 1966, XIII. t. 1–2; KISS 2004, 3. kép 7–9), Szeremlén (BÁNDI–KOVÁCS 1974, VI. t. 5, 7–8), de Baranya horvátországi részén (Dálya /Dalj, HR/, Dárda /Darda, HR/, Vörösmart /Zmajevac, HR/: ŠIMIĆ 2000, Fig. 5. 1–2) is. Bándi G. és Kovács T. (1970; 1974) közlései nyomán alakult ki az a nézet, hogy az ilyen típusú bögréket egyértelműen a Szeremle-kultúrához kell sorolni (azaz a mészbetétes kerámia kultúrája végső és az azt követő időszakába). Azóta kronológiai helyzetük tisztázódott: a típus az ún. proto-szeremlei⁴ fázis jellemző formája.

Tálak

A leletanyagban egy bekarcolt vonalakkal díszített nagyméretű tál törödéke került elő (6. kép 1), melynek kettős fülkiképzése egyedinek mondható.

A peremen bütykökkel ellátott tál (8. kép 32) a dél-dunántúli csoportnál nem jellemző. Ezzel szemben az északi csoportnál jelentős számban előfordulnak hasonló tálak, pl. Somogyvár-Kupavárhegy kései mészbetétes korú telepén (HONTI 1994), többnyire vékony sávos mészbetétes mintával.

Díszítés

A leletegyüttes meghatározó jellemzője a bögrék kisebb–nagyobb koncentrikus körökből álló, mészbetéttel kitöltött ornamentikája (7. kép 7–9, 11–12; a mészbetétet legtöbb esetben ma már csak nyomokban lehetett megfigyelni). Ez nemcsak a bögréken jelentkezik, hanem a nagyobb méretű edénytörödékeken is. A koncentrikus körminta a Siótól kezdve, a Duna–Tisza között át végig megvan az Al-Dunáig.

Ugyancsak gyakran fordulnak elő lecsüngő, körben végződő motívumok is, a csuprok és az urnák oldalán (5. kép 3, 7. kép 3, 4, 8. kép 15, 21, 29).

A csuprok és urnák jellegzetes mintázata a mészbetétes kerámia kultúrája déli csoportjára jellemző széles, több sávos mészbetétes díszítés, amit egy szélesebb eszköz benyomkodásával, vagy egyszerű besimítással értek el. Kisebb mértékben jellemző a tekercselt pálcikás technika. Ezenkívül előfordulnak vékonyabb mészbetétes sávok és mintázatok is (7. kép 9, 8. kép 15–20, 28, 29, 31). A mészbetétes kerámia kultúrája déli csoportja fiatalabb fázisának motívumkincsét elsőként Torma I. különítette el: gyakori a mészbetétág besimítása, W-, karika- és háromszög-alakú mészbetétes motívumok (TORMA 1971, 40).

A bögrék alján, kívül néhány esetben a körben mészbetétes sáv fut (7. kép 9, 13).

⁴ A fogalom meghatározása: BÓNA–NOVÁKI 1982, 69, 21. l.; P. FISCHL–KISS–KULCSÁR 1999, 114–115.

Egy urnatöredéken megjelenő plasztikus borda (5. kép 1) a fölből kiindulva a legfiatalabb darabok jellegzetessége.⁵ Az említett edény vékony, lecsüngő körökből álló mintája szintén késői sajáttság, szinte már teljesen a szeremlei fejlődés felé mutat. Hasonlóval találkozunk a kelebiai darabok között (BÓNA 1975, Taf. 74. 1–2), illetve a horvátországi Bijelo-Brdo lelőhely urnáján (ŠIMIĆ 2000, 65, T. 6. 2) is.

A legtöbb esetben az edények alsó részén bekarcolt, többsoros vonalkötegek jelennek meg. Ez ugyancsak jellemző a Vátya-kultúra és mészbetétes kerámia kultúrája fiatalabb fázisának edényeire is. Az egyik urnaalakú edény (5. kép 2) hasán az alsó részen a vonalkötegek ívesen futnak fel és keresztezik egymást.

További jellegzetesség még, hogy az urnák föleit széles mészbetétes minta díszíti (4. kép 4–5, 5. kép 1, 3).

A mészbetétes csoportok motívumainak térbeli és időbeni felosztását újabban Ch. Reich végezte el. A pécsudvardi edények díszítése meggyezik az általa meghatározott kései, III. fázis (*Vorszeremle* horizont) mintáival (REICH 2006, 285–288. Abb. 152).⁶

Összefoglalás

A pécsudvardi anyag érdekessége, hogy az idáig szinte csak sírokból ismert edénytípusok itt telepmaradványként kerültek elő, bár a település szerkezetéről nem állnak rendelkezésünkre adatok.

A dél-dunántúli terület középső bronzkori telepei a korszakból többnyire közöletlenek, vagy csak részben közöltek (Turony-Hosszúfölk-Kosaras: BÁNDI 1962, 107–108; Pécs-Szabolcs: BÁNDI 1972–73, 62–64), számuk pedig a temetők anyaga mellett elenyésző; jórészt csak néhány gödörből álló településrészletek, a telepszerkezetet illetően pedig csak kevés következtetést engednek.⁷

A pécsudvardi anyag datálásánál néhány szót kell ejteni a Szeremle-kultúra problematikájáról. A kultú-

rával kapcsolatos alapfélreértések abból keletkeztek, hogy Bóna I. monográfiájában a szeremlei temetőnek csak egy bizonyos részét közölte, mégpedig annak idősebb, késő mészbetétes sírjait (BÓNA 1975, Taf. 252–258). Ez alapján Kovács T. és Bándi G. az ún. lencsealakú vagy csóri bögréket (melyek a pécsudvardi anyag jellemzői is) az említett kultúra jellegzetes anyagának, mintegy kultúrspecifikusnak határozták meg (BÁNDI-KOVÁCS 1970; 1974). A probléma meglétét jól mutatja, hogy a Szeremle önálló kultúráként való értelmezését többen is kétségbe vonták (FOLTINY 1983; TASIĆ 1996). A magyar kutatás időközben többször is revideálta a Szeremle-kultúrával kapcsolatos hibás nézeteket: a tipikusnak tartott lencsealakú bögréket a mészbetétes kerámia kultúrája késői fázisára, az ún. proto-szeremlei korszakra datálta, és egyértelművé tette a szeremlei temető korábbi téves megítélését (BÓNA-NOVÁKI 1982, 69, 21. j.; KOVÁCS 1988; P. FISCHL-KISS-KULCSÁR 1999, 115; KISS 2001, 43; P. FISCHL-KISS 2002, 134–135).

A szeremlei temető Berlinben lévő anyagait hosszas várákozás után Ch. Reich publikálta. Ez alapján végleg tisztázódott a temető belső kronológiája. A szeremlei temetőnek három fázisát különítette el, melyek közül az első az ún. *Vorszeremle* horizont, a mészbetétes kerámia kultúrája fiatalabb fázisa. A korábbi vándorláselmélet (az északi csoportok déli irányú elmozdulása a halomsírosok elől) helyett pedig inkább a kultúrák és területek közti kapcsolatok lecsapódása látszik a kerámiaművességben, amiben szemmel láthatóan fontos szerepet töltöttek be a folyóvizek (REICH 2006, 332–333).

Mindezek alapján tehát a pécsudvardi anyagot a dél-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája jellegzetes fiatalabb, ún. proto-szeremlei/*Vorszeremle* fázisába, a korszak elejére sorolhatjuk, az izsáki, szeremlei (korai fázis) és kelebiai temetőkkel egy horizontba. Az anyag datálásánál jó támpontot nyújtanak az urna alakú edények és a bögrék.⁸

Gáti Csilla

Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága
7621 Pécs, Káptalan utca 5.
gatics@gmail.com

⁵ Vö. Kiss 2001, 54.

⁶ Ez megfelel a proto-szeremlei fázisnak, vö. előző jegyzet.

⁷ Ismert telepek még: Szébenypaperdő, Harc-Várhegy (Kiss 2001, 47). Legújabb összefoglaló a telepekről: Kiss-Somogyi 2004. További adatokkal szolgálhatnak az M6-os autópálya és az M60-as bekötőút nyomvonalán nemrég feltárt településrészletek.

⁸ Vö. P. Fischl-Kiss-Kulcsár 1999, 119. Ch. Reich ezt az időszakot a Br A3 fázisra keltezi (Reich 2006, 325–326).

Irodalom:

- BALOGH Cs. 1995–1996: Előzetes jelentés egy kora bronzkori település feltárásáról Kiskunfélegyháza-Izsáki út lelőhelyen. *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995–1996*, 49–53.
- BÁNDI G. 1962: Adatok a Közép-Dunamedence korai és középső bronzkorának települési kérdéseire – Beiträge zu den Siedlungsfragen der frühen und mittleren Bronzezeit im mittleren Donaauraum. *JPMÉ* 7 (1962) 103–109.
- BÁNDI G. 1967: *A dél-dunántúli mészbetétes edények népe kultúrájának elterjedése és eredete – The extension and origin of the Incrusted Pottery Culture in southern Transdanubia*. Dunántúli Dolgozatok 4, Pécs.
- BÁNDI G. 1972–1973: Újabb adatok a bronzkori nyélcsöves csákányok elterjedéséhez – Neuere Daten zur Verbreitung der bronzezeitlichen Schaftrohrnäxte. *JPMÉ* 17–18 (1972–73) 61–71.
- BÁNDI G. 1979: Koszideri korszak. In: Bándi G. (szerk.): *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Baranya monográfia sorozat, Pécs 1979, 96–105.
- BÁNDI, G.–KOVÁCS, T. 1970: Die historische Beziehungen der bronzezeitlichen Szeremle-Guppe. *ActaArchHung* 22 (1970) 25–39.
- BÁNDI G.–KOVÁCS T. 1974: Adatok Dél-Magyarország bronzkorának történetéhez (A Szeremle csoport) – Beiträge zur Geschichte der Bronzezeit in Südungarn (Szeremle-Gruppe). *JPMÉ* 14–15 (1969–1970 [1974]) 97–111.
- BÁNDI G.–ZOFFMANN Zs. 1966: Középső bronzkori hamvasztásos temetők Baranyában – Brandgräberfelder der Mittelbronzezeit im Komitat Baranya. *JPMÉ* 11 (1966) 3–56.
- BÓNA I. 1975: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. ArchHung 49, Budapest.
- BÓNA I.–NOVÁKI Gy. 1982: Alpár bronzkori és Árpád-kori vára – Alpár. Eine bronzezeitliche und mittelalterliche Burg. *Cumania* 7 (1982) 117–164.
- CSALOG J. 1942: Bronzkori temető és újabbkőkori lakótelepnyomok Bonyhád határában – A cemetery of the Bronze Age and traces of a Neolithic dwelling-settlement in the precincts of Bonyhád. *ArchÉrt* 54 (1942) 119–143.
- ECSEDI I. 1980: Bronzkori leletek Lánycsókra – Bronzezeitliche Funde aus Lánycsók. *JPMÉ* 24 (1979 [1980]) 95–112.
- ECSEDI I. 1984: Őskori leletek Dunaszekcső Várhegyről – Prehistoric finds from Dunaszekcső-Várhegy. *JPMÉ* 29 (1984) 89–124.
- P. FISCHL K.–KISS V.–KULCSÁR G. 1999: Kora és középső bronzkori település Baks-Homokbánya (Csongrád megye) lelőhelyen – Früh- und mittelbronzezeitliche Siedlungen auf dem Fundort Baks-Homokbánya (Komitat Csongrád). *MFME–Studia Archaeologica* 5 (1999) 77–190.
- P. FISCHL K.–KISS V. 2002: A Vattina kultúra kutása és északi kapcsolatainak kérdése – Die Forschung der Vattina-Kultur und die Frage ihrer nordischen Verbindungen. *MFME–Studia Archaeologica* 8 (2002) 125–143.
- FOLTINY I. 1983: Zwei inkrustierte Gefäße in RGZM und die Problematik des mittelbronzezeitlichen Typus Szeremle. *JRGZM* 30 (1983) 161–173.
- HÄNSEL, B.–MEDOVIĆ, P. 1994: Bronzezeitliche Inkrustationskeramik aus Feudvar bei Mošorin. *Zalai Múzeum* 5 (1994) 189–200.
- HONTI Sz. 1994: A mészbetétes kerámia kultúrája leletei Somogyvárról – Funde der Kultur der inkrustierten Keramik aus Somogyvár. *SMK* 10 (1994) 5–21.
- HONTI Sz.–KISS V. 1996: Középső bronzkori leletek Somogy megyéből – Funde aus der Mittelbronzezeit im Komitat Somogy. *SMK* 12 (1996) 17–38.
- HONTI Sz.–KISS V. 1998: A mészbetétes kerámia kultúrája korai időszakának leletei Somogy megyében – Finds of the early phase of the Transdanubian Incrusted Pottery culture in County Somogy. *SMK* 13 (1998) 41–66.
- KISS V. 1997: A mészbetétes edények népe késői fázisának sírlelete Veszprémből – Die Grabfunde aus der Spätphase der Inkrustierten Keramik von Veszprém. *CommArchHung* 1997, 39–49.
- KISS V. 2001: *A mészbetétes kerámia kultúrája telepei és temetői a Közép- és Dél-Dunántúlon*. PhD disszertáció. Kézirat. Budapest.
- KISS V. 2004: Megfigyelések a mészbetétes kerámia kultúrája temetkezési szokásairól és társadalmáról – Observations on the funerary rites and the society of the Transdanubian Encrusted Pottery Culture. In: Ilon G. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ III. Az „Őskoros kutatók” III. összjevitelének konferenciakötete*. Szombathely 2004, 243–266.
- KISS V.–SOMOGYI K. 2004: Újabb adatok a mészbetétes kerámia kultúrája telepeiről. Előzetes jelentés a Kaposvár-61. út 1. lelőhely középső bronzkori településéről – Recent data on the settlements of Encrusted Pottery culture: Preliminary report on the middle Bronze Age settlement of Kaposvár-Route 61, Site No. 1. In: Dani J.–Hajdú Zs.–Nagy E. Gy. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ II. Őskoros Kutatók II. összjevitelének konferenciakötete*. Debrecen 2004, 93–112.

- KOVÁCS, T. 1988: Die topographische und chronologische Stelle der Szeremle-Kultur in der Bronzezeit des südlichen Karpatenbeckens. In: Tasić, N.–Petrović, J. (eds): *Gomolava. Hronologija i stratigrafija u praistoriji i antici podunavlja i jugoistočne Evrope. Medunarodni Simpozijum, Ruma 1986 – Gomolava. Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Internationales Symposium, Ruma 1986.* Gomolava Bd. 1, Novi Sad 1988, 155–167.
- KOVÁCS T. 1994: Újabb adatok a mészbetétes kerámia kultúrájának fémművességéhez – Neuere Beiträge zur Metallkunst der Kultur der inkrustierten Keramik. *VMMK* 19–20 (1993–1994 [1994]) 119–132.
- PATAY P.–PATAY Á. 1965: A nagyrévi kultúra leletei Diósdon – Funde der Nagyrév-Kultur in Diósd. *ArchÉrt* 92 (1965) 163–167.
- REGENYE, J. 1996: Neue Funde der transdanubischen inkrustierten Keramik auf dem Balaton-Hochland. *Pápai Múzeumi Értesítő* 6 (1996) 53–63.
- REICH, CH. 2006: *Das Gräberfeld von Szeremle und die Gruppen mit inkrustierter Keramik entlang mittlerer und unterer Donau.* Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Neue Folge Band 13, Berlin.
- SCHREIBER R. 1963: Korabronzkori lakógödör Budafokon – Žilaia jama rannevo bronzovovo veka v Budafoke. *BudRég* 20 (1963) 223–240.
- ŠIMIĆ, J. 2000: *Kulturne skupine s inkrustiranim keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske – Cultural groups with incrustrated ceramics in the Bronze Age in North-East Croatia.* Osijek.
- SZABÓ G. 1992: A Dunaföldvár-Kálvária tell-település kora bronzkori rétegsora és őskori leletek Kölesd-Téglagyár lelőhelyről – Die Schichtenreihe der Tellsiedlung von Dunaföldvár-Kálvária zu frühen Bronzezeit. *WMMK* 17 (1992) 35–204.
- TASIĆ, N. 1996: Das Problem der Funde von Szeremle im Banat und ihre Chronologie. In: Tasić, N. (ed.): *The Yugoslav Danube Basin and the neighbouring regions in the 2nd millenium BC.* Belgrad 1996, 147–163.
- TORMA, I. 1971: Das Gräberfeld von Szakály aus der mittleren Bronzezeit. *MittArchInst* 2 (1971) 35–44.
- VICZE M. 2003: „Akik lakoznak csendben valahol, ...” *A Koszider bronzkori temetője.* Dunaujváros.
- WOSINSKY M. 1904: *Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége.* Budapest.
- ZALOTAY E. 1957: *Kelebiai bronzkori temető.* RégFüz. Ser. I/6, Budapest.

Mittelbronzezeitliche Speichergrube aus Pécsudvard

In Pécsudvard-Széchenyi Str. 1/b wurde im Jahre 1999 bei Feldarbeiten eine grosse Menge von Inkrustiertenkeramik gefunden. Unter der Leitung von Gábor Kárpáti, Archäologe von dem Museum in Pécs, wurde ein Teil einer Speichergrube (ausgegrabene Größe 190×100 cm) erschlossen (Abb. 1–3). Die Wand und die Sohle der Grube war 3–4 cm dicht ausgebrannt. Das Fundmaterial der Grube bestand aus Bruchstücken von grossen Trichterhalsgefässen, Töpfen, kleinen linsenförmigen Tassen, Bechern mit Inkrustation und gebrannter Lehm. Auch einige Lesefunde aus der Umgebung wurden eingeliefert (zwei Becher, und ein Steinbeil).

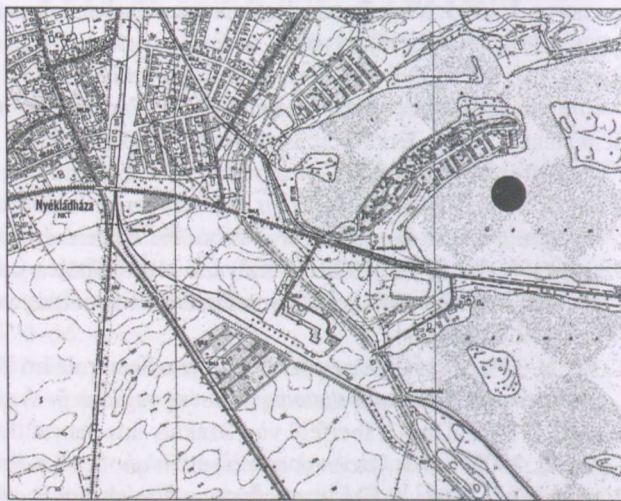
Alle Befunde stammen aus der Mittelbronzezeit (Abb. 4–9). Die Parallele des Materials befinden sich unter der Keramik der Spätphase der Vátya Kultur und der südpannonische Gruppe der Inkrustiertenkeramik. Weil es sich an publizierten Siedlungen der Inkrustiertenkeramik mangelt, stammen die Parallele des Materials von Pécsudvard meist aus Gräberfelder (wie z. B. Kelebia, Izsák, Szeremle).

Die linsenförmige Tassen mit Kreisornament sind typische Merkmale der sog. proto-Szeremle/Vorszeremle Phase, wurden aber früher falsch der Szeremle-Kultur zugeschrieben. Hier sind diese Tassen zusammen mit den typischen Formen der Spätphase der Inkrustiertenkeramik zur Licht gekommen. Dies unterstützt wieder die Vorzeitigkeit dieser Formen gegenüber der Szeremle-Kultur.

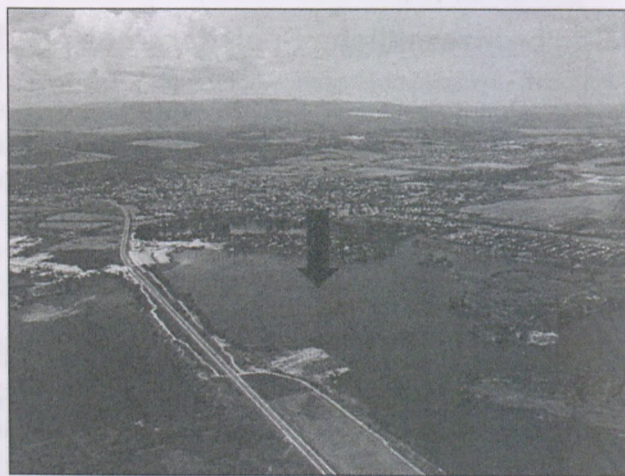
Késő bronzkori bronzdepó Nyékládháza-Gólem-tó lelőhelyről

A Nyékládháza határában fekvő kavicsbányák művelése során, 1996–1997 környékén több, a késő bronzkor időszakára keltezhető bronztárgy bukkant felszínre. A két megtaláláshoz került leletekről a szakmai közvélemény évekig mit sem tudhatott. Egy, a leletegyüttes részét képező szárnyasbalta a találó, Bódi György jóindulatából és Tóth Zoltán vállalkozó segítségével ideiglenesen az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének birtokába került. Újabb információknak köszönhetően időközben kiderült, hogy a lelet nem egyedül álló, a közelében további bronztárgyak is előkerültek. A három tömör, geometrikus vonalmin-tákkal díszített karperecet, a nagy méretű, szintén geometrikus vonalmin-tákkal díszített kézvédő spirált és a tokosbaltát az azokat fellelő Heszler László bocsátotta a rendelkezésünkre. Az így hat darabot számláló leletegyüttes minden eleme kétség kívül összetartozónak tartható (3. kép).¹

A lelőköörülmények pontos rekonstruálására az évek távlatából a helyszíni dokumentálás hiányában és a lelőhely jelenlegi állapotában már nem vállalkozhatunk. A bányaművelés a területen a találás során és az azt követő években is folyamatosan zajlott, amivel párhuzamosan a feltörő talajvíz foglalta el a kitermelt kavics és sóder helyét. A megtalálók segítségével valószínűsíthető lelőhely ma a Nyékládházától keletre, a 35-ös úttól északra fekvő Gólem-tó területével azonosítható, jelenleg is víz alatt fekvő terület (1–2. kép).² A találók emlékezete alapján rendelkezésünkre álló adatok szintén nem teljesen egybehangzóak, de valószínűnek tűnik, hogy a bronztárgyakkal együtt kerámiatöredékeket is kiforgattak a munkagépek. Csontokról, hamuról vagy faszénről ezzel szemben egyikük sem tett említést, a leletegyüttes tárgyösszetétele alapján egyébként is kizárható a temetkezésként

1. kép. Nyékládháza-Gólem-tó — a lelőhely elhelyezkedése
Abb. 1. Nyékládháza-Gólem-tó — Lage des Fundortes

2. kép. Nyékládháza-Gólem-tó — a lelőhely látkepe délkelet felől
Abb. 2. Nyékládháza-Gólem-tó — SO-Ansicht des Fundortes

¹ Ezúton is köszönetemet fejezem ki Bódi Györgynek, Heszler Lászlónak és Tóth Zoltánnak a tárgyak rendelkezésünkre bocsátásáért és a közlés elősegítéséért, valamint V. Szabó Gábornak (ELTE BTK Régészettudományi Intézet) a leletegyüttes felkutatásának előmozdításáért, a leletek restaurálásáért és a közlési jog átadásáért. Köszönettel tartozom továbbá a tárgyrajzok elkészítéséért Füzesi Andrásnak.

² A tárgyak már megtalálásukkor is a bánya művelés alatt álló sóderes felszínén, a sekély vízben ellepve feküdtek.

való értelmezés lehetősége. A birtokunkban levő 6 bronztárgy kétségkívül a korszakból és a térségből is jól ismert bronzdepók egy újabb együtteseként értelmezhető. Sajnos az is elképzelhető, hogy a kincslelet további, számunkra ismeretlen darabokat is tartalmazott, melyek vagy elkallódtak a bányaművelés folyamán, vagy előkerülésüket követően, esetleg továbbra is a lelőhely feltáratlan részén vagy rétegeiben találhatók.

A leletek leírása:³

Kézvédő spirál

Egyetlen huzalból készült, szabályos karikából, kilenc menetes szabályos kör alakú, szorosra húzott spirálból és a kettőt összekötő rúdból áll. A karika kör, a spirál és a kettőt összekötő rúd rombusz átmetszetű. A karika vége visszapödrött, a spirál közepét ívelt csúcsos gomb zárja le, amit egyenes, T-alakú lábbal rögzítettek. A spirálrész felső oldalán a huzalt kifelé szélesedő kereszt alakban sűrű, rövid rovátkolás, a karika és a spirál közti rész felső oldalát merőleges és ferde (fenyőág-mintát adó) vonalkötegek felváltva díszítik. Anyaga: bronz. H.: 25,0 cm, spirál Szé.: 15,2 cm, huzal Á.: 0,8 cm, S.: 766 g. (3. kép 1)

Középső szárnyállású szárnyasbalt

Hosszú, vékony testű, lapos, lekerekített téglalap átmetszetű, élrésze felé enyhe ívben kiszélesedő. A durva kialakítású, keskeny szárnyak felső részénél enyhén kiszélesedő. A szárnyak a baltatest hosszának felülről második negyedére esnek, külső oldalukon elnagyolt kidolgozású, ívelt facettálással díszítettek. Az él széles és enyhén ívelt, több helyen csorbult. A hasonló szárnyasbalták szinte mindegyikén megfigyelhető, a nyelezett végen ki-képzett hornyolat erről a darabról hiányzik, a nyelezett vég viszont közel 1 cm szélességben, a tárgy hosszten-gelyére merőlegesen elkeskenyedik. A hornyolat hiánya az erős korrózió hatására bekövetkezett sérülés eredménye is lehet. Anyaga: bronz. H.: 21,1 cm, vágóél Szé.: 5,8 cm, S.: 883 g. (3. kép 2)

Tokosbalt

Ívelt, enyhén kiszélesedő vágóélű, lapos, mandulamag-átmetszetű, két oldala éles töréssel találkozik. A káva egyik oldalán kis füllel ellátott. Kávája egyenes, pereme vízszintesen kihajló, alatta a fül vonalában 6–8 mm széles lépcsőszerű egyenes töréssel. Szélesebb oldalain két-két ívelt, párhuzamos bordadísz fut a fül vonalától a vágóél és a keskenyebb oldalak találkozásáig. A káva vonala egyenetlen, öntése nem tökéletes. Anyaga: bronz. H.: 13,4 cm, vágóél Szé.: 5,6 cm, S.: 339 g. (3. kép 3)

Karperec

Ovális, nyitott, tompa végű, tömör, végei felé elkeskenyedő, felső és alsó oldalán lapos, belső és külső oldalán ívelt, lekerekített hatszög átmetszetű. Külső oldalán felváltva (4 egy irányba mutató) ferde és merőleges vonalkötegekkel díszített. Anyaga: bronz. Kiterített H.: 18,8 cm, Á.: 0,9 cm, S.: 82 g. (3. kép 4)

Karperec

Ovális, nyitott, tompa végű, tömör, végei felé elkeskenyedő, belső oldalán lapított, megközelítőleg kör átmetszetű. Külső oldalán felváltva (6 egymásnak dőlő) ferde és merőleges vonalkötegekkel díszített. Anyaga: bronz. Kiterített H.: 20,2 cm, Á.: 1,2 cm, S.: 144 g. (3. kép 5)

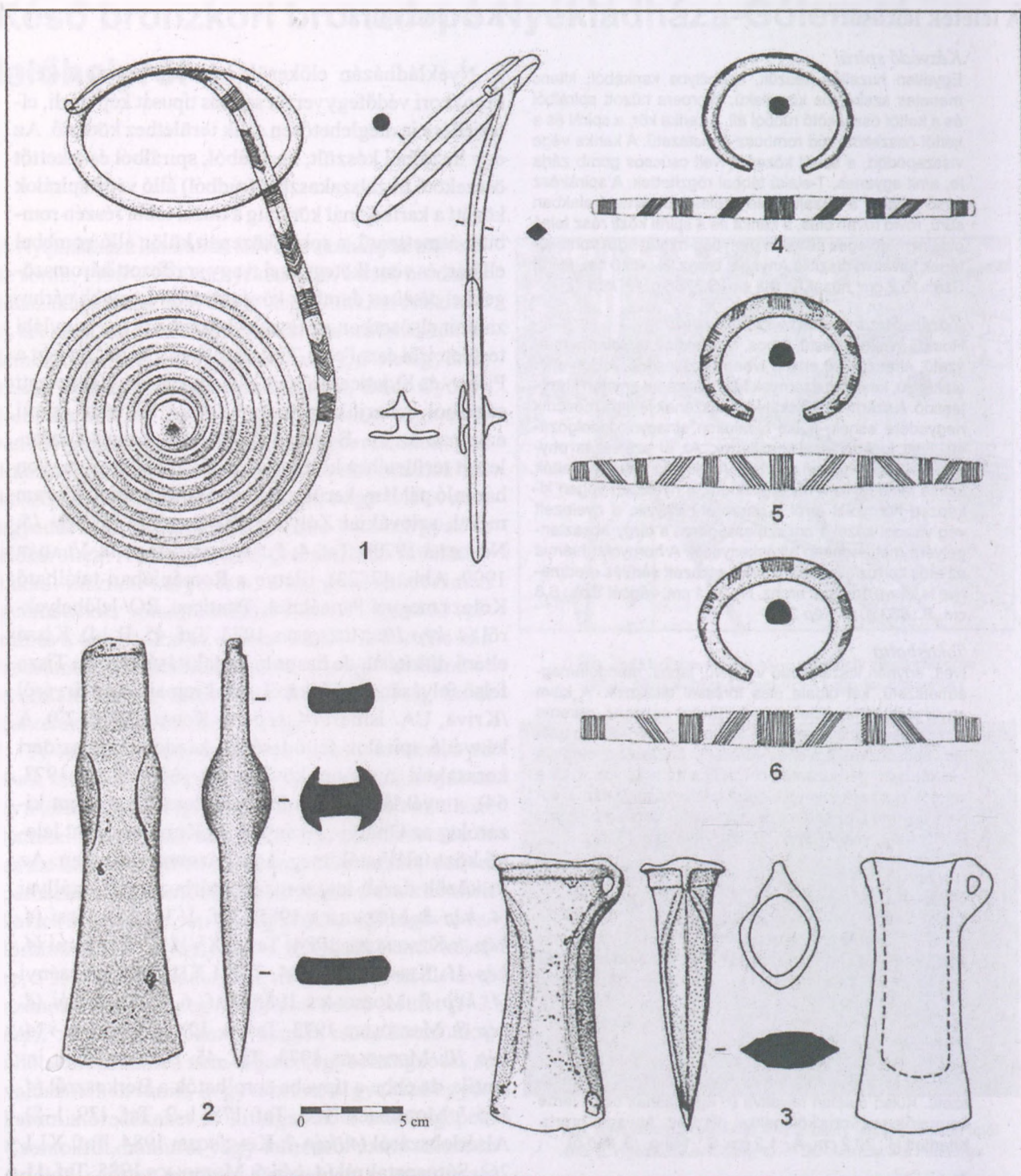
Karperec

Ovális, nyitott, tompa végű, tömör, végei felé elkeskenyedő, belső oldalán lapított, megközelítőleg kör átmetszetű. Külső oldalán felváltva (4 egymásnak dőlő) ferde és merőleges vonalkötegekkel díszített. Anyaga: bronz. Kiterített H.: 19,6 cm, Á.: 1,3 cm, S.: 150 g. (3. kép 6)

³ A bronztárgyakra (különösen a szárnyasbaltára) a sajátos környezet hatása miatt vastag sóderes korrózióréteg rakódott, aminek az eltávolítása a restaurátorokat — Dobó Bernadettet és Vidovics Terézt — nem elhanyagolható kihívás elé állította. A nehézségek ellenére a lehető legjobb munka elvégzését ezúton köszönöm nekik.

Kézvédő spirál

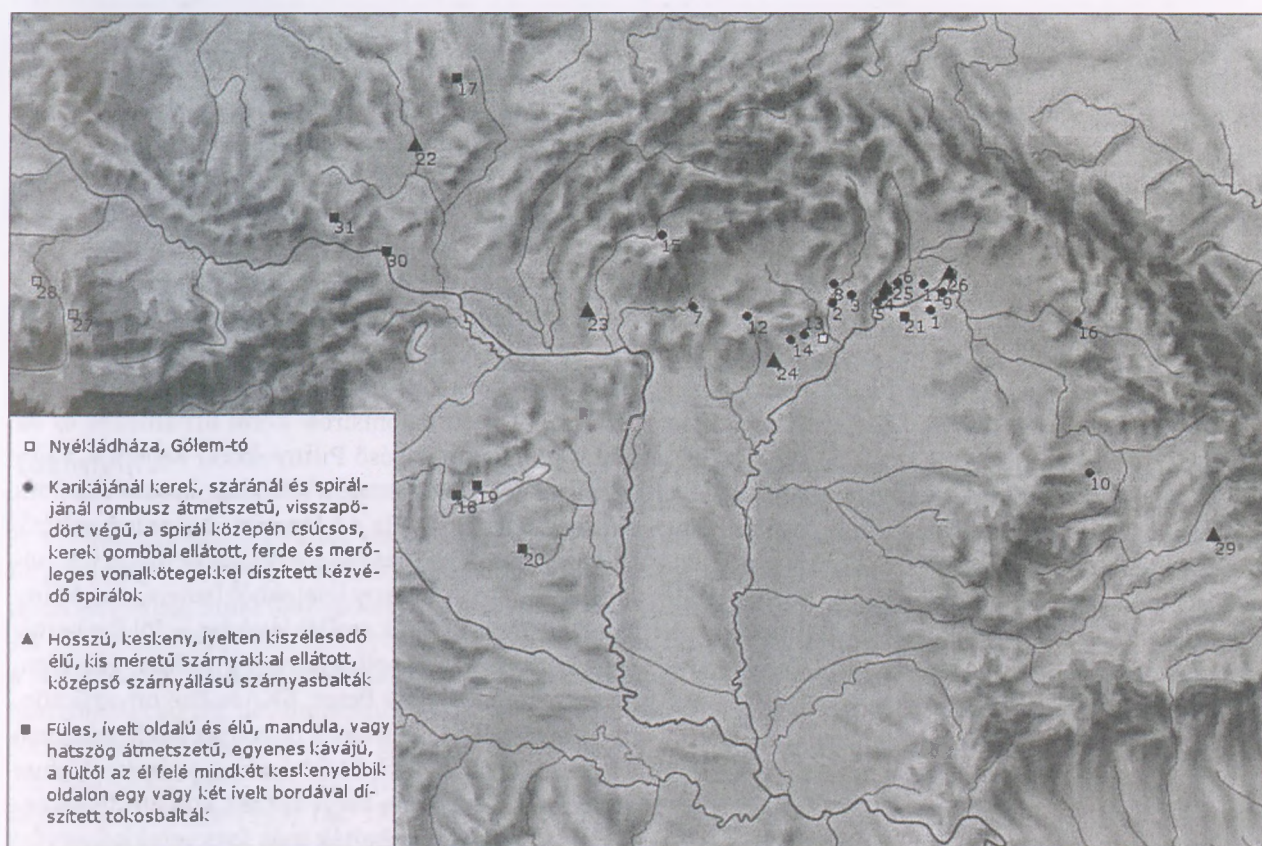
A Nyékládházán előkerült kézvédő spirál a késő bronzkori védőfegyverzet sajátos típusát képviseli, elterjedése is meglehetősen szűk területhez köthető. Az egy huzalból készült, karikából, spirálból és a kettőt összekötő huzalszakaszból (rúdból) álló védő spirálok között a karikájánál kör, míg a huzal többi részén rombusz átmetszetű, a spirál közepén külön álló gombbal ellátott és vonalkötegekkel, vagy sraffozott háromszögekkel díszített darabok közé tartozik. Legjobb párhuzamait elsősorban az Északi-középhegység hegylábi területeiről és a Felső-Tisza-vidékéről, tehát jórészt a Piliny- és Kyjatice-kultúra leletanyaga által fémjelzett régióból ismerjük, néhány hasonló kézvédő spirál azonban az ún. Berkesz–Demecser-csoport feltételezett területéhez köthető. A nyékládházihoz nagyon hasonló példány került elő ugyanakkor a Felső-Garam menti, szlovákiai Zólyom /Zvolen, SK/ (4. kép 15: NOVOTNÁ 1970b, Taf. 4; FURMÁNEK–VELIAČIK–VLADÁR 1999, Abb. 47. 23), illetve a Romániában található Kolozs megyei Páncélcseh /Panticeu, RO/ lelőhelyekről (4. kép 10: MOZSOLICS 1973, Taf. 45. B 14). Kissé eltérő díszítésű, de hasonló kialakítású darab a Tisza felső folyásának vidékéről, az ukrainai Nagykirváról /Kriva, UA/ ismert (4. kép 16: KOBAL' 2000, 29). A kézvédő spirálok fejlődésének kezdetei a koszideri korszaktól nyomon követhetők (MOZSOLICS 1973, 64), a nyékládházihoz hasonló darabok viszont kizárólag az Ópályi-, Aranyos- és Kurd-horizont leletei közt találhatók meg, közel azonos arányban. Az itt közölt darab legszorosabb párhuzamait a tállyai (4. kép 3: MOZSOLICS 1985, Taf. 163. 1–5), vissi (4. kép 4: KEMENCZEI 1984, Taf. LXVII. 1–2), pácini (4. kép 11: KEMENCZEI 1984, Taf. LXII. B4), szécsényi (4. kép 7: MOZSOLICS 1985, Taf. 6. 4–5), forrói (4. kép 8: MOZSOLICS 1973, Taf. 6. 12) és Panticeu-i (4. kép 10: MOZSOLICS 1973, Taf. 45. B14) darabok jelentik, de ebbe a típusba sorolhatók a Berkeszről (4. kép 1: MOZSOLICS 1985, Taf. 178. 1–2, Taf. 179. 1–2), Alsódobszáról (4. kép 2: KEMENCZEI 1984, Taf. XLI. 26), Sárospatakról (4. kép 6: MOZSOLICS 1985, Taf. 11. 5), Zalkodról (4. kép 5: KEMENCZEI 1984, Taf. LXVIII. 5–7), Pétervásáráról (4. kép 12: KEMENCZEI 1984, Taf. LII. A1), Kisgyőrből (4. kép 13: KEMENCZEI 1984, Taf. XLIX. 3–4), Cserépfaluról (4. kép 14: KEMENCZEI 1984, Taf. XLIV. D2) és Jékéről (4. kép 9: MOZSOLICS 1973, Taf. 56. 1) ismert leletek is. Ezek a nyékládházi példányhoz hasonló kézvédő spirálok önálló leletcsoportot képviselnek, melyet a Kemenczei Tibor által meghatározott Salgótarján-típussal (KEMENCZEI 1965,

3. kép. Nyékládháza-Gólem-tó — 1–6: a leletgyűlttes tárgyai
Abb. 3. Nyékládháza-Gólem-tó — 1–6: Gegenstände des Fundkomplexes

111–113; 1984, 23) azonosíthatunk. Kialakulásukban egyrészt a kosziéri korszak fémműves hagyományai, másrészt a halomsíros kultúrától átvett tradíciók lehetnek meghatározók (KEMENCZEI 1984, 20). Szűk, jól körülhatárolható elterjedési területük ugyanakkor a korábbi kutatással összhangban azt jelzi, hogy

elsősorban a Piliny-kultúra öntőműhelyeinek tevékenységét sejtethetjük a háttérben, melyek egymáshoz mind kialakításukban, mind jellegzetes díszítésükben nagyon hasonló darabokat állítottak elő. Az eddig előkerült, kivétel nélkül az Ópályi- és a Kurd-horizont leletei közé sorolható darabok készítésének idejét a

4. kép. A kézzé- dő spirál, a szárnyasbaltá és a tokosbaltá közép-európai párhuzamai

Abb. 4. Mitteleuropäische Analogien der Armspirale, des Lappenbeils und des Tüllenbeils

1: Berkesz, 2: Alsódobsza, 3: Tállya, 4: Viss, 5: Zalkod, 6: Sárospatak, 7: Szécsény, 8: Forró, 9: Jéke, 10: Páncélsch /Panticcu, RO/, 11: Pácin, 12: Pétervására, 13: Kisgyőr, 14: Cserépfalu, 15: Zólyom /Zvolen, SK/, 16: Nagykirva /Kriva, UA/, 17: Plumlov, 18: Keszthely, 19: Kisapáti, 20: Szentgáloskér, 21: Kemece, 22: Břeclav, 23: Cseke /Čaka, SK/, 24: Füzesabony, 25: Sározsadány, 26: Tiszabездé, 27: Glasenbach, 28: Fridolfing, 29: Geges /Ghinești, RO/, 30: Korneuburg, 31: Limberg

Reinecke-kronológia Br D–Ha A1 átmeneti fázisára tehetjük. A típus megjelenése és elterjedése minden valószínűség szerint a késő bronzkor idősebb fázisában, a Br D időszakban vette kezdetét (PETRESCU–DÎMBOVIȚA 1998, 30). A kézzé- dő spirálok pontos viseleti módjáról, illetve funkciójáról egyelőre csak elképzeléseink lehetnek, ugyanis bár egyre nagyobb számban ismertek, szinte kivétel nélkül kincsleletekben, vagy szórványként kerülnek elő és a viseleti helyzet rekonstruálását a néhány hamvasztásos sírban feltárt darab sem segíti (PETRESCU–DÎMBOVIȚA 1998, 29). Gyakran kerülnek elő karddal, és/vagy spirálkarpereccel együtt (Sárospatak, Szécsény, Viss, Zalkod) (MOZSOLICS 1985, 29), ami arra utal, hogy a harcos arisztokráciához köthető reprezentatív (dísz-) fegyverzet részének tekinthetők. Mivel karikájuk a legtöbb esetben meglehetősen széles átmérőjű és ugyanakkor számos esetben spirálkarperecekkal együtt bukkantak felszínre, a kutatásban már korábban felmerült, hogy valójában nem is a kézfejet, sokkal inkább a könyökizületet védő tárgyakról lehet szó, melyeket

valószínűleg a felkaron viseltek (MOZSOLICS 1985, 29).

Szárnyasbaltá

A nyékládházi depó szárnyasbaltája, habár meglehetősen egyedi és kissé egyszerűbb kialakítású, jól beilleszthető a korszak Közép- és Kelet-Európa-szerte nagy számban ismert hasonló baltatípusainak sorába. Párhuzamai már jóval szélesebb területre mutatnak: megtalálhatók a közép-európai halomsíros és urnamezős kultúra szinte teljes településterületén, a Lausitz-, a Čaka-, a Velatice-, a Piliny-, Kyjatice- és a Gáva-kultúra területén a Pre-Gáva időszaktól. Részben eltérő, de hasonló jellegű balták egészen Galícia, Moldávia és szórványosan Nyugat-Ukrajna területén is elterjedtek (VULPE 1975, 70).⁴ Legszorosabb

⁴ Moldáviából egyelőre mindössze 3 (DERGAČEV 2002, 171), Kárpátaljáról 7 db szárnyasbaltá (KOBAL' 2000, 43) ismert. Ezek minden jel szerint a közép-Duna-vidéki műhelyek hatásaként kerültek az adott lelőhelyekre (DERGAČEV 2002, 172).

analógiáit az Ópályi-horizonthoz sorolt tiszabezdédi leletegyüttesből (4. kép 26: MOZSOLICS 1973, Taf. 57. D1), a Kurd-horizont leletei közül Sáradsányról (4. kép 25: MOZSOLICS 1985, Taf. 169. 3) és Füzesabonyról (4. kép 3: MOZSOLICS 1985, Taf. 146. 7) ismerjük. Mind arányaiban, mind kialakításában nagyon hasonló, a Gmunden-típushoz tartozó darab került elő a morvaországi Břeclavról (4. kép 22: ŘÍHOVSKÝ 1992, Taf. 33. 511), valamint a délnyugat-szlovákiai Csekén /Čaka, SK/ feltárt halomsírok egyikéből (4. kép 23: NOVOTNÁ 1970a, Taf. 16. 297). Erdélyben az Uriu-típusú szárnyasbalták közé sorolt Gegesen /Ghinești, RO/ (4. kép 29: VULPE 1975, Taf. 40. 381) előkerült példány szintén jó párhuzamul szolgál. A hasonló középső szárnyállású balták további csoportját Dél-Bajorország és Felső-Ausztria területén, a Freudenberg- és Gmunden-típusok között találjuk. A nyékládházihoz legközelebb álló példányok Glasenbachban (4. kép 27: MAYER 1977, Taf. 35. 518) és Fridolfingban (4. kép 28: MÜLLER-KARPE 1959, Taf. 195. 41) kerültek napvilágra. München környékéről több, igen hasonló baltát ismer a kutatás, ilyenek a Weildorfban (PÁSZTORY–MAYER 1998, Taf. 66. 956), Vachendorfban (PÁSZTORY–MAYER 1998, Taf. 32. 478) és Neubeurenben (PÁSZTORY–MAYER 1998, Taf. 32. 483) talált darabok. A tárgytypus kialakulása valószínűleg közép-európai sarkított baltákból (*Absatzbeil*) vezethető le, de nem zárható ki a Kárpát-medencei műhelyek innovációs szerepe sem (VULPE 1975, 71). A legidősebb középső szárnyállású szárnyasbalták fejlődése a hosszú, keskeny szárnyú darabokkal kezdődik, melyek a Kárpát-medencében először a koszideri korszaktól jelennek meg (MOZSOLICS 1973, 36). Míg a Forró-horizonthoz sorolható leletegyüttesekből csak szórványosan ismertek, az Ópályi-horizontban már karakteresebben vannak jelen (MOZSOLICS 1973, 36). A tárgytypus fejlődésének folyamata ezután két irányba mutat: a később általánossá váló felső szárnyállású balták és a ritka, de jellegzetes, ún. Terramare-balták felé (MOZSOLICS 1973, 37). Az Aranyos-horizont leletei közt a számuk ismét lecsökken, míg a Kurd-horizont együtteseinek között láthatóan nagy szerepet játszanak, a szárnyak azonban ezekben az esetekben még nem nyúlnak a nyakig; az ilyen balták már a Hajdúböszörmény-horizont kincseinek meghatározó formái lesznek (MOZSOLICS 1985, 30). Mind a szárnyasbaltákról, mind a tipológiai előzményeiknek tekinthető lapos- és peremes baltákról elmondható, hogy — különösen a tokosbalták számához és jelentőségéhez viszonyítva — nem játszottak a Kárpát-medencei késő bronzkorban

túlságosan nagy szerepet (MOZSOLICS 1973, 37). A középső szárnyállású szárnyasbalták kifutása a Ha A2 időszaktól megkezdődik, a Ha B1 fázistól a felső szárnyállásúak dominanciája váltja fel, melyek a Hajdúböszörmény-horizont leletegyütteseinek uralkodó darabjaivá válnak (MOZSOLICS 2000, 24). A nyékládházi bronzdepó szárnyasbaltájának párhuzamai az ausztriai Baierdorf, a bajorországi Riegsee, a morvaországi Blučina–Velatice, a nyugat-szlovákiai Dolný Peter–Čaka és az erdélyi Uriu–Dragomirești fázisokkal hozhatók összefüggésbe. A magyarországi darabok a késő halomsíros–korai urnamezős és az azzal párhuzamos késő Piliny–korai Kyjatice, valamint a Pre-Gáva időszakra tehetőek, készítésük kora kétségtől egy Br D–Ha A1 átmenet idejére helyezhető. A középső szárnyállású szárnyasbalták döntő többsége depó⁵ vagy szórvány leletekből ismert, de néhány esetben temetkezések mellékleteként is földbe kerülhettek. Ilyen baltamellékleteket a Čakán, Hövejen, Szentpéteren /Dolný Peter, SK/ és Bakonyszücsön, (MOZSOLICS 1985, 31) vagy a Bakonybél–Feketehegyen (PÁTEK 1968, Taf. LXI. 6) feltárt harcossírokból ismer a kutatás. Ezekben a helyi elithez köthető temetkezésekben a szárnyasbalták más fegyverekkel együtt kerültek föld alá, ezért a korszak számos kutatójának véleménye alapján ezeknek a baltáknak egy tipológiai, vagy a kidolgozottság szempontjából elkülöníthető része fegyverként értelmezhető (NOVOTNÁ 1970, 47; MAYER 1977, 139;⁶ MOZSOLICS 1985, 32; KÖSZEGI 1988, 26; PÁSZTORY–MAYER 1998, 97; KYTLICOVÁ 2007, 122). Kétségesse teszi ezt a megállapítást ugyanakkor az a tény, hogy a hasonló harcossírok mellékletei közt gyakran találhatunk többek közt tokos vésőket, melyeket fegyverként semmiképp sem értelmezhetünk (MOZSOLICS 1985, 32). Ez utóbbi érvelés mellett szólnak a számos darabon megfigyelhető és az elhasználódás nyomaként interpretált kopások és deformációk, melyek szintén a középső szárnyállású szárnyasbalták eszközként való használatára utalnak (VULPE 1975, 75). Ez sem zárja ki természetesen a lehetőséget, hogy ezeket a tárgyakat időlegesen fegy-

⁵ A nyékládházihoz hasonló típusú középső szárnyállású szárnyasbalták legnagyobb darabszámot tartalmazó raktárlelete az északnyugat-csehországi Saběnice lelőhelyen került feltárássra. A leletegyüttes kizárólag 91 db, a Br D–Ha A1 időszakra datált szárnyasbaltát tartalmazott (BLAŽEK–HANSEN 1997).

⁶ A Mayer-féle tipológiai különbségtétel szerint a hosszú, keskeny élű balták fegyverként, a rövid, vastag élűek pedig elsősorban fegyvermunkáló eszközként interpretálhatók (MAYER 1977, 139). Később a fegyvereknek tartható darabok közé sorolja a díszítetteket is, míg az eszközként használt példányok ismertetőjegyeként a kovácstechnikai megmunkálás nyomait emeli ki (PÁSZTORY–MAYER 1998, 93).

verként is alkalmazhatták. A középső szárnyállású szárnyasbalták szinte mindegyikén megfigyelhető a nyél felé eső nyakrész végén kimetszett ívelt, szögletes, vagy visszahajló szélű hornyolat. A nyékládházi darab esetében ez hiányzik, nem dönthető el azonban teljes bizonyossággal, hogy eredetileg kiképeztek-e rajta hasonlót és csak a használata során keletkezett amortizáció, vagy az igen erős korrózió hatására tűnt el, esetleg eleve kimetszés nélkül öntötték. A kevés hasonló példány alapján az előbbi lehetőségek tűnnek valószínűbbnek.⁷

Tokosbalta

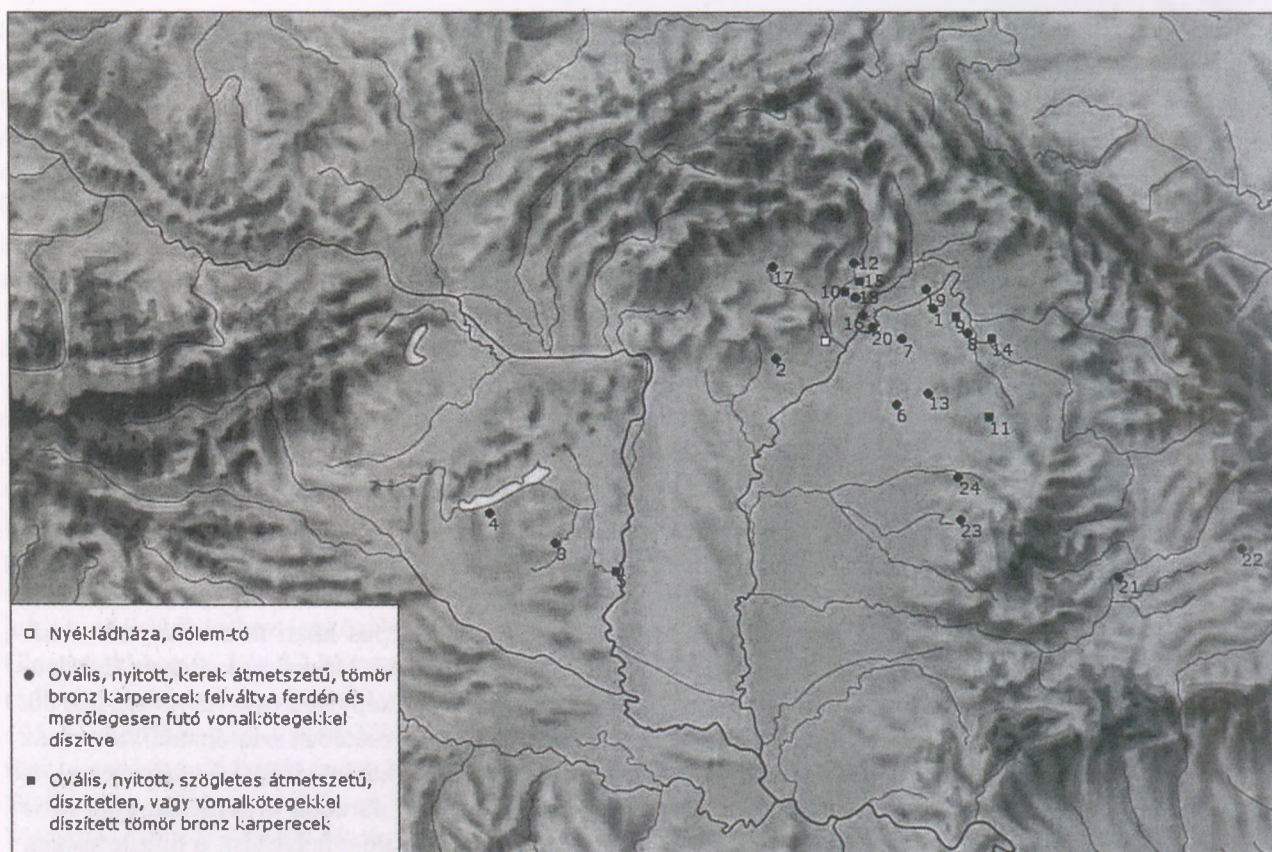
A nyékládházi leletegyüttes tokosbaltája az előbbi tárgyaknál jóval kevesebb párhuzammal bír. Ehhez mind formailag, mind földrajzilag a Kemeccsén (4. kép 21: MOZSOLICS 1985, Taf. 183. 9) előkerült példány áll a legközelebb. További analógiát jelentenek a Kurd-horizonthoz sorolt, dél-dunántúli kisapáti (4. kép 19: MOZSOLICS 1985, Taf. 133. A15), szentgáloskéri (4. kép 20: MOZSOLICS 1985, Taf. 111. 1, 7) és keszthelyi (4. kép 18: MOZSOLICS 1985, Taf. 131. 11) lelőhelyek, de hasonló darab került elő a morvaországi Plumlovból (4. kép 17: ŘÍHOVSKÝ 1992, Taf. 45. 685), a kelet-cseh-országi Hradec Královéből (KYTLICOVÁ 2007, Taf. 201. 26) valamint az alsó-ausztriai Korneuburgból (4. kép 30: MAYER 1977, Taf. 74. 1026) és Limbergből (4. kép 31: MAYER 1977, Taf. 74. 1027) is. Mozsolics Amália ezeknek az egyenes, keskeny kávájú, oldalai-kon többszörös ívelt bordával ellátott tokosbaltáknak az előzményeit az Aranyos-horizont típusaiban vélte felfedezni. E korábbi daraboknak az ívelt bordái közt azonban további félkör vagy ék alakú bordák fordulnak elő (MOZSOLICS 1985, 35). Lehetséges prototípusaiként az ún. „erdélyi típusú” tokosbaltákat emelte ki, melyek a korábbi északkelet-magyarországi leletegyüttesekben jellemzően előfordultak, a Kurd-horizonttól azonban számuk visszaesett, majd végleg el is tűntek. Az erdélyi típusú tokosbalták jellemzője az enyhén ívelt káva, az általában egyenes él és a hatszögletű átmetszet (MOZSOLICS 1985, 32). További jelentős eltérés, hogy a nyékládházi és az ahhoz hasonló darabok oldalsó bordaívének vonala ezeken éppen ellentétes és többnyire csupán a baltatest profiljának változó ívéből és nem plasztikus bordákból

állnak. Valószínűbbnek tűnik, hogy ez a meglehetősen ritka, de egyértelműen a Ha A1 időszakhoz köthető tokosbalta típus inkább az urnamezős kultúra hasonló baltaformáival mutat rokonságot, amit lelőhelyeinek eloszlása is jelez (4. kép). Lehetséges, hogy a közép-Duna-vidéki urnamezős kultúra idősebb fázisától megjelenő új forma az ún. pseudo szárnyasbalták egy változatának, vagy korai, kialakuló variánsának tekinthető. A korszak egyik legjellemzőbb típusának tartott forma példányait rövidebb és hangsúlyosabb, (többnyire kettős) félköríves bordázattal látták el (KÖSZEGI 1988, 42). Ilyen darabok már a Br D–Ha A1 időszaktól megjelentek mind a Dunántúlon (Celldömölk-Sághegy: PATEK 1968, Taf. XXXI. 3), mind az Ópályi-horizont erdélyi leletegyütteseiben (Micske /Mișca, RO/: MOZSOLICS 1973, Taf. 73 B29; Érmihályfalva /Valea lui Mihai, RO/: MOZSOLICS 1973, Taf. 46. 9). A két típus közti átmenetet talán már a fiatalabb urnamezős idősakra keltezett Hasslau-Regelsbrunn-i balta képviseli (MAYER 1977, Taf. 80. 1114). A tokosbalták esetében szintén találkozunk az eredeti funkció meghatározásának kettősségével. A fegyvernek tartható darabok kritériumai közt itt is a sírmellékletként való elhelyezést, a díszítettséget, illetve a széles vagy különálló élt említi a kutatók egy része (MAYER 1977, 198). A díszített példányok túlsúlya és a szárnyasbaltakénál jóval nagyobb számuk alapján azonban nagy többségüket valószínűleg inkább eszközként tarthatjuk számon. Érdekes megfigyelnünk ebből a szempontból a nyékládházi depó két baltájának méreteit: a tokosbalta hossza ugyan csak kétharmada a szárnyasbaltáénak, élrészük szélessége és formája azonban szinte megegyezik. Ez minden bizonnyal azonos célú felhasználásra utal, ami több mint valószínű, hogy a pillanatnyi igényeknek megfelelően változott, univerzális tárgyakként szükség szerint eszközként, ha kellett, fegyverként is alkalmazhatták ezeket.

Karperecek

A Nyékládházán talált karperecek alapvetően azonos típusba, de két eltérő változathoz sorolhatók. Mindhárom hasonló, ovális, nyitott formát követ, díszítésük mintája is közel áll egymáshoz, ugyanakkor kettőnek vastag, megközelítőleg kerek az átmetszete (3. kép 5–6), míg egynek vékonyabb, két oldalt lapos–két oldalt ívelt, hatszögletűre emlékeztető (3. kép 4). Utóbbi kialakítás a meglévő párhuzamok alapján ritkábbnak bizonyult, mindazonáltal mindkét változathoz meglehetősen sok analógia áll rendelkez-

⁷ Olga Kytlicová véleménye szerint a szárnyasbalták nyakrésze a fa nyelezésből kiállhatott, a végükön kiképzett hornyolatnak így dekoratív szerepe lehetett (KYTLICOVÁ 2007, 122) Valószínűbbnek tartható ugyanakkor, hogy a hornyolat inkább a nyélbe illesztés stabilitásában, erősítésében funkcionált.

5. kép. A karperecek közép-európai párhuzamai

Abb. 5. Mitteleuropäische Analogien der Armabänder

- 1: Berkesz, 2: Füzesabony, 3: Kurd, 4: Lengyeltóti, 5: Sióagárd, 6: Debrecen, 7: Nyíregyháza-Bujtos, 8: Ópályi, 9: Gemze-Égetterdő, 10: Felsődobos, 11: Magyarcsaholy /Cehăluț, RO/, 12: Tornyosnémeti, 13: Penészlek, 14: Jánkmajtis, 15: Arka, 16: Harsány, 17: Sajógömör /Gemer, SK/, 18: Tállya, 19: Pácín, 20: Tiszaladány, 21: Felsőmarosújvár /Uioara de Sus, RO/, 22: Sóvárád /Sărațeni, RO/, 23: Balalény /Băleni, RO/, 24: Körösbarlang /Peștere, RO/

zésünkre, leginkább a Kárpát-medence területéről. A kerek átmetszetű változat hasonló díszítésmintákkal készült legjobb párhuzamait az Ópályi-horizont Ópályiról (5. kép 8: MOZSOLICS 1973, Taf. 18. 8–9) és Tiszaladányról (5. kép 20: KEMENCZEI 1984, Taf. LXIV. C4), valamint a Kurd-horizont Lengyeltótiról (5. kép 4: MOZSOLICS 1985, Taf. 109. 9) és Tállyáról (5. kép 18: KEMENCZEI 1984, Taf. CLXXXVIII. 29) származó karperecei jelentik. Hasonló darabok ismertek ugyanakkor Berkeszről (5. kép 1: MOZSOLICS 1985, Taf. 177. 9), Füzesabonyból (5. kép 2: MOZSOLICS 1985, Taf. 145. 26–28), Kurdról (5. kép 3: MOZSOLICS 1985, Taf. 25. 2), Debrecenből (5. kép 6: MOZSOLICS 1985, Taf. 213. 8), Tornyosnémetiből (5. kép 12: MOZSOLICS 1973, Taf. 76. 3.a), Penészlekről (5. kép 13: MOZSOLICS 1973, Taf. 77. A 10–14), Harsányból (5. kép 16: KEMENCZEI 1984, Taf. XLVII. A12–25), Pácínból (5. kép 19: KEMENCZEI 1984, Taf. LXII. A2–3) és a dél-szlovákiai Sajógömörről /Gemer, SK/ (5. kép 17: FURMÁNEK–VELIAČIK–VLADÁR 1999, Abb. 47. 13). Az alföldi és északi-középhegységbe-

li lelőhelyek mellett a típus kitűnő analógiái megtalálhatók több erdélyi, a Br D–Ha A1 időszakra keltezett lelőhelyen, így Felsőmarosújváron /Uioara de Sus, RO/ (5. kép 21: PETRESCU–DÎMBOVIȚA 1998, Taf. 124. 1714), Sóvárád /Sărațeni, RO/ (5. kép 22: PETRESCU–DÎMBOVIȚA 1998, Taf. 124. 1715), Balalény /Băleni, RO/ (5. kép 23: PETRESCU–DÎMBOVIȚA 1998, Taf. 82. 1027) és Körösbarlangban /Peștere, RO/ az Igric /Igrița, RO/-barlangban (5. kép 24: PETRESCU–DÎMBOVIȚA 1998, Taf. 62. 758). Elterjedése a közép- és nyugat-európai késői halomsíros és idősebb urnamezős korú lelőhelyeken is megfigyelhető, így rendkívül pontos párhuzamokat találunk a München környékén (München k.: MÜLLER-KARPE 1959, Abb. 29. 12; Gernlinden: MÜLLER-KARPE 1959, Taf. 188. D4–5) és Közép-Németországban (RICHTER 1970, Taf. 38. 661) előkerült darabok között. A hasonló megjelenésű és díszítésű, de vékonyabb és hat- vagy nyolcszöglet átmetszetű karperecek elterjedési köre hasonló, habár a számuk kevesebb. A nyékládházihoz hasonló darabok kerültek elő Sióagárdról (5. kép 5: MOZSOLICS

1985, Taf. 44. 7), Nyíregyháza-Bujtosról (5. kép 7: MOZSOLICS 1973, Taf. 9. 11), Felsődobszáról (5. kép 10: MOZSOLICS 1973, Taf. 47. 15), Jánkmajtisról (5. kép 14: MOZSOLICS 1973, Taf. 64–65), Arkáról (5. kép 15: KEMENCZEI 1984, Taf. XLIII. A2–3) és a romániai Szatmár megyei Magyarcsaholýról /Cehăluț, RO/ (5. kép 11: MOZSOLICS 1973, Taf. 49. 10). A Br D fázisra keltezett nyolcszögletű átmetszettel rendelkező karperecek Kárpátaljáról sem ismeretlenek (Munkács /Mukačevo, UA/: KOBAL' 2000, 52). A nyékládházihoz leginkább hasonló átmetszetű példány közép-németországi ismeretlen lelőhellyel került felszínre, a karperecet Isa Richter az ún. „Homburg-típusba” sorolta (RICHTER 1970, Taf. 53. 941). A szögletes, vagy két oldalt lapított átmetszetű változathoz tartozó karperecek kora szinte kivétel nélkül az Ópályi-horizont leleteivel párhuzamosítható, megjelenésük a Br D fázisra tehető, a Ha A1 időszakban pedig már csak elvétve fordulnak elő. A vastag, kerek átmetszetű, lapított belső oldalú példányok használatának időtartama ennél hosszabbnak tűnik. A vonalköteg-mintákkal díszített tömör karperecek megjelenése a Ha B1 fázistól érhető tetten (RICHTER 1970, 124), a Kárpát-medencében a koszideri korszaktól kezdenek elterjedni (KOBAL' 2000, 52), és az Ópályi-horizont Br D időszakra tehető leletegyütteseiben érik el mennyiségük csúcspontját (MOZSOLICS 1985, 64), majd a szögletes átmetszetű változathoz hasonlóan a Ha A1 fázist követően más típusok veszik át a helyüket.

A karperecek a korszak legkedveltebb ékszereinek tekinthetők (KÖSZEGI 1988, 27), így a divat, vagy a kulturális hatások által gerjesztett változásokra valószínűleg gyorsabban reagálnak, formai és díszítésmintái jellegzetességeik más tárgytípusoknál hamarabb változnak. Ez a tulajdonságuk különösen alkalmassá teszi őket a leletanyagok minél nagyobb pontosságra törekvő datálásában. A nyékládházi depóban megjelenő karperecek elterjedési köre azonos: az urnamezős kultúra közép-németországi lelőhelyeitől a Gáva-kultúra későbbi erdélyi településterületéig találkozhatunk hasonló darabokkal. A jellegzetes, felváltva ferde és merőleges vonalkötegek alkotta díszítésmód a depó kézzel készített tekercsének díszítésére emlékeztet. A tárgyak közti műhelykapcsolat lehetőségét erősíti a karpereceknek a kézzel készített spirál elterjedését megközelítőleg lefedő sűrűsödése, lelőhelygőce (4–5. kép) is, ami egy északkelet-magyarországi műhely tevékenységét és az onnan kiáramló tárgyak szűkebb előkerülési centrumát jelezheti. Az európai késő bronzkor intenzív kapcsolatrendszerének köszönhetően ez a karperec típus akár egy,

az Északi-középhegység déli lábainál, vagy a Felső-Tisza-vidéken létrejött invenció eredményeként is elterjedhetett az urnamezős kultúra nyugat- és közép-európai területein.

Összefoglalás

A nyékládházi bronzdepó ismeretlen előkerülési körülményei és a tárgy-kontextus hiánya okán nem segít közelebb vinni a kutatást a késő bronzkori deponálás értelmezési kérdéseinek megválaszolásához. Egyes darabok esetleges hiányának figyelembe vétele mellett is megállapítható ugyanakkor, hogy összetétele megfelel a Kárpát-medence keleti felén jellemző, többnyire ép tárgyakat tartalmazó, vegyes (ékszer, eszközök és fegyverek is) összetételű depóleleteknek. A Br D–Ha A1 időszakra keltezhető depók összetételére egyébként is különösen jellemző a nyékládházihoz hasonló tárgyspektrum (SCHUMACHER-MATTHÄUS 1985, Tab. 127).

A Nyékládháza-Gőlem-tó lelőhelyen előkerült bronzdepó legarchaikusabb elemeinek tartható karperecek korát legkorábban a Br D fázis kezdetének idejében határozhatjuk meg, így a leletegyüttesben szereplő többi tárgy sem készülhetett ennél korábban. A lehetséges legkésőbbi darabként mindenképpen a tokosbalta értékelhető, melynek kissé bizonytalan tipológiai helyzete ellenére sem helyezhetjük készítésének idejét a Ha A1 időszaknál későbbre. Ennek megfelelően a depó készítésének idejét a relatív kronológia szerint az Ópályi-, Aranyos- és Kurd-horizontok közé, tehát a Reinecke-féle rendszer Br D–Ha A1 időszakára (abszolút időrendben a Kr. e. XIII–XI. századra) tehetjük, elrejtésére valószínűleg a Ha A1 időszak végén kerülhetett sor. Ennél pontosabb datálásra az előkerült tárgyak tipológiai alapú keltezése jelenleg nem ad lehetőséget.

A Nyékládházán és annak környékén eddig megismert, a késő bronzkor idejére tehető lelőhelyek eddig sem hagytak kétséget a felől, hogy intenzíven lakott, feltehetően kulcsfontosságú területről beszélhetünk (ehhez a képhez az intenzív bányaművelés okán előkerült nagyobb számú lelet is hozzájárult). Az Alföld és a Bükk-hegység találkozásánál, a Sajó és a Hernád hordalékkúpján fekvő terület mind a nyersanyagforrások és a megfelelő mezőgazdasági területek közelsége, mind a folyók mentén zajló kereskedelmi tevékenység és a kommunikáció ellenőrizhetősége miatt igen kedvező viszonyokat nyújtott. A régió kultúrák találkozási helye, határterülete is egyben,

hiszen déli, délkeleti irányból a halomsíros, a Berkesz-majd a Gáva-kultúra által meghatározott régiók, míg északról a Piliny- és a Kyjatice-kultúra territóriumát határolja. A Piliny-kultúra idejéből Nyékládháza-Rákospusztán (KEMENCZEI 1984, Taf. XVII. 16) lelőhelyen díszítetlen füles csésze került elő, míg a Kyjatice-kultúrához sorolt két nyélnyújtványos kardot ismerünk Nyékládháza-Kacagó-dűlőről (KEMENCZEI 1984, Taf. CXVIII. A1–2) és nagy méretű tárolóedényt, valamint egy kétfülű kis fazekat Nyékládháza-Kavicsbánya (KEMENCZEI 1984, Taf.

LXXXIX. 11) lelőhelyről. Az újabb nyékládházi depóban lévő tárgyak elterjedési területe alapján esetleg feltételezhetjük, hogy a Piliny/Kyjatice-kultúra fémművészete termékeinek tarthatók. Mivel azonban a térségben a korabeli régészeti kultúrák határa egyelőre élesen semmiképp sem húzható meg, a leletegyüttes kulturális hovatartozása mellett sem foglalhatunk állást. A Gólem-tó területéről előkerült késő bronzkori tárgyak ugyanakkor újabb adalékul szolgálnak a korszak és a szűkebb régió késő bronzkori fémiparának megismeréséhez.

Tóth Farkas Márton

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
tfm84@freemail.hu

Irodalom:

- BLÁŽEK, J.–HANSEN, S. 1997: *Die Hortfunde von Saběnice in Nordwest-Böhmen*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Nordwestböhmens 4, Most.
- DERGAČEV, V. 2002: *Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*. PBF XX/9, Stuttgart.
- FURMÁNEK, V.–VELIAČIK, L.–VLADÁR, J. 1999: *Die Bronzezeit im slowakischen Raum*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 15, Rahden/Westfalen.
- KEMENCZEI T. 1965: A rimaszombati típusú raktárleletek időrendi helyzete – Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. *HOMÉ* 5 (1965) 105–176.
- KEMENCZEI, T. 1984: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung 51, Budapest.
- KOBAL', J. V. 2000: *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*. PBF XX/4, Stuttgart.
- KÖSZEGI F. 1988: *A Dunántúl története a későbronzkorban – The history of Transdanubia during the Late Bronze Age*. BTM Műhely 1, Budapest.
- KYTLICOVÁ, O. 2007: *Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen*. PBF XX/12, Stuttgart.
- MAYER, E. F. 1977: *Die Äxte und Beile in Österreich*. PBF IX/9, München.
- MOZSOLICS, A. 1973: *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*. Budapest.
- MOZSOLICS, A. 1985: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest.
- MOZSOLICS, A. 2000: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkzentlászló*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 17, Kiel.
- MÜLLER-KARPE, H. 1959: *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. RGF 22, Berlin.
- NOVOTNÁ, M. 1970a: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. PBF IX/3, München.
- NOVOTNÁ, M. 1970b: *Die Bronzehortfunde in der Slowakei*. ASF 9, Bratislava.
- PATEK, E. 1968: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. ArchHung 44, Budapest.
- PÁSZTORY, K.–MAYER, E. F. 1998: *Die Äxte und Beile in Bayern*. PBF IX/20, Stuttgart.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1998: *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*. PBF X/4, Stuttgart.
- RICHTER, I. 1970: *Der Arm- und Beinschmuck der Bronze- und Urnenfelderzeit in Hessen und Rheinhessen*. PBF X/1, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1992: *Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren*. PBF IX/17, Stuttgart.

SCHUMACHER-MATTHÄUS, G. 1985: *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 6, Mainz.

VULPE, A. 1975: *Die Äxte und Beile in Rumänien II*. PBF IX/5, München.

Spätbronzezeitliches Bronzedepot aus Nyékládháza-Gólem-tó

Während der Kultivierung der Kiesgruben in der Gemarkung von Nyékládháza (*Abb. 1–2*), kamen 1996–1997 mehrere Bronzegegenstände zum Vorschein, die in den Zeitraum der späten Bronzezeit einzuordnen sind (*Abb. 3*). Darunter befand sich ein charakteristisch geformtes Lappenbeil, das in die Periode der Br D–Ha A1 (13.–12. Jh. v. Chr.) datiert werden kann. Daneben wurden noch drei massive, mit geometrischen Linienmustern verzierte Armbänder sowie eine große, verzierte Armspirale und ein Tüllenbeil geborgen. Die Rekonstruktion der Fundumstände ist heute keine einfache Aufgabe mehr. Die sechs Bronzegegenstände lassen sich gut in die Reihe der Bronzedepots der Periode einfügen.

Das Bronzedepot von Nyékládháza ist aufgrund der Analogien (*Abb. 4–5*), die aus weiten Teilen des Karpatenbeckens bekannt sind (und hauptsächlich dem Kurd-Horizont nach Mozsolics entsprechen), gut datierbar, die Herstellung der Depotgegenstände und das Anlegen des Depots kann in die Pre-Gáva-Periode datiert werden. Der Fundort liegt im Grenzgebiet mehrerer Kulturen, weshalb die kulturelle Einordnung des Bronzedepots unsicher ist. Im Einzelnen handelt es sich dabei um die Piliny-Kultur, die sich im Nördlichen Mittelgebirge ausbreitete, um die Kyatice-Kultur, die der Piliny folgte, sowie um die Hügelgräber-, Pre-Gáva- und Gáva-Kulturen, die in der Tiefebene heimisch waren. Aufgrund der Keramik- und Bronzefunde, die bereits früher im Umfeld unseres Fundortes auftraten, kann man von einer tatsächlichen Ansiedlung ausgehen und mit dem Vorkommen von weiteren Schatzfunden rechnen.

Őskori magaslati erődített település Bükkzsérc-Hódos-tetőn

Előzetes jelentés a lelőhelyen végzett kutatásokról

1. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető

Abb. 1. Bükkzsérc-Hódos-tető

2. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — az erődített telep kiterjedése és a sánc vonala

Abb. 2. Bükkzsérc-Hódos-tető — Ausdehnung der befestigten Siedlung und Umriss der Schanze

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Bükkzsérc község fölé magasodó Hódos-tető Bartalos Gyula¹ és Legányi Ferenc² kéziratos munkáiban szerepelt először, mint őskori régészeti lelőhely. Legányi F. 1927 előtti megfigyeléseit leíró terepbejárási naplója erről a területről a következő adatokat tartalmazza: „A zsérci Hák Sándortól vettem egy köpüs bronzbaltát, melyet ő a Patkóhegy ormán egy kőrakás alatt lelt. Bartalos 1892-ben kutatván e tájon, ugyanazon hegy északon szélesedő hátán, a Hódoson (tisztáson) emberi település nyomait találta, mely ezen lelet alapján bronzkori lehetett. A baltácska egyelőre mutogató darabom.”³

Többszöri terepszemlénk eredményeképpen 2007-ben sikerült azonosítanunk a Legányi F. által „őskori néptelepként” említett lelőhelyet. Terepbejárásaink során felfedeztük és felderítettük az egykori települést északról lezáró sáncokat is. A területen fémkereső-műszeres leletfelderítést is végeztünk, amely során késő bronzkori, kora és középső vaskori fém tárgyak kerültek elő. A fém leletanyag lehetőséget teremtett a lelőhely pontosabb keltezésére.⁴

A lelőhely leírása

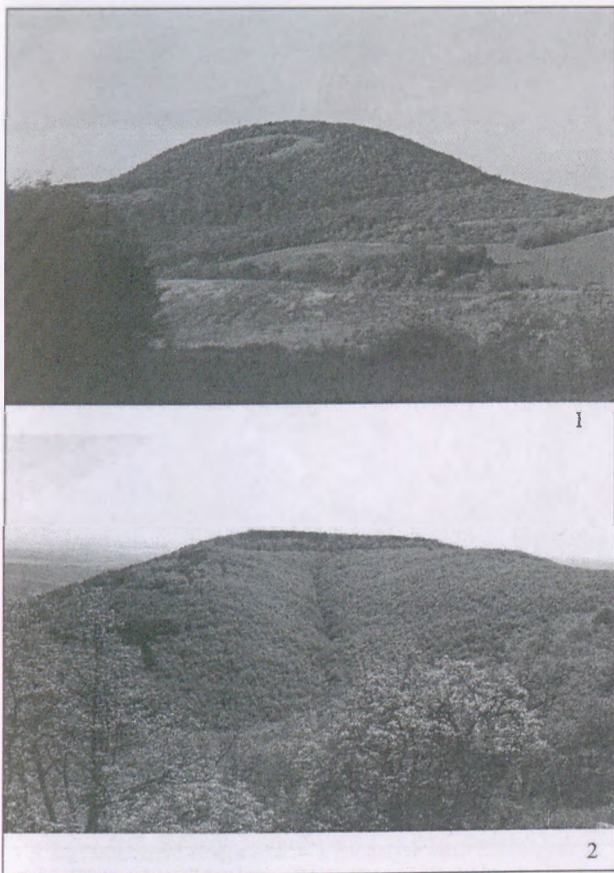
A Hódos-tető (tszfm. 529,7 m) közvetlenül Bükkzsérc község felett emelkedik. Tömbje a Délnyugati-Bükk egyik utolsó tagját alkotja a dombsági felépítésű Bükkalja felett. A környezetéből erősen kiemelkedő

¹ Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti munkásságát Baráz Csaba foglalta össze (BARÁZ 1997).

² Legányi Ferenc ismeretlen helyről hivatkozza Bartalos Gyula említését. Legányi naplóinak adatait többen is felhasználták, nyomtatásban azonban egyik munkája sem jelent meg. (Legányi F.: Ősrégészeti gyűjtési napló 1950. Kézirat, Dobó István Vármúzeum Régészeti Adattár. A kézirat Szabó János Győző hagyatékában található meg, adattári száma nincs.)

³ Legányi F.: Ősrégészeti gyűjtési napló 1950. Kézirat, 74. (lásd 3. jegyzet). Feltételezhető, hogy az egri múzeumban az 56.233.1. leltári szám alatt nyilvántartott, Bükkzsérc-Patkóhegy lelőhelyről származó baltával azonosíthatjuk ezt a Legányi Ferenc által gyűjtött példányt (6. kép). A balta egyik oldalán a tokrészből kitört darabot Legányi F. is említi.

⁴ A tanulmány az OTKA T037315 számú pályázatának támogatásával készült.

3. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — az erődített település dél, illetve észak felől

Abb. 3. Bükkzsérc-Hódos-tető — die befestigte Siedlung von Süden bzw. von Norden

hegy déli oldaláról a Bükkalja lankáira nyílik kilátás, keleti irányban a Cseresznyés-patak mély, meredek lejtőjű völgye határolja, nyugaton a Pap-hegyes oromtól egy mellékvölgy választja el. Északon a kiszélesedő platót egy északi lefutású mellékvölgy tagolja, ez a terület a Hódos-kert. A hegyplató északon egy nyereggel kapcsolódik a közeli Ibolyás oromhoz (1–3. kép).

A hegy platója viszonylag sík, szabálytalan forma, teljes területe kb. 15 ha, belső szintkülönbsége 30 méter. A meredek lejtőkkel határolt őskori telep 130–180 méterrel emelkedik környezete fölé. Az északi oldal kivételével az elmosódott hegyperemeken csak enyhe letörésként figyelhetők meg a sáncvonalak. A nyugati oldalon viszont egy erősebb letörés válik el, amely inkább terasz jellegű. A ún. Hódos-kert nevű részen, ahol a két elkeskenyedő nyereg a hegytetőhöz kapcsolódik, egy-egy kisebb természetes kiemelkedés található. Ezeket a kiemelkedéseket köti össze az általunk megfigyelt sánc, amely teljesen lefut a völgytalpig, majd itt megszakad (2. kép). A völgytalpat a sánkra

merőlegesen egy út követi, ezért elképzelhető, hogy az út kialakításakor átvágták a sáncot és az átvágások szélei fokozatosan pusztultak. 500 méteres magasságban egy forráshely mélyül a telep oldalába, innen a forrás vize illetve a csapadékvíz csak a sánccal lezárt völgybe talál utat, ezért valószínűbb, hogy eredetileg sem volt a sáncvonal folytonos a völgytalpon. A belső oldalról nézve maximum 1 m, a külső oldalról 2–2,5 m magas sánc szerkezetére ásatások híján egyelőre nem lehet következtetni. Sáncszerkezetéhez tartozó köveket az alsó, lepusztult részeken sem lehet megfigyelni.⁵

A hegytetőt nagyrészt tölgyes és az északi oldalon fenyők borítják. A déli oldal, ahol fiatal tölgyes található, sűrűsége miatt egyelőre csak nagyon nehezen járható. A telepen végigfut egy ritkán használt út, ezt ma már nem szokták felújítani. A felszín a vaddisznótúrásoktól eltekintve bolygatatlan. Kerámiatöredéket a felszínről eddig csak elenyésző mennyiségben sikerült gyűjteni, azok is felaprózódott, igen kopott töredékek. Az értékelhetetlen kerámiaanyag oka lehet, hogy a hegytetőt — a falu lakosainak elmondása szerint a második világháborúig — egykor művelték. Erre utalnak a több helyen is összerakott kőkupacok, melyeket kör alakban vagy hosszú sávokban gyűjtöttek össze. Ezekből a kőkupacokból és a telep nyugati oldaláról sikerült 8–10 örlőkő töredéket gyűjteni. Ezek az általunk kutatott többi késő bronzkori és kora vaskori településen megismert formákat mutatják.⁶

A lelőhely környezetében található egykorú települések

A bükkzsérc-hódos-tetői lelőhelyet terepbejárás naplójában említő Legányi F. olyan leletekről is ír, amelyek a Hódos-tető környékéről kerültek elő: „Ugyancsak 27-ben lelt Lénárt Károly egy bronzlándzsát („veres réz volt”) az Ortásoldalon, a Galyavölgy felett, ezt elhántták. Bartalosnak is van egy ilyen adata: a zsérci Galyaoldalon (tehát u. a. völgy túloldalán) talált a kondás „csengő réz szerszámokat” de elhagyta.”⁷

A Legányi F. gyűjtötte adatokat megerősíteni nem tudjuk. Az említett helyek pontosan nem azonosít-

⁵ A sánc részletes felmérése még nem történt meg, ezért pontos méretadatokkal nem rendelkezünk.

⁶ Ilyenek pl. a Gáva-kultúra kerámiaanyagával jellemezhető Csongrád megyei Baks-Temetőpart vagy a Kyjaticce-kultúra kerámiatípusait tartalmazó szilvásváradi-kelemenszéki lelőhely.

⁷ Legányi F.: Ősrégészeti gyűjtési napló 1950. Kézirat, 74. (lásd a 3. lábjegyzetet).

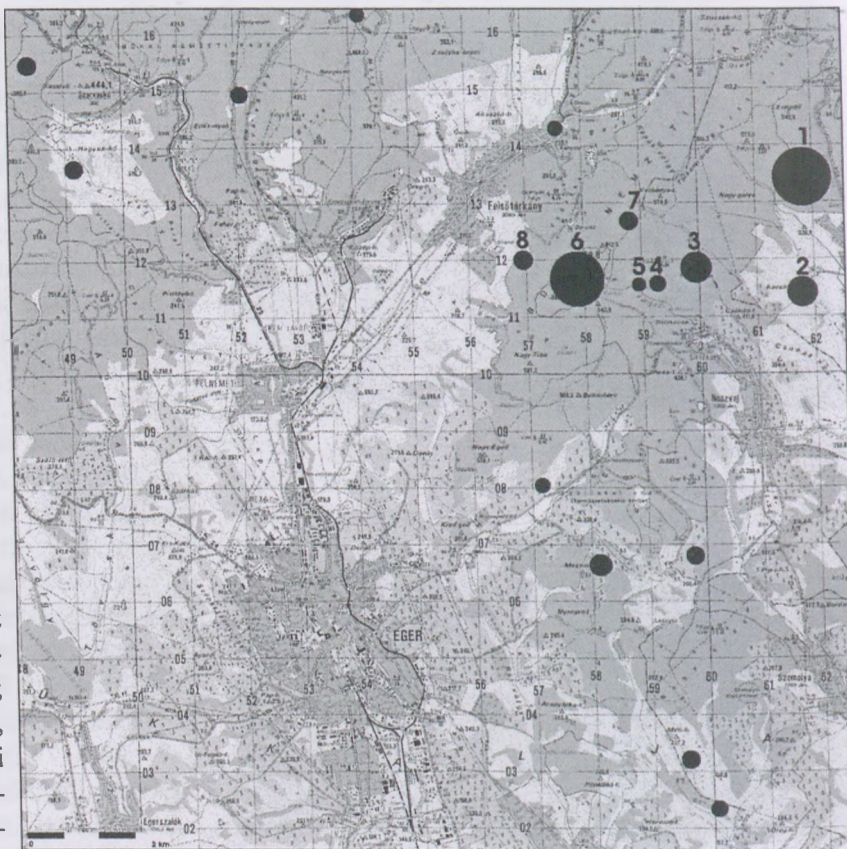
hatóak, telepnymok a Nagy-Galyán nem találhatók. Legányi F. említ még néhány lelőhelyet pontos kormeghatározás nélkül a közeli Borjúkút környékéről és a Cserépfaluról Bükkzsércre vezető út mentén. A Borjúkút környékét már sem itatóként, sem legelőként nem hasznosítják, ezért teljesen elgazosodott, itt terepbejárásaink során nem találtunk leletanyagot.

A Hódos-tető tágabb környezetében több őskori lelőhely is található (4. kép). Ezek közül egyelőre csak a Bükkzsérctől alig négy kilométerre található Felsőtárkány-Várhegy keltezhető biztonsággal. A telep és a sánc építésének korát Párducz Mihály ásatási anyaga alapján lehet meghatározni (D. MATUZ 1992; D. MATUZ–NOVÁKI 2002, 23, 27–31, 61). Ez a késő bronzkori–kora vaskori erődített telep annak a hegyvonulatnak az utolsó tagja, amellyel a Hódos-tető is összeköttetésben van a Hódos-kerten keresztül. A bükkzsércki erődített telep nyugati pereméről és déli szegélyéről jól látható a felsőtárkányi erődített település tömbje.

A Hódos-tető közvetlen környezetében ugyan nem sikerült azonosítani a Legányi F. által leírt lelőhelyeket, azonban a felsőtárkányi erődített telep irányában több — a gyenge datáló értékű kerámialeletanyag miatt csak feltételelesen — a késő bronzkor–kora vaskor időszakára keltezhető település nyoma is előkerült.

A legközelebbi késő bronzkori lelőhely a Hódos-tetőtől kb. 1,5 km-re délre, egy 350–400 méteres magaslaton az ún. Kerek-dombon található. A domb szántott felszínén a közelebbi kormeghatározásra nem alkalmas, késő bronzkori kerámiatöredékek, valamint egy feltehetően a Piliny-kultúrába sorolható csüngő töredéke került elő.⁸

A Noszvaj-Síkfőkút közelében, Bükkzsérctől 2,6 km-re található Cseres-tetőn — melyre szintén jó kilátás nyílik a Hódosról — egy késő bronzkorra és kora vaskorra keltezhető telepnym van. Ezen a

4. kép. A bükkzsérc-hódos-tetői település környezetében előkerült késő bronzkori lelőhelyek
Abb. 4. Spätbronzezeitliche Fundorte im Umfeld der Siedlung von Bükkzsérc-Hódos-tető
1: Bükkzsérc-Hódos-tető, 2: Bükkzsérc-Kerek-domb, 3: Noszvaj-Cseres-tető, 4: Noszvaj-Borbás-hegy, 5: Noszvaj-László-kút, 6: Felsőtárkány-Várhegy, 7: Felsőtárkány-Csák-Pilis, 8: Felsőtárkány-Tagos-dűlő

viszonylag nagy mennyiségű kerámiát tartalmazó, ám kisebb alapterületű magaslati telepen erősítésnek nincs jele.

A Cseres és a Felsőtárkány-Várhegy közt emelkedik a Borbás-tető, amelynek északi és nyugati oldalában öt terasz található, hasonlóak mint a környező erődített telepeken. Erről a helyről nem sikerült kerámiaanyagot gyűjteni.

A Borbás alatti széles völgyfőben szintén késő bronzkori telepnymokat lehet megfigyelni.

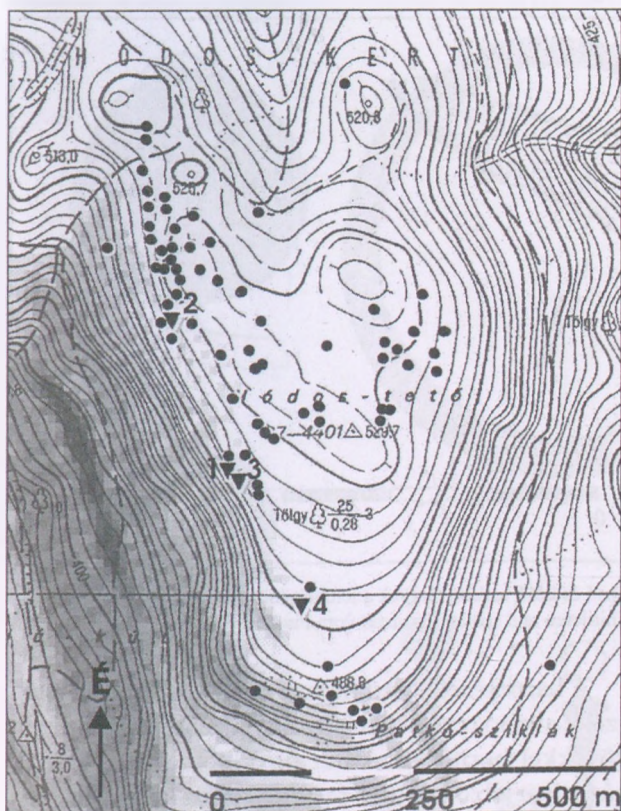
Innen csak néhány száz méterre húzódik Felsőtárkány-Várhegy, amelynek túloldalán is található egy kisebb késő bronzkori lelőhely.⁹

Fémkereső-műszeres kutatás a lelőhelyen

2007 tavaszán 8 fővel, 6 fémkereső-műszerrel, 3 teljes napot szántunk a terület bejárására és fémkereső-

⁸ A lelőhelyre Pusztai Tamás kollegánk hívta föl a figyelmünket. Az általa vezetett 1997-es helyszíni szemlééről valamint a lelőhelyről bővebben lásd Herman Ottó Múzeum Adattára 2583–97.

⁹ Felsőtárkány-Várhegytől nyugatra egészen Szarvaskőig és délre a Bükkalján egymástól alig egy kilométeres távolságra találhatóak a késő bronzkori települések. Ezekről, valamint az itt említett kisebb településnyomokról részletesebben lásd BÍRÓ 2008.

5. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — a lelőhelyen talált fémtárgyak és kincsegyüttesek előkerülési helyei

Abb. 5. Bükkzsérc-Hódos-tető — die Fundstellen der geborgenen Metallgegenstände und Depots

műszeres felderítésére (V. SZABÓ 2008).¹⁰ Célunk az erődített telep pontosabb keltezése és az esetleges rablások megelőzése volt. Az előkerült fémtárgyak mindegyikét GPS koordinátákkal láttuk el, hogy szóródásukat térképre vezetve kirajzolhassuk az erődített település azon részeit, melyeket intenzív fémhasználat jellemez.

A lelőhely szisztematikus kutatását megnehezítette, hogy déli részének mintegy kétharmadán sűrű, áthatolhatatlan aljnövényzettel borított erdő helyezkedik el. Összesen 6 helyszínt, kb. 5 hektárt tudtunk átvizsgálni.

A hegy déli oldalán található fátlan sziklakibúvás környezetében fedeztünk fel először bronztárgyakat: egy hármass szíjelosztó karikát, egy karperecet, egy

¹⁰ A lelőhelyen lezajlott fémkereső-műszeres kutatás egy 2006-ban indult kutatási program részét képezi. A program egyik célja, hogy minél több olyan bronzdepót derítsünk fel, amelyek helyzetét és kontextusát a lehető legpontosabban rögzíteni tudjuk, lehetőséget teremtve ezzel az egykori deponálás okainak helyes értelmezésére. A másik célunk az, hogy megelőzzük és útját álljuk az elmúlt másfél évtizedben egyre nagyobb méreteket öltő — késő bronzkori lelőhelyeinket is fenyegető — fémkereső-műszeres fosztogatásnak (V. SZABÓ 2009).

sarlópenge töredékét valamint néhány bronzrögöt. Ez az ún. Patkó-sziklák nevű terület, ahol Legányi F. bevezetőben idézett leírása szerint korábban már egy tokosbalta is előkerült (6. kép).

Innen észak felé haladva a hegytető közepe táján egy a középső vagy a késő vaskorra keltezhető ívelt hátú vaskés (7. kép 2) és néhány bronzrög utalt a terület őskori használatára.

A legintenzívebb emberi megtelepedés nyomára az erődített telep nyugati oldalán bukkantunk. Itt nagyobb mennyiségben találhatók a felszínen kerámiatöredékek és örlőkő darabok, de bronz sarlók töredékeit (8. kép 13–14), kora vaskori jellegű szíjelosztót (8. kép 4) és kisméretű bronzrögöket is sikerült innen gyűjtenünk.

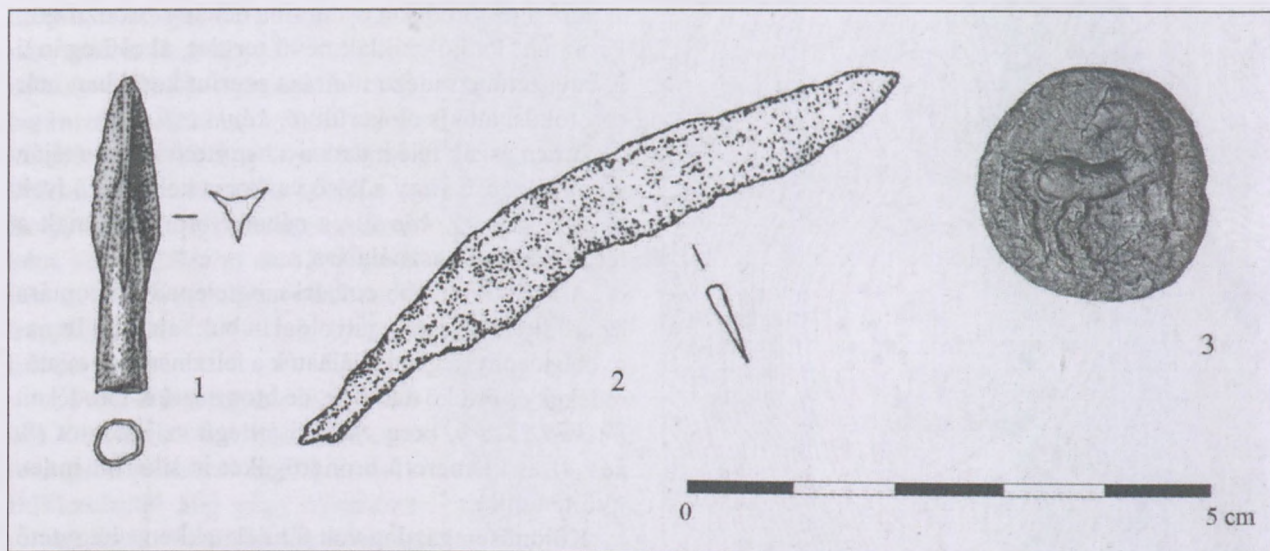
Különösen gazdag volt fémleletekben a hegytető nyugati peremének közepe táján húzódó keskeny sáv, melynek átvizsgálása során egy háromélű, középső vaskori bronz nyílhegyet (7. kép 1), egy késő bronzkori kést (8. kép 12), sarlótöredékeket (8. kép 17–20), tüköt (8. kép 5–6) és öntörögöket (8. kép 8) találtunk.

Itt, közvetlenül az egykori település szélén került elő legérdekesebb leletegyüttesünk, egy 14 db dí-

6. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — a lelőhelyen előkerült, feltehetően Legányi Ferenc gyűjtéséből származó tokosbalta

Abb. 6. Bükkzsérc-Hódos-tető — Tüllenbeil aus dem Fundort, vermutlich gesammelt von Ferenc Legányi

7. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — szórvány középső és késő vaskori tárgyak a lelőhelyről
Abb. 7. Bükkzsérc-Hódos-tető — Streufunde der mittleren und späten Eisenzeit vom Fundort

szített, kerek átmetszetű bronzkarperecből álló késő bronzkori depóelet (11–12. kép), melyet egy kisebb szonda segítségével eredeti kontextusában sikerült dokumentálnunk (10. kép). Az eredetileg valószínűleg valamilyen szerves anyagból készült zsineggel összefűzött karperecek szorosan egymás mellett helyezkedtek el, oly módon, hogy azok kibontott állapotukban egy henger alakú alakzatot alkottak. A bronztárgyakra egy nagyobb, háromszögletű, lapos követ helyeztek el (11. kép).

A karpereceket tartalmazó kincs-együttes elrejtését nagy valószínűséggel a Ha A1 periódus idejére helyezhetjük. A hosszú időn keresztül használatban lévő karperec típusok Ha A1-es keltezése mellett a legfőbb érv az, hogy a hasonló ékszereket tartalmazó, ún. tiszta karperec depók legnagyobb számban ebben az időszakban kerülnek földbe a Kárpát-medence északkeleti területein (HANSEN 1984, 284; KACSÓ 2007, 74–76; TILLMANN 2008, 70–71). Mivel a bükkzsérci 1. depóban található karperecekhez hasonló darabok gyakoriak a Br D időszakban (MOZSOLICS 1973, 56–60; KOBAL 2000, 20–21) és ritkán, de előfordulnak a Ha B1 periódusban is (pl.: MOZSOLICS 2000, Taf. 81. 11, Taf. 101. 6–7), nem zárható ki, hogy a szűkebb keltező értékkel bíró tárgyakat nem tartalmazó leletegyüttest a Ha A1 periódust közvetlenül megelőző vagy követő¹¹ időszakban rejtették el.¹²

¹¹ A depó karpereceinek hosszú életére, használatára utal néhány erősen elhasználódott, kopott darab (12. kép).

¹² A karpereceket tartalmazó depó, valamint a lelőhelyen zárt kontextusban előkerült másik három kincs-együttes részletes közlését a közeljövőben tervezzük.

A karpereceket tartalmazó depó közelében a telep szélét alkotó rézsűtől keletre egy kisebb, terasz-szerű, kövekkel borított alakulat figyelhető meg. A talán házhelyet jelző kb. 10×5 méteres terasz környezetében műszereinkkel egy bronztüre bukkantunk.

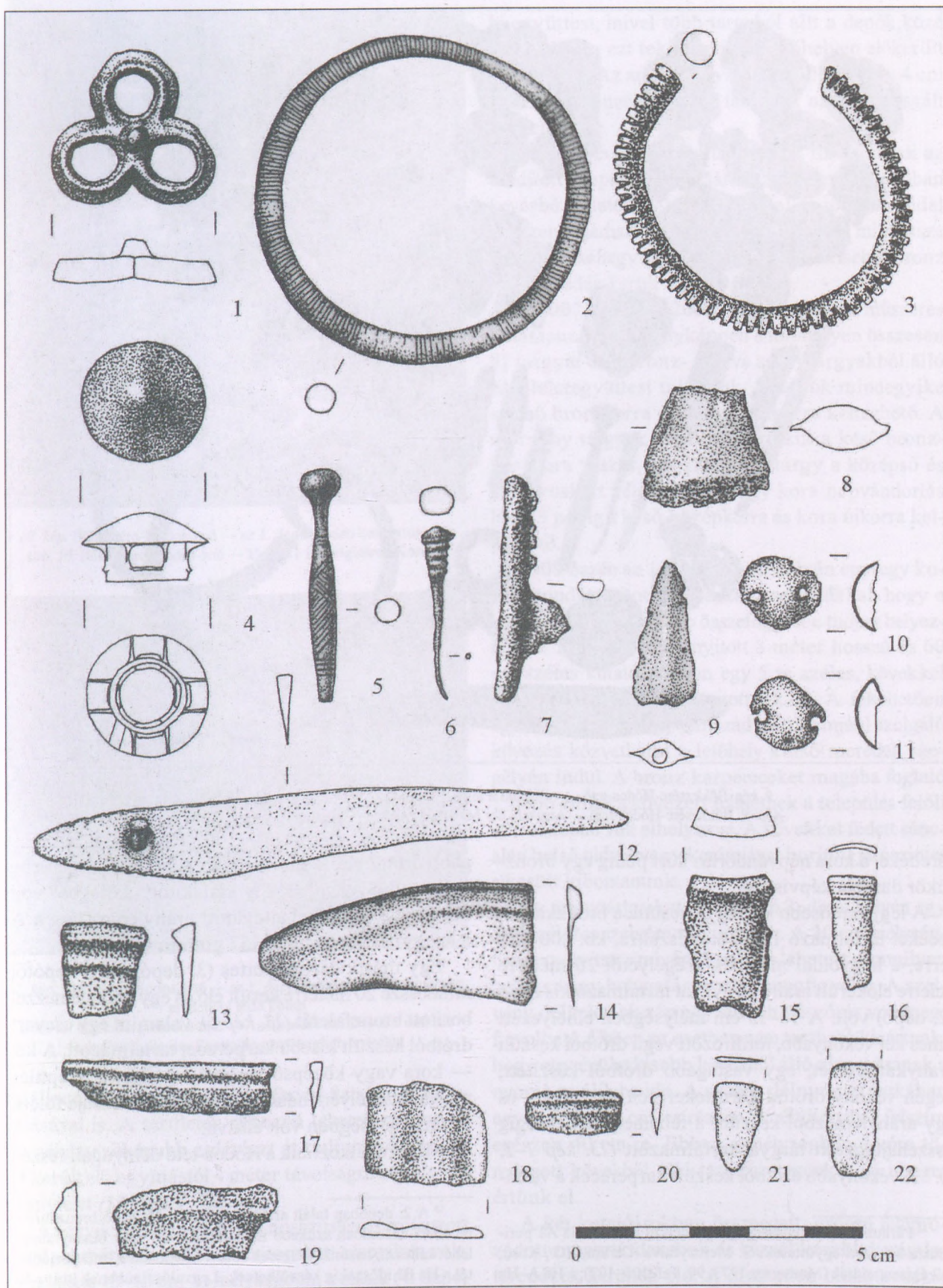
A lelőhely északi végében a sáncok előterében két késő középkori ezüstérmén kívül más leletanyagot nem találtunk.

Nagyobb mennyiségű fémtárgy a hegytető keleti pereme mentén emelkedő kisebb magaslat környékén került még elő. Az itt talált tárgyak közül egy, az 1. depóban találtakkal szoros rokonságot mutató, díszített késő bronzkori bronz karperec (8. kép 2) és egy Kr. e. 264–241 közé keltezhető szardíniai pun bronz érme (7. kép 3) érdemel említést.¹³ A délkeleti rész vizsgálatát megnehezítette az itt található nagy mennyiségű második világháborús lőszer és repesz jelenléte.

A lelőhely fémkereső műszeres felderítését 2009-ben folytattuk tovább. Ebben az évben 3 munkanapot töltöttünk a lelőhelyen. A kutatásban egy alkalommal 5 fő 5 fémkereső műszerrel, két alkalommal 9 fő 7 fémkereső műszerrel vett részt.

A műszeres felderítést elsősorban a település nyugati szegélyének ritkásabb növényzettel fedett, könnyebben átjárható részeire összpontosítottuk. Az átkutatott területen talált leletek zöme bronzrögökből és olvadékokból állt, de találtunk bronz öntőmagot, bronzsarló nyéltörredékét és tokosbalták tokrészének törredékeit is. A középső–késő vaskort egy vaskés

¹³ Az érme meghatározásáért Vida Istvánnak (Magyar Nemzeti Múzeum) tartozunk köszönettel.

8. kép. Bükkszercs-Hódos-tető — szórvány késő bronzkori és kora vaskori tárgyak a lelőhelyről
 Abb. 8. Bükkszercs-Hódos-tető — Streufunde der Spätbronzezeit und Früheisenzeit vom Fundort

9. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — válogatás a lelőhelyen előkerült szórvány fémtárgyakból
Abb. 9. Bükkzsérc-Hódos-tető — Auswahl der Metallgegenstände (Streufunde) vom Fundort

töredéke, a kora népvándorlás kort pedig egy bronz-tükör darabja képviselte.

A legjelentősebb leletegyüttesünk a bronzkarpereceket tartalmazó 1. depótól északra, kb. 200 méterre, a hegyoldal meredek szegélyétől 20 méterre keletre előkerült arany tárgyakat tartalmazó kis depó (2. depó) volt. A 10–15 cm mélységben elhelyezett kincs két vékonyabb, tordírozott végű drótból készült aranykarperecet, egy vastagabb drótból készített, végén vékony dróttal körületekercselt karperecet és egy aranylemezből készült, a felismerhetetlenségig összehajtogatott tárgyat tartalmazott (13. kép 1–3, 5).¹⁴ A vékonyabb drótból készült karperecek a vasta-

gabb drótból készült, nagyobb átmérőjű karperecbe voltak elhelyezve. Az így kialakított „kötegbe” volt beledugva az összehajtogatott aranylemez tárgy. A leletegyüttes összsúlya 157 gramm volt.¹⁵

Egy másik zárt együttes (3. depó) az 1. depótól mindössze 20 méterre került elő és egy aranylemezzel borított bronzfalerát (13. kép 6), valamint egy csavart drótból készült kisebb karperecet tartalmazott. A két — kora vagy középső vaskori — tárgy a település nyugati szegélyén induló meredek oldal rézsúje fölött, 15 cm mélységben volt elásva.

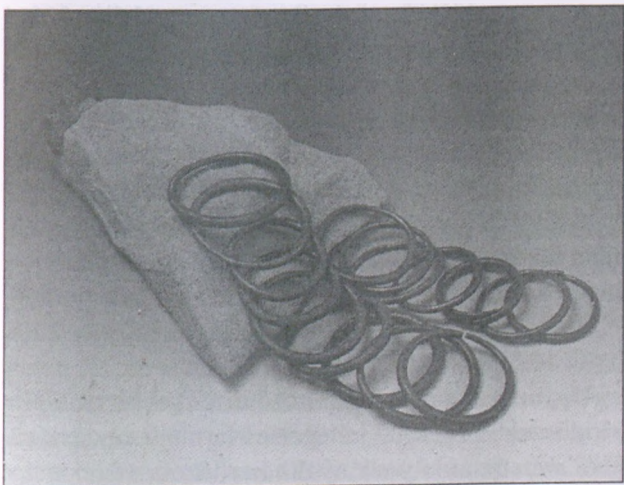
Megpróbálkoztunk a Hódos-tető délnyugati részén

¹⁴ Párhuzamaik a teljesség igénye nélkül a Br D–Ha A1 periódusra keltezett együttesekből: Merczyfalva /Carani, RO/, Kosd, Békésszentandrás (MOZSOLICS 1973, 99, Taf. 106–107); a Ha A–Ha B1 időszakra keltezett depókból: Eberswalde (SCHUCHARDT 1914; SPRINGER–BAUMEISTER 2003, 294–296); és a Ha B2–3 periódusból: Salzburg-Maxglan (MOOSLEITNER 1996, 324, Abb. 9) ismertek.

¹⁵ A 2. depóban talált aranytárgyakat az 1. depó bronzkarpereceihez hasonlóan szűkebb időhatáron belül csak bizonytalanul lehet keltezni: hasonló ékszerek ebben a régióban a Br D periódustól a Ha B1 időszakig készülhetnek. Legvalószínűbbnek itt is a Ha A periódusba való keltezés tűnik. A későbbiekben tervezzük az aranylemezek kihajtogatását, bízva abban, hogy ez a tárgy lehetővé teszi a kincsegyüttes pontosabb keltezését.

10. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — az 1. depó eredeti kontextusában
Abb. 10. Bükkzsérc-Hódos-tető — Depot 1 im originären Kontext

11. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — az 1. depó karperecei és az együttest
eredetileg fedő kőlap
Abb. 11. Bükkzsérc-Hódos-tető — Armbänder aus Depot 1 und die
Steinplatte, die das Ensemble ursprünglich bedeckte

található sűrűbb növényzettel fedett fiatal erdő átkutatásával is. A területen nehezen lehetett mozogni, de néhány ritkásabb erdőrészt át tudtunk vizsgálni. Itt került elő egymástól 4 méter távolságra két kisebb aranyelet (13. kép 4, 7).

Az egyik egy kb 30–40 cm hosszúságú, tordírozott végű, szabálytalanul összehajtogatott aranydrót volt, mindössze 10–15 cm-es mélységben, a másik (4. depó) pedig egy tordírozott aranydrótra felfűzött, kisebb díszítetlen aranydrót karikákat tartalmazott. Az utób-

bi együtttest, mivel több tárgyból állt a depók közé soroltuk, így ezt tekinthetjük a lelőhelyen előkerült 4. depónak. Az aranytárgyakon kívül még egy 4 cm átmérőjű bronzöntecset is találtunk az itt átvizsgált területen.

A 2010. évben egy munkanapot fordítottunk az erődített település kutatására. Elsősorban a korábban kevésbé kutatott, sűrű bozótossal fedett déli oldal nehezen bejárható részeit vizsgáltuk át, ám mindössze egy lándzsahegy töredéke és néhány kisebb, bronz tárgytöredék került elő.

A 2007., 2009. és 2010. évben folytatott műszeres kutatásunk eredményképpen a lelőhelyen összesen 91 tárgyat és 4 bronz- illetve aranytárgykból álló zárt leletegyütttest találtunk. A depók mindegyike a késő bronzkorra és a kora vaskorra keltezhető. A szórvány tárgyak közül 81 tartozik a késő bronzkor–kora vaskor időszakába, 4 tárgy a középső és késő vaskort képviseli, 3 tárgy kora népvándorlás kori, 3 pedig a késő középkorra és kora újkorra keltezhető.

2009 őszén az 1. és a 2. depó helyén egy-egy kutatószondát nyitottunk, azzal a szándékkal, hogy a leletegyütteseket tágabb összefüggésbe tudjuk helyezni. Az 1. depó helyén nyitott 8 méter hosszú és 60 cm széles kutatóárokban egy 5 m széles, kövekkel sűrűn fedett felületet bontottunk ki. A feltehetően egy kisebb sánc vagy paliszád platformjául szolgáló kövezés közvetlenül a lelőhely külső meredek szegélyén indul. A bronz karpereceket magába foglaló 1. depó ennek a kövezett felületnek a település felőli harmadában volt elhelyezve. A kövekkel fedett sánc-alap belső oldalán egy kerámiával borított járósíntet sikerült kibontanunk.

Az aranytárgyakat tartalmazó 2. depó helyén egy 3×3 méteres szelvényt nyitottunk. A 30 cm mélységben lemélyített szelvényben nem lehetett semmilyen beásás vagy bolygatás nyomát megfigyelni. A szelvény délkeleti részén egy sűrűbb kőszórás volt megfigyelhető. Ebben az esetben nem tartható kizártnak, hogy egy épület kisebb kövekből álló alapozásának a nyoma nyúlik be ide. A szonda délnyugati sarkában egy kb. 50×100 cm-es részen lemélyítettük a felszínt egészen 40 cm-re. Ebben a mélységben apróra tördelt kövekből álló természetesnek tűnő réteget értünk el.

A két kutatóárokban összeégett, erősen felaprózódott tapasztásdarabok és kézzel készült kerámia-töredékek kerültek elő. A díszítetlen oldaltöredéket tartalmazó kerámiaanyag közelebbi kormeghatározásra nem alkalmas, de soványításuk és kidolgozásuk

a térség más lelőhelyeiről megismert késő bronzkori kerámiával rokonítja őket.¹⁶

A lelőhely keltezése

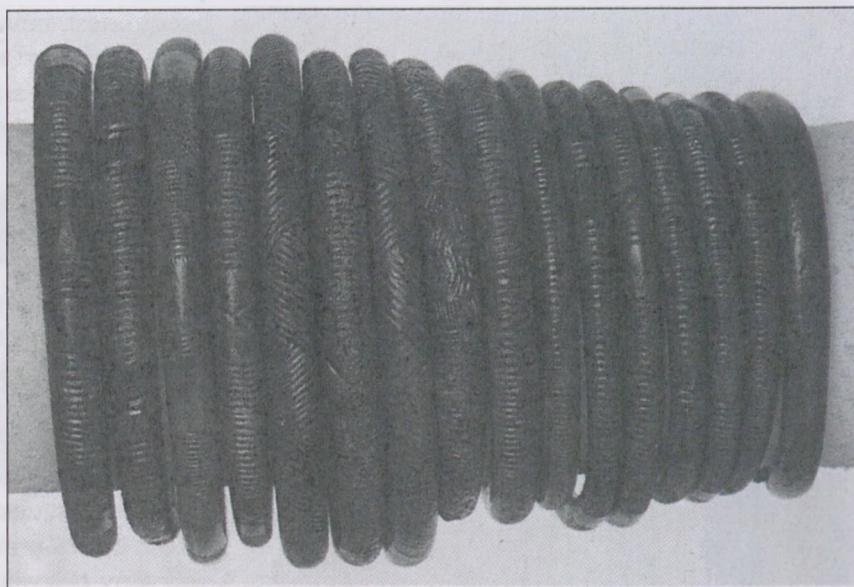
Mint azt már leírtuk, a bükkzsérci lelőhelyen felfedezett szórvány fémtárgyak 90 százaléka (78 tárgy) a késő bronzkor–kora vaskor időszakába sorolható (9. kép).

Ezeknek a bronz leleteknek a jelentős része általános keltező értékkel bír, a késő bronzkor és kora vaskor időszakán belül pontosabb datálásra nem nyújtanak lehetőséget. Ide tartoznak a késő bronzkori településeken gyakori, a fémfeldolgozás hulladékaiként értelmezhető (JANTZEN 2008, 215–238) öntörögök és öntecsek, öntőcsapok és különböző lemezdarabok (9. kép).

A településről számos sarlótöredéket is gyűjtöttünk: főként pengék darabjait (8. kép 13, 17, 19–20), egy esetben pedig egy nyélnyújtványos sarló nyelének, három párhuzamos bordával tagolt töredékét (8. kép 18). A pengék töredékei csekély keltező értékkel bírnak: mindössze az mondható el velük kapcsolatban, hogy ezek a darabok a Ha A periódustól a Ha B2–3 periódusig használt sarlókhoz tartozhattak. Szűkebb időszakaszt fog át azoknak a sarlóknak a használata, amelyek a lelőhelyről származó töredékekhez hasonló, három, díszítetlen bordával tagolt nyéllal voltak ellátva. A Ha B1 periódusban a három bordával díszített markolatok csak elvétve fordulnak elő, ez a mintázat inkább a Ha A periódusba keltezett sarlótípusok sajátja (PRIMAS 1986; ŘÍHOVSKÝ 1989; NOVOTNÁ–FURMÁNEK 2006).

Előkerültek tokosbaltákhoz tartozó töredékek is, ezek általában a tokrész peremének (8. kép 15–16) illetve az élrésznek különböző módon letörött darabjai voltak.

A Ha A és Ha B periódusba keltezhető késő bronzkori településeinkhez hasonlóan¹⁷ lelőhelyünkön is

12. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — az 1. depó karpereccinek mintázata
Abb. 12. Bükkzsérc-Hódos-tető — Muster der Armbänder aus Depot 1

számos bronz fűrészlemez töredék került elő a felszín átkutatása során (8. kép 21–22).

A szorosabb keltező értékkel nem rendelkező tárgyak közül a különböző bronzpitykék (8. kép 10–11) és egy lándzsa hegyének a töredéke érdemes még említésre (8. kép 9).

A biztosabban datálható darabok közé tartozik egy törött, gömbösféjű, duzzadt nyakú tű (8. kép 5). A sraffozott háromszög motívummal díszített nyakú tűvel rokon darabok Közép-Európában a Br D periódustól a Ha A periódus végéig használatban vannak (ŘÍHOVSKÝ 1979, 74–84; 1983, 18, Taf. 6. 78; NOVOTNÁ 1980, 102–106, Taf. 25. 597).

Ugyancsak szűkebb keltező értékkel bír az a Ha B1 időszakban készült jellegzetes formájú, rövidsárú tű (8. kép 6), amelynek nyaka bordázott, vége pedig egy kihangsúlyozott kónikus fejjel záródik (ŘÍHOVSKÝ 1983, 53–54, Taf. 26. 642–643).¹⁸

A Ha B1 időszakra keltezett kincsegyüttesekből ismerjük annak a bronz tokosbaltának (6. kép) párhuzamait (KEMENCZEI 1984, Taf. CCIV. 19; MOZSOLICS 2000, Taf. 61. 9, Taf. 71. 6), amely feltehetően Legányi F. gyűjteményéből került az egri múzeumba.¹⁹

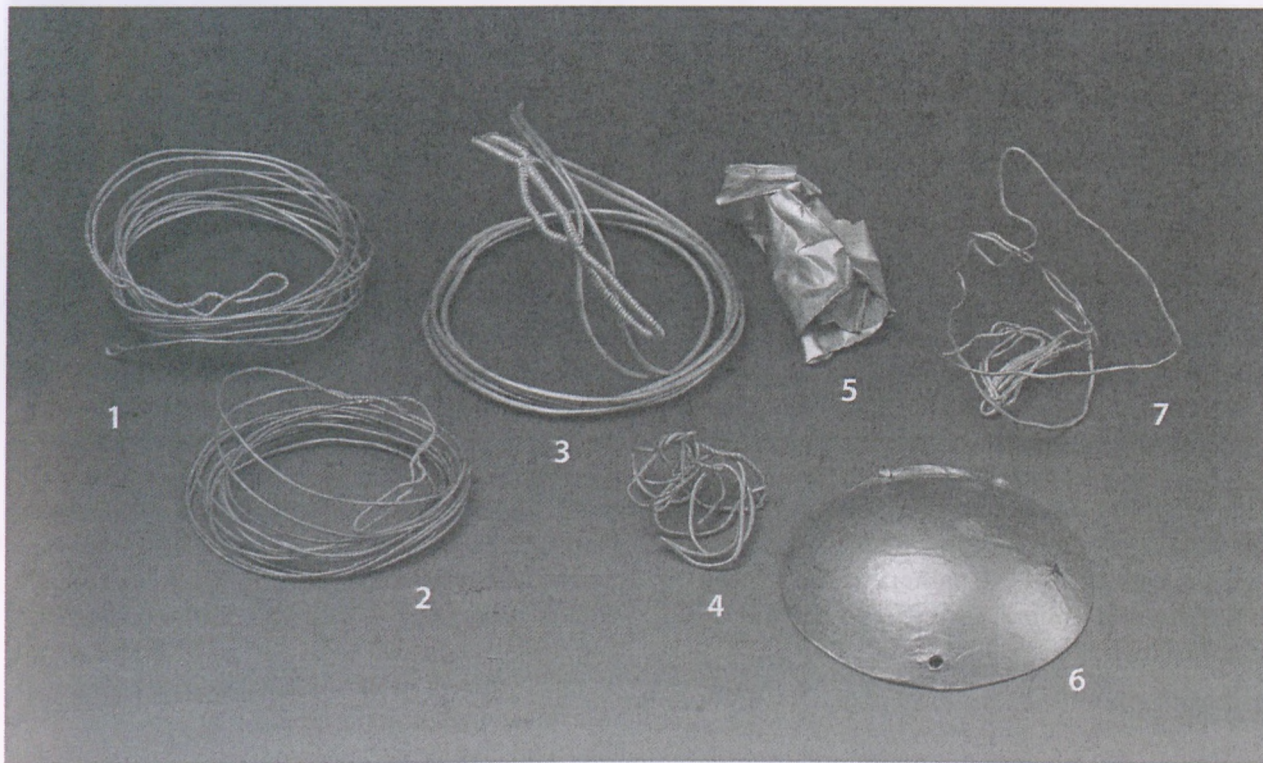
A Ha A periódusra keltezhető az a nyéllemezes kés (8. kép 12), amely az 1. depó közelében, a települést övező meredek lejtő szegélyén került elő. A rendkívül egyszerű formájú, egy darab szegeccsel rögzített markolatú kés pengéje gondosan megmun-

¹⁶ Nagyobb mennyiségű, jól keltezhető késő bronzkori kerámiát gyűjtöttünk például Szilvásvárad-Kelemenszéke és Tállya-Óvár erődített települések fémkereső-műszeres kutatása során.

¹⁷ Ilyen a Gáva-kultúra általunk 2006 óta szisztematikusan kutatott települése Baks-Temetőparton (V. SZABÓ 2009, 132–134), ahol az előkerült csaknem 1500 bronztárgy illetve töredék 21%-a tartozott fűrészekhez.

¹⁸ Hasonló darabok megjelenésével korábbi periódusokban is számolhatunk: ŘÍHOVSKÝ 1979, 151–152, Taf. 46. 1079, 1082.

¹⁹ Lásd a 3. lábjegyzet.

13. kép. Bükkzsérc-Hódos-tető — a 2., 3. és 4. depó aranytárgyai: 1–3, 5: 2. depó, 4: 4. depó, 6: 3. depó, 7: szórvány
Abb. 13. Bükkzsérc-Hódos-tető — goldene Gegenstände der Depots 2, 3 und 4: 1–3, 5: Depot 2, 4: Depot 4, 6: Depot 3, 7.: Streufund

kált, éle apró ütésekkkel kikalapált. Hasonló, kevésbé kihangsúlyozott markolatlemezsel kiképzett kések legnagyobb számban a Ha A1 periódusban készülnek (ŘÍHOVSKÝ 1983, Taf. 3. 31; MOZSOLICS 1985, Taf. 31. 25, Taf. 110. 9; JIRÁŇ 2002, 20–28, Taf. 2. 14–16, Taf. 3. 33, Taf. 4. 34–35, 37).²⁰

Szűkebb keltező értékkel bír egy, a lelőhely északeleti részén talált, bronzból készült, körgyűrűs talpú szíjelosztó vagy lószerszámdísz (8. kép 4). A négy áttöréssel tagolt gyűrűs fülű tárgy jellegzetes kora vaskori típus,²¹ de hasonló darabok használatára még a Kr. e. V. században is ismerünk példát (KEMENCZEI 2005, 205).

A lelőhely keleti szegélyében előkerült kerek át-metszetű, párhuzamos vonalakkal díszített bronz karperecekhez (8. kép 2) hasonló darabok a Br D, Ha A1 és Ha B1 periódusba datált bronzkincsekben egyaránt előfordulnak.²² A bükkzsérci példányhoz hasonló zárt karperecek ritkábbnak számítanak: elsősorban Br D

és Ha A1 időszakba sorolt együttesekben találkozhatunk ilyen darabokkal (NOVOTNÁ 1970, Taf. 26. 16; MOZSOLICS 1973, Taf. 45B. 13; MOZSOLICS 1985, Taf. 149. 10, Taf. 151. 2–8, 11–16; KOBAL 2000, Taf. 19.A. 20, Taf. 29. 8; KACSÓ 2007, 74–2, Fig. 6. 6–7).²³

A hegy déli oldalán az ún. Patkó-sziklák környékén került elő az a három egybeöntött karikából álló, ún. Sankt Katherein-típusú bronzcsüngő (8. kép 1), amelynek párhuzamai a késő bronzkortól (Ha A–Ha B1 periódusok) (WELS-WEYRAUCH 1978, 129; 1991, 84–85; JANKOVITS 2009, 379)²⁴ a középső vaskorig (Ha C periódus) (STARE 1963, 398, 413) terjedő időszak leletegyütteseiből ismertek.²⁵

Ugyancsak a Patkó-sziklák környékén bukkantunk rá egy nyitott, mélyebb bevágásokkal tagolt bronz karperecre (8. kép 3). A lelőhelyről előkerült többi karperec típusnál elnagyoltabban megmunkált darab

²⁰ A bronzkésnek biztos párhuzamára nem találtunk, ezért nem zárható ki az itt leírtaktól eltérő időbeli helyzete.

²¹ Kárpát-medencei előfordulását, valamint keleti párhuzamait részletesen ismereteti: METZNER-NEBELSICK 2002, 303–311, Abb. 139A. I–II, Abb. 140. A.1.a, c, Abb. 143; KEMENCZEI 2005, 110.

²² A hasonló, kerek át-metszetű karpereceket tartalmazó Uriu-Ópály-típusú kincsegyüttesek listáját lásd KACSÓ 2007, 96–102.

²³ A Ha B1 periódusba datált együttesekből ismert egybeöntött karperecek: MOZSOLICS 2000, Taf. 40. 4–5, Taf. 81. 11; Ha B2–3 periódus: KEMENCZEI 2005, Taf. 37. 19.

²⁴ Ugyanilyen csüngő került elő Kalicz-Schreiber Rózsa és Kalicz Nándor által feltárt budapest-békaásmegyeri késő bronzkori temető Ha B periódusra keltezhető 196. sírjából. A tárgy megismeréséért Váczi Gábornak tartozom köszönettel.

²⁵ A közepén kis dudorral díszített bükkzsérci darabbal a lengyeltóti II. depó (TÖRÖK 1940, Taf. 1. 23; MOZSOLICS 1985, Taf. 108. 23) hasonló darabja áll a legszorosabb rokonságban.

legközelebbi párhuzamait a középső vaskorból ismerjük (PÁRDUZ 1952, pl. LXVI. 4; KEMENCZEI 2009, Taf. 156. 1), ennek ellenére keltezése nem egyértelmű, mivel hasonló formák késő bronzkori és kora vaskori együttesekben is ismertek (pl. PETRESCU-DÎMBOVÎȚA 1998, Taf. 31. 281a, Taf. 36. 356, 357, stb.; KACSÓ 2007, Fig. 6. 3).

Az eddig bemutatott tárgyakhoz hasonlóan a lelőhely Ha A–Ha B periódusokban való intenzívebb használatát bizonyítja az 1. és 2. depó fentebb már röviden ismertetett időrendi helyzete.

A lelőhely középső és késő vaskori használatára egy háromélű, mandula formájú pengéjű korai szkíta kori nyílhegy (7. kép 1) (KEMENCZEI 1994, Abb. 2. 8, Abb. 4. 2; 2009, 44–45, 180; HELLMUTH 2006, 57–68, Taf. 4. 11–15),²⁶ egy ívelt hátú, nyélnyújtványos, jellegzetes kora és középső vaskori vaskés (7. kép 2), valamint a már említett, Kr. e. III. századra keltezett szardíniai pun érme (7. kép 3) utal.

Összefoglalás

A lelőhelyen talált fémanyag alapján az általunk felderített erődített települést a késő bronzkor (Ha A

és Ha B1 periódus) és a kora vaskor (Ha B2–3, Ha C1 periódusok), valamint a középső és késő vaskor időszakában lakhatták. Az előkerült tárgyak korbeli megoszlása alapján a lelőhely legintenzívebben a Ha B1 és a Ha B2–3 periódusok idején lehetett használatban.

Az erődített település területén előkerült bronztárgyak zöme a felszín nyugati szegélyére koncentrálódik és ezen belül is egy kisebb, jól körülhatárolható térségben kerültek elő az arany- és bronztárgyakat tartalmazó kincsegyüttesek. Nagyobb felületű ásatások híján eldönthetetlen, hogy a bronz- és aranytárgyak településen belüli szóródása, valamint a deponált együttesek sűrűsödése milyen jelentéssel bírhat. Egyértelmű bizonyítékok híján a lelőhely kutatottságának mai állapotában a fémtárgyak koncentrációja utalhat fémfeldolgozó műhelyek közelségére, jelölheti az egykori — akár szociálisan differenciált körzetekbe rendeződő — lakózónákat. A fémtárgyak és leletegyüttesek profán okokkal magyarázható földbekerülése mellett nem tartható kizártnak az sem, hogy a jól elkülöníthető zónákban való elhelyezésük ismétlődő szakrális cselekményekkel kapcsolható össze.²⁷

V. Szabó Gábor

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
vasagab@gmail.com

Bíró Péter

3300 Eger, Bercsényi Miklós utca 53.
biro72@freemail.hu

²⁶ A háromélű, mandula formájú pengével ellátott nyílhegy-típus II.2.A.a. variánsát Anja Hellmuth a Kr. e. VII. század első felére keltezi (HELLMUTH 2006, 140, Abb. 109, Taf. 4. 11–15).

²⁷ A bükkzsérc-hódos-tetői erődített települést a KÖH 2008-ban a fokozott régészeti védeltséget élvező lelőhelyek közé terjesztette fel.

Irodalom:

- BARÁZ Cs. 1997: Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti-történeti kutatásai – Archäologische und historische Forschungen von Gyula Bartalos (1839–1923). *Agria* 33 (1997) 177–249.
- BÍRÓ P. 2008: *A Délnyugati-Bükk késő bronzkori lelőhelyei*. Szakdolgozat, kézirat. ELTE BTK Régészettudományi Intézet: Budapest.
- HANSEN, S. 1984: *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 21, Bonn.
- HELLMUTH, A. 2006: *Pfeilspitzen. Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolenice-Molpír*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 128, Bonn.
- JANKOVITS, K. 2009: Beiträge zu den Anhängern im spätbronzezeitlichen Depotfund von Nadap. *ActaArchHung* 60 (2009) 375–383.
- JANTZEN, D. 2008: *Quellen zur Metallverarbeitung im Nordischen Kreis der Bronzezeit. Gußerzeugnisse in Schleswig-Holstein und Dänemark*. PBF XIX/2, München.
- JIRÁŇ, L. 2002: *Die Messer in Böhmen*. PBF VII/5, Stuttgart.
- KACSÓ, C. 2007: *Descoperiri de bronzuri din Nordul Transilvaniei (I)*. Colecția Ferenc Floth. Studii și Cercetări Maramureșene 2, Baia Mare.
- KEMENCZEI, T. 1984: *Die Spätbronzezeit in Nordostungarn*. ArchHung 51, Budapest.
- KEMENCZEI, T. 1994: Pfeilspitzen von Früh-Skythentyp aus Ostungarn. *FolArch* 43 (1994) 79–99.
- KEMENCZEI, T. 2005: *Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken*. PBF XX/10, Stuttgart.
- KEMENCZEI, T. 2009: *Studien zu den Denkmälern skytisch geprägter Alföld Gruppe*. Inventaria Praehistorica Hungariae 12, Budapest.
- KOBAL', J. V. 2000: *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*. PBF XX/4, Stuttgart.
- D. MATUZ E. 1992: A Kyjatice kultúra földvára Felsőtárkány Várhegyen – Die Erdburg der Kyjatice Kultur auf dem Berg Felsőtárkány-Várhegy. *Agria* 27–28 (1992) 5–84.
- D. MATUZ, E.–NOVÁKI, GY. 2002: *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn*. Inventaria Praehistorica Hungariae 10, Budapest.
- METZNER-NEBELSICK, C. 2002: *Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*. Rahden/Westf.
- MOOSLEITNER, F. 1996: Zur Übergang von der Urnenfelderzeit zur Hallstattperiode im Salzburger Becken. In: Jerem, E.–Lippert, A. (Hrsg.): *Die Osthallstattkultur. Akten des Symposiums, Sopron, 10.-14. Mai 1994*. Budapest 1996, 315–325.
- MOZSOLICS, A. 1973: *Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*. Budapest.
- MOZSOLICS, A. 1985: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest.
- MOZSOLICS, A. 2000: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkzentlászló*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 17, Kiel.
- NOVOTNÁ, M. 1970: *Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit*. Bratislava.
- NOVOTNÁ, M. 1980: *Die Nadeln in der Slowakei*. PBF XIII/6, München.
- NOVOTNÁ, M.–FURMÁNEK, V. 2006: *Die Sicheln in der Slowakei*. PBF XVIII/6, Stuttgart.
- PÁRDU CZ, M. 1952: Le cimetière hallstattien de Szentcs-Vekerzug 1. *ActaArchHung* 2 (1952) 143–172.
- PETRESCU-DIMBOVIȚA, M. 1998: *Der Arm-und Beinschmuck in Rumänien*. PBF X/4, Stuttgart.
- PRIMAS, M. 1986: *Die Sicheln in Mitteleuropa I. (Österreich, Schweiz, Süddeutschland)*. PBF XVIII/2, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1979: *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet (von der mittleren Bronze- bis zur älteren Eisenzeit)*. PBF XIII/5, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1983: *Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet*. PBF VII/1, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1989: *Die Sicheln in Mähren*. PBF XVIII/3, München.
- SCHUCHARDT, C. 1914: *Der Goldfund vom Messingwerk bei Eberswalde*. Berlin.
- SPRINGER, T.–BAUMEISTER, M. 2003: Katalog. In: Grebe, A.–Springer, T.–Baumeister, M. (Red.): *Gold und Kult der Bronzezeit*. Nürnberg 2003, 273–322.
- STARE, F. 1963: Kipeč ilirskega bojenika z Vač – Statuette eines illyrischen Kriegers aus Vače. *AV* 1962–1963 (1963) 383–434.
- V. SZABÓ G. 2008: *Bükkzsérc, Hódos-tető. Régészeti kutatások Magyarországon 2007 – Archaeological Investigations in Hungary 2007*, Budapest 2008, 199.

- V. SZABÓ G. 2009: Kincsek a föld alatt. Elrejtett bronzkori fémek nyomában. In: Anders A.–Szabó M.–Raczky P. (szerk.): *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből. A 2008. évi Magyar Tudomány Ünnepe keretében elhangzott előadások*. Bibliotheca Archaeologica, Budapest 2009, 123–138.
- TILLMANN, V. 2008: *Studien zu den bronzezeitlichen Hortfunden des oberen Theissgebietes*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 159, Bonn.
- TÖRÖK Gy. 1940: A Lengyeltótiiban előkerült bronzlelet – Der Bronzefund aus Lengyeltóti. *Dolg* 16 (1940) 57–65.
- WELS-WEYRAUCH, U. 1978: *Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nordbayern*. PBF XI/1, München.
- WELS-WEYRAUCH, U. 1991: *Die Anhänger in Südbayern*. PBF XI/5, Stuttgart.

Urzeitliche befestigte Höhensiedlung in Bükkzsérc-Hódos-tető Vorläufiger Bericht über die Forschungen am Fundort

Die befestigte Siedlung von Hódos-tető mit einer Fläche von 15 ha liegt auf einer Höhe von 529,7 m ü. d. Meeresspiegel oberhalb der Gemeinde Bükkzsérc (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén). Der Fundort wurde 2007 lokalisiert (Abb. 1–3).

Von 2007 bis 2010 haben wir durchschnittlich mit 6–8 Personen und 6 Metallsuchgeräten insgesamt 6 volle Tage Geländebegehungen durchgeführt und das Gebiet mit Metalldetektoren abgesucht. Jeder gefundene Gegenstand wurde mit GPS-Koordinaten versehen, um die Fundverteilung auf einer Karte einzutragen, um so die Bereiche der befestigten Siedlung, in denen ein intensiver Metallgebrauch typisch war, eingrenzen zu können.

Am Fundort haben wir mit Hilfe der Metallsuchgeräte insgesamt 91 Metallgegenstände als Streufunde und 4 geschlossene Fundgruppen aus bronzenen bzw. goldenen Gegenständen ausgemacht. Jedes Depot kann in die Spätbronzezeit bzw. in die Früheisenzeit datiert werden. 81 Streufunde gehören in den Zeitraum der Spätbronzezeit / Früheisenzeit (Abb. 9), 4 Gegenstände vertreten die mittlere und späte Eisenzeit, 3 sind aus der Völkerwanderungszeit, und 3 sind in das Spätmittelalter und die frühe Neuzeit einzuordnen.

Am westlichen Rand der ehemaligen Siedlung kam ein spätbronzezeitlicher Depotfund (Ha A-Periode, Depot 1) mit 14 verzierten bronzenen Armbändern zutage. Das Depot konnte mit Hilfe eines kleinen Sondierungsschnittes in seinem originären Kontext dokumentiert werden (Abb. 10–12).

Ca. 200 m nördlich von Depot 1 kam ein kleines Depot (Depot 2) mit goldenen Gegenständen zum Vorschein. Der Schatz, der in die Ha A- oder Ha B1-Periode datiert werden kann, enthielt zwei dünnere goldene Armbänder, ein Armband aus dickerem Draht und einen zusammengefalteten Gegenstand aus goldenem Blech (Abb. 13. 1–3, 5).

Ein anderes, in die frühe oder mittlere Eisenzeit datierbares, geschlossenes Ensemble (Depot 3) kam nur 20 m von Depot 1 entfernt zutage. Es enthielt eine mit goldenem Blech bedeckte bronzene Phalera (Abb. 13. 6) sowie ein kleines Armband aus verdrehtem Draht.

Im Depot 4 waren kleinere unverzierte Ringe aus goldenem Draht auf einen tordierten goldenen Draht aufgezogen (Abb. 13. 4).

Im Herbst 2009 haben wir an den Stellen von Depot 1 und 2 je einen Suchschnitt angelegt, um die Fundgruppen in einen größeren Zusammenhang bringen zu können. Im offenen Suchschnitt bei Depot 1 konnten wir eine Steinpflasterung beobachten, die als Fundament einer kleineren Schanze oder Palisade gedient hat. Das Depot 1 mit den bronzenen Armbändern war an der Siedlungsseite der gepflasterten Fläche vergraben.

Im Suchschnitt bei Depot 2 mit den goldenen Gegenständen waren keine Spuren von Eintiefungen oder Störungen zu beobachten. Im SO-Teil des Schnittes konnte das Fundament eines Gebäudes (?) aus kleineren Steinen ausgemacht werden.

Die von uns erkundete befestigte Siedlung konnte aufgrund der auf dem Gelände geborgenen Metallfunde in der Spätbronzezeit (Ha A und Ha B1-Perioden) und in der Früheisenzeit (Ha B2–3, Ha C1-Perioden) sowie im Zeitraum der mittleren und späten Eisenzeit genutzt worden sein. Der Fundort war nach der chronologischen Einordnung der gefundenen Gegenstände am intensivsten in den Ha B1 und Ha B2–3-Perioden bewohnt worden.

Budaörs-Kamaraerdei-dűlő késő bronzkori állatcsont leletei

A lelőhely Budaörsön a Hosszúréti patak északi oldalán helyezkedik el, a Pistályi réten. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) lelőhelyen 2002. márciusától 2003. októberéig folytatott leletmentő ásatást Dr. Ottományi Katalin, mely során 13 hektárt tártak fel. A terület a neolitikumtól kezdve lakott volt, az objektumok nagy része a Baden-kultúrához és a római korhoz tartozott. A lelőhelyről rendkívül nagy mennyiségű állatcsont került elő, melynek feldolgozása folyamatban van. A jelentős mennyiségű római leletanyag mellett kevés késő bronzkori, valamint kelta anyag is előkerült. A lelőhely késő bronzkori leletanyagát Gáti Csilla szakdolgozatában dolgozta fel (GÁTI 2006).

Az ásatások során 30 tisztán késő bronzkori objektumot és 13 sírt tártak fel. A késő bronzkori objektumok főként a terület középső és keleti részén fordultak elő, nyugaton a rézkori telepen csak egy-két gödör volt. A telep súlypontja a patakhoz közelebbi részen, a római köépületek között és alatt volt. Ezen a részen így sok római objektum is tartalmazott késő bronzkori kerámiát. A temető ettől kicsit távolabb, nyugatabbra helyezkedett el. A sírok a római köépületek alatt, a felső humuszban jelentkeztek. A sírok mind hamvasztásosak voltak. A telep- és temetőrészlet az urnamezős kor korai és klasszikus fázisába tartozik. A telep anyagait többnyire a Ha A korszakba lehet keltezni. Csupán feltételezhető, hogy a sírok is ebbe az időszakba tartoznak, mivel a sírmellékletek

között nem fordult elő olyan díszítés, ami a sírokat pontosabban behatárolná (GÁTI 2006, 58). Jelen tanulmányban csak a késő bronzkori állatcsont anyagot ismertetem.

A késő bronzkori objektumok közül csak a telepről, annak 11 objektumából (L/105., L/155., L/157., L/239., L/251., L/280., L/285., L/532., L/541., L/773a. és V/109) kerültek elő állatcsontok (1. kép). A sírokban állatcsont mellékletek nem voltak.

Ezekből az objektumokból összesen 358 darab csonttöredék került begyűjtésre. A leletanyagban hat háziemlős: a szarvasmarha (*Bos taurus* L.), juh (*Ovis aries* L.), kecske (*Capra hircus* L.), sertés (*Sus domesticus* Erxleben), ló (*Equus caballus* L.) és a kutya (*Canis familiaris* L.), valamint 2 vadállat: a gímszarvas (*Cervus elaphus* L.) és a mezei nyúl (*Lepus europaeus* Pallas) maradványai voltak (2. kép).

Az állatcsont leletek topográfiai megoszlására jellemző a heterogenitás. A leletanyag több, mint fele (224 db, 62,6%) három gödörből (L/105., L/155. és L/541.) került elő. A másik része (134 db, 37,4%) nyolc objektumból (L/157., L/239., L/251., L/280., L/285., L/532., L/773a és V/109.) származik. Ez utóbbiakból a legtöbb állatcsontot tartalmazó L/532. gödörben az összes leletanyagnak csak a 8,4%-a (30 db), az utána következőben (L/239.) pedig 7,5%-a (27 db) volt található. Három objektumban (L/157., L/285., L/773a) a leletgyakoriság 4,2–5,9–6,4% volt. Az L/251. objektumban mindössze két (0,6%) csonttöredék volt.

Fajok (species)	L/105	L/155	L/157	L/239	L/251	L/280	L/285	L/532	L/541	L/773a	V/109	Össz.
Szarvasmarha (<i>Bos taurus</i> L.)	6	35	6	10	2	8	12	15	4	8	7	113
Juh (<i>Ovis aries</i> L.)	1	8	7	4	—	—	5	1	50	—	—	76
Kecske (<i>Capra hircus</i> L.)	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Sertés (<i>Sus domesticus</i> Erx.)	2	16	—	8	—	—	—	6	7	14	—	53
Ló (<i>Equus caballus</i> L.)	77	3	2	1	—	—	—	3	5	—	—	91
Kutya (<i>Canis familiaris</i> L.)	—	3	—	—	—	—	—	—	2	—	—	5
Háziállatok összesen	86	65	15	24	2	8	17	25	68	22	7	339
Gímszarvas (<i>Cervus elaphus</i> L.)	—	3	—	2	—	1	3	5	—	—	—	14
Mezei nyúl (<i>Lepus europaeus</i> P.)	—	—	—	1	—	—	1	—	2	1	—	5
Vadállatok összesen	—	3	—	3	—	—	4	5	2	1	—	19
Mind összesen	86	68	15	27	2	9	21	30	70	23	7	358

1. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) — késő bronzkori állatcsontok objektumok szerinti megoszlása (db)
Abb. 1. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) — Verteilung der spätbronzezeitlichen Tierknochen nach Objekten (Stck.)

Fajok (species)	csontszám (db)	százalék (%)
Szarvasmarha (<i>Bos taurus</i> L.)	113	31,6
Juh (<i>Ovis aries</i> L.)	76	21,2
Kecske (<i>Capra hircus</i> L.)	1	0,3
Sertés (<i>Sus domesticus</i> Erxleben)	53	14,8
Ló (<i>Equus caballus</i> L.)	91	25,4
Kutya (<i>Canis familiaris</i> L.)	5	1,4
Háziállatok összesen	339	94,7
Gímszarvas (<i>Cervus elaphus</i> L.)	14	3,9
Mezei nyúl (<i>Lepus europeus</i> P.)	5	1,4
Vadállatok összesen	19	5,3
Mind összesen	358	100

2. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) — késő bronzkori állatcsontok fajok szerinti eloszlása

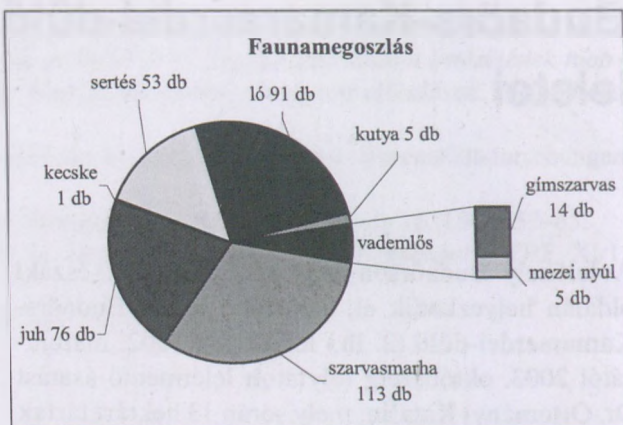
Abb. 2. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) — Verteilung der spätbronzezeitlichen Tierknochen nach Arten

Szarvasmarha minden objektumban előfordult. Kecske csak az L/239., kutya csak a L/155. és L/541. objektumokból került elő. Az L/105., L/157., L/251. és V/109. objektumokban nem volt vadállatcsont (1. kép).

Az állatcsont-maradványok abszolút többségét, 94,7%-át (339 db) a háziemlősök maradványai alkotják, és csak 5,3% (19 db) a vadállat csontok maradványa (3. kép).

Háziszárnyas és vadmadár csontok egyáltalán nem kerültek elő. A három gazdasági haszonállat gyakorisági sorrendje: szarvasmarha: 46,5%, juh/kecske 31,7%, sertés 21,8%. A juh/kecske magas arányát azonban csak az L/541. objektumból előkerült összetartozó részleges juhváz (47 db csont) okozza. Ez nem étkezési hulladék volt. Ha azonban ezt a vázat figyelmen kívül hagyjuk, a sertéscsontok mennyisége lényegesen magasabb lesz a kiskérődzőkéénél. Ebben az esetben a szarvasmarha, sertés és juh csontok aránya 57,7–27,0–15,3%-ra változik. Ez eltér a Csongrád-Sertéstelep (VÖRÖS 2001) és a Szigetszentmiklós-Vízműtelep (VÖRÖS 1992) késő bronzkori állatcsont anyagától, ahol a juhcsontok aránya lényegesen magasabb a sertésénél. Hasonlóan magas a sertés maradványainak a száma a Szombathely-Kámon lelőhelyen feltárt településnél (VÖRÖS 1999). A lócsontok nagy számát (91 db) egy csontváz (L/105. objektum) előkerülése okozza. Mindössze 5 db kutya csont került elő a lelőhelyről.

A korszakra jellemző vadállatok közül csak a gímszarvas és a mezei nyúl maradványai kerültek elő, ami teljesen megegyezik Csongrád-Sertéstelep vadfaunájával (Vörös 2001).

3. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) — késő bronzkori állatcsontok fajok szerinti megoszlása

Abb. 3. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) — Verteilung der spätbronzezeitlichen Tierknochen nach Arten

Az állatcsont leletanyag bontási, étkezési hulladék anyag volt, kivéve a gímszarvas agancstörédekeit és a L/105. objektumban található lócsontvázat, mely feltehetően áldozati állat maradványa.

Az állatfajok rövid, zoológiai jellemzése

Háziállatok

Szarvasmarha (8 egyed)

A lelőhelyen 113 db (31,5%) szarvasmarha csont került elő. Ez a három gazdasági haszonállat csontmaradványainak 46,5% teszi ki, ami jól mutatja a szarvasmarha dominanciáját. A szarvasmarha csontok 64,6%-a a törzs- és a végtagok területéről származik (4. kép). A koponya területéről került elő a legtöbb csont (34 db), ennek legnagyobb részét az állkapocs töredékei teszik ki, de előkerült három sarvcsap töredék is. A törzs területéről a bordák majdnem kétszeres mennyiségben kerültek elő, mint a csigolyák. A mellső végtag esetében a „húsos” régió (*scapula–humerus–radius*) csontjainak mennyisége (22 db) mintegy hétszerese a hússzegény, inas, értéktelenebb ún. „száraz” régióból (*metacarpus, carpale*) származó csonttörödékeknek (3 db). A hátsó végtag esetében azonban a száraz csontok aránya magasabb, 65,5 (19 db), míg az értékes húsos részek aránya csak 34,5% (10 db). Az ujjpercekből összesen 6 db került elő.

A csontok Kretzoi-féle (KRETZOI 1968) testrégiók szerinti megoszlása is a fejrégió dominanciáját (30,1%) mutatja (5. kép). A húspan értékesebb csontok aránya viszonylag alacsonyabb (törzscsontok: 20,4%, húsos csontok: 23,9%). A húst alig, vagy nem tartalmazó

Csontok	Szarvasmarha	Juh	Kecske	Sertés	Ló	Kutya	Gímszarvas	Mezei nyúl
Arckoponya	2	1	–	5	–	–	–	1
Agykoponya	6	5	–	–	1	–	–	–
Szarv/Agancs	2	1	–	–	–	–	8	–
Nyelvcsont	1	–	–	–	1	–	–	–
Fogak	6	4	–	1	1	–	–	–
Mandibula	17	8	–	5	2	1	–	–
Koponyarégió	34	19	–	11	5	1	8	1
Vertebra	7	18	–	1	20	–	–	–
Costa	12	13	–	11	22	–	–	–
Sternum	–	–	–	–	1	–	–	–
Törzsrégió	19	31	–	12	43	–	–	–
Scapula	4	1	1	1	2	–	–	1
Humerus	8	2	–	6	2	–	–	2
Radius	8	4	–	2	2	–	2	–
Ulna	2	–	–	5	2	2	–	–
Os carpal	1	–	–	–	4	–	–	–
Metacarpus	2	1	–	2	4	–	2	–
Mellső végtag	25	8	1	16	16	2	4	3
Pelvis	1	3	–	–	2	–	–	–
Femur	2	5	–	7	3	–	1	–
Patella	–	–	–	–	1	–	–	–
Tibia	9	7	–	5	4	–	–	1
Astragalus	5	1	–	1	2	–	–	–
Calcaneus	3	–	–	–	2	–	–	–
Metatarsus	9	2	–	1	8	1	–	–
Hátsó végtag	29	18	–	14	22	1	1	1
Os phalanxis I.	5	–	–	–	4	1	1	–
Os phalanxis III.	1	–	–	–	1	–	–	–
Ujjpercek	6	–	–	–	5	1	1	–
Összesen	113	76	1	53	91	5	14	5

4. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) — háziállat csontmaradványok anatómiai megoszlása (db)
Abb. 4. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) — anatomische Verteilung der Überreste von Haustierknochen (Stck.)

szárazcsontok és ujjpercek aránya viszonylag magas (szárazcsontok: 20,4%, ujjpercek: 5,3%).
Az L/285. objektumba egy egész koponyát tettek. A koponya összeroppant, a szarvcsapok nem mérhetőek.

A szarvasmarha maradványok eltérő testméretű egyedektől származnak. A L/239. objektumban talált szarvcsap előre, felfele hajló, hossza 211 mm

(rövid), szélessége: 55 mm, vastagsága: 34,1 mm, báziskörmérete: 153 mm. Közepes méretű egyedhez tartozott. A szarvcsap állása hasonlít a Szombathely-Kámon lelőhelyen (VÖRÖS 1999, 291) talált szarvcsapokhoz. A L/251. és a L/541. objektumokból előkerült szarvcsapok szélessége: 60,9– 62,1 mm, vastagsága: 46,7–48,6 mm. Mindkettő nagy–közepes egyedé volt. A szarvcsapok szélességi méretei kissé nagyobbak,

Fajok	Db	Fej	Törzs	Húsos végtag			Száraz végtag			Ujjperc
				mellső	hátsó	össz.	mellső	hátsó	össz.	
Szarvasmarha	112	34	23	18	9	27	4	19	23	6
Juh/kecske	77	19	34	8	12	20	1	3	4	0
Sertés	53	11	12	14	12	26	2	2	4	0

5. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) — testrégiók szerinti csontmegoszlás (db) (KRETZOI 1968)
Abb. 5. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) — Knochenverteilung nach Körperregionen (Stck.) (KRETZOI 1968)

Szarvas-marha	Hosszúság (mm)	Marmagasság (cm)	Nem	Testalkat
radius	275	118,25	♂	közepes
radius	242	104,06	♀	alacsony
metacarpus	177	106,70	♀	alacsony

6. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) — szarvasmarha marmagassági értékei (MATOLCSI 1970)
Abb. 6. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) — Widerristhöhen vom Rind (MATOLCSI 1970)

mint Németbánya (VÖRÖS 1996, 216) lelőhelyen talált szarvcsapok szélességi méretei. A Budaörs-Kamaraerdei-dűlő marhaszarvcsapjai feltehetően nem ökröktől származtak, hanem inkább a tehének és a bikák szarvcsaptörédei lehettek. Ez nemcsak a méretük, hanem a falvastagságuk alapján feltételezhető.

A 3 ép hosszúcsontból számolt marmagasságok (MATOLCSI 1970) két alacsony (104–106,7 cm) tehén és egy közepes testalkatú (118,25 cm) bika csontjai (6. kép). A késő bronzkorra főként a kis és közepes testalkatú szarvasmarhák a jellemzőek. Ezt mutatják a Németbánya és Szombathely-Kámon lelőhelyeken (VÖRÖS 1996, 209; 1999, 292) vizsgált csontanyagok archaeozoológiai vizsgálatai is.

A mérhető *postcranialis* csontok alapján alacsony, közepes és nagyközepes testalkatú egyedek is éltek a területen (6. kép). A csontok kifejlett egyedektől származnak, két *subadultus* (2,5–3 éves és 3–3,5 éves) és egy növendék (1,5–2 éves) egyed kivételével. A növendék egyedek alacsony aránya (7:1) jól mutatja, hogy itt is elsősorban az élőállat termékeit és igaerejét hasznosították. A szarvasmarha leletek konyhai és mészárszéki hulladékból származnak.

Egy kifejlett szarvasmarha egyed *radius*-án (L/155. objektum) megmunkálásnyomok figyelhetők meg. A csont *cranialis* oldala csiszolt, *caudalis* oldalán két

fúrt lyukkal. Ugyancsak a L/155. objektumból került elő egy csiszolt felszínű *metatarsus*, melyen több fúrt lyuk látható: *proximalis epiphysis*-én, a *caudalis* oldalon három, a *diaphysis caudalis* oldalán egy és a *distalis diaphysis* rész *lateralis* és *ventralis* oldalán egymással szemben egy-egy lyukat alakítottak ki. Herman Ottó szerint (HERMAN 1902, 223) ezek is csontkorcsolyák lehettek. Az itt talált csontokon a lyukak rendszere eltér a Herman O. rajzain látottaktól. Emiatt ezt a *metatarsus*-t véleményem szerint nem csontkorcsolyaként használták. A csontok végei nincsenek megfaragva, és a *diaphysis*-en lévő lyuk csontkorcsolya esetében értelmetlen.

Kiskérődzők

Juh (7 egyed), *Kecske* (1 egyed)

A kiskérődzők mindkét faja jelen van a csontanyagban, de a kecske csak egyetlen csonttal, egy lapockatöréddel (L/239) képviselt. A juhcsontok száma 76 db (21,2%), melyek hét objektumból (L/105., L/155., L/157., L/239., L/285., L/541. és L/532.) kerültek elő. Az L/541. objektumban egy 1–1,5 éves egyed hiányos váza (47 db) volt. A három gazdasági haszonállat közül csontjainak száma jóval a szarvasmarháé alatt van, aránya 31,4%, ami magasabb a sertésnél. A fenti hiányos váz figyelmen kívül hagyása esetén, aránya a sertéscsontoké alatt marad. A juhcsontok 31,2%-a (24 db) a végtagrégióból, 24,7%-a (19 db) koponyarégióból, és 44,2%-a (34 db) a törzsreégióból származik (4. kép). A koponyarégió nagy számát az állkapocs- és agykoponya-törédek okozzák. Egyetlen szarvcsaptörédéket került elő, a L/155. objektumból. A szarvcsap egy vastag, háromszög alakú, kifelé hajló és csigásan csavarodó szarvú kostól (ún. rézjuh) származik. A mellső- és hátsóvégtag csontjai 4 csont kivételével a „húsos” régióhoz tartoznak. Egyetlen ujjperc sem került elő.

Egy fiatal, 1–1,5 éves egyed mérhető *metatarsusa* alapján az egyed Teichert-féle indexszel (TEICHERT 1975) számolt marmagassága 59 cm, alacsony testméretű. Ugyancsak alacsony testméretű egyedek csontjai kerültek elő más késő bronzkori lelőhelyeken is (VÖRÖS 1996, 210; 1999, 292).

Az előkerült csontanyagról is elmondható, hogy egységesen kistestű egyedek alkotják (8. kép). Az egyetlen nagyobb méretű *tibia* az L/155. objektumból került elő, feltehetően a fentebb említett koshoz tartozott (8. kép). Az egyedek közül 1 egyed 1 éves korában, 2 egyed 1,5 éves korában, 2 egyed 3,5 éves és legalább két egyed kifejlett korában ölték le. A juhok hús- és gyapjúhasznosításuk voltak.

Ló (VITT 1952)	Hosszúság (mm)	Marmagasság (cm)	Testalkat
Radius	324	134	alacsony
Radius	322	133	alacsony
Metacarpus	225	138	közepes
Femur	379	132	alacsony
Tibia	338	133	alacsony
Tibia	338,5	133	alacsony
Metatarsus	265	139	közepes
Metatarsus	266	139	közepes

7. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) — késő bronzkor, ló (♂) marmagassági értékei (VITT 1952)
Abb. 7. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) — Spätbronzezeit, Widerristhöhen vom Pferd (♂) (VITT 1952)

Méretetek	hossz	proximalis epiphysis, szélesség	diaphysis legkisebb szélesség	distalis epiphysis szélesség	proximalis epiphysis mélység	diaphysis legkisebb mélység	distalis epiphysis mélység
Humerus							
Szarvasmarha	—	—	32,90	—	—	38,90	—
	—	—	—	59,30	—	—	63,60
Juh	—	—	16	30,1	—	16,70	25,60
Sertés	—	—	13,60	—	—	19,80	—
	—	—	13,30	—	—	18,40	—
	—	—	12,40	—	—	16,40	—
	—	40,80	—	—	34,80	—	—
Ló	—	—	33,70	71,40	—	42,80	75,70
	—	—	—	72,30	—	—	73,20
Mezei nyúl	110,30	106,70	6,30	13,60	22,40	6,30	10,60
	—	—	6,60	13,20	—	6,20	10,30
Radius							
Szarvasmarha	275,20	80,60	40,50	—	—	22,30	—
	242,00	—	—	61,20	33,80	19,00	42,00
	—	73,20	38,60	—	40,00	20,20	—
	—	—	30,60	—	—	17,10	—
	—	—	—	62,80	—	—	43,70
Juh	—	—	15,60	—	—	8,20	—
	—	—	17,00	—	—	9,10	—
Sertés	—	26,60	—	—	18,70	—	—
Ló	324,00	79,70	38,20	72,80	45,80	27,00	45,30
	322,00	79,30	37,80	74,00	45,60	27,20	45,00
Gímszarvas	—	—	—	50,20	—	—	36,80
	—	—	37,20	56,00	—	—	44,60
Metacarpus							
Szarvasmarha	176,60	43,00	26,70	51,30	30,40	19,40	—
	—	56,00	—	—	32,50	—	—
Ló	224,8	48,4	34	49	32,6	22,00	35,30
	—	—	31,4	—	—	20,60	—
	—	—	—	—	—	—	36,40
Femur							
Juh	—	—	13,20	—	—	14,30	—
	—	—	13,30	—	—	14,30	—
Sertés	—	—	19,20	—	—	20,40	—
	—	—	17,10	—	—	17,80	—
(inf.)	87,20	—	—	—	—	—	—
Ló	379,00	113,40	38,40	90,00	55,30	50,00	115,50
	—	—	39,20	90,00	—	47,00	—
Gímszarvas	—	—	31,40	—	—	28,60	—
Tibia							
Szarvasmarha	—	—	38,20	—	—	25,20	—
	—	—	—	57,40	—	—	39,90
Juh	—	—	17,70	—	—	15,60	—
	—	—	13,60	—	—	11,50	—
	—	—	13,10	—	—	10,80	—
	—	—	12,50	—	—	11,10	—
	—	—	12,90	—	—	10,80	—
	—	—	12,4	—	—	10,10	—
Ló	338,00	93,60	38,80	70,40	84,20	30,40	43,60
	338,50	93,40	38,30	70,30	36,00	30,60	43,40
	—	—	—	—	—	—	36,40
	—	—	40,40	71,40	—	—	42,40
Mezei nyúl	—	—	8,40	—	—	7,50	—
Metatarsus							
Szarvasmarha	—	45,70	—	—	44,60	—	—
	—	—	—	43,20	—	19,90	26,40
	—	—	—	46,20	—	—	27,00
	—	—	—	—	—	26,00	—

8. kép. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (2. lh.) — késő bronzkori állatsontok méretei (mm)
 Abb. 8. Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) — Maße der spätbronzezeitlichen Tierknochen (mm)

Juh	130,00	21,10	10,90	25,20	21,80	10,80	17,10
	–	–	–	10,80	–	–	11,20
Ló	265,00	48,60	30,40	49,00	44,00	24,60	36,40
	266,10	48,60	30,40	48,60	44,00	26,30	36,60
	–	54,00	35,00	–	41,90	31,70	–
	–	–	–	52,20	–	–	40,50
Os phalangis I.							
Szarvasmarha	50,40	26,10	22,80	24,00	28,20	16,10	18,70
	53,00	20,90	16,60	19,10	24,00	14,00	16,00
	53,80	31,20	26,50	29,30	35,40	19,10	22,60
	57,70	24,00	20,00	21,80	29,00	15,80	18,20
	–	27,60	–	–	31,60	–	–
Ló	80,50	56,40	33,60	45,40	37,10	20,00	23,80
	82,90	51,10	33,30	43,90	34,10	20,10	23,20
	85,70	57,60	36,00	47,30	39,50	20,60	25,20
Kutya	36,70	8,80	–	–	8,70	–	–
Gímszarvas	59,50	24,00	18,50	22,90	28,60	17,20	19,00
Os phalangis II.							
Ló	47,40	53,00	46,30	50,00	32,60	22,60	25,70

<i>Scapula</i>	legnagyobb hossza	collum legkisebb szélessége	angulus articularis szélessége	facies articularis szélessége	facies articularis magassága
Szarvasmarha	–	44,30	59,20	50,80	–
Szarvasmarha	–	–	–	59,20	49,30
Juh	–	17,70	34,20	–	27,50
Kecske	–	16,20	–	–	–
Sertés	–	25,10	–	–	–
Ló	–	63,40	–	–	–
Mezei nyúl	–	8,80	15,10	10,60	–

<i>Ulna</i>	legnagyobb hossza	olecranon hossza	olecranon legkisebb mélysége	processus anconae caud mélysége	articularis surf. szélessége
Sertés	–	–	–	–	20,80
	–	–	–	–	21,80
Ló	–	73,10	63,40	–	43,20
	–	73,50	–	–	42,40
Kutya	–	26,80	–	–	15,00
	–	–	–	–	15,70

<i>Astragalus</i>	legnagyobb hossza	legnagyobb szélessége	legnagyobb mélysége
Szarvasmarha	55,80	38,70	–
	59,20	37,60	–
	59,50	43,90	–
	60,30	40,30	–
Juh	30,40	21,10	–
Sertés	41,50	23,80	–
Os phalangis III.			
Szarvasmarha	79,10	25,30	41,40

<i>Astragalus</i>	Legnagyobb magassága	Legnagyobb szélessége	Cochlea szélessége	Izületi felszín szélessége
Ló	55,20	57,40	56,20	52,60
	55,80	58,30	56,30	52,80

<i>M³</i>	legnagyobb hossza	legnagyobb szélessége
Sertés	30,60	18,80
<i>M₁</i>		
Sertés	31,20	14,70
	33,60	16,80
<i>P²</i>		
Ló	33,90	18,00
<i>Calcaneus</i>		
Ló	107,20	48,80
	107,40	50,20

8. kép. Folytatás
Abb. 8. Vortsetzung

Sertés (9 egyed)

6 objektumból (L/105., L/155., L/239., L/532., L/541. és L/773a) kerültek elő sertécsontok. Az előkerült 53 db csonttöredékével a három gazdasági haszonállat közül a harmadik leggyakoribb. A háziállatcsontok közötti aránya 15,6%. Az előkerült csontok anatómiai megoszlása alapján a koponya-, és a törzs-, valamint a mellső és a hátsóvégtag csontjainak aránya körülbelül azonos (4. kép). A koponyatöredékek nagy számát a felső és az alsó állcsontok teszik ki. A mellső végtag esetében két csont kivételével csak az értékes, húsos régió csontjai kerültek elő (5. kép). Ugyanez mondható el a hátsó végtagról is, bár annak mennyisége valamivel kevesebb, mint a mellső végtagé. Az objektumokból ujjpercek egyáltalán nem kerültek elő. A sertés esetében a húsos és a szárazcsontok között nem lehet akkora különbséget tenni, mint a szarvasmarhánál, mivel itt a szárazcsontok és az ujjpercek is tartalmaznak még húst, de a lelőhely anyagából ez a része az állatoknak hiányzik.

Az L/541. objektumban két újszülött egyed néhány csontja volt. Az egyik egyed koponyája és négy csövescsontja került elő. A *femur diaphysise*k hossza: 54,3–54,4 mm, a *tibiák diaphysise*nek hossza: 55,6–54,8 mm. A másik egyednek egy bal oldali *tibiája* került elő, melynek *diaphysis* hossza: 45,7 mm.

Az ép csöves csontok hiánya miatt marmagasságot csak egyetlen *astragalusból* lehetett számolni. Az egyed marmagassága Teichert (1969) módszerét használva 74,3 cm magas koca volt. A *postcranialis* csontok alapján az egyedek közepes és nagy testméretűek voltak (8. kép).

A fenti marmagasságok alapján elmondható, hogy akárcsak Szombathely-Kámon esetében (VÖRÖS 1999, 292), ezen a lelőhelyen is a sertések magasabbak voltak, mint az akkori juhok.

Az állatokat különböző életkorban ölték le. 2 egyedet újszülött korban, 2 egyedet 2 éves kora előtt, 1 egyedet 1 éves korában, 1 egyedet 1,5 éves kora előtt, 1 egyedet 3,5 éves korában és 2 egyedet kifejlett korban ölték le. Ez az állatok egyértelmű húshasznosítását mutatja. Az előkerült állkapcsok és fogak alapján 2 kan és egy koca csontjai különíthetők el. A lelőhely sertésállományára jellemző zoológiai és tartási jellemzők megegyeznek más késő bronzkori lelőhelyek anyagaival (VÖRÖS 1996, 210; 1999, 292).

Ló (3 egyed)

Csonttöredékeinek magas számát (91 db) az L/105. objektumból előkerült hiányos ló csontváza okozza. Az egyed egy kifejlett korú mén volt. Koponyájában és

állkapcsában erőteljes szemfog (C) látható. Koponyája összeroppant. Marmagasságának (VITT 1952) átlaga: 135 cm, alacsony testmagasságú (7. kép).

Az L/155., L/157., L/239., L/532. és a L/541. objektumból néhány *postcranialis* csont- illetve csigolyatöredék, összesen 12 db került elő. A *metapodiumok* között egy nagyobb testméretű egyed maradványai is megfigyelhetők. Ha figyelmen kívül hagyjuk a csontvázat, akkor mennyisége megfelel a kor más lelőhelyein tapasztalt alacsony lócsontmennyiségnek.

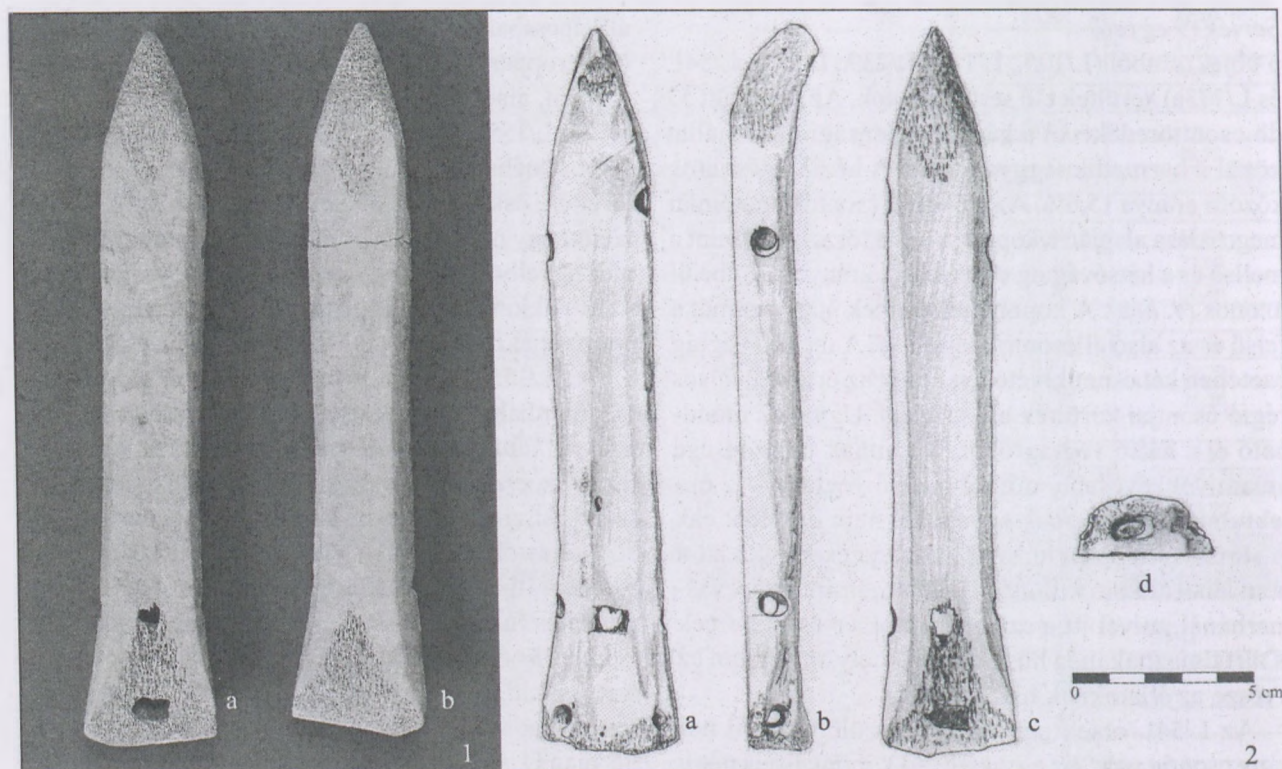
Az L/155. objektumban lévő csontok között több megmunkált csont, köztük ún. csontkorcsolya is található (9. kép). Két *metacarpus distalis* végét hegyesre faragták, *cranialis* oldalukon erősen megkopott hosszanti csiszolat, mely nem teljesen párhuzamos a csont ellentétes oldalával. A csontok *distalis* oldalán fűrt lyukak láthatók. A *distalis* oldal *proximalis* részén szögletes fűrt lyuk, *distalis diaphysis* részén *medialis* és *lateralis* oldalról egymással szemben lévő két kerek fűrt lyuk figyelhető meg. A csont így könnyen, és biztonságosan rögzíthető. A csont részben hasonlít a Herman O. által közölt népi csontkorcsolyák rajzához (HERMAN 1902). Ugyanebből az objektumból került elő a fent említett megmunkált szarvasmarha *radius* és *metapodium* is. A fentiekén kívül ugyanebben az objektumban még egy ló ujjpercen láthatók vágásnyomok.

Kutya (2 egyed)

Két objektumból, az L/155. és az L/541. objektumokból kerültek elő maradványai, összesen 5 csontja. A késő bronzkorban a kutya alacsony aránya figyelhető meg, de más lelőhelyen előfordul teljes csontváza is (VÖRÖS 2001). Az előkerült ujjperc (*Ph. I.*) *epiphysise* még nem csontosodott el, az állat fél éves kora előtt pusztult el.

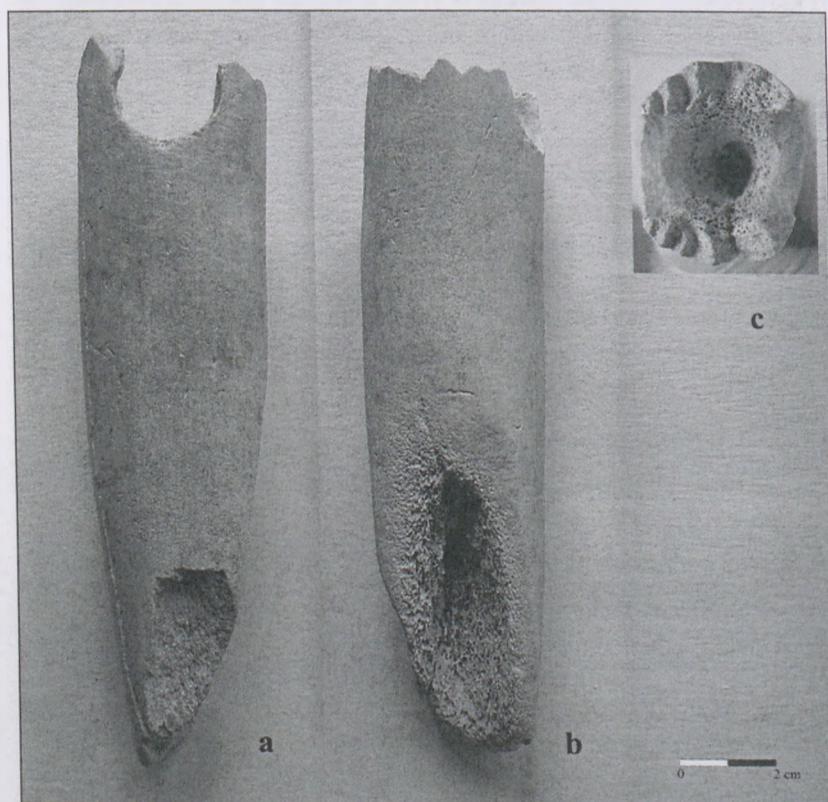
Vadászott állatok

A leletanyagban két vadállat, a gímszarvas és a mezei nyúl csontjai kerültek elő. Teljesen hiányoznak a korban gyakori vaddisznó és az őz és a ritkábban előforduló őstulok csontjai (3. kép). Gímszarvas csontjai 5 objektumból kerültek elő (L/155., L/239., L/280., L/285. és L/532.) (1. kép). A 14 db csonttöredéket 8 agancstöredék, 4 mellső végtag-, 1 hátsó végtagcsont és 1 ujjperc teszi ki (4. kép). Az agancstöredékek ritka elágazásúak, közepes vastagságúak, rajtuk vágásnyomok figyelhetők meg. Az L/239. objektumból előkerült agancs vetett, nem vadászat eredménye. Az L/532.

9. kép. Budaörs-Kamaraerdci-dűlő (2. lh) — késő bronzkori ló csontkorcsolya fényképe (1) és rajza (2)

Abb. 9. Budaörs-Kamaraerdci-dűlő (Fundort Nr. 2) — Photo (1) und Zeichnung (2) der spätbronzezeitlichen Knochenschlittschuhe aus Pferdeknöchel

10. kép. Budaörs-Kamaraerdci-dűlő (2. lh) — késő bronzkori gímszarvas agancsából készült csonteszköz oldalról (a), hátulról (b) és alulról (c)

Abb. 10. Budaörs-Kamaraerdci-dűlő (Fundort Nr. 2) — Knochengerät aus spätbronzezeitlichem Rotwildgeweih von der Seite (a), von der Rückseite (b) und von unten (c)

objektumban egy vadászat során el-ejtett bika agancstörödéke is volt. A koponya darabolása során a homlok-csont egy része is az agancsrózsával maradt. Mindkét agancson, illetve a koponyán vágásnyomok figyelhetők meg.

Az L/285. objektumban egy agancs középpágából készült csonteszköz volt. Egyik végén 17,2 mm átmérőjű, az eszköz hossz tengelyére merőleges irányú, kerek lyuk van, mely a használat során elkopott és fogazottan félbetört (10. kép). Az agancsnak ezen a végén a hossz tengellyel párhuzamos irányba tartó kopás is megfigyelhető, ami úgy tűnik, mintha az eszközt rá is húzták volna valamire. Az agancs másik vége ferdén lekopott a használat során.

A mezei nyúl 5 db csontja 4 objektumból (L/239., L/285., L/541. és L/773a) került elő. 4 csont a végtagok húsos részéhez tartozik. A koponyaterületéről előkerült csont egy maxillatörödékek teljes fogazattal.

Összefoglalás

A lelőhelyről a viszonylag kisszámú csontanyag ellenére is elmondható, hogy a késő bronzkorra jellemző faunát jól reprezentálja. A faunalista kissé szegénye-

sebb ugyan, de a legfontosabb háziállatok itt is jelen vannak, és arányuk a korra jellemző arányokkal megegyező. A háziállatok és vadállatok aránya mellett, az állatok zoológiai jellemzői is hasonlóak a kor más lelőhelyein megfigyelttel.

Körösi Andrea

Magyar Mezőgazdasági Múzeum
1367 Budapest, Városliget, Vajdahunyadvár
korosi@mmgm.hu

Irodalom:

- GÁTI Cs. 2006: *Későbronzkori településnyomok Budaörs kamaraerdei dűlő lelőhelyen*. Szakdolgozat, kézirat. ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest.
- HERMAN, O. 1902: Knochenschlittschuh, Knochenkufe, Knochenkeitel. Ein Beitrag zur näheren Kenntnis der Prähistorischen Langknochenfunde. *MAG* (1902) 217–241.
- MATOLCSI, J. 1970: Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischen Knochenmaterial. *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie* 87/2 (1970) 89–137.
- TEICHERT, M. 1969: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Wiederristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. *Kühn-Archiv* 83/3, Halle–Wittenberg 1969, 237–292.
- TEICHERT, M. 1975: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Wiederristhöhe bei Schafen. In: Clason, A. T. (ed.): *Archaeozoological Studies*. Amsterdam–Oxford–New York 1975, 51–69.
- SCHMID, E. 1972: *Knochenatlas*. Elsevier Publishing Company, Amsterdam–London–New York.
- VITT, O. V. 1952: Losadi pazyrykskih kurganov. *SA* 16 (1952) 163–205.
- VÖRÖS I. 1992: Őskori települések állatsontleletei Szigetszentmiklós határában – Animal bones from the prehistoric settlements near Szigetszentmiklós. In: Havassy P.–Selmeczi L. (szerk.): *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I*. BTM Műhely 5, Budapest 1992, 277–291.
- VÖRÖS I. 1996: Németbánya késő bronzkori település állatsontleletei – Die Tierknochenfunde des spätbronzezeitlichen Tells von Németbánya. *Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő* 6 (1996) 209–218.
- VÖRÖS I. 1999: Szombathely-Kámon késő bronzkori település állatsontleletei – Die Tierknochenfunde der spätbronzezeitliche Siedlung Szombathely-Kámon. *Savaria* 24/3 (1998–1999 [1999]) 291–307.
- VÖRÖS I. 2001: Csongrád-Sertéstelep bronzkori állatsontleletei – Tierknochenfunde aus der Bronzezeit von Csongrád-Sertéstelep. *MFME–Studia Archaeologica* 7 (2001) 61–175.

Spätbronzezeitliche Tierknochenfunde von Budaörs-Kamaraerdei-dűlő

Aus den 30 rein spätbronzezeitlichen Objekten, die während der Ausgrabung in Budaörs-Kamaraerdei-dűlő (Fundort Nr. 2) freigelegt wurden, kamen Überreste von sechs Haussäugetierarten zum Vorschein: vom Rind (*Bos taurus* L.), Schaf (*Ovis aries* L.), von der Ziege (*Capra hircus* L.), vom Schwein (*Sus domesticus* Erxleben), Pferd (*Equus caballus* L.) und vom Hund (*Canis familiaris* L.) Daneben gab es Überreste von 2 Wildtieren: vom Rotwild (*Cervus elaphus* L.) und vom Feldhasen (*Lepus europaeus* Pall.) (Abb. 1–5). Das Tierknochen-Fundmaterial besteht größtenteils aus Abfallmaterial vom Zerlegen und Ausnehmen. Die große Mehrheit der Tierknochen (94,7%–339 Stck.) sind die Überreste der Haussäugetiere, nur 5,3% (19 Stck.) bestehen aus Wildtierknochen. Die Reihenfolge der Häufigkeit der drei wirtschaftlichen Nutztiere ist: Rind: 46,5%, Schaf/Ziege 31,7%, Schwein 21,8%. Die Rinder waren von kleiner Körpergröße (104–106,7 cm) und mittelgroßem Körperbau (118,25 cm). Der Anteil an Knochen von Körperteilen, die wegen ihres

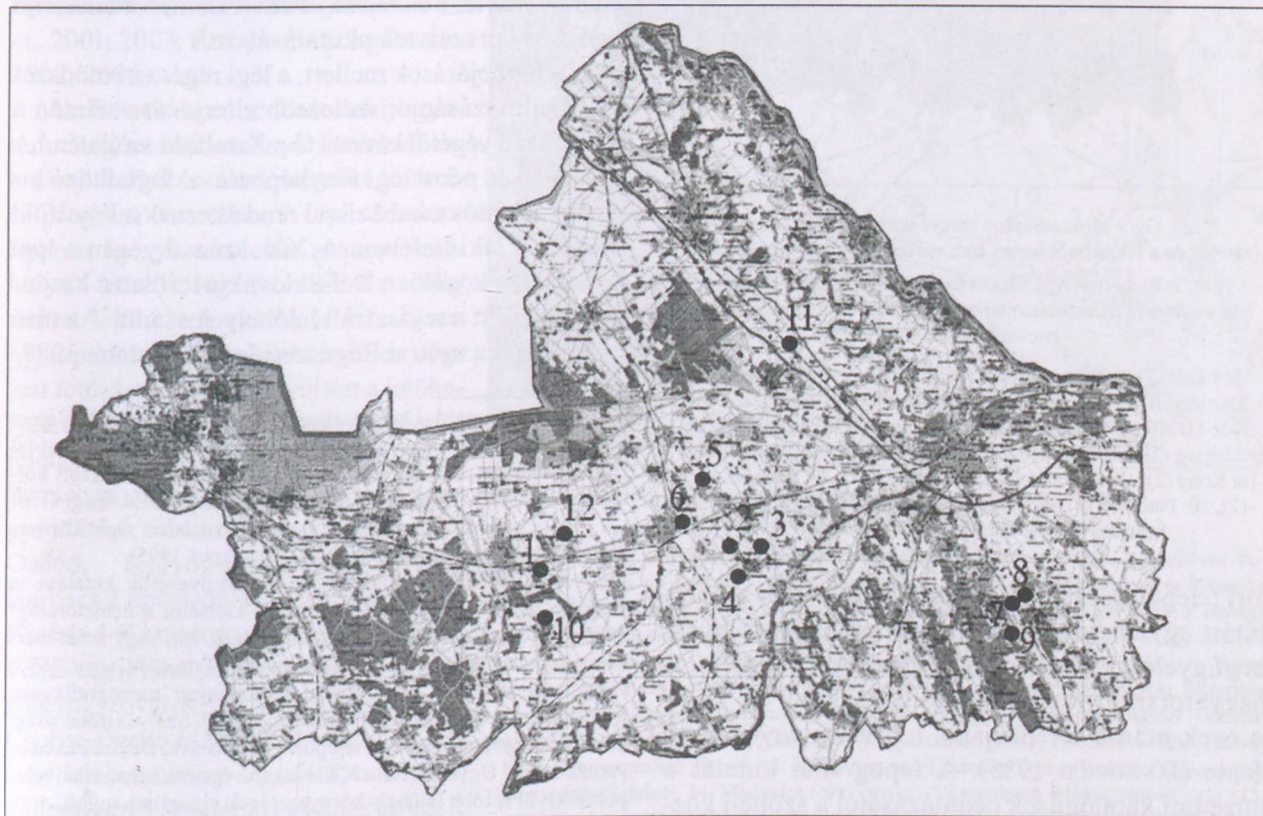
Fleisches wertvoller waren, ist verhältnismäßig niedrig, dies zeigt, dass das Rind vor allem wegen seiner Milch und als Zugtier genutzt wurde.

Beide Arten der Kleinwiederkäuer sind im Knochenmaterial zu finden. Der Schafbestand besteht einheitlich aus Exemplaren von kleinem Körperbau. Die Schafe wurden wegen ihres Fleisches und ihrer Wolle genutzt. Die Schweine hatten mittlere und große Körpermaße. Wegen des unvollständigen Skeletts eines Pferdes aus dem Objekt L/105 ist die Anzahl der Pferdeüberreste hoch (91 Stck.). Das Exemplar war ein ausgewachsener Hengst. Seine Widerristhöhe war 135 cm, er war von kleiner Körpergröße. Am Fundort kamen Knochen von zwei Wildtieren vor — Rotwild und Feldhase. Man kann trotz der verhältnismäßig geringen Anzahl an Knochenfunden über den Fundort sagen, dass dieser die für die Spätbronzezeit typische Fauna gut repräsentiert. Die Faunaliste ist zwar etwas ärmlich, die wichtigsten Haustierte sind hier jedoch vertreten, und ihr Verhältnis zueinander stimmt mit dem für die Zeit typischen überein. Neben dem Verhältnis von Haus- und Wildtieren sind auch die zoologischen Merkmale der Tiere ähnlich denen, die an anderen Fundorten der Periode beobachtet wurden. Bei den Knochen gibt es mehrere bearbeitete Stücke (*Abb. 10*), darunter sind auch einige Kufen von Knochenschlittschuhen zu finden (*Abb. 9*).

Kora vaskori topográfiai kutatások a Kisalföldön

A kora vaskori nyílt telepek vizsgálata főként a XX. század utolsó harmadától kezdődően került előtérbe a régészeti kutatásokban. Az autópálya építéseket és a különböző nagyberuházásokat megelőző nagyfelü-

kutatásoknak elengedhetetlen szerepe volt és van jelenleg is. Az alábbi tanulmány azzal a céllal készült, hogy további adatokkal egészítse ki a Kisalföld kora vaskori emlékanyagát.

1. kép. Felszíni gyűjtésből származó kora vaskori leletegyüttesek

Fig. 1. Early Iron Age assemblages from surface collections

1: Babót-Ordód, 2–4: Bágyogszóvár, 5: Barbacs-Laposi-dűlő, 6: Csorna-Derítő-telep, 7–9: Écs, 10: Kisfalud-Kázmérdomb, 11: Lócbény-Srott-tag, 12: Szárföld-Felső-tag

letű régészeti feltárásoknak köszönhetően több kora vaskori lelőhely vált ismertté.¹ A korszak település-szerkezetének vizsgálata során azonban a topográfiai

¹ Legtöbbet idézettek pl. az alsó-ausztriai Traisen-folyó völgyében feltárt lelőhelyek (NEUGEBAUER 1988; RAMSL-KARL 1992), továbbá szintén Ausztriában Wien-Leopoldsdorf (URBAN 1996). Magyarországon területéről a Kisalföldön mindaddig a legjobban ismert Sopron-Krautacker (JEREM 1986) és az 1990-es évek óta kutatott Győr-Ménfőcsanak (TOMKA 1994; EGRY 2007). Szlovákia területén a legismertebb Pozsonyhidegkút /Bratislava-Dúbravka/ (STEGMANN-RAJTÁR 1996), valamint kisebb leletmentések zajlottak Hubafalva /Hubina/ (ROMSAUER-PIETA 1992), Nagyszombat /Trnava-Horné pole/ (BARTÍK-BŘEZINOVÁ 1996) területén. Szlovákiához további adatokat lásd: OZDÁNI 1979; VARSÍK 2000.

A Kisalföld kora vaskori településszerkezetéről az utóbbi évtizedek intenzívebb kutatása ellenére csupán szórványos adatokkal rendelkezünk. Sopron-Krautacker és Győr-Ménfőcsanak lelőhelyek nagyobb felületen feltárt települései mellett csupán kisebb leletmentések során előkerült teleprészleteket, egy-egy objektumot ismerünk.² A kora vas-

² A dunai vízierőmű kapcsán végzett kutatások: WOLLÁK 1979; CHEBEN-KUZMA-RAJTÁR 1982; KUZMA-RAJTÁR 1983. Pozsony /Bratislava/ területén a közelmúltban végzett kisebb leletmentések: VARSÍK 2000; FARKAS-SAMUEL 2001; ČURNÝ 2006. Különböző ipari építkezések során előkerült kora vaskori leletegyüttesek: ELSCHÉK-MARKOVÁ 2000; KUZMA 2002; RUTTKAY 2007.

ban végezték a dél-szlovákiai terület felett.⁹ Bizonyos lelőhelyeken felszíni gyűjtéseket is végeztek ellenőrzésképpen. Az ezt követő években zajlott folyamatos légi régészeti kutatásokat és eredményeiket éves jelentésekben közölték az *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* szakfolyóirat oldalain (HANZELYOVÁ–KUZMA–RAJTÁR 1992; 1995; 1996; 1997; BLAŽOVÁ–KUZMA–RAJTÁR 1998; 1999; 2000; KUZMA ET AL. 2001; 2003; KUZMA–BARTÍK–RAJTÁR 2002; 2006).

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézetében, a Czajlik Zoltán által vezetett kutatási program keretében¹⁰ Győr-Moson-Sopron megye területén számos lelőhelyről készült légi felvétel. Az eddig ismert lelőhelyek száma is jelentősen gyarapodott. A program keretében végzett fotózást és adattári gyűjtést a lelőhelyek terepen való azonosítása és felszíni leletgyűjtés követte. E kutatási program keretében végeztünk terepbejárásokat és gyűjtöttünk felszíni leletanyagot Babót-Ordód, Bágyogszovát-Közép-Mező, Barbacs-Laposi-dűlő, Csorna-Derítő, Kisfalud-Kázmérdomb és Szárföld-Felső-tag lelőhelyeken (1. kép, 4. kép)¹¹. Bágyogszovát-Közép-Mező (7. kép), Csorna-Derítő és Szárföld-Felső-tag (11. kép) lelőhelyeken a légi fotó, a további lelőhelyeknél az adattári gyűjtés szolgált kiindulópontként.

A győri Xántus János Múzeum régészei és munkatársai hasonlóképpen jelentős felszíni leletanyaggal gazdagították múzeum gyűjteményét. Az elmúlt években végzett terepbejárások nagy része az egyes községek számára

3. kép. Kora vaskori települések Délnyugat-Szlovákia területén
Fig. 3. Early Iron Age sites in south-western Slovakia

1: Biely Kostol (okr. Trnava) /Pozsonyfehéregyház (Nagyszombati járás)/, 2: Bratislava /Pozsony/, 3: Ivanka pri Dunaji (okr. Bratislava vidiek) /Pozsonyivánka (Pozsony és környéke járás)/, 4: Vajnory (okr. Bratislava vidiek) /Pozsonyszőlős (Pozsony és környéke)/, 5: Bučany (okr. Trnava) /Bucsány (Nagyszombati járás)/, 6: Čataj (okr. Trnava) /Csataj (Nagyszombati járás)/, 7: Chorvátsky Grob (okr. Trnava) /Horvátgurab (Nagyszombati járás)/, 8: Dolný Lopašov (okr. Trnava) /Alsólópassó (Nagyszombati járás)/, 9: Dunajská Lužná (okr. Bratislava vidiek) /Dénécsd (Pozsony és környéke járás)/, 10: Hoste (okr. Galanta) /Kisgeszt (Galántai járás)/, 11: Hubina (okr. Trnava) /Hubafalva (Nagyszombati járás)/, 12: Kátlovce (okr. Trnava) /Kátló (Nagyszombati járás)/, 13: Križovany nad Dudváhom (okr. Trnava) /Vágkeresztúr (Nagyszombati járás)/, 14: Madunice (okr. Trnava) /Vágmedence (Nagyszombati járás)/, 15: Pusté Úľany (okr. Galanta) /Pusztafödmes (Galántai járás)/, 16: Rakovice (okr. Piešťany) /Rákló (Pöstyéni járás)/, 17: Ratkovce (okr. Trnava) /Ratkóc (Nagyszombati járás)/, 18: Sereď (okr. Galanta) /Szered (Galántai járás)/, 19: Slovenská Nová Ves, časť Voderady (okr. Trnava) /Vedrődújfaló, Vedrői rész (Nagyszombati járás)/, 20: Trnava /Nagyszombat/-Horné pole, 21: Veľký Grob (okr. Galanta) /Magyargurab (Galántai járás)/, 22: Vrbové (okr. Trnava) /Verbó (Nagyszombati járás)/, 23: Abrahám (okr. Galanta) /Ábrahám (Galántai járás)/, 24: Bernolákovo (Bratislava-vidiek) /Cseklész (Pozsony és környéke járás)/, 25: Dubovany (okr. Piešťany) /Dubovány (Pöstyéni járás)/, 26: Horné Orešany (okr. Trnava) /Felsődiós (Nagyszombati járás)/, 27: Krakovany (okr. Piešťany) /Vágör (Pöstyéni járás)/, 28: Prašník (okr. Piešťany) /Prasnikirtvány (Pöstyéni járás)/, 29: Veselá (okr. Piešťany) /Vígvár (Pöstyéni járás)/

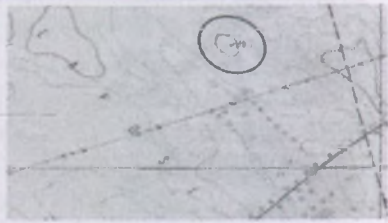
⁹ A következő helyekről készültek légifotók (KOPECKÝ–KUZMA–RAJTÁR 1990): Súr erdő /Záhorie/, Nagyszombati hátság /Trnavská pahorkatina/, Közép- és Alsó-Vágmente /Stredné- a Dolné-Považie/, Nyitra-völgy /Ponitrie/, Zsitava-völgy /Požítavie/, Garam-völgy /Pohronie/, Sikenica és az Ipoly alsó folyása /Poipľie/, Csallóköz /Žitný ostrov/, Duna bal partja /Lavý breh Dunaja/.

¹⁰ OTKA NK 68824-es pályázat. Itt szeretném megköszönni Czajlik Zoltánnak és a programban részt vevő valamennyi kutató-társamnak segítségét és munkáját.

¹¹ A táblázatban használt rövidítések: teng. f. m.= tengerszint feletti magasság, RA. = Régészeti Adattár, Xántus János Múzeum, Győr.

kidolgozott hatásvédelmi tanulmányokhoz kapcsolódott, amelyek igen fontos adatokat hoztak a régészet számára is. A győri múzeum volt munkatársa, Takács Károly a megye községeinek zöméről készített tanulmányt és egyben leletanyagot is gyűjtött.¹²

¹² Ezúton szeretném megköszönni, hogy a terepbejárásai során előkerült alábbi kora vaskori leletek feldolgozását engedélyezte és lehetővé tette számomra: Bágyogszovát-Nyugati-Felső-mező, Bágyogszovát-Nagy-hegy, Csorna-Derítő-telep, Écs-Tódomb, Écs-Tsz telep, Écs-Káposztáskert, Lébény-Srott-tag.

Lelőhelynév	Földrajzi adatok	Régészeti adatok	Forrás	Térkép
Babót-Ordód (Dombföldi- dűlő)	EOV 62-124; koordináták: 250 300, 501 700; teng. f. m.: 121 m; kiterjedés: 500×270 m	Kora vaskor: bizonytalan jellegű leletek; Késő vaskor: urnás és csontvázas temető	Takács K.: helyszíni szemle 2006 (RA. 67- 2006)	
Bágyogszovát- Nyugati-Felső- Mező	EOV 62-223; koordináták: 249 500, 522 500; teng. f. m.: 114,3– 116,1 m	Ha D, őskor: település (5. kép)	Takács K.: terepbejárás 2005 (RA. 9-2006)	
Bágyogszovát- Nagy-hegy	EOV 62-222, 62- 224; koordináták: 251 800, 526 200; teng. f. m.: 113 m	Ha D, őskor, római kor: település, csontvázas rítusú temető	Takács K.: terepbejárás 2005 (RA. 9-2006)	
Bágyogszovát- Közép-Mező	EOV 62-223; koordináták: 252 260, 521 060; teng. f. m.: 116– 119 m; kiterjedés: 300×150 m	Kora vaskor, őskor: település (6. kép)	Takács K. terepbejárás, 2005 (RA. 18-2007); Czajlik Z.–Rupnik L.–Losonczi M.: terepbejárás 2008 (7. kép)	
Barbacs-Laposi- dűlő	EOV 72-443; koordináták: 258 280, 518 700; teng. f. m.: 115 m	Őskor (kelta?), római: település; kora vaskor: bizonytalan jellegű	Takács K.: terepbejárás 2004; Czajlik Z.–Rupnik L.–Losonczi M.: terepbejárás 2008	
Csorna-Derítő- telep környéke, D-i rész	EOV 62-221; koordináták: 254 530, 516 450; teng. f. m.: 114– 115 m; kiterjedés: 100×200 m, dél felé lejtő enyhe domboldal	Őskor (DVK, késő rézkor), római, késő Hallstatt: település (8–9. kép)	Takács K.: terepbejárás 2004, 2006; Losonczi M.–Đurković E.: terepbejárás 2008	
Écs-Tódomb I	EOV 63-142; koordináták: 247 350, 550 330; teng. f. m.: 138 m; kiterjedés: 250×150 m	DVK, kora vaskor, késő vaskor, Árpád- kor: bizonytalan jellegű leletek; felszíni telepnyom; honfoglalás kor: lovassír	M. Albeker M: terepbejárás 1968; Paszternák I.: terepbejárás 1998; Takács K.: terepbejárás 2005 (RA. 122-2007)	

4. kép. A kutatási programban terepbejárással azonosított Győr-Moson-Sopron megyei lelőhelyek jegyzéke
Fig. 4. List of sites in County Győr-Moson-Sopron identified during the field surveys

Lelőhelynév	Földrajzi adatok	Régészeti adatok	Forrás	Térkép
Écs-Tsz-teleptől délre	EOV 63-142; koordináták: 244 560, 550 870; teng. f. m.: 132 m; kiterjedés: 200×150 m	Kora vaskor, Árpád-kor: felszíni telepnyom	Takács K.: terepbejárás 2005	
Écs-Káposztáskert	EOV 63-142; koordináták: 247 000, 550 360; teng. f. m.: 134 m	Késő bronzkor vagy kora vaskor, római, Árpád-kor, középkor: felszíni telepnyom	Takács K.: adatgyűjtés 2005	
Kisfalud-Kázmérdomb	EOV 62-142; koordináták: 245 670, 502 950; teng. f. m.: 126 m	Kora vaskor: felszíni gyűjtés és telepnyomok (10. kép), feltárt gödrök (4); őskor, népvándorlás kor, középkor: település, urnasír, temető	Gömöri J.: ásítás 1983 (GÖMÖRI 1984; RA. 37-2005; RA. 13-84; RA. 10-86; 5-7.); RA. 6-84, RA. 52-2005); Takács K.: hatástanulmány 2005; Czajlik Z.–Rupnik L.: terepbejárás 2008	
Lébény-Srott-Tag II	EOV 72-422; koordináták: 271 180, 526 560, teng. f. m.: 117 m	Őskor, késő bronzkor, római kor, népvándorlás kor: felszíni telepnyom	Takács K.: terepbejárás 2006 (RA. 101-2007)	
Szár föld-Felső-tag	EOV 62-211; koordináták: 253 820, 504 290, teng. f. m.: 116–117 m; kiterjedés: 500×400 m	Őskor, római, középkor: felszíni telepnyom; kora vaskor: bizonytalan jellegű leletek (12–13. kép)	Takács K.: hatástanulmány 2004 (RA 96-2004); Czajlik Z.–Rupnik L.–Losobczi M.: terepbejárás 2008 (11. kép)	

4. kép. folytatás
Fig. 4. continued

Földrajzi környezet ma és a vaskorban

A Kisalföld területe földrajzilag jól körülhatárolható, az Alpok és a Kárpátok által közrefogott Dunamenti medence. A két hegység vonulata nyugaton a *Porta Hungarica* (Brucki- és Dévényi-kapu) szorosánál találkozik, elválasztva a Kisalföldet a Bécsmédecétől. A Kisalföld keleti és délkeleti határát a Dunántúli Középhegység vonulatai (a Pilis hegység, Vértes és a Bakony) alkotják. Nyugatról az Alpok lábánál a Soproni-hegység, a Fertő-melletti dombság és a Lajta-hegység övezi. A Kisalföld északi határát Magyarország területén a Duna vonala jelenti, de földrajzilag a délnyugat-szlovákiai Dunamenti-síkság /Podunajská nížina/ a Kisalföldhöz tartozik. Ezt a területet északnyugatról a Kis-Kárpátok /Malé Karpaty/ vonulata, északról és északkeletről az Inóc /Považský Inovec/, a Tribecs /Tribečské pohorie/, a Selmeci-hegység /Štiavnické pohorie/ és az Alacsony-Tátra /Nízke Tatry/ lábánál elterülő hegyvonulatok határolják. A síkság peremterületén számos hátság és fennsík, a magaslatok közt pedig medencék helyezkednek el.¹³ A síkság területét a Duna ágai több részre tagolták.¹⁴ A Kisalföld természetes és mesterséges állóvizei közül a nyugati határon elhelyezkedő Fertő-tó foglalja el a legnagyobb területet. A csekély mélységű tó a történelem folyamán több esetben is kiszáradt, noha több kisebb patak táplálja (legnagyobb köztük a Vulka).¹⁵ A Fertő-tó mellett csupán kisebb tavakat, illetve holtágakat találunk a kisalföldi síkságon, mint a Ladanézi-tó a Szigetközben, a Fehértó és a Kónyi-tó a Tóközben (a Duna és a Rába közti területen).¹⁶

¹³ Győr-Tatai-teraszvidék, Bakonyalj, Marcal-medence, Soproni-sík, Hanság, Nagyszombati-hátság /Tmavské pohorie/, Nyitrai hátság /Nitrianské pohorie/, Garam-menti hátság /Pohronske pohorie/.

¹⁴ A Kisalföldön összesen 672 felszíni vízfolyás található. Az Öreg-Duna és déli ága, a Mosoni-Duna zárja közre a Szigetköznek nevezett tájegységet. A Duna északi ága, a Kis-Duna /Malý Dunaj/ a Csallóköz /Žitný ostrov/ északi határát jelöli. A Kisalföld déli, vagyis a magyarországi területén (kb. 5500 km²) a Duna legjelentősebb mellékfolyamát a Rába és annak mellékfolyói alkotják (Lajta, Rábca, Marcal). A Dunántúli középhegységből eredve több kisebb folyam torkollik közvetlenül a Dunába, így a Bakonyér, a Concó és az Által-ér. A Duna legjelentősebb baloldali mellékfolyóit a Morava /Morava/, a Vág /Váh/ és a Garam /Hron/ képviseli. Szlovákia leg hosszabb folyója a Vág /Váh/, a Nyitra /Nitra/ és Zsitava /Žitava/ mellékágaival Komáromnál ömlik a Dunába, Gútánál /Kolárovo/ a Kis-Duna vizével bővülve (KARÁTSÓN 2003, 325).

¹⁵ Felszínének jelentős részét vízi-lápi növényzet borítja. Kiszáradásaival ellentétes áradásai időszakában a Hansági-medencét áztatta. Az árvizekkel szemben a medencét ma csatornákkal védik (KARÁTSÓN 2003, 268).

¹⁶ GALLIK 1907, 4.

Nagyobb kiterjedésű sík területek főként a nyugati régióban találhatók, a keleti térség változatosabb domborzatot mutat. Ennek megfelelően az éghajlati viszonyok sem egységesek a területen. Az uralkodó nyugati és északnyugati széljárás nagy sebességű,¹⁷ az évi csapadékmennyiség átlag 600–800 mm közt mozog (KULCSÁR–LACZKÓ 1975, 265, 353; KARÁTSÓN 2003, 327). Az Alföldhöz hasonlítva az atlanti-óceáni hatások érvényesülésének köszönhetően az éghajlat kiegyenlítettebb (valamivel hűvösebb és csapadékosabb), de ugyanúgy kontinentális jellegű.

Magyarország felszínének 90%-át fiatal üledékek borítják.¹⁸ A harmadidőszak végétől lezajlott üledék- és talajképződéseknek köszönhetően a terület talajviszonyait tekintve gazdag skálával találkozunk. A mezőgazdaságilag megművelt területek átlag 100–200 m teng. f. magasságban fekszenek (KULCSÁR–LACZKÓ 1975, 354). Csallóköz területe enyhén kelet felé lejt, legmélyebb pontja Komárom közelében található, 108 m teng. f. magasságban.¹⁹ A Duna és a Csiliz-csatorna közt elhelyezkedő Csilizköz hasonlóan délkelet felé lejt (108–109 m teng. f. magasságban). Ettől délre, az Oroszvár és Vének közt húzódó Szigetköz 111–117 m teng. f. magasságban fekszik, míg a Duna és Rába közt levő Tóköz teng. f. magassága 114–122 m. Mozaikszerűen a mélyebb fekvésű helyeken lápos, agyagos nehéztalajokat találunk.²⁰ A keleti-délkeleti régióban a csernozjom talajok uralkodnak, ami a szárazabb éghajlatnak és a magasabb fekvésnek felel meg. A Kisalföld szélei felé haladva a sekély partmagasságú folyó- és patakmedrek völgyeket mélyítettek, s a magasabban fekvő felszíneken erdőfoltok jelentek meg az ezeknek megfelelő erdőtalajon (KARÁTSÓN 2002, 324, 327). A Kisalföldnek csupán

¹⁷ A Kisalföld az ország legszelesebb területe (KARÁTSÓN 2003, 326).

¹⁸ A harmadidőszak végétől (miocén), illetve a negyedidőszakban zajló intenzív vulkáni tevékenység által formálódtak a Balaton-felvidék és a Kisalföld fiatal bazaltvulkánjai (T. BIRÓ 2002, 211; KARÁTSÓN 2002, 328–330).

¹⁹ A két nagy hordalékkúp-sziget, a Csallóköz és a Szigetköz, süllyedése által több száz méter vastag kavicsréteg rakódott le a területen. Erre a hordalékra a Duna a pleisztocén végétől további kavicsos-homokos réteget, valamint homokot és iszapot halmozott. A Duna számos mellékágának köszönhetően a Csallóközben sok erősen mocsaras terület volt, nehéz ingoványos talajokkal. Ezek főként a terület keleti részében jellemzők, Csallóköz nyugati részén a kavicsos-löszös talaj összefüggő réteget alkot. A hordalék-szigetek szélein (árterület) a holocén alatt homokos-agyagos talaj rakódott le (BARTA–WILLVONSÉDER 1934, 1).

²⁰ A táj legmélyebben és legtávolab süllyedő területe a Győri-medence, amely a holocén időszakban is süllyedt. A Fertő-Hansági-medence tavi-mocsári süllyedékében a tőzeg- és lápföldek jellemzők (KARÁTSÓN 2002, 325).

kis területén maradt meg a természetes vegetáció (az erdőirtásoknak, ármentesítéseknek és lecsapolásoknak köszönhetően). Az ártéri növénytársulások közt leggyakrabban tölgy-szil ligeterdőket találunk, a homokosabb részeken a gyertyános kocsányos-tölgyesek vannak jelen. A vízi-lápi társulások közt a nádasok és a lápok különböző csoportjai jellemzők.²¹

Amint azt a leírás is tükrözi, a Kisalföld területre számos tájegységre tagolódik, mint a Komárom-Esztergomi-síkság, Győri-medence (tájegységileg a Csallóköz is ide tartozik) és a Marcal-medence (MÁRTONNÉ ERDŐS 2001; KARÁTSZON 2002, 298).

A régészeti topográfia szempontjából a terület domborzatának és vízrajzának különös jelentősége van. A Duna és ágai által kialakított egyedülálló természetrajzi környezet árvizeivel az itt megtelepedők számára egyben állandó veszélyforrást jelentett. A múlt század végén ennek megakadályozása érdekében a földmedret gátakkal, a Mosoni-Dunát pedig zsilipekkel szabályozták. A szabályozás előtt az alacsony ártéri részek rendszeresen víz alá kerültek. Ami annyit jelent, hogy a területen elsősorban horizontális morfológiai változások zajlottak le. Ezt a tényt részint a régészeti lelőhelyek előkerülése kapcsán is szem előtt kell tartanunk.²² Másrészt a síkságon sajátos gazdálkodás alakult ki, amely feltételezhetően a korábbi időszakokra is visszavezethető. Ezen a tájon a talajok zöme gyengén humuszos vagy réti öntéstalaj, melyeknek termékenysége igen kicsi. Ezáltal a mezőgazdaságban a földművelés és kertészkedés mellett jelentős szerephez jutott az állattenyésztés. Azt a feltételezést, hogy a Kisalföld síkságának területe az őskorban éppen a természeti adottságai miatt volt lakatlan már a XX. század első felének régészeti kutatásai megcáfolták (BARTA–WILLVONSEDER 1934).

A topográfiai vizsgálatok során elengedhetetlen az adott terület földrajzi környezetének ismerete, a Kisalföld geomorfológiai és talajtani adatai, vagyis tájegységeinek jellemzői, a felszín kialakulásának geológiai története, vízrajza, növényzete és éghajlata, valamint a talajtípusok feltérképezése. Mindemellett számba kell venni, hogy a jelenkori adatok milyen

mértékben vetíthetők vissza a korábbi időszakokra. A környezet felszínét alakító folyamatok hátterében ugyanis a geomorfológiai és klimatikus folyamatok mellett a Holocén időszaktól egyre nagyobb mértékben kapott szerepet az emberi tényező.

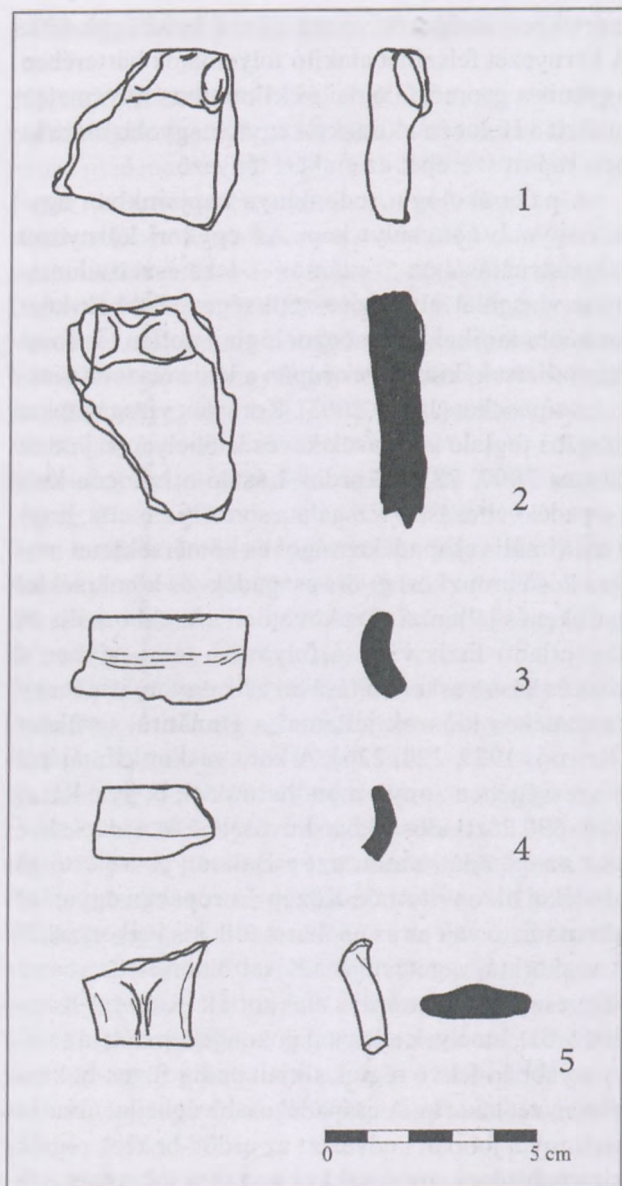
A paleoökológia tudománya napjainkban egyre nagyobb hangsúlyt kap. Az egykori környezet rekonstruálásához számos természettudományos vizsgálat elvégzése szükséges. Többek közt archeobotanikai, archaeozoológiai, pollen- és foszfátanalízisek, kiemelve csupán a legismertebb vizsgálat-típusokat (JEREM 2003). Komplex vizsgálatokat magába foglaló kutatások kevés lelőhelyen zajlottak (JEREM 2007, 28).²³ Kordos László a holocén-kori csapadékváltozások vizsgálata során kimutatta, hogy a maximális csapadékoságot és hőmérsékletet mutató késő bronzkort gyors csapadék- és hőmérséklet csökkenés jellemzi. Ezt követően a szubboreális és szubatlanti fázis váltása folyamán (ami egyben a kora és késő vaskor váltásával esik egybe) ismét egy csapadékos időszak jellemzi a Dunántúl területét (KORDOS 1977, 224, 226). A kora vaskor klímájáról összességében annyit mondhatunk el, hogy a Kr. e. 800–600 közti időszakban hűvösebb és nedvesebbé vált az éghajlat, amint azt a Balaton és a Fertő-tó üledékei bizonyították. Közép-Európában egyaránt kimutatható volt ez az ún. harmadik kis jégkorszak.²⁴ A vaskori táj vegetációját a Kisalföldön elsősorban a tölgyesek és a juharerdők alakították (RUDNER–JEREM 2002, 51), amelyek a lösztalajokon jellemzők, az alacsonyabban fekvő régiók síkjait pedig füves-bokros növényzet takarta. A csapadékosabb éghajlat minden bizonnyal jobban kedvezett az erdős-bokros régiók kiterjedésének, ugyanakkor a vaskor folyamán a fa felhasználás növekedésével számolhatunk (JEREM 2007, 28). A Sopron-Krautackerben végzett környezetregészeti kutatások is kimutatták, hogy a település közelében mocsaras, lápos területek húzódtak (JEREM ET AL. 1985, 17). Jerem E. több munkájában említi, hogy a Kisalföld kora vaskori környezete jelentős mértékben nem tért el a mai viszonyoktól.

²³ Sopron-Krautacker (JEREM–RUDNER 2002), Győr-Ménfőcsanak-Szeles, Százhalombatta (JEREM–MÜLLER–VASÁROS 2001; JEREM–POROSZLAI 1999).

²⁴ Jerem E. véleménye szerint a sopron-krautackeri vizsgálatok alapján a késő bronzkort egy nedvesebb korszak követte, ezután egy rövidebb száraz periódus következett, majd a római korig ismét csapadékosabb éghajlat uralkodott (ROMSAUER 1986; JEREM ET AL. 1985, 20–22). Érdekes itt megjegyezni, hogy a ménfőcsanaki lelőhelyen a kora vaskori települést a bronzkori telephez képest a Rába vonalától jóval távolabb, a part magasabb szakaszán találjuk (JEREM 1996, 98).

²¹ A területen nagymennyiségben megtalálható nádnek valószínűleg építőanyagként is szerepe volt. V. Turčan feltételezte, hogy a Csallóköz területén olyan időszakos települések voltak, amelyek egy közeli, állandó településsel tartottak fenn kapcsolatot. Így pl. a Dunajská Lužna és Most pri Bratislave lelőhelyeken előkerült telepobjektumok időszakosként értelmezhetők (TURČAN 1991, 27).

²² Néhány lelőhelyen a kutatók megfigyelték, hogy a lelőhelyeket steril altalajnak tűnő hordalék fedi.

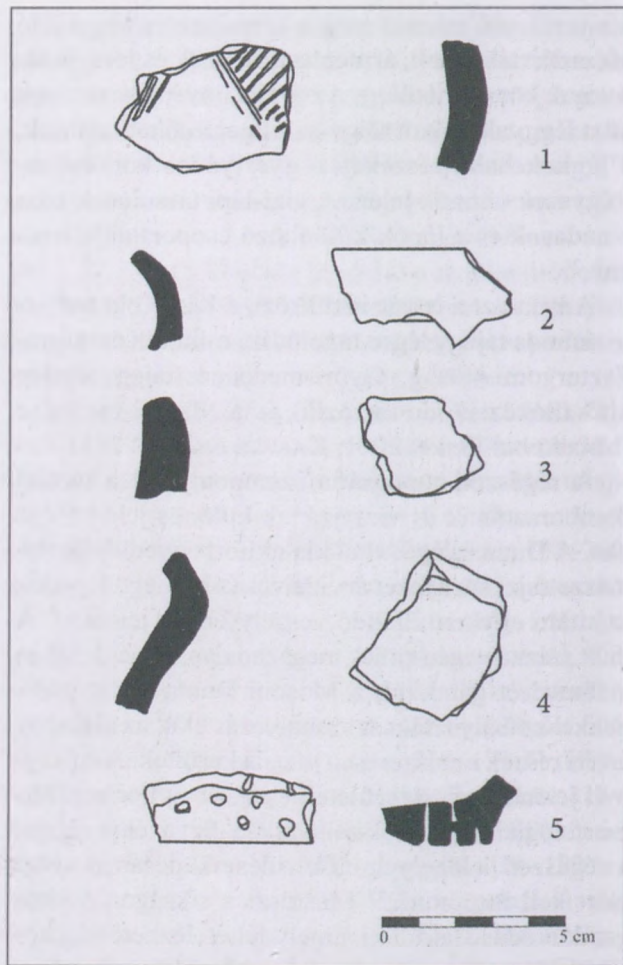

5. kép. Bogyoszóvát-Nyugati-Felső-Mező, 2005
Fig. 5. Bogyoszóvát-Nyugati-Felső-Mező, 2005

Újabb adatok a kora vaskori településszerkezethez

A kora vaskori településszerkezet Győr-Moson-Sopron megye területén mintegy 25 lelőhely (1–2. kép), a Szlovákia területén fekvő Dunamenti-síkságon pedig közel 30 leletgyűttes (3. kép) alapján vizsgálható (ĐURKOVIČ 2007).²⁵

²⁵ A gyűjtés természetesen csupán a számomra elérhető anyagokra terjedt ki, amely múzeumokban és adattáraikban végzett kutatómunkát, valamint irodalmi gyűjtést jelent. Ezúton szeretném megköszönni a győri Xántus János Múzeum, a soproni Liszt Ferenc Múzeum és a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum munkatársainak, hogy munkámat segítették.

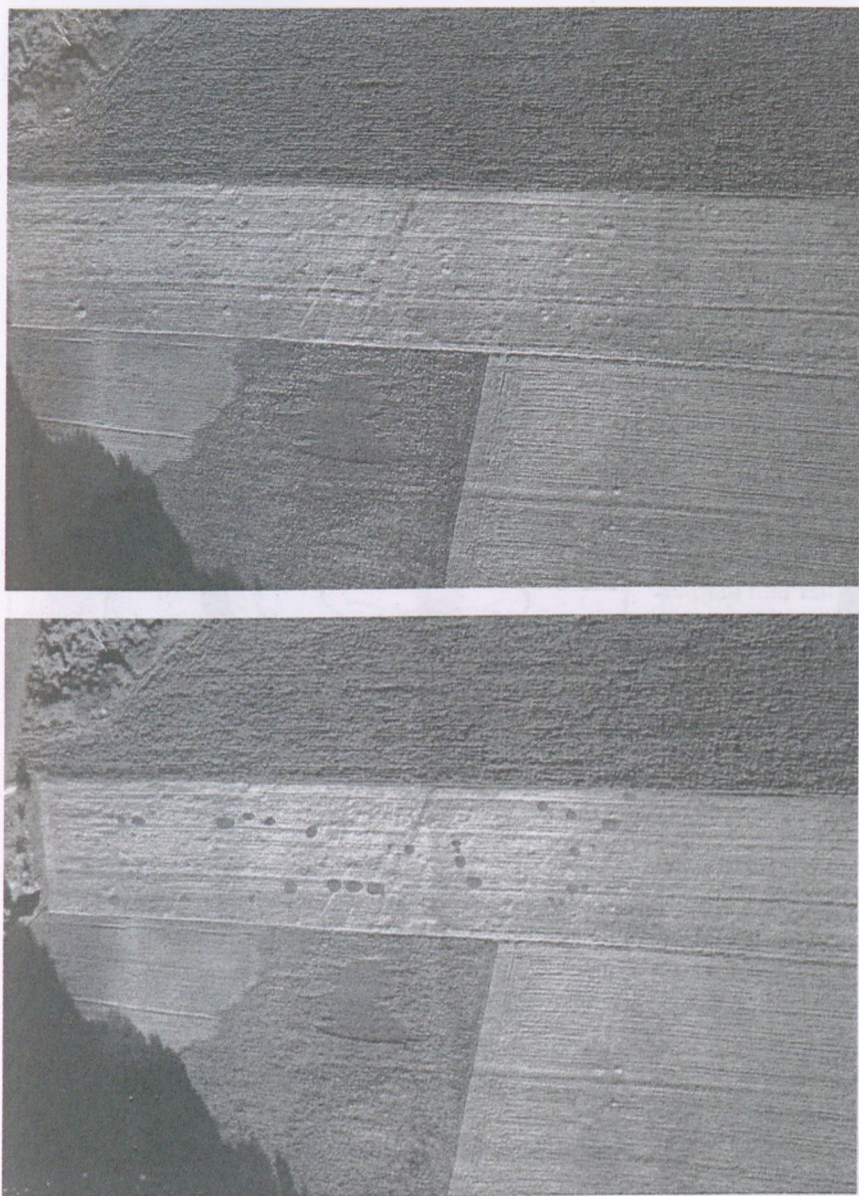
6. kép. Bogyoszóvát-Közép-Mező, 2008
Fig. 6. Bogyoszóvát-Közép-Mező, 2008

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a leletgyűttesek jelentős százaléka régebbi gyűjtésekből, kisebb leletmentésekből származik, s gyakran pontosabb keltezésük sem lehetséges.²⁶

Szlovákia területén az utóbbi évek kisebb leletmentései, terepbejárásai több esetben igazolták a korábbi terepbejárások és sírleletek alapján feltételezett kora vaskori települések meglétét.²⁷ Ugyanakkor folyamatosan újabb lelőhelyekkel bővülnek adataink, mint Abrahám/Ábrahám/ 23: STRUHÁR–FODOR 2002; Bernolákovo /Cseklész/ 24: KÖNIG–SUTEKOVÁ 2005; Dubovany /Dubovány/ KÖNIG 2007; 25: KUZMA 2006; Horné Orešany /Felsődiós/ 26: PIETA 2007; ČAMBAL

²⁶ Az egyes lelőhelyekre vonatkozó irodalmat lásd ĐURKOVIČ 2006, 70–155.

²⁷ Dunajská Lužná, (okr. Bratislava vidiek) /Dénesd (Pozsony és környéke járás): CHOCHOLOUŠEK–NUDERA 1968; ČAMBAL 2007; ČAMBAL–GREGOR 2005; Pusté Úľany (okr. Galanta) /Pusztaföldemes (Galántai járás): KÖNIG 2005); Slovenská Nová Ves, časť Voderady (okr. Trnava) /Vedrődűjfalu, Vedrődi rész (Nagyszombat járás): NOVÁK 1992; FÜRYOVÁ 1996.

7. kép. Bágyogszovát-Közép-Mező (légifotó: Czajlik Z.)
Fig. 7. Bágyogszovát-Közép-Mező (aerial photo made by Z. Czajlik)

2005; Krakovany /Vágör/ 27: KLČO–KRUPA 1996; 1998; Prašník /Prasnikirtvány/ 28: NOVÁK 1983; Veselý /Vígvár/ 29: STAŠŠIKOVÁ–ŠTUKOVSKÁ 2004.

Magyarország területén az elmúlt években szintén jelentősen gyarapodott az ismert kora vaskori lelőhelyek száma (4. kép). Az alábbiakban közölt együttesek a településszerkezet vizsgálatához további adalékul szolgálnak.

A Babót északkeleti határában található Dombiföld-dűlő homokos, laposabb területén jelenleg kisparcellás művelés folyik. A dűlön Takács K. 2006-ban egy helyszíni szemle alkalmával kora és késő vaskori leleteket gyűjtött. Czajlik Z. és mun-

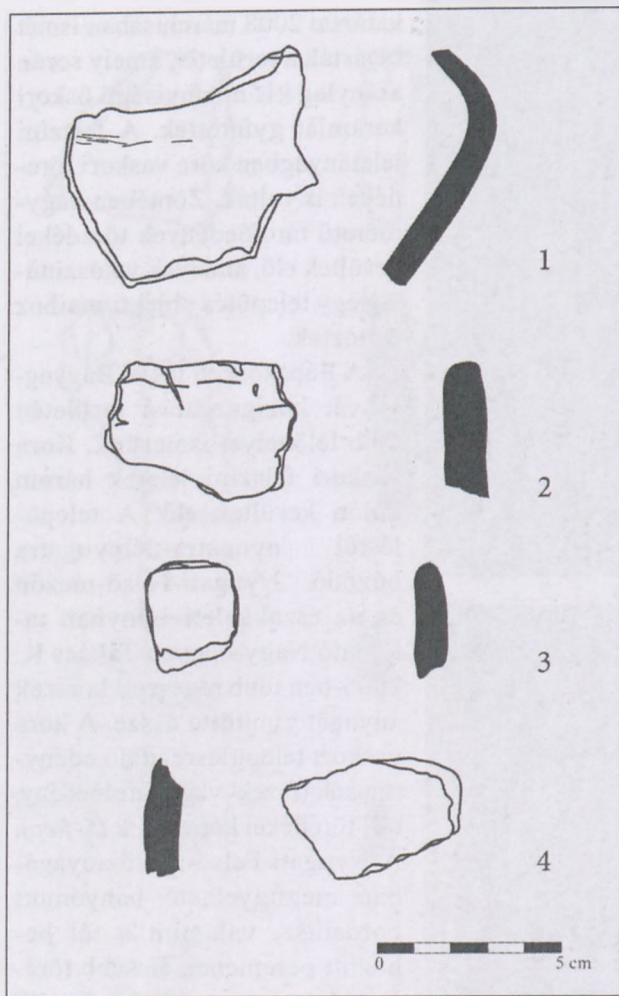
katársai 2008 márciusában ismét bejárták a területet, amely során aránylag kis mennyiségű őskori kerámiát gyűjtöttek. A felszíni leletanyagban kora vaskori töredékek is voltak. Zömében nagyméretű tárolóedények töredékei kerültek elő, amelyek valószínűleg egy település objektumaihoz tartoztak.

A Rábaközben fekvő Bágyogszovát közigazgatási területén több lelőhelyet ismerünk. Kora vaskori felszíni leletek három dűlön kerültek elő. A településtől nyugatra-délnyugatra húzódó Nyugati-Felső-mezőn és az északkeleti irányban található Nagy-hegyen Takács K. 2005-ben több régészeti korszak anyagát gyűjtötte össze. A kora vaskort településre utaló edénytípusok (fazék- vagy tárolóedény, tál) töredékei képviselik (5. kép). A Nyugati-Felső-mező anyagában megfigyelhető benyomott bordadísz, valamint a tál behúzott peremének élesebb törése már a kora vaskor második szakaszára jellemző.²⁸ Számos párhuzamát találjuk például a sopron-krautackeri (JEREM 1981, Taf. 1), vagy a pozsonyhidegkúti /Bratislava-Dúbravka/ települések leletanyagában (STEGMANN-RAJTÁR 1996, Abb. 5–6). Az edénytípusok hosszú élettartama és gyakorisága azonban nehezíti

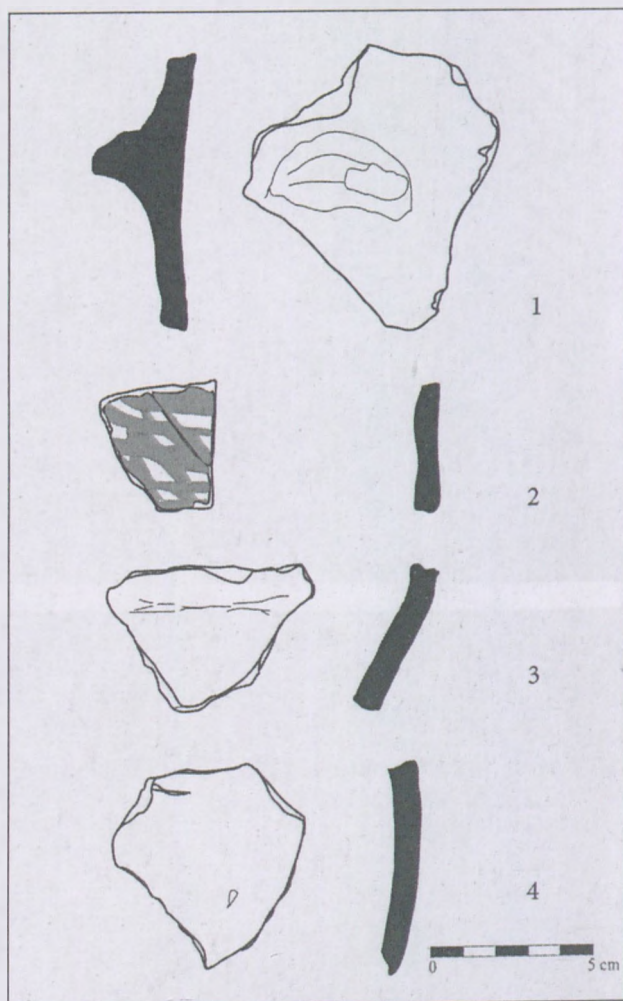
pontosabb keltezésüket; a Ha D időszak teljes egészében előfordulnak.²⁹ A községtől északnyugat-

²⁸ Példaként csupán a Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont lelőhelyen feltárt 315. objektum leletanyagát emelném ki, amelyből többek közt egyenes peremű tárolóedény vagy fazék, és erősen behúzott peremű tál került elő (TANKÓ 2005, 5, 52). A táltípus az itt vizsgált lelőhelyek többségén előfordul.

²⁹ Már a szomolányi magaslati település anyagában is előfordult (pl. 25. ház: DUŠEK–DUŠEK 1995, Taf. 3–6), amelynek pusztulását jelenleg a kutatók a Ha D1 korszakhoz kapcsolják. Ugyanakkor mind a fazék, mind a táltípus a Ha D 2–3 korszakra keltezett telepanyagokban is megfigyelhető, amint azt többek közt a főszövegben idézett példák tanúsítják. Bár az erősen behúzott peremű, éles törésvonalú táltípus gyakrabban fordul elő a Ha D2–3 korszak együtteseiben.

8. kép. Csorna-Derítő-telep: Dél, 2008
Fig. 8. Csorna-Derítő-telep: South, 2008

9. kép. Csorna-Derítő-telep: Dél, 2006, 2008
Fig. 9. Csorna-Derítő-telep: South, 2006, 2008

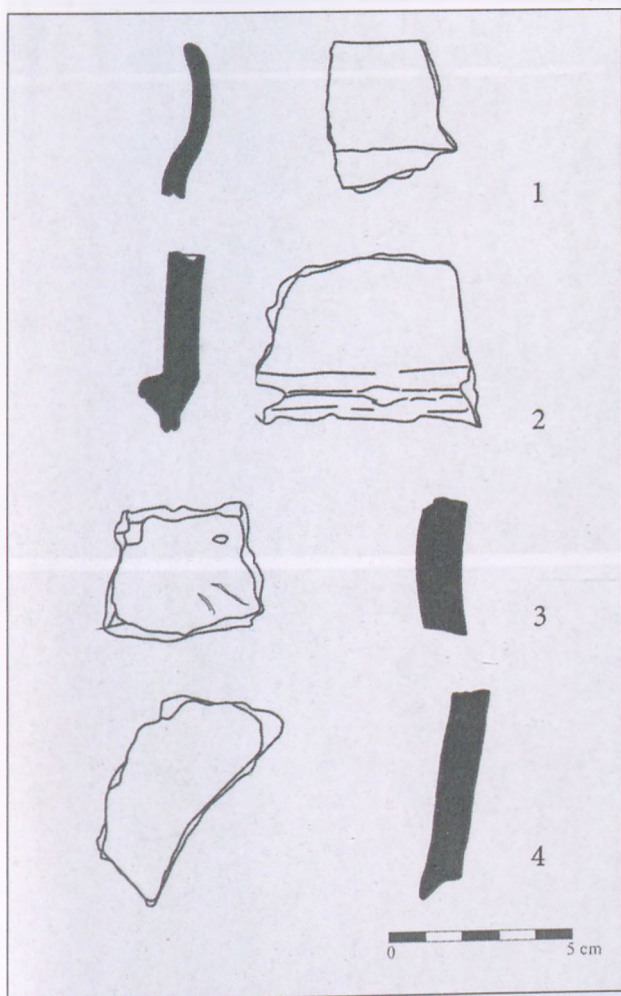
ra fekvő Közép-Mezőn Czajlik Z. 2003-ban légi fényképezéssel újabb lelőhelyet azonosított (7. kép). A dülő enyhe magaslatán, őszi vetésű gabonában árkok, félig földbe ástott épületek és gödrök nyoma figyelhető meg. Az említett kutatási program keretében 2008. márciusában Czajlik Z. munkatársaival terepen is azonosította a lelőhelyet. A felszíni leletgyűjtés során előkerült kora vaskori kerámiatöredékek jelentős része urnaszerű (6. kép), vagy nagyobb méretű tárolóedény lehetett, szintén előkerült a benyomott bordadíszes fazéktípus töredéke (5. kép 1–2), ívelt oldalú táltöredékek (6. kép 2–4), illetve egy szűrőedény-töredék is bizonyította a település meglétét (6. kép 5). A bekarcolt sraffozott háromszög motívummal díszített töredék (6. kép 1) párhuzamait már a Ha C korszakban megtaláljuk, ugyanakkor a sopron-krautackeri temető 26. sírjából előkerült kerámiatöredéken is megfigyelhető (JEREM 1981, Abb. 6). Az urnaszerű edények töredékei és a

bekarcolással díszített töredék alapján nem zárható ki, hogy a további kutatások során kora vaskori sírokat is találunk a lelőhelyen.

Az adattári adatok alapján ismert barbacslaposi lelőhelyen 2008. márciusában Czajlik Z., Rupnik László (ELTE RTI) és Losonczy Máté (KÖH, Győr) gyűjtött felszíni leleteket. A homokos öntéstalajú dülő egy ÉNy–DK irányú kisebb ér északkeleti magas partját alkotja, ahol két foltban kerültek elő leletek.³⁰ A durva soványítású fazekak, vagy tárolóedények oldaltöredékeinek eléggé jellegtelen volta és a lelőhely csekély intenzitása miatt csupán feltételezhetjük egy kora vaskori település meglétét, további gyűjtés szükséges.

Jóval gazdagabb lelőhelyet jártunk be azonban a Csorna északkeleti határában fekvő Derítő-telep déli

³⁰ A terepbejárásról született jelentés alapján a délnyugati részen intenzívebben jelentkezett a leletanyag (Rupnik L.: Terepbejárás Győr-Moson-Sopron megyében, 2008. március 13. ELTE RTI: Budapest).

10. kép. Kisfalud-Kázmérdomb, 2008
Fig. 10. Kisfalud-Kázmérdomb, 2008

lejtőjén.³¹ A Derítő-teleptől délre, az új szélmalom közvetlen lábánál húzódó kb. 150×100 m nagyságú területen intenzíven jelentkezett a kora vaskor végi településre utaló cserépanyag (8–9. kép). A területet ÉK–DNY irányban lejtő alkotja. A leletanyag főként a lejtő magasabb vonalában koncentráldott. A lelőhelyen korábban már Takács K. is több alkalommal gyűjtött felszíni leleteket (9. kép). Számos fazék, ill. tárolóedény töredéke, köztük nagyméretű bütyökkel díszített darab (9. kép 1), valamint a táltöredékek dominálnak a gyűjtött anyagban. Az áprilisi gyűjtésünk során egy besimított rácsozással díszített oldaltöredék

³¹ Losonczy Mátéval, a KÖH győri irodájának munkatársával 2008. áprilisában az említett kutatási program keretében hat lelőhelyen gyűjtöttünk felszíni leleteket (Đurković É.–Losonczy M.: Jelentés terepbejárásról Győr-Moson-Sopron megyében, 2008. április 4. ELTE RTI: Budapest). Csorna-Derítő-telep lelőhelyen a töredékek észlelhetősége igen kedvező volt, a közelmúltban szántott területen szinte minden lépésben jelentős méretű edénytöredék hevert.

is előkerült (9. kép 2), amelynek legjobb párhuzamait a késő Hallstatt-kori együttesekből ismerjük.³² Az edények finoman iszapolt, apró kavicsos soványítású anyaga szintén a kora vaskor végére utal.

Takács K. terepbejárása során Écs keleti határában egy mélyebben fekvő terület két partján azonosította a Káposztáskert és a Tódomb I. lelőhelyeket. Mindkét területen felszíni telepnyomokat figyelt meg és több régészeti korszak emlékanyagát gyűjtötte. A kora vaskort csupán néhány oldaltöredék képviseli, amelyek jellege a keltezészt bizonytalanná teszi. A községtől kissé távolabb, délre fekvő TSz-telep közelében gyűjtött leletanyag hasonlóan csekély és szintén jellegtelen nagyméretű edények oldaltöredékei alkotják.

A községtől északkeleti irányban mintegy 500 méter távol található domb alkotja az adattári adatok alapján már ismert kisfalud-kázmérdombi lelőhelyet. A lelőhely harmada homokkitermelés során elpusztult. A Gömöri János által vezetett két leletmentés mellett Takács K., majd Czajlik Z. munkatársaival végzett terepbejárást a területen. A legutóbbi vizsgálatok szerint a területet homok, kavics és lösz jellemzi. A korábbi adatoktól eltérően nyugati irányban a lelőhely legalább 150–200 méterrel nagyobb területet foglal magába. A domb adottságai alapján felmerült a lelőhely földvárként való azonosítása.³³ Kora vaskori emlékanyag a magaslattól nyugatra és keletre húzódó területen is előkerült. A vékony falú, enyhén kihajló peremű edény töredékén kívül (10. kép 1),³⁴ nagyobb méretű tárolóedények, vagy urnaszerű edények oldaltöredékeit találjuk a felszíni gyűjtés anyagában (10. kép 2–4).

A Lébény-Magasmarton előkerült vaskori leletegyüttes jól ismert a régészeti szakirodalomból (PUSZTAI 1966; 1967; ĐURKOVIC 2007, 15–18, II–V.

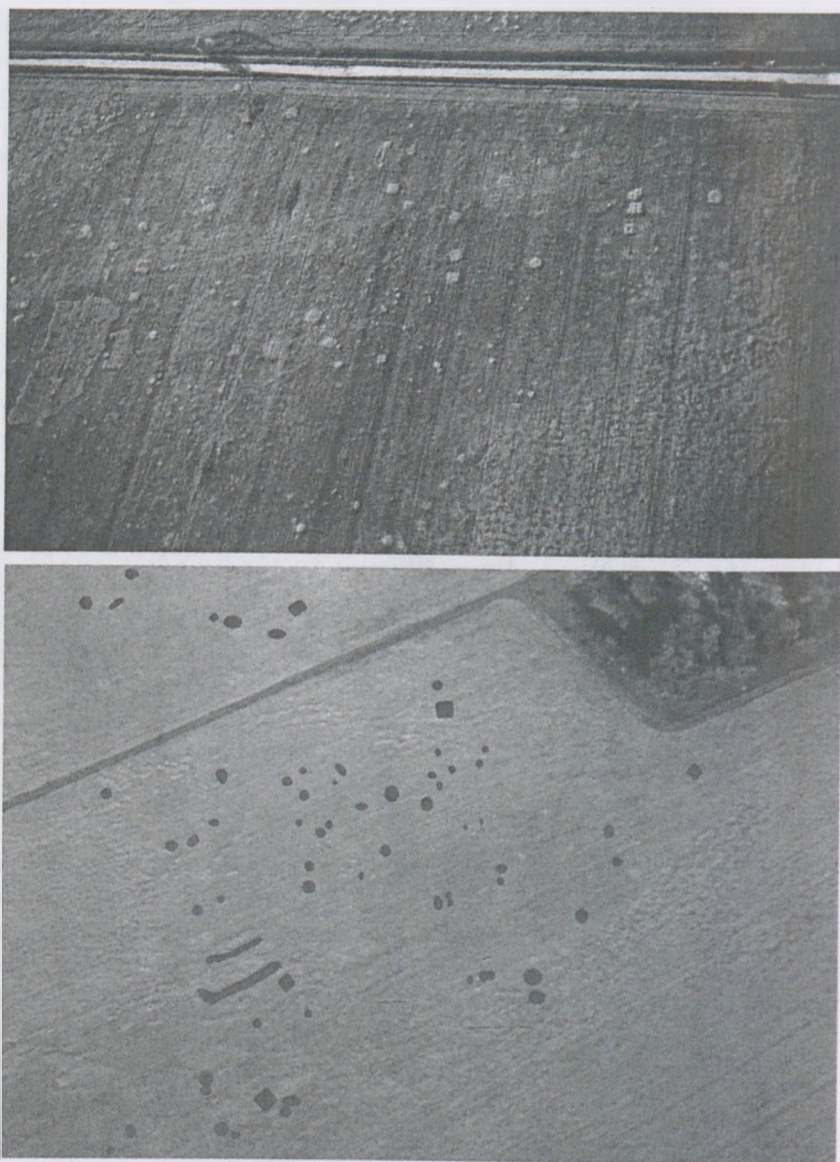
³² Az Inzersdorf-Walpersdorf lelőhelyen feltárt késő Hallstatt-kori La Tène-kori településen főként a tálak belső díszítéseként jelenik meg a besimított rácsmotívum (RAMSL 1998, 35–36, Abb. 22, Taf. 49, Taf. 62). Magyarország területén szintén számos párhuzam említhető, többek közt a T. Németh Gabriella által közölt Darnózszi-Parázsszeg anyagában (T. NÉMETH 1996, 372, Abb. 5. 2), vagy a már sokat idézett Sopron-Krautackerben feltárt 1. ház leletanyagában (JEREM 1981, 123–124). A késő Hallstatt-kort jellemző kerámiatípusokat Szlovákia, Morvaország, Alsó-Ausztria és Csehország területén Peter Romsauer táblázatba foglalta, amint az látható valamennyi területen előfordult a besimított rácsmotívum (ROMSAUER 1996, 437, Abb. 3).

³³ A Kázmér-domb meredek oldala, terasza és az aljában elmosódott árok utalhat a lelőhely földvár jellegére (Rupnik L.: Terepbejárás Győr-Moson-Sopron megyében, 2008. március 13. ELTE RTI: Budapest).

³⁴ Párhuzamait lásd pl. Sopron-Krautacker 170. sz. gödör (JEREM ET AL. 1984, 157, 8. kép), Inzersdorf-Walpersdorf 266. obj. (RAMSL 1998, 45, Taf. 50).

tábla). A községtől délre fekvő magasmarti kora vaskori településen kívül azonban mintegy 400 méternyire északra, a Srott-tag II. elnevezésű dűlőn Takács K. 2006-ban egy további lelőhelyet azonosított. Az általa összegyűjtött őskori kerámiatöredékek közt valószínűleg késő bronzkori és kora vaskorinak meghatározható darabokat is találunk.

A légi fotózással és terepbejárással egyaránt azonosított Szárföld-Felső-tag felszíni leletanyag tekintetében igen gazdagnak mondható. A különböző régészeti korok emlékeanyaga jelentős kiterjedésű területet fed le (min. 500×400 m). A Czajlik Z. által készített légi fotón különböző szerkezetű, egy- és kétszattatú házak, félig földbemélyített épületek, gödrök, árkok és talán sírokként azonosítható objektumok nyomai láthatók (11. kép). A terepbejárás során gyűjtött kerámiatöredékek közt a vastagabb falú tárolóedények oldaltöredékei mellett a finoman iszapolt tálak töredékeit is megtaláljuk (12. kép). A behúzott peremű táltöredék mellett (12. kép 1),³⁵ tagolt profilú töredékek fordulnak elő, amelyek felületét bekarcolt párhuzamos vonalakból álló háromszög minta (13. kép 3), valamint bepecsételt koncentrikus körök díszítik (13. kép 4).³⁶ Az enyhén kihajló és duzzadt peremű edénytöredék (12. kép 2) párhuzamait a Darnózseli-Parázsszeg lelőhelyről közölt leletegyüttesben is megtaláljuk (T. NÉMETH 1996, 372, Abb. 5. 4). Ugyanakkor a kora vaskori telepanyagban általánosan előforduló kettős kúpalakú, bevagdalt díszű orsógomb is előkerült a gyűjtés során (12. kép 6).³⁷

11. kép. Szárföld-Felső-tag (légifotó: Czajlik Z.)

Fig. 11. Szárföld-Felső-tag (aerial photo made by Z. Czajlik)

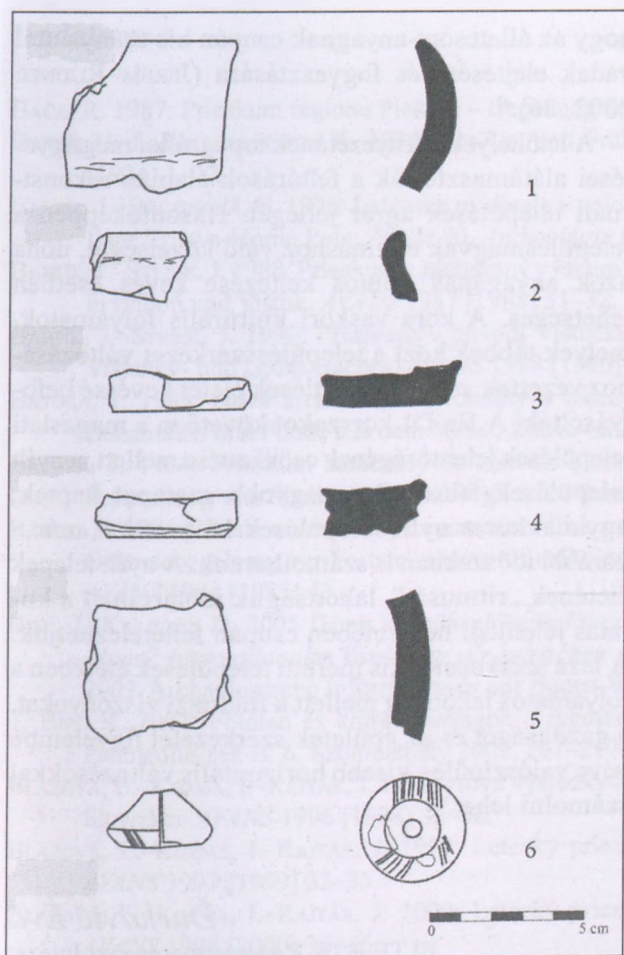
Összegzés

Jelenlegi ismereteink alapján a kora vaskori nyílt telepek, illetve tanyaszerű települések aránylag egységes képet mutatnak. Legtöbbször enyhe domboldalon, vagy egy magaslat sík teraszán, valamilyen vízforrás (folyó, patak) mellett helyezkedtek el. Az itt közölt lelőhelyek mindegyike igazolta a vízforrás közelségét (1. kép). Valamennyi település a 110–200 m tengerszint feletti magasságban fekszik, amely egybe esik a mezőgazdaságilag művelhető területek magasságával. A telepeket általában termékeny szántóföldek vették körül. Az alsó-ausztriai Traisen völgyben feltárt kis méretű települések/tanyák csupán néhány száz méteres távolságban helyezkedtek

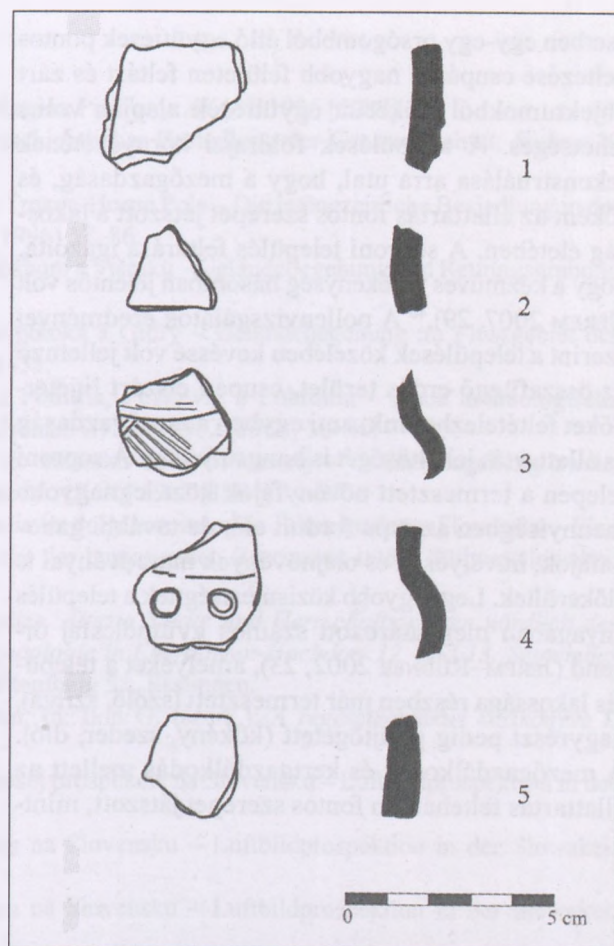
³⁵ Inzersdorf-Walpersdorf (RAMSL 1998, 102, Taf. 111)

³⁶ Például Sopron-Krautacker 138. objektum (JEREM ET AL. 1984, 160, 11. ábra). Bepecsételt koncentrikus kör díszítéshez lásd még RAMSL 1998, 36, Abb. 23. Bekarcolt háromszögmotívum párhuzamát csupán példaként lásd Sopron-Krautacker 26. sírjából előkerült kerámiatöredéken (JEREM 1981, 110–113, Abb. 6). További példákhoz lásd: RAMSL 1998, 38, Taf. 122.

³⁷ Például Sopron-Krautacker 138. és 192. obj. (JEREM ET AL. 1984, 158, 9. ábra, 160, 11. ábra), Inzersdorf-Walpersdorf (RAMSL 1998, 29, Taf. 34, Taf. 62).

12. kép. Szárföld-Felső-tag, 2008
Fig. 12. Szárföld-Felső-tag, 2008

13. kép. Szárföld-Felső-tag, 2008
Fig. 13. Szárföld-Felső-tag, 2008

el egymástól, mintegy láncot alkotva a folyó mentén. A feltárt temetők száma és elhelyezkedése alapján a feltárók feltételezik, hogy egy temető több kisebb településhez kapcsolódott (NEUGEBAUER 1992, 23).

A kora vaskori nyílt telepek szerkezetüket tekintve közepes méretű, paliszáddal és árokkal körülvett tanyaszerű települések voltak, cölöpszerkezetes házakkal. A házcsoportok esetenként kisebb falvakat alkottak. A késő Hallstatt-korból ismert településeken a „gödörházak” domináltak (vagyis földbesüllyesztett házak). A házak szerkezete sokat vitatott kérdés, mivel a feltárások során ritkán kerültek elő szabályos rendben elhelyezkedő cölöphelyek (Ménfőcsanak-Eperföldek: EGRY 2007, 46, 7. kép; TOMKA 1994, 378–384; KORONCÓ: MITHAY 1970; CSÖNGE: FEKETE 1989).³⁸ Gyakran felmerült a fölbemélyített házak funkciójának kérdése. Feltehetően voltak, amelyek lakóházként szolgáltak, mások viszont gazdasági

funkciókat láttak el. A települések objektumai közt legnagyobb számban az élelmtároló-,³⁹ agyagkitermelő- és a másodlagosan hulladék-gödörként használt objektumok voltak.

A kisalföldi lelőhelyeket tekintve szintén megfigyelhető, hogy egy adott község területén több lelőhelyet ismerünk (az itt közöltek közt például Bágyogszovát, Écs). Ezek alapján csupán csak feltételezéseink lehetnek, hiszen a felszíni leletanyag a legtöbb esetben csak tágabb időhatárok közt keltezhető. Amint azt a ménfőcsanaki feltárások is bizonyították (EGRY 2007), a leletcsoportok valószínűleg kisebb településmagvakat, tanyákat jelölhetnek, viszont az egyes telepmagvak egykorúsága a felszíni leletek alapján már nem bizonyítható. Alapvető problémát jelent a nyílt települések emléktanyájának keltezése. A zömében durva házi kerámiából, tálakból és jó

³⁸ A települések és házak szerkezetének vizsgálatával a délkelet-alpi régióban Mitja Guštin foglalkozott (GUŠTIN 1996).

³⁹ A Horákov-kultúra Tešetice-Sutny lelőhelyén feltárt objektumok (78) 2/3-át képezték a méhkas alakú gödrök. Az élelem tárolásának egy jó példáját mutatta az egyik ilyen objektum, amelyben két urna-szerű edényből szenült gabonamagvak kerültek elő.

esetben egy-egy orsógombból álló együttesek pontos keltezése csupán a nagyobb területen feltárt és zárt objektumokból előkerült együttesek alapján volna lehetséges. A települések földrajzi környezetének rekonstruálása arra utal, hogy a mezőgazdaság, és főként az állattartás fontos szerepet játszott a lakosság életében. A soproni település feltárása igazolta, hogy a kézműves tevékenység hasonlóan jelentős volt (JEREM 2007, 29).⁴⁰ A pollenvizsgálatok eredményei szerint a települések közelében kevésbé volt jellemző az összefüggő erdős terület, csupán elszórt ligeterdőt feltételezhetünk, ami egyben a mezőgazdaság és állattartás jelentőségét is hangsúlyozza. A soproni telepen a termesztett növényfajok közt legnagyobb mennyiségben az árpa fordult elő, de további gabonafajok, hüvelyesek és olajnövények maradványai is előkerültek. Legnagyobb közismertségnek a település anyagában meghatározott számos gyümölcsfaj örvend (JEREM–RUDNER 2002, 23), amelyeket a település lakossága részben már termesztett (szőlő, szilva), nagyrészt pedig gyűjtögetett (kőkény, szeder, dió). A mezőgazdálkodás és kertgazdálkodás mellett az állattartás feltehetően fontos szerepet játszott, mint-

hogy az állatcsont-anyagnak csupán kis aránya utal vadak elejtésére és fogyasztására (JEREM–RUDNER 2002, 26).⁴¹

A lelőhelyek környezetének topográfiai megfigyelései alátámasztották a feltárások alapján rekonstruált települések agrár jellegét. Hasonlóképpen a településmagvak egymáshoz való közelségét, noha azok anyagának pontos keltezése kevés esetben lehetséges. A kora vaskori kulturális folyamatok, melyek többek közt a településszerkezet változásához vezettek, a nyílt települések életét kevésbé befolyásolták. A Ha D1 korszakot követően a magaslati települések jelentőségének csökkenése mellett, a nyílt települések feltehetően nagyobb szerepet kaptak, ugyanakkor a nyílt települések hálózatával már a korábbi időszakban is számolhatunk. A nyílt telepek életének „ritmusát”, lakottságuk időtartamát a kutatás jelenlegi helyzetében csupán feltételezhetjük. A laza szerkezetű, kis méretű települések életében a folyamatos lakosság mellett a földrajzi viszonyokat, a gazdaságot és az épületek szerkezetét figyelembe véve valószínűleg kisebb horizontális változásokkal számolni lehet.⁴²

Đurković Éva

ELTE-BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
durkovic.eva@btk.elte.hu

⁴⁰ Kerámiaégető kemencék, a bronz- valamint a vasművesség emlékei igazolták.

⁴¹ A szarvasmarha fontosságát a kora vaskori állattenyésztésében a közép-európai települések anyagainak vizsgálatai számos esetben igazolták. Példaként említeném N. Müller-Scheessel és P. Trebsche munkáját, akik Franciaország, Németország, Ausztria, Svájc, Szlovénia és Csehország lelőhelyeit vizsgálva jutottak hasonló eredményre. A vizsgált 62 település anyagában 46 esetben a szarvasmarha aránya 41–54% közt mozgott (MÜLLER-SCHEESSEL–TREBSCH 2007, 66).

⁴² „A késő Hallstatt-kori lakosság telepei és temetői folyamatos megtelepedésre utalnak, és közülük néhány egészen a LT B2/C1 időszakig, azaz a Kr. e. 3. századig használatban maradt” (JEREM 2003, 192).

Irodalom:

- BAČA, R. 1987: Prieskum regiónu Piešťan – Begehung der Region Piešťany. *AVANS* 1986 [1987] 27.
- BARTA, H. J.–WILLVONSEDER, K. 1934: Zur Ur- und Frühgeschichtlicher Besiedlung der Grossen Schütt. *Sudeta* 10 (1934) 1–22.
- BARTÍK, J.–BŘEZINOVÁ, G. 1996: Laténske osídlenie v polohe Trnava-Horné Pole – Die latènezeitliche Besiedlung in der Lage Trnava-Horné Pole. *ZSNM* 90, *Archeológia* 6 (1996) 57–86.
- BARTÍK, J.–ŠTRBÍK, J. 1988: Prieskum a záchranný výskum v Báhoňi a Vištuku – Geländebegehung und Rettungsgrabung in Báhoň und Vištuk. *AVANS* 1987 [1988] 31–32.
- BARTÍK, J.–ŠTRBÍK, J. 1990: Prieskum v povodí Vištuckého potoka a Gidry – Geländebegehung im Flussgebiet des Vištucký- und Gidra-Baches. *AVANS* 1988 [1990] 32–33.
- BÁTORA, J. 1983: Nové archeologické lokality a nálezy z Ponitria, Požitavia a Pohronia – Neue archäologische Lokalitäten und Funde aus dem Nitra-, Žitava- und Grantal. *AVANS* 1982 [1983] 38–40.
- BÁTORA, J. 1984: Prieskum zameraný na zistenie sídlisk zo začiatku doby bronzovej – Geländebegehung zwecks Feststellung von Siedlungen vom Beginn der Bronzezeit. *AVANS* 1983 [1984] 34–37.
- BÁTORA, J. 1985: Prieskum zameraný na zistenie sídlisk zo začiatku doby bronzovej na Juhozápadnom Slovensku – Eine Geländebegehung zur Feststellung von Siedlungen aus der beginnenden Bronzezeit in der Südwestslowakei. *AVANS* 1984 [1985] 43.
- BIEL, J.–KRAUSSE, D. 2005 (Hrsg.): *Frühkeltische Fürstensitze. Älteste Städte und Herrschaftszentren nördlich der Alpen? Internationaler Workshop zur keltischen Archäologie in Eberdingen-Hochdorf 12. und 13. September 2003*. Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 51, Esslingen.
- T. BIRÓ K. 2002: Földtan és könyversanyagok a régészetben. In: Ilon G. (szerk.): *A régésztechnikus kézikönyve I. Panniculus* ser. B. 6, Szombathely 2002, 201–217.
- BLAŽOVÁ, E.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1998: Nové výsledky leteckej prospekcie na Slovensku – Luftbildprospektion in der Slowakei. *AVANS* 1996 [1998] 32–36.
- BLAŽOVÁ, E.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1999: Letecký prieskum na Slovensku – Luftbildprospektion in der Slowakei. *AVANS* 1997 [1999] 32–35.
- BLAŽOVÁ, E.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 2000: Letecký prieskum na Slovensku – Luftbildprospektion in der Slowakei. *AVANS* 1998 [2000] 36–46.
- ČAMBAL, R. 2005: Včasno-laténska sfinga z Horných Orešian. *ZSNM* 99, *Archeológia* 15 (2005) 37–44.
- ČAMBAL, R. 2007: Sídlisko z doby Halštatskej v Dunajskej-Lužnej-Nových Košariskách – Hallstattzeitliche Siedlung in Dunajská Lužná-Nové Košariská. *AVANS* 2005 [2007] 59–60.
- ČAMBAL, R.–GREGOR, M. 2005: *Dunajská Lužná v praveku*. Dunajská Lužná.
- CHEBEN, I.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1982: Výsledky prieskumu v oblasti výstavby sústavy vodných diel na Dunaji – Ergebnisse der Geländebegehung im Aufbaugbiet des Systems von Wasserkraftanlagen an der Donau. *AVANS* 1981 [1982] 98–102.
- CHOCHOLOUŠEK, V.–NUDERA, Z. 1968: Ein Beitrag zur Technologie der junghallstattzeitlichen Keramik aus Nové Košariská. *SlA* 16 (1968) 447–459.
- CHYTRÁČEK, M.–METLIČKA, M. 2004: *Die Höhensiedlungen der Hallstattzeit und Latènezeit in Westböhmen*. PA Supplementum 16, Prague.
- ČURNÝ, M. 2006: Archeologický výskum na trase ropovodu Bratislava–Schwechat – Archäologische Grabung auf der Erdölleitungstrasse Bratislava–Schwechat. *AVANS* 2004 [2006] 59–61.
- CZAJLIK Z. 2006: Öskori erődítések kutatása légi régészeti módszerekkel. In: Kovács Gy.–Miklós Zs. (szerk.): „*Gondolják, látják az várnak nagy voltát...*” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Budapest 2006, 71–80.
- DARVAS O. 1895: Sopron megyei régiségekről – Burgstall bejárása 1895. *ArchÉrt* 18 (1895) 419–420.
- DRESLEROVÁ, D. 1995: A Settlement-Economic Model for a Prehistoric Microregion: Settlement Activities in the Vínóř-Stream Basin During the Hallstatt Period. In: Kuna, M.–Venclová, N. (eds): *Whiter archaeology? Papers of Honour of Evžen Neustupný*, Praha 1995, 145–161.
- DUŠEK, M.–DUŠEK, S. 1995: *Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit*. Nitra.
- ĐURKOVIČ Ě. 2006: *A Ha D/LT A kor település-topográfiaja a Kisalföldön*. Szakdolgozat. Kézirat. ELTE BTK Régészettudományi Intézet: Budapest.
- ĐURKOVIČ Ě. 2007: Újabb adatok a Kisalföld kora vaskori településszerkezetéhez. *Arrabona* 45/1 (2007) 11–60.
- EGRY I. 2007: Előzetes beszámoló a Győr-Ménfőcsanak, Eperfördeken végzett megelőző feltárásról (2005–2006). *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006 – Archeological Investigations in Hungary 2006*. Budapest 2007, 27–53.

- ELSCHEK, K.–MARKOVÁ, K. 2000: Archeologický výskum a prieskum na Záhorí v záujmovom území podzemných zásobníkov plynu – Archäologische Grabung und Geländeerkundung in der Záhorie-Region im Interessengebiet der unterirdischen Gasspeicher. *AVANS* 1998 [2000] 53–64.
- FARKAŠ, Z.–SAMUEL, M. 2001: Predstihový výskum v Bratislave-Lamači – Vorsprungsgrabung in Bratislava-Lamač. *AVANS* 2000 [2001] 67–68.
- FEKETE M. 1989: Késő Hallstatt-kori lakóház leletmentése Csöngén – Rettungsgrabung eines späthallsattzeitlichen Wohnhauses bei Csönge. *Savaria* 17–18 (1983–84 [1989]) 123–135.
- FÜRYOVÁ, K. 1996: Kostrový hrob vo Voderadoch-Slovenskej Novej Vsi (okr. Trnava) – Skelettgrab in Voderady-Slovenská Nová Ves. *AVANS* 1994 [1996] 60.
- GALLIK O. 1907: Természeti viszonyok. In: Borovszky S. (szerk.): *Magyarország Vármegyéi és Városai, Győr vármegye*. Budapest.
- GÖMÖRI J. 1984: Kisfalud-Kázmérdomb. *RégFüz* Ser. I. 37 (1983 [1984]) 91.
- GUŠTIN, M. 1996: Eisenzeitliche Siedlungs- und Hausformen im Südostalpengebiet. *ArchA* 80 (1996) 215–220.
- GYULAI, F. 1996: Umwelt und Pflanzenbau in Transdanubien während der Urnenfelder-, Hallstatt- und Latènekultur. In: Jerem, E.–Lippert, A. (Hrsg.): *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron 10–14 Mai 1994*. Budapest 1996, 115–127.
- HANZELYOVÁ, E.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1992: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku – Luftbildprospektion in der Südwestslowakei. *AVANS* 1991 [1992] 46–48.
- HANZELYOVÁ, E.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1995: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku – Luftbildprospektion in der Südwestslowakei. *AVANS* 1993 [1995] 54–57.
- HANZELYOVÁ, E.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1996: Letecká prospekcia na Slovensku – Flugprospektion in der Slowakei. *AVANS* 1994 [1996] 81–88.
- HANZELYOVÁ, E.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1997: Pokračovanie leteckej prospekcie na juhozápadnom Slovensku – Fortsetzung der Luftbildprospektion in der Südwestslowakei. *AVANS* 1995 [1997] 77–82.
- HORVÁTH I.–H. KELEMEN M.–TORMA I. 1979: *Magyarország Régészeti Topográfiaja 5. Komárom megye régészeti topográfiaja*. Budapest 1979.
- HORVÁTH I. 1966: *Régészeti adatok Esztergom környékének településtörténetéhez*. Szakdolgozat. Kézirat. ELTE BTK Régészettudományi Intézet: Budapest.
- IŠTÓK, P.–IŽOF, J.–KAJOVSKÝ, R. 1997: Výsledky prieskumu v povodí Váhu v úseku Sered'-Hlohovec – Erkundungsergebnisse im Waagtal im Abschnitt Sered'-Hlohovec. *AVANS* 1995 [1997] 89.
- IVAN, P.–VARSIK, V. 1999: Terénny prieskum v povodí Gidry a Vištuckého potoka – Geländeerkundung in der Bachtälern der Gidra und des Vištucký potok. *AVANS* 1997 [1999] 76–77.
- JANKOVICH, B. D. 1985: Archaeological Topography. Theoretical and Practical Lessons. *MittArchInst* 14 (1985) 283–292.
- JANKOVICH B. D. 1993: *A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban*. Régészeti Továbbképző Füzetek 4, Budapest.
- JANŠÁK, Š. 1929: Slovenské hradiská z doby halštatskej. *SMSS* 23 (1929) 1–32.
- JANŠÁK, Š. 1930: Staré osídlenie Slovenska. Sídlišká na terasách pozdl'ž riek. *SMSS* 24 (1930) Martin, 1–67.
- JANŠÁK, Š. 1931: Staré osídlenie Slovenska. Sídlišká na terasách pozdl'ž riek. *SMSS* 25 (1931) 7–65.
- JEREM, E. 1981: Zur Späthallstatt- und Frühlatènezeit in Transdanubien. In: *Die Hallstattkultur. Symposium Steyr 1980*. Linz 1981, 105–136.
- JEREM, E. 1986: Bemerkungen zur Siedlungsgeschichte der Späthallstatt- und Frühlatènezeit im Ostalpenraum. *MittArchInst-Bh* 3, Budapest 1986, 107–123.
- JEREM, E. 1995: *Die Anwendung umweltarchäologischer und archäometrischer Methoden in der Siedlungsgeschichtlichen Forschung*. Thesen der Kand. Diss. Budapest 1995, 1–32.
- JEREM E. 2003: Környezetregészet – egy új tudományág születése. In: Visy Zs. (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest 2003, 39–44.
- JEREM E. 2007: Vaskori táj és erdőgazdálkodás – Landscape and Woodland Management in the Late Iron Age. In: Gömöri J. (szerk.): *Az erdő és a fa régészete és néprajza (Kézművesipar-történeti megközelítésben)*. Sopron 2007, 27–31.
- JEREM E.–FACSAR G.–KARDOS L.–VÖRÖS I. 1984: A sopron-krautackeri vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata I. *ArchÉrt* 111 (1984) 141–169.
- JEREM E.–FACSAR G.–KARDOS L.–VÖRÖS I. 1985: A sopron-krautackeri vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata II. – Tha archaeological and environmental investigation of the Iron Age settlement discovered at Sopron-Krautacker II. *ArchÉrt* 112 (1985) 3–24.

- JEREM, E.–FREY, O.-H. 2000: Höhensiedlungen – Befestigungen – Zentralsiedlungen. Prozesse der Urbanisierung im Donau-Karpaten-Raum. In: Guichard, V.–Sievers, S.–Urban, O.-H. (eds): *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer. Eisenzeitliche Urbanisationsprozesse. Actes du colloque des 8-11 juin 1998, Glux-en-Glenne Centre archéologique européen du Mont Beuvray*. Glux-en-Glenne 2000, 157–164.
- JEREM, E.–MÜLLER, K.–VASÁROS, Zs. 2001: Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park of Százhalombatta. *Praehistoria* 2 (2001) 173–192.
- JEREM, E.–POROSZLAI, I. 1999 (eds): *Archaeology of the Bronze and Iron Age – Enviromental Archaeology, Experimental Archaeology, Archaeological Parks. Proceedings of the Intenational Archaeological Conference. Százhalombatta, 3–7 October 1996*. Budapest.
- JEREM E.–RUDNER E. 2002: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen és faszénleletek alapján. *SSz* 56/1 (2002) 17–27.
- KARÁTSZON D. 2002: *Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére*. Budapest.
- KLČO, M. 1993: Prieskum intravilánu Vrbového (okr. Trnava) – Begehung im Intravillan von Vrbové. *AVANS* 1992 [1993] 71.
- KLČO, M.–KRUPA, V. 1996: Prieskum v Krakovanoch-Strážach (okr. Trnava) – Geländebegehung in Krakovany-Stráže. *AVANS* 1994 [1996] 108–109.
- KLČO, M.–KRUPA, V. 1998: Nálezy z prieskumu v Krakovanoch (okr. Piešťany) – Funde von der Geländebegehung in Krakovany (Bez. Piešťany). *AVANS* 1996 [1998] 99–100.
- KOPECKÝ, M.–KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1990: Výsledky leteckej prospekcie – Ergebnisse der Luftbildprospektion. *AVANS* 1988 [1990] 100–102.
- KORDOS, L. 1977: Changes in the Holocene climate of Hungary reflected by the „vole-thermometer” metod – Holocén klímaváltozások kimutatása Magyarországon a „pocok hőmérő” segítségével. *FtK* 25 (1977) 222–229.
- KÖNIG, T. 2005: Nálezy z kultového objektu v Pustých Úľanoch ako doklad kultúrnych kontaktov v dobe halštatskej. In: Studeníková, E. (red.): *Južné vplyvy a ich obraz v kultúrnom vývoji mladšieho praveku na strednom Dunaji. Zborník referátov z konferencie z 9. novembra 2004 v Bratislave*. *Studia Arch. et Mediaevala* 7, Bratislava 2005, 89–98.
- KÖNIG, T. 2007: Záchranný výskum v Bernolákove (okr. Senec) – Rettungsausgrabungen in Bernolákovo. *AVANS* 2005 [2007] 114–115.
- KÖNIG, T.–SUTEKOVÁ, J. 2005: Nové nálezy z Bernolákova, poloha Panské lúky. *ZSNM* 99, *Arch.* 15 (2005) 225–234.
- KRÁSNY, A. 1985: Praveké a včasnostredoveké osídlenie okresu Dunajská Streda vo svetle archeologických nálezov. *Žitnoostrovský Múzeum – Spravodaj Múzea* 9 (1985) 16–20, 23–32.
- KULCSÁR V.–LACZKÓ L. 1975: *Magyarország megyéi és városai*. Budapest.
- KUZMA, I. 2002: Výskum na trase optického kábla Budmerice-Jablonec – Grabung auf der Trasse des optischen Kabels Budmerice-Jablonec. *AVANS* 2001 [2002] 96.
- KUZMA, I. 2006: Výskum v Dubovanoch (okr. Piešťany) – Grabung in Dubovany. *AVANS* 2004 [2006] 124–126.
- KUZMA, I.–BARTÍK, M.–RAJTÁR, J. 2002: Letecká prospekcia na Slovensku – Luftbildprospektion in der Slowakei. *AVANS* 2001 [2002] 101–107.
- KUZMA, I.–BARTÍK, M.–RAJTÁR, J. 2006: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku – Luftbildprospektion in der Südwestslowakei. *AVANS* 2004 [2006] 127–132.
- KUZMA, I.–BLAZOVÁ, E.–BARTÍK, M.–RAJTÁR, J. 2001: Letecká prospekcia na Slovensku – Luftbildprospektion in der Slowakei. *AVANS* 2000 [2001] 112–138.
- KUZMA, I.–BLAZOVÁ, E.–BARTÍK, M.–RAJTÁR, J. 2003: Letecká prospekcia na Juhozápadnom Slovensku – Luftbildprospektion in der Südwestslowakei. *AVANS* 2002 [2003] 70–77.
- KUZMA, I.–RAJTÁR, J. 1983: Výsledky prieskumu v oblasti vodného diela na Dunaji – Ergebnisse der Geländeerkundung im Baugebiet des Donau-Wasserkraftwerkes. *AVANS* 1982 [1983] 148–150.
- MÁRTONNÉ ERDŐS, K. 2001: *Magyarország tájféldrajza*. Debrecen.
- MITHAY S. 1956: *Régészeti adatok a Győri járás történetéhez*. Győr.
- MITHAY S. 1970: A koronci kora vaskori kunyhó – Die Hütte von Koroncó aus der jüngeren Eisenzeit. *Arrabona* 12 (1970) 5–16.
- MOLNÁR A. 2006: A Hallstatt-kultúra emlékei a Sokoró-vidéken – The remains of the Hallstatt culture in the Sokoró Region. *Arrabona* 44/1 (2006) 337–348.
- MÜLLER-SCHEESSEL, N.–TREBSCH, P. 2007: Das Schwein und andere Haustiere in Siedlungen und Gräbern der Hallstattzeit Mitteleuropas. *Germania* 85/1 (2007) 61–94.
- T. NÉMETH, G. 1996: Angaben zur hallstattzeitlichen Topographie des südlichen Teile der Kleinen Tiefebene. In: Jerem, E.–Lippert, A. (Hrsg.): *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10–14 Mai 1994*. Budapest 1996, 365–379.

- NEUGEBAUER, J.-W. 1988: Neuere Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Hallstattkultur in Niederösterreich. Rettungsgrabungen der Bundesdenkmalamtes 1970–1987. In: Fuchs, M. (Hrsg.): *Archäologie Alpen Adria* 1, Klagenfurt 1988, 85–107.
- NEUGEBAUER, J.-W. 1992: Früh- und Mittellatènezeit. In: Neugebauer, J.-W.–Jerem, E.–Kaus, K. (Hrsg.): *Die Kelten im Osten Österreich*. St. Pölten–Wien 1992, 9–118.
- NOVÁK, P. 1983: Zjst'ovací výzkum v Prašniku – Feststellungsgrabung im Prašník. *AVANS* 1982 [1983] 181–182.
- NOVÁK, P. 1992: Sbĕrem ovĕřené sídlište ve Voderadech (okr. Trnava) – Durch Lesefunde beglaubigte Siedlung in Voderady. *AVANS* 1990 [1992] 82.
- OŽD'ANI, O. 1979: Dialnica vydáva ďalšie tajomstvá. *Krásy Slovenska* 61/11 (1979) 484–487.
- PIETA, K. 2007: Der frühlatènezeitliche Burgwall in Horné Orešany, Westslowakei. Vorbericht – Vĕasnoténske hradisko v Horných Orešanoch, západné Slovensko. Predbežná správa. *SLA* 55 (2007) 295–310.
- PLACHÁ, V.–PAULÍK, J. 2001: Najnovšie výsledky výskumu na Devíne – Die neuesten Ergebnisse der Grabung auf Devín. *AVANS* 2000 [2001] 161–163.
- PODBORSKÝ, V.–TEJRAL, J.–VALOCH, K. 1993: *Pravĕké dĕjiny Moravy*. Brno.
- PODBORSKÝ, V. (red.) 2005: *Pravĕk mikroregionu potoka Tĕšetického/Únanovky. K problematice pravĕkých sociálních struktur*. Brno.
- PUSZTAI R. 1966: A lébényi germán fejedelmi sír – Das germanische Fürstengrab von Lébény. *Arrabona* 8 (1966) 99–118.
- PUSZTAI R. 1967: Késő-vaskori házak Lébényben – Späteisenzeitliche Häuser in Lébény. *Arrabona* 9 (1967) 5–11.
- PÜSPÖKI NAGY P. 1985: A Csallóköz vízrajzi képe nék története Strabón Geographicájától IV. Béla koráig. *Új Mindenes Gyűjtemény* 4 (1985) 63–124.
- RAMSL, P. C. 1998: *Inzersdorf-Walpersdorf, Studien zur Späthallstatt-Latènezeitlichen Besiedlung im Traisental*, NÖ. Fundberichte aus Österreich, Materialhefte 6, Wien.
- RAMSL, P. C.–KARL, R. 1992: Osídlení spolkové země Dolního Rakouska v Laténu. *Archeologické Fórum* 3 (1992) 86–95.
- ROMSAUER, P. 1986: Zur hallsattzeitlichen Besiedlung der Südwestslowakei. *MittArchInst-Bh* 3, Budapest 1986, 173–181.
- ROMSAUER, P. 1996: Bemerkungen zur Späthallstattzeit im Nordostalpenraum. In: Jerem, E.–Lippert, A. (Hrsg.): *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10–14 Mai 1994*. Budapest 1996, 431–444.
- ROMSAUER, P.–PIETA, K. 1992: Významný nález z neskorej doby halštatskej v Hubine – Bedeutender Fund aus der späten Hallstattzeit in Hubina. *SLA* 40 (1992) 213–223.
- RUDNER, E. Z.–JEREM, E. 2002: Anthracological investigations at Sopron-Krautacker (NW-Hungary). In: Jerem, E. – T. Biró, K. (eds): *Proceedings of the 31st Symposium. Archaeometry* 98. Budapest, April 26 – May 3 1998. BAR-IS 1043, Oxford 2002, 45–55.
- RUTTKAY, M. 2007: Prieskum v priestore priemyselného parku v Nitre – Grabung im Bereich des Industrieparks in Nitra. *AVANS* 2005 [2007] 168.
- SAMUEL, M. 1996: Prieskum stredného Požitavia – Begehung des mittleren Žitavatales. *AVANS* 1994 [1996] 154–163.
- STAŠŠIKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 2004: Nové nálezy z Veselého (okr. Piešťany) – Fortsetzung der Sondagegrabung auf dem Burgwall Žibrica. *AVANS* 2003 [2004] 182–183.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 1996: Eine Siedlung der Späthallstatt-Frühlatènezeit in Bratislava-Dúbravka (Slowakei). In: Jerem, E.–Lippert, A. (Hrsg.): *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10–14 Mai 1994*. Budapest 1996, 455–471.
- STRUHÁR, V.–FODOR, R. 2002: Systematický prieskum archeologických lokalít v Abraháme a jeho okolí – Systematische Erkundung archäologische Lokalitäten in Abrahám und seine Umkreis. *AVANS* 2001 [2002] 203–204.
- TANKÓ K. 2005: *A ménfőcsanakai késővaskori település*. PhD értekezés. Kézirat. ELTE BTK Régészettudományi Intézet: Budapest.
- TOMKA, P. 1994: Az M1 autópálya Győrt elkerülő szakaszának régészeti feltárása. *Közlekedésépítés- és mélyépítéstudományi szemle* 44/9 (1994) 378–384.
- TURČAN, V. 1991: Prírodné podmienky osídlenia Žitného ostrova vo včasnej dobe dejinnej – Natural conditions for the settlements of Žitný ostrov. *ŠtZ* 27 (1991) 25–29.
- URBAN, O.-H. 1996: Der Leopoldsberg in Wien zur Hallstatt- und Frühlaténzeit. In: Jerem, E.–Lippert, A. (Hrsg.): *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10–14 Mai 1994*. Budapest 1996, 549–581.
- UZSOKI A. 1964: *A győri és Győr környéki régészeti gyűjtés és kutatás története*. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE BTK Őskori Régészeti Tanszék: Budapest.

- VARSÍK, V. 2000: Záchranný výskum na trase diaľnice D61 v Bratislave časť Trnávka a časť Vajnory – Rettungsgrabungen auf der Autobahnstrasse D61 in Bratislava. *AVANS* 1999 [2000] 146–150.
- WOLLÁK K. 1979: Hallstattkori leletek a Pilismarót-Szobi révi telepfeltárásból. *Dunai Régészeti Közlemények* [1979] 49–76.

Topographic studies on the Early Iron Age in the Little Hungarian Plain

Despite intensive research conducted during the past decades, very little is known about Early Iron Age settlement patterns in the Little Hungarian Plain. Aside from the extensively investigated settlements at Sopron-Krautacker and Győr-Ménfőcsanak, no more than smaller settlement sections or a few settlement features have been excavated at other sites in the course of small-scale rescue excavations. In order to gain a fuller picture of Early Iron Age settlement patterns, there was a need for systematic topographic surveys and the evaluation of their findings in addition to the publication of earlier excavated find assemblages. Aside from micro-regional studies in the broader area of major sites, smaller systemic surveys, including aerial archaeological photography, were conducted as part of various research projects. Aerial photographs were made of several sites in County Gőr-Sopron-Moson as part of the project conducted by Dr. Zoltán Czajlik of the Archaeological Institute of the Eötvös Loránd University. The broader area of the sites at Babót-Ordód, Bágyogszovát-Közép-Mező, Barbacs-Laposi-dűlő, Csorna-Derítő, Kisfalud-Kázmérdomb and Szárföld-Felső-tag were surveyed and surface finds were collected (*Fig. 1*). At Csorna-Derítő and Szárföld-Felső-tag, the aerial photos served as the principal source of the analyses, while the overview and re-evaluation of archival data provided the starting point for a fresh evaluation for a handful of other sites. The archaeologists and the staff of the Xántus János Museum in Győr too conducted important new field surveys.

The archaeological evidence indicates that the open settlements and small farmstead-like settlements of the Early Iron Age followed a more-or-less consistent pattern. Most lay on a gently sloping hillside or the level terrace of an elevation, usually near water (a river or a stream). The sites listed here all lay near water (*Figs 1–3*). All were established 110–200 m a.s.l., corresponding to the altitude of arable land. The settlements were usually surrounded by fertile fields. The small settlements/farmsteads in the Traisen Valley in Lower Austria lay no more than a few hundred meters apart, forming a chain. The number and location of the period's cemeteries would suggest that one cemetery was used by several smaller settlements.

One observation made during the surveys conducted in the Little Hungarian Plain was that there were several Early Iron Age sites in the broader area of a modern settlement (e.g. at Bágyogszovát and Écs). The investigations at Ménfőcsanak have shown that the find assemblages probably originate from several settlement nuclei and farmsteads, although it is currently impossible to establish from the surface finds which of these settlement nuclei were contemporaneous. The precise dating of the finds from the open settlements poses serious difficulties because most assemblages of this type are made up of coarse household pottery, bowls and, in more fortunate cases, a spindle whorl. These find assemblages, however, could only be more accurately dated on the basis of larger assemblages recovered from closed contexts of more extensively investigated sites. The reconstruction of the environment of the settlements suggests that the period's subsistence was based on arable farming and that animal husbandry too played an important role. The excavations at Sopron have furnished evidence that various craft activities were equally important. The settlements from the late Hallstatt period are dominated by sunken houses. The most frequent settlement features were storage pits for storing foodstuffs, clay extraction pits and various features secondarily re-used as refuse pits.

Concurrently with the decline of the importance of hilltop settlements in the Ha D1 period, open settlements began to play a more important role. The existence of a network of open settlements can also be assumed in the earlier period. However, the use-life of the open settlements can only be guessed at best. The settlements uncovered in neighbouring territories (e.g. Tešetice-Kyjovice) would suggest that there were smaller horizontal shifts in the occupation of the loosely structured smaller settlements.

Kelta kori embertani leletek Hajdú-Bihar megyéből

Hajdú-Bihar megyében a 2007–2008-ban Dani János által végzett leletmentő ásatásokon három lelőhelyen késő vaskori, kelta temetkezések kerültek elő. A megmentett embertani anyag részben hamvasztásos rítusú sírokból származik. A csontvázaz sírokból igen gyenge megtartású embertani leletanyag került elő.¹ Jelen közlést főleg az indokolja, hogy Kárpát-medence keleti feléből eddig alig kerültek publikálásra kelta kori embertani leletek. Ismertetésük kapcsán lehetőség nyílik a Kárpát-medence és a környező térségek vaskori sorozatainak biostatistikai úton való összehasonlítására.

Az adatgyűjtés során a következő módszerek kerültek alkalmazásra: az eltemetettek nemének meghatározása ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI (1963), a halálzási életkor becslése SCHOUR–MASSLER (1941), JOHNSTON (1961), illetve NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI (1960), a metrikus és morfológiai jellemzők megállapítása MARTIN (1924), a metrikus adatok kategorizálása, valamint a koponyaméreteknek a biostatistikai analízishez szükséges standardizálása ALEKSEJEV–DEBEC (1964), a testmagasság becslése SJØVOLD (1999) s végül a biostatistikai analízis elvégzése PENROSE (1954) munkája alapján történt.

Sírszám	Nem	Halálzási életkor	Megjegyzés
Álmosd-Homokbánya-Csordakút			
szám nélkül	nő	18 – 22	Szórvány koponyalelet
1/1	férfi	40 – x	Csak koponya
2/2	nő	23 – 39	Csak vázcsontok
3/3	nő	23 – 39	Csak koponya
Ebes-Zsongvölgy III.			
1132/2295	?	inf.II. – juv.	Hamvasztásos temetkezés
Hajdúszoboszló-Fogthüý-dűlő			
126/166	?	± 0,00	–

1. kép. Az eltemetettek neve és halálzási életkora
Fig. 1. Sex and age at death of the buried individuals

¹ A feldolgozás ideje alatt a leletanyag raktározási helye a debreceni Déri Múzeum Régészeti Gyűjteménye volt. A vizsgálatra való felkérésért Dani János régésznek tartozom köszönettel.

A leletek leírása (1–4. kép)

1. Álmosd-Homokbánya, Csordakút

18–22 éves nő (szám nélkül):

A koponyalelet szórvány leletként, még a 2008. évi feltárás előtt került elő. A koponya igen gyenge megtartású, hiányos; a vázcsontok nem őrződtek meg.

Leírás: Az agykoponya középhosszú, középszéles, közép magas/magas, *meso-ortho-akrokan*, a homlok közepsszéles, *metriometop*, a tarkóprofil *curvoccipitalis*. A lefelé keskenyedő arci rész nem volt teljességében rekonstruálható, a teljes arc és a felsőarc is igen alacsony. Az orrgyök sekély, középszéles, az orrcsontok hiányzanak, az *alveolaris prognathia* gyenge. A *gracilis* nő testmagassága, vázcsontok hiányában, nem volt meghatározható.

Fogazat: A teljesen épen megmaradt fogazaton *caries* nincs, a bal oldali felső és a jobb oldali alsó bölcsességfog áttörése még nem fejeződött be, a másik két bölcsességfog áttörése viszont még el sem kezdődött.

Anatómiai variáció: A koponya jobb oldalán *ossiculum incisurae parietalis* figyelhető meg. A csontos szápad felszínén, bal oldalon, az M2 fogak vonalában a garat felé hajló, 1–2 mm nagyságú csonttövis alakult ki.

1/1., 40–X éves férfi (?):

A leletből csak az igen rossz megtartású, vetemedett agykoponya őrződött meg, amely elemzésre nem volt alkalmas. Fog nem maradt meg.

Kóros elváltozás: Az agykoponyán aggkori belapultság, *endokranialisan* pedig Pachioni-rögök láthatók.

2/2., 23–39 éves nő:

A lelet csak vázcsontok töredékeiből áll, melyek közül a jobb és bal oldali *femur*, *tibia* és *femur* részletei őrződtek meg. Elemzésre nem volt lehetőség.

3/3., 23–39 éves nő (?):

Igen rossz megtartású koponyatöredékek, valamint a két *femur diaphysisének* részletei őrződtek meg.

Fogazat: Az egyetlen megmaradt fog (M3) abrázioja 1. fokozatú.

MARTIN (1924)	Álmosd sz.n. nő
1.	173 ?
5.	96
7.	37
8.	134 ?
9.	92
10.	—
11.	113
12.	105
16	29
17.	130
20.	112
23.	—
24.	—
25.	363
26.	125
27.	114
28.	124
29.	106
30.	104
31.	101

2. kép. Agykoponyamérétek
Fig. 2. Cranial measurements:
Cranium cerebrale

MARTIN (1924)	Álmosd sz.n. nő
40.	89 ?
45.	—
47.	98
48.	57
50.	19
51.	—
52.	—
54.	—
55.	42
57.	9
60.	44 ?
61.	59
62.	41
63.	33
65.	—
66.	—
69.	27
70.	—
71a	28

3. kép. Arckoponyamérétek
Fig. 3. Cranial measurements:
Cranium viscerale

2. Ebes-Zsongvölgy III.
1132/2295., Inf. II.–juv. korú
gyermek:

A mintegy 500, mikromeso-fragmentált, általában sárgás-barnás színűre égett, enyhén deformálódott koponya- és vázcsont-töredék között néhány krétafehér, illetve szénfeketére égett is előfordul. A töredékek között némi bronzmorzsalék és igen sok állatcsont töredéke is előfordult, mely utóbbiakat a tűz nem érte. Az eltemetett esetében a halálzási életkor meghatározásának alapját a koponyafal és hosszcsont falvastagsága, valamint az egyes töredékek abszolút méretei képezték. Fog nem őrződött meg.

Azonosítható csontrészek: néhány koponyatöredék varratrészzel (obliteráció: I. fokozat), a homlokcsont glabella fölötti részlete, d.s. sziklacsont, scapula töredéke, femur töredéke linea aspera részletével, hosszcsontok töredékei.

3. Hajdúszoboszló-Fogthüydűlő

107/140., nem meghatározható nemű és életkorú egyén:

A lelet 4 darab mikrofragmentált, krétaszerűre égett csont-töredékből áll, melyek közül kettőn zöld patinanyomok látszódnak. A töredékek részletes elemzésre nem voltak alkalmasak.

126/166., ± 0,00 éves gyermek:

Koponyatöredékek (sziklacsont és a mandibula jobb fele), valamint vázcsontok töredékei őrződtek meg. A mandibula jobb és bal fele még nem csontosodott össze, ami koraszülésre utal.

A Kárpát-medencei kelta kori embertani leletek taxonómiai összképe

A most közölt leletek taxonómiai meghatározása nem igen lehetséges. Érdekes azonban röviden összefoglalni, amit a Kárpát-medence késő vaskori leleteinek taxonómiai összképéről az eddigi kutatások megállapítottak.

Az eredetileg nyugat-európai kelták a Kárpát-medencébe először ÉNy-i irányból, majd miután a Balkán-félsziget déli részéig is eljutottak, onnan visszahúzódva, a Kárpát-medencébe ezúttal dél felől érkeztek (SZABÓ 1971). Mindkét alkalommal feltehetően az útjukba kerülő autochton népcsoportok meghatározott töredékeit is magukkal sodorták Közép-Európa, illetve a Balkán térségéből és így embertanilag egy meglehetősen heterogén populációt hozva létre, melynek heterogenitását a Kárpát-medence idővel ugyancsak asszimilált őslakossága még csak növelhette.

E késő vaskori periódus temetkezései birituálisak: a csontvázas temetkezés szokása főleg a korai időkre volt jellemző, míg a korszak végén már a hamvasztás vált általánossá, de oszteológiai maradványok kultikus gödrökből is kerültek elő (THURZÓ 1975; K. ZOFFMANN 1988). Az Alföldről, valamint a Kárpát-medence déli térségeiből egyelőre csak néhány szórványosan előkerült lelet ismert, míg a mai Szlovákiából és a Dunántúlról előkerült leletek alapján már egy-egy, taxonómiai és statisztikailag is értékelhető koponyasorozat is összeállítható. Hasonló koponyasorozat reprezentálja a mai Csehország egykori kelta kori lakosságát is.

A szlovákiai és csehországi kelta kori leletek taxonómiai elemzését Emanuel Vlček (1957) végezte el, megállapítva, hogy a leletek között előforduló taxonok keveredési aránya területi egységekként változó. Így a mai Csehországban a dolichocrania, Ausztriában és Morvaországban viszont a brachyocrania dominál (VLČEK 1957). Szerinte a szlovákiai és a magyarországi leletanyagban egyaránt megtalálható egy nordikus-mediterrán csoport szórvány brachycran elemekkel, valamint egy brachycran csoport (főleg cromagnon-C > dinári típusok) kevés dolichocran elemmel.

A dunántúli kelták körében NEMESKÉRI-DEÁK (1954) ugyancsak heterogenitást figyeltek meg.

MARTIN (1924)	Álmosd sz.n. nő
8/1	77,5 ?
17/1	75,2
17/8	97,0 ?
20/1	64,7
20/8	83,6 ?
9/8	68,7?
47/45	—
48/45	—
52/51	—
54/55	—

4. kép. Koponyajelzők
Fig. 4. Cranial indices

Szerintük az általuk vizsgált anyagban leggyakoribb a cromagnon-A és a nordikus típusú lelet, de ezek mellett, gracilis mediterránnal keverten, az alpi és a dinári variáns is előfordul.

E. Vlček (1957) azóta sem cáfolt véleménye szerint a gracilis és robusztus mediterránok, illetve a nordikusok, valamint a cromagnoidok az őslakosság, vagy a kelták vándorlásai során hozzájuk csatlakozott nem-kelta néptöredékek, míg a brachymorphok a kelta bevándorlók képviselői lehettek.

A Kárpát-medencei és egyéb európai, vaskori koponyasorozatok közötti általánosított Penrose-távolságok (5–7. kép)

A Kárpát-medencéből, pontosabban a Dunántúlról és Szlovákiából az eddig közlésre került kelta korból származó koponya leletek mennyiségi és minőségi reprezentációja lehetővé teszi, hogy a Penrose-féle distancia analízis segítségével, méretátlagaik alapján össze lehessen őket hasonlítani nemcsak egymással, hanem más európai, kora és késő vaskori koponyasorozattal is. Az analízisbe — az eredmények szignifikancia szintjét $P > 99,5\%$ -nál megvonva ($C_R^2 = 0,166$) — az összesített férfi és (ALEKSEJEV–DEBEC (1964) módszerével standardizált) női sorozatok kerültek bevonásra.

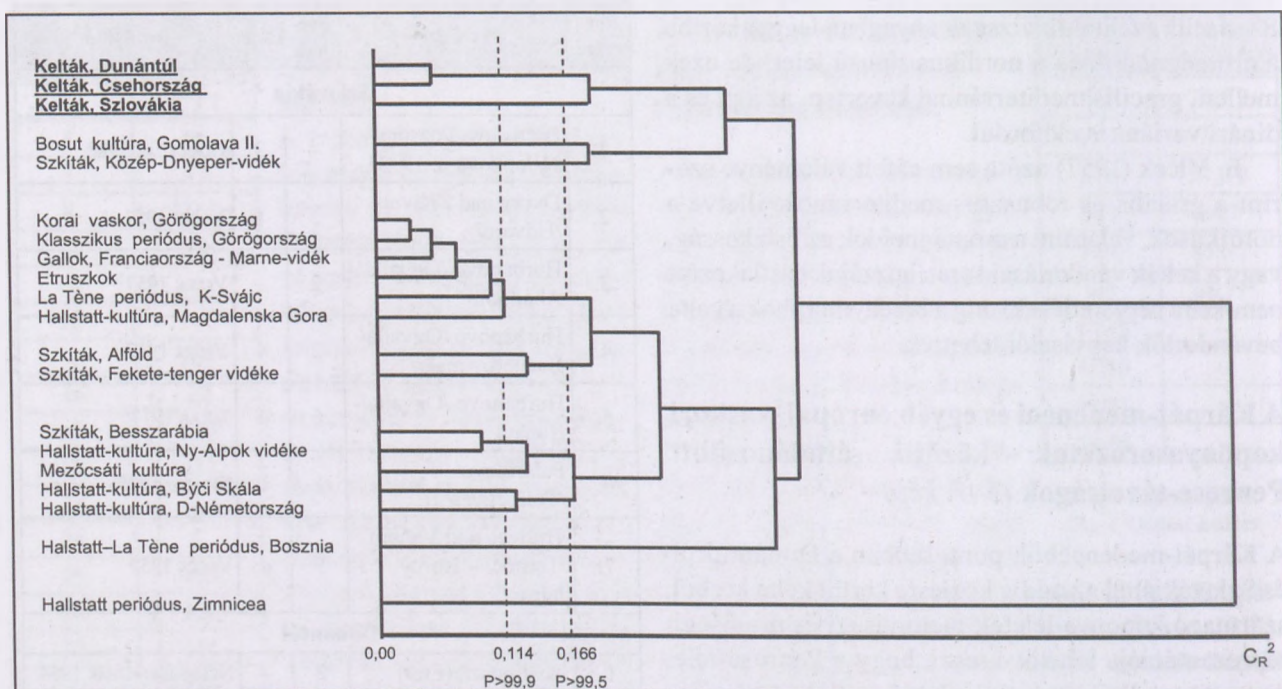
Az analízisben az alábbi sorozatok szerepeltek (a szlovákiai és dunántúli kelta sorozatokat alkotó leletek felsorolását az 5. kép tartalmazza):

1. mezőcsáti kultúra (K. Zoffmann Zs., közöletlen),
2. Bosut-kultúra, Gomolava II. (K. ZOFFMANN 1997),
3. Hallstatt-kultúra, Magdalenska Gora (ANGEL 1968),
4. Hallstatt-kultúra, Ny-Alpok vidéke (SCHWIDETZKY 1972),
5. Hallstatt-kultúra, D-Németország (SCHWIDETZKY 1972),
6. Hallstatt-kultúra, Býčí Skála (STLOUKAL–SZILVÁSSY 1995),
7. Hallstatt periódus, Zimnicea (SCHWIDETZKY–RÖSING 1989),
8. szkíták, Közép-Dnyeper-vidék (KONDUKTOROVA 1972),
9. szkíták, Fekete-tenger-vidék (KONDUKTOROVA 1972),
10. szkíták, Besszarábia (SCHWIDETZKY 1972),
11. szkíták, Alföld (K. Zoffmann Zs., közöletlen),

Sor-szám	Lelőhely	Fér-fiak	Nők	Irodalom
Szlovákia				
1.	Bratislava/Pozsony/-Nálepkova u. 19–21.	–	3	GOMOLČAK 1988
2.	Dvory nad Žitavou /Udvard/	5	1	VLČEK 1957
3.	Hurbanovo /Ógyalla/-Abadomb	2	–	VLČEK 1957
4.	Hurbanovo /Ógyalla/-Bacherov majer	2	4	VLČEK 1957
5.	Hurbanovo /Ógyalla/-Bohatá	6	4	JAKAB 1977
6.	Palárikovo /Tótmegyer/ II.	1	1	THURZO 1975
7.	Trnovec nad Váhom /Tornóc/ – Horný Jatov	9	4	VLČEK 1957
Dunántúl				
1.	Apátipusztá(Ete-)	2	–	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
2.	Cakóháza	3	–	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
3.	Csabrendek	1	–	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
4.	Cserszegtomaj	4	1	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
5.	Görbő	1	–	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
6.	Kemenesmihályfa	1	–	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
7.	Koroncó	1	–	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
8.	Kölesd-Lencsepuszta	6	6	KISZELYNÉ–KISZELY 1967
9.	Kurd	–	1	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
10.	Lovasberény-Alsótelek-Gubadomb	1	2	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
11.	Ordacsehi-Kécsimező	7	3	ZOFFMANN 2002a, közöletlen
12.	Ordód-Babót	1	1	LEBZELTER 1928
13.	Sávoly	–	1	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
14.	Sztálinváros (=Dunaújváros)-Ejtőtorony	1	–	NEMESKÉRI–DEÁK 1954
15.	Zichyújfalu	3	4	ÉRY 1984

5. kép. A Penrose-analízisben szereplő szlovákiai és dunántúli sorozatokat alkotó leletek
 Fig. 5. Anthropological finds from Slovakia and Transdanubia used in the Penrose analysis

12. Hallstatt–La Tène periódus, Bosznia (SCHWIDETZKY 1972),
13. korai vaskor, Görögország (SCHWIDETZKY 1972),
14. klasszikus periódus, Görögország (SCHWIDETZKY 1972),
15. etruszkok (SCHWIDETZKY 1972),

6. kép. Vaskori sorozatok közti Penrose-féle általánosított nagyság- és forma-távolságértékek (C_R^2) alapján megrajzolt dendrogram
Fig. 6. Dendrogram drawn on the basis of the generalized size and shape distances (C_R^2) series from the Iron Age

16. kelták, Szlovákia (K. Zoffmann Zs., közöl-
letlen),
17. kelták, Dunántúl (K. Zoffmann Zs., közöl-
letlen),
18. kelták, Csehország (VLČEK 1957),
19. La Tène periódus, K-Svájc (SCHWIDETZKY
1972),
20. gallok, Franciaország, Marne-vidék
(SCHWIDETZKY 1972).

Az eredmények (C_R^2 -értékek) alapján megrajzolt dendrogramon (6. kép) két clusterbe tömörülve, három nagyobb tömb különíthető el:

1. Az első tömb alapját az 1. clustert képező Kárpát-medencei és a csehországi kelta sorozatok alkotják, melyekhez a szerémségi Bosut-kultúra gomolavai sorozatán kívül még a Közép-Dnyeper-vidékének szkíta kori népcsoportját képviselő sorozat csatlakozik.

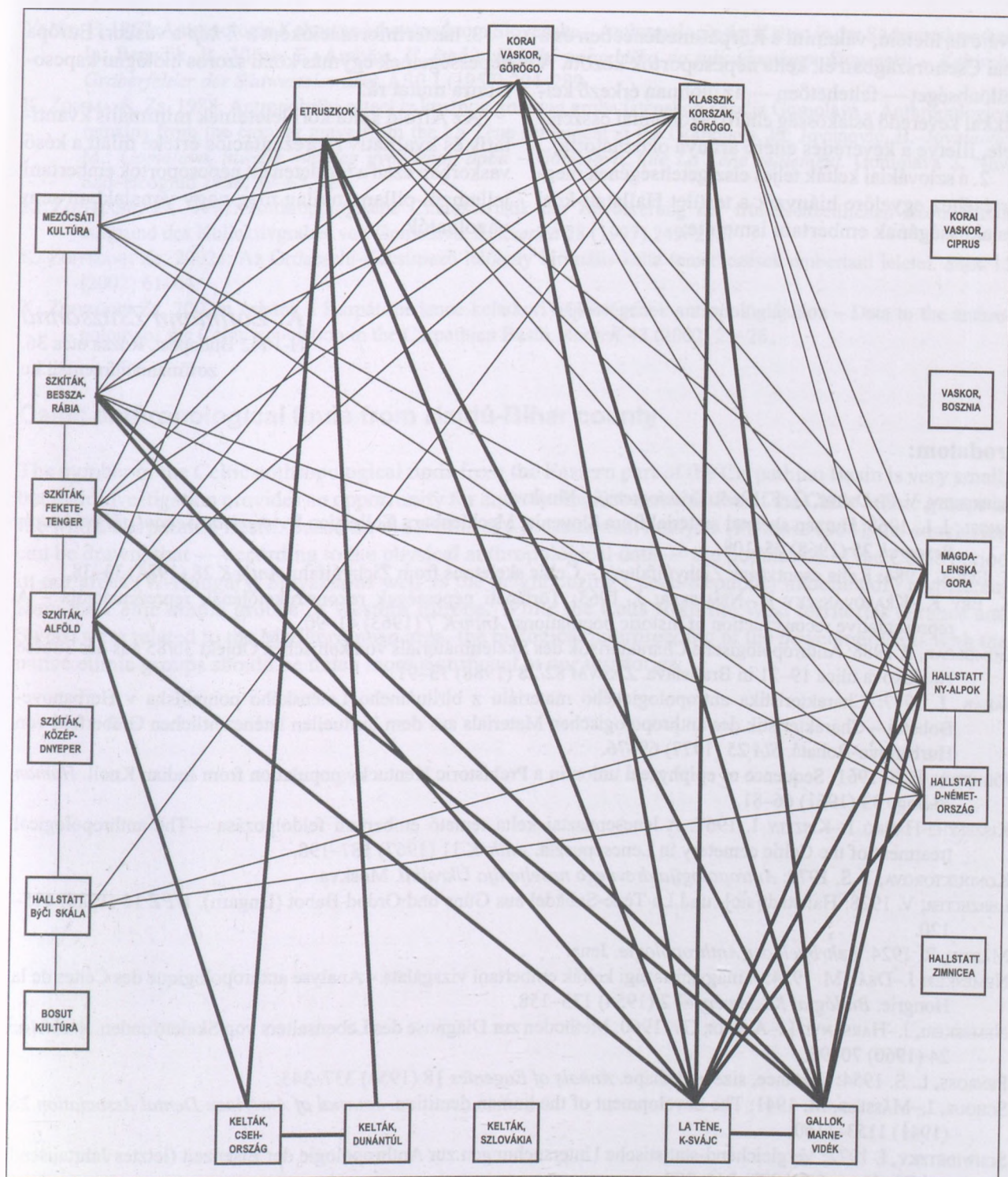
2. A 2. cluster első subclusterre által alkotott második tömbben a két nyugat-európai kelta/gall, La Tène-kori sorozat, a görögországi vaskori és az itáliai etruszk sorozatokkal szerepel együtt, és itt található az Alpok-vidékéről származó Magdalenska Gora sorozata is a Hallstatt periódusból. Lazábban kötődik e subclusterhez egy-egy szkíta-kori sorozat a Fekete-tenger-vidékéről, illetve a Kárpát-medencéből.

3. A 2. cluster második subclusterre, illetve a dendrogramon látható harmadik tömb csaknem ki-

zárólag a Hallstatt korszak/kultúra sorozatait foglalja magába, melyekhez szorosan csatlakozik a kelet-Kárpát-medencei mezőcsáti, valamint a besszarábiai szkíták sorozata.

4. A boszniai Hallstatt-La Tène sorozat (össze-
tevői: Donja Dolina, Glasinac, Jezerine) csak tá-
volról kötődik a dendrogramon elkülönülő második
clusterhez, míg a romániai, Hallstatt-kori Zimnicea
sorozat az analízisben szereplő összes többi sorozattól
elkülönülve, minden kapcsolat nélkül maradt.

Az erős délkelet-európai komponensekkel ren-
delkező nyugati kelták, valamint a Kárpát-medence-
környéki (Nyugat-Magyarország, Szlovákia, Cseh-
ország) kelták ilyen markáns elkülönülését feltehetően
az eltérő helyi őslakosokkal való nagymértékű kevere-
dés okozhatta (vö. K. ZOFFMANN 2002b). A dendrogram
nem mutat ki kapcsolatokat területünk kelta sorozatai
és a délkelet-európai térség vaskori sorozatai között,
azonban a dendrogram természetéből fakadóan, elő-
fordul, hogy elfed bizonyos szingifikáns kötődéseket.
Ennek kiküszöbölésére szolgál a 7. kép, amely tétele-
sen ismerteti az analízisben szereplő sorozatok közötti
valamennyi szignifikáns C_R^2 -értéket ($C_R^2 \leq 0,166$, $P >$
 $99,5\%$). A dunántúli, szlovákiai és csehországi kelta
sorozatok elkülönülése itt is megmutatkozik. Az is
kiderül, hogy a dunántúli és csehországi népcsoport-
oknak az etruszkokkal megmutatkozó szignifikáns
kötődésein keresztül, lehettek délkeleti kapcsolatai,

7. kép. Korai és kései vaskori sorozatok szignifikáns Penrose-kapcsolatai ($P > 99,5\%$)
 Fig. 7. Significant Penrose distances ($P > 99,5\%$) between series from the Early and Late Iron Ages

sőt a csehországi kelták és a Kárpát-medencei szkíták közötti szignifikáns kötődés is feltehetően valamely azonos délkeleti komponensre utal. A dendogramon a dunántúli és a csehországi keltákhoz csatlakozó szlovákiai kelta sorozat viszont semmiféle más sorozattal nem áll szignifikáns kapcsolatban.

Összegzés

A taxonómiai és statisztikai elemzések eredményei arra utalnak, hogy

1. taxonómiai arculatát tekintve jelentős különbség lehetett a nyugati, azaz a mai Franciaország, illetve

Svájc területein, valamint a Kárpát-medencében és a mai Csehországban élt kelta népcsoportok között. A különbséget — feltehetően — az újonnan érkező keltákkal keveredő őslakosság eltérő taxonómiai összetétele, illetve a keveredés eltérő aránya okozhatta;

2. a szlovákiai kelták teljes elszigeteltségének megértéséhez egyelőre hiányzik a terület Hallstatt-kori őslakosságának embertani ismerete;

3. háttérinformációként a 7. kép a vaskori Európa népességeinek egymás közti szoros biológiai kapcsolataira mutat rá.

Az Alföld kelta kori leleteinek minimális kvantitatív és kvalitatív reprezentációs értéke miatt a késő vaskorban ezen a területen élt népcsoportok embertani jellemzői pillanatnyilag még nagy vonalakban sem vázolhatók.

K. Zoffmann Zsuzsanna

H-1042 Budapest, Rózsa utca 36.

zoffmann@freemail.hu

Irodalom:

- ALEKSEJEV, V. P.–DEBEC, G. F. 1964: *Kraniometrija*. Moskva.
- ANGEL, J. L. 1968: Human skeletal material from Slovenia. Mecklenburg Collection I. *American School of Prehistoric Research* 25 (1968) 75–108.
- K. ÉRY K. 1984: Kelta csontvázak Zichyújfaluról – Celtic skeletons from Zichyújfalu. *AnthrK* 28 (1984) 33–38.
- K. ÉRY K.–KRALOVÁNSZKY A.–NEMESKÉRI J. 1963: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja – A representative reconstruction of historic populations. *AnthrK* 7 (1963) 41–90.
- GOMOLČAK, P. 1988: Anthropologische Charakteristik des Skelettmaterials von keltischen Objekt 3b/85 aus der Strasse Nálepškova ulica 19–21 in Bratislava. *ZbSNM* 82/28 (1988) 73–91.
- JAKAB, J. 1977: Charakteristika antropologického materiálu z birituálneho Latenského pohrebiska v Hurbanove-Bohatej – Charakteristik des anthropologischen Materials aus dem birituellen latènezeitlichen Gräberfeld von Hurbanovo-Bohatá. *SLA* 25 (1977) 69–76.
- JOHNSTON, F. E. 1961: Sequence of epiphyseal union in a Prehistoric Kentucky population from Indian Knoll. *Human Biology* 33 (1961) 66–81.
- KISZELYNÉ-HANKÓ I.–KISZELY I. 1967: A lencsepusztai kelta temető embertani feldolgozása – The anthropological treatment of the Celtic cemetery in Lencsepuszt. *AnthrK* 11 (1967) 187–198.
- KONDUKTOROVA, T. S. 1972: *Antropologija drevnego naseljenija Ukrajini*. Moskva.
- LEBELTER, V. 1928: Hallstadt[sic]- und La Tène-Schädel aus Güns und Ordod-Babot (Ungarn). *WPZ* 15 (1928) 115–120.
- MARTIN, R. 1924: *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena.
- NEMESKÉRI J.–DEÁK M. 1954: A magyarországi kelták embertani vizsgálata – Analyse anthropologique des Celtes de la Hongrie. *Biológiai Közlemények* 2 (1954) 133–158.
- NEMESKÉRI, J.–HARSÁNYI, L.–ACSÁDI, GY. 1960: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *AnthrAnz* 24 (1960) 70–95.
- PENROSE, L. S. 1954: Distance, size and shape. *Annals of Eugenics* 18 (1954) 337–343.
- SCHOUR, I.–MASSLER, M. 1941: The development of the human dentition. *Journal of American Dental Association* 28 (1941) 1153–1160.
- SCHWIDETZKY, I. 1972: Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Eisenzeit (letztes Jahrtausend v.d.Z.). *Homo* 23 (1972) 245–272.
- SCHWIDETZKY, I.–RÖSING, F. W. 1989: Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie von Neolithikum und Bronzezeit. *Homo* 40 (1989) 4–45.
- SJØVOLD, T. 1999: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5 (1999) 431–447.
- STLOUKAL, M.–SZILVÁSSY, J. 1995: Die menschliche Skelettreste. In: Parzinger, H.–Nekvasil, J.–Barth, F. E. (Hrsg.): *Die Býči skála-Höhle. Eine hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren*. RGF 54 (1995) 128–145.
- SZABÓ M. 1971: *A kelták nyomában Magyarországon*. Budapest.
- THURZO, M. 1975: Antropologický rozbor kostrových pozostatkov z keltských hrobov v Palárikove – Anthropologische Analyse des Skelettreste aus dem Fundort Palárikovo II (Hügelgrab). *SLA* 23 (1975) 333–337.

- VLČEK, E. 1957: Antropologia Keltov na juhozápadnom Slovensku – Anthropologie der Kelten in der Südwestslowakei. In: Benadik, B.–Vlček, E.–Ambros, C. (red.): *Keltské pohrebiška na juhozápadnom Slovensku – Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*. ASF 1 (1957) 204–289.
- K. ZOFFMANN, Zs. 1988: Antropološki ostaci iz kružnog grupnog groba latenskog naselja Gomolava – Anthropological remains from the circular grave from the La Tène settlement at the Gomolava. In: Jovanović, B.–Jovanović, M.: *Gomolava, naselje mlađeg gvozdenog doba – Gomolava, late La Tène settlement*. Gomolava 2, Novi Sad–Beograd 1988, 59–65, 187.
- K. ZOFFMANN, Zs. 1997: Anthropologische Charakteristik der Bevölkerung der früheisenzeitlichen Bosut-Kultur aufgrund des Kollektivgrabes von Gomolava. *Balkanica* 28 (1997) 249–258.
- K. ZOFFMANN Zs. 2002a: Az Ordacsehi-Kécsimező lelőhely birtuális kelta temetkezések embertani leletei. *SMK* 15 (2002) 61–64.
- K. ZOFFMANN Zs. 2002b: Adatok a Kárpát-medence keltakori népességének antropológiájához – Data to the anthropology of the Celtic population in the Carpathian Basin. *AnthrK* 43 (2002) 21–26.

Celtic anthropological finds from Hajdú-Bihar county

The number of the Celtic anthropological finds from the Eastern part of the Carpathian Basin is very small, but their investigation provides an opportunity for anthropological examination of the Celtic ethnic groups in the whole Carpathian Basin. Based on the results of a biostatistical analysis (PENROSE 1954), the conclusion can be drawn, that — according to the physical anthropological data — the population of the Celtic period in our areas (W-Hungary, Slovakia as well as the neighbouring Czech Republic) undoubtedly is different from the Celtic ethnic groups in Western Europe. While the Celts from the West territories (France and Swiss) were related to the Mediterranean area, the biological interbreeding of the newcomer Celts with the native ethnic groups should be much more significant at our territories.

Tudományosan és/vagy magyarul?

Dilemmáim a régibb kőkori iparok elnevezései körül

„Hanyas vagy? ... Mi félszavakból is megértjük egymást.” Szilágyi György klasszikus írásából szállóigévé nemesedett mondat a (születési idejüknél fogva) közös életpasztalattal bíró emberek csoportjára vonatkozott, de kétségekívül érvényes azokra is, akiket szakterületük közössége köt össze. Kollégákkal egymás között szakmai dolgokról beszélgetve észre sem vesszük, hogy mennyire vegyes terminológiát használunk. Ugyanarra a fogalomra hol az elfogadott „hivatalos” terminust használjuk, hol egy korábban érvényben volt szakkifejezést, hol valamelyik idegen nyelvbéli megfelelőjét, hol pedig a mindennapok régészeti munkája közben vagy az ásatások különleges atmoszférájában született metanyelvi szavakat. Nem is okoz ez semmilyen nehézséget, sőt, hangulatosabbá teszi a párbeszédet, illetve érvényre juttatja az egyén stílusát. Nem így a leírt szövegénél, ahol már jobban szembetűnnek a következetlenül használt kifejezések. Még ha magunk nem is vennénk észre, egy jó szemű szerkesztő biztosan kiszúrja.

Viszont rögtön beleütközünk az érthetőség problémájába, amint nem „beavatott” szakemberekkel beszélünk, mint például az oktatásban. Ilyenkor érezzük, mennyire fontos, hogy következetesen használjunk egy jól definált terminológiát. Ezen igény által vezérelve készítettük cikksorozatunkat az Ősrégészeti Levelekbe (HOLLÓ ET AL. 2001; 2002; 2004). Még egy fokkal rázósabb feladat, amikor ismeretterjesztő szöveget írunk. Ott olykor azok a kifejezések is vethetnek fel kérdéseket, amelyeket kézenfekvőnek gondolnánk. 2008-ban szerencsém volt két olyan könyv készítésében is részt venni, amelyeket főként az érdeklődő nagyközönségnek szántak (BARÁZ 2008; JEREM–MESTER 2009). Mindkettőnél feltették nekem a kérdést, miért írtam a paleolitikus régészeti kultúrák neveit a franciás formában, s nem lenne-e helyesebb, illetve magyarosabb másik névalakot használni. Ez arra késztetett, hogy átgondoljam a kérdést, amely eddig fel sem merült bennem, hiszen tanulmányaim, olvasmányaim és szakmai beszélgetéseim során megszoktam ezeket.

Előre kell bocsátanom, hogy a névhasználaton nem módosítottam, de nem találtam mindent elsőpró

érveket sem egyik, sem másik lehetséges névváltozat mellett. Úgy vélem, megér egy rövid írást, hogy megosszam a dologgal kapcsolatos gondolataimat. Bízom abban — mint eddig is —, hogy az érintett vagy csupán véleményüket megfogalmazó kollégáim hozzászólásai segítenek majd találni egy olyan közös álláspontot, amelyet a jövőben mindannyian követhetünk.

Visszatekintés

Mesterem, Gábori Miklós azt mondta, kutatástörténettel akkor foglalkozik az ember, amikor már megöregedett. Mégis időnként nem árt, mert segíthet megérteni, egy-egy elődünk miért éppen azon a véleményen volt, amit leírt, illetve miért azt a terminust használta, amit, s az alatt mit érthetett. Ezért érdemes a jelenlegi kérdés tárgyalását is azzal kezdeni, hogy visszatekintünk a kultúranévek használatára a hazai paleolitikus kutatás történetében.

Régészeti kultúra	Névadó lelőhely
Tourassien	La Tourasse
Magdalénien	La Madeleine
Solutréen	Solutré
Moustérien	Le Moustier
Acheuléen	Saint-Acheul
Chelléen	Chelles

1. kép. A paleolitikum kultúráinak elnevezései G. de Mortillet rendszerezésében (BRÉZILLON 1972, 160) és névadó lelőhelyeik
Fig. 1. Terminology of Palaeolithic cultures according to G. de Mortillet's system (BRÉZILLON 1972, 160) and their eponymous sites

A paleolitikum régészeti kultúráinak elnevezései a korszak leletanyagának első rendszerezésekor születtek Franciaországban (BRÉZILLON 1972, 160) (*1. kép*). Gabriel de Mortillet az 1860-as évek végétől kezdve dolgozta ki a pattintott kőkor beosztását úgy, hogy a Thomsen-féle technikai fejlődési koncepcióhoz hasonló elv alapján sorba állította a kőiparokat. Az egyes fejlődési szakaszok megjelölésére kiválasztotta a legjellegzetesebbnek vélt lelőhelyet, s az elnevezést

a földrajzi név jelzős alakjából alkotta,¹ amely megfelel a magyar nyelvben az -i képzős származéknak. Ez a névalkotási mód az újonnan definiált kultúrák esetében azóta is fennmaradt (2. kép).

Régészeti kultúra	Névadó lelőhely
Aurignacien	Aurignac
Charentien	Charente ²
Azilien	Mas-d’Azil
Micoquien	La Micoque
Lincombien	Lincombe Hill ³
Ahrensburgien	Ahrensburg
Bohunicien	Brno-Bohunice
Jerzmanowicien	Jerzmanowice ⁴
Zwierzyniecien	Kraków-Zwierzyniec
Swidérien	Świdry Wielkie
Streletzkien	Костенки 6 (Стрелецкая)

2. kép. Néhány később definiált paleolit régészeti kultúra és névadó lelőhelyeik
Fig. 2. Palaeolithic archaeological cultures defined later and their eponymous sites

A születő hazai paleolitikus kutatás természetesen átvette a francia rendszerezést, s vele együtt az elnevezéseket is.⁵ Ez persze nem a magyar kutatók sajátossága volt, a XIX–XX. század fordulóján egész Európában így tettek. Jeles tudósaink nem voltak frankománok. Közülük valószínűleg Hillebrand Jenő volt az egyetlen, aki közvetlen ismeretekkel rendelkezett a nyugati paleolit lelőhelyek anyagáról, mert 1910. évi európai tanulmányútján felkereste Németország, Belgium és Franciaország⁶ legjelentősebb gyűjteményeit (HILLEBRAND 1911, 789). A többiek a kor hagyományos nyelvi és kulturális kapcsolódásának megfelelően leginkább a német nyelvű szakirodalmon keresztül szerezték ismereteiket. Az első, hitelesnek elfogadott, diluviális (özönvíz előtti) korú pattintott kőeszközök, a „Bársony-házi szakócák” publikálásakor Herman Ottó a francia Somme-völgy szakócait

hozza analógiának, de referenciaként Moriz Hoernes művére hivatkozik (HOERNES 1892). A német nyelvterület vonzásköre fennmaradt még a második világháború utáni évekig.

Ha megnézzük ennek az időszaknak a magyar nyelvű publikációit, meglehetősen vegyes névhasználattal találkozunk. Hillebrand J. a nyugaton megismert tipokronológia alapján megpróbálta értelmezni a Szeleta-barlang rétegsorát (HILLEBRAND 1911). A francia kultúrákat ugyan korszak, azaz geológiai emelet értelemben alkalmazza, a neveiket csaknem következetesen a magyaros, -i képzős alakban használja (solutrei, mousteri, chelli, acheuli). Egyetlen kivétel az *aurignacien*, amelyet állandóan a francia formában ír, csak kis kezdőbetűvel. S ezáltal a kétféle írásmód egy mondaton belül is keveredik. Ugyanebben az évben megjelentetett, a Szeleta ásatásának eredményeit ismertető cikkében Kadić Ottokár szintén vegyesen használja a francia neveket, de nem ugyanúgy (KADIĆ 1911, 178). A chelli és achelli (sic!) korokon kívül a többi franciás alakban írja: *moustérien*,⁷ *aurignacien*, *solutréen*. Nagyszabású, összefoglaló művében Roska Márton egyértelműen az -i képzős formákat alkalmazza (ROSKA 1926). Azt gondolhatnánk, hogy ennek hatására uralkodóvá válik a magyaros névalakok használata. Ám a paleolitikus kutatásba az 1920–30-as években bekapcsolódó két fiatalnak, az amatőr ősrégész Saád Andornak és a paleontológus Mottl Máriának a világháború előtti tudományos publikációiban szintén főleg a francia neveket találjuk (SAÁD 1929; MOTTL 1941; 1945).

A barlangkutatás népszerűsítése céljából indította 1927-ben Barlangvilág című folyóiratát a Magyar Barlangkutató Társulat. Ebben rendszeresen számoltak az egyes évek barlangfeltárásairól. A rövid ismertetésekben a francia kultúranevek fonetikus átírásban szerepelnek: musztérien, musztéri, orinyaszien, orinyáki, szolütren, szolütrei, magdalénien, magdaléni (KADIĆ 1932; 1933; 1935; 1936; SAÁD–GAÁL 1934). Kézenfekvőnek tűnik, hogy ebben a nagyközönség felé tett gesztust lássunk a tudomány közelebb vitele érdekében. Ám a magyarországi paleolitikum Kadić O. tollából származó, első tudományos szintézisének (KADIĆ 1934) kivonatában, amelyet Kormos Tivadar fordított magyarra, a pleisztocén kultúraszintjeit szintén ezekkel a fonetikus névalakkal jelölik a selléentől a magdalénienig.

A világháború megtörte tudományterületünk folyamatos fejlődését. Olyannyira, hogy az újrainduló

¹ A francia nyelv sajátossága, hogy a főnévből képzett melléknév olykor a név latin alakjából származik: Descartes-i = *cartésien*; Saint-Étienne-i = *stéphanois*. A paleolit kultúranevek között ilyen a *Magdalénien*, mert a Madeleine női név latin megfelelője a Magdalena.
² A voltaképpeni névadó lelőhely La Quina, amely Charente megyében található.
³ Valójában a Lincomb Hill-en lévő Kent’s Cavern.
⁴ Pontosabban a Jerzmanowice melletti Nietoperzowa-barlang.
⁵ A magyar kutatásnak ezt a korszakát ezért tekinti Vértés László a francia szisztéma időszakának (VÉRTES 1965, 87).
⁶ Erről tanúskodik Herman Ottónak címzett, francia nyelven írott képeslapja: Paris 1910. VI. 19. MTA Kézirattár, Ms 284/110.

⁷ Eltekintve az olyan különbségektől, amelyek egyszerűen sajtóhibáknak tarthatók: *mustérien*, *mousterien*.

paleolitikus kutatásban már új, fiatal generáció képviselői játszották a meghatározó szerepet. Az új generációval együtt, a megváltozott politikai viszonyok miatt, új orientáció is következett az 1950-es években.⁸ Nehéz megítélni, hogy e körülmények okozták-e, de a publikációkban uralkodóvá válik az -i képzős, magyaros névalak. A váltást jól illusztrálja, hogy Gábori Miklós első paleolit témájú cikkében még a franciás nevek szerepelnek (GÁBORI 1951), következő magyar nyelvű publikációjában viszont már a magyaros neveket használja (GÁBORI 1954). Sőt, még a háború előtti generációhoz tartozó Saád A. is áttért ezekre (SAÁD–NEMESKÉRI 1955). A névhasználatnak ez az egységesülése az 1950-es évek közepén még nem stabilizálódott, mert egy új kultúranév felbukkanása képes volt „megzavarni”. A levél alakú dárdahegyes felső paleolit leletegyüttesek új kulturális besorolására, az önálló Szeletien kultúra bevezetésére (PROŠEK 1953) magyar nyelven a pályakezdő Gáboriné Csánk Veronika reagált elsőként (GÁBORINÉ CSÁNK 1956). Úgy gondolom, ebből fakad, hogy az új kultúranévet — amelyre még nem volt kialakult hazai írásmód — végig a franciás szeletien formában használja, míg a többit a magyaros alakban szerepelteti. Egy évvel korábban Vértés László már erre a kultúrára is a magyaros névalakban utalt a lovasi festékbánya egyetlen típusos kőeszközének leírásakor (MÉSZÁROS–VÉRTES 1955, 10). Megjegyzendő, hogy a Szeleta-kultúra tagolásának referenciájaként az Istállós-kői-barlang feldolgozása keretében írott saját cikkének kéziratára hivatkozik, amelyet Gáboriné aligha ismerhetett, s amely végül német nyelven jelent meg (VÉRTES 1955).

A kultúranévek írására vonatkozó elveket Vértés L. rögzítette nevezéktani cikkében (VÉRTES 1960). „A kultúrák nevének írásmódjában nem követjük a geológusok példáját, akik az egyes földtani korok nevét fonetikusán írják (pl. triász, anizuszi, de ebben nem teljesen következetesek, mert gүнzi és wүrmi eljegesedésről írnak), hanem ragaszkodunk az eredeti írásmódhoz, de a franciás -ien végződés helyett a magyar melléknévképző -i-t csatoljuk hozzá. Tehát: *moustiéri*, *magdaléni*, vagy a szokásjog alapján (de ekkor nagybetűvel) Ertebölle-kultúra, Szeleta-kultúra, Świdry-kultúra. Azokat a kultúrákat, amelyek Magyarországon nem fordulnak elő, s amelyeket legfeljebb távoli hivatkozásként használunk nagyritkán, az eredeti franciás alakban vehetjük át, így pl. a *natoufient*, *atérient*, mivel

a „*natoufi*”, „*atéri*” erőltetetten hatna.” Megjegyzem,⁹ semmivel sem hatna erőltetettebben, mint a moustiéri, amelyet — mellel — a leírt elv alapján „moustéri”-nek kellene írni, s a natoufien névadó lelőhelye nem francia, hanem palesztinai lévén, nyugodtan írható natufinak, ahogyan azt később meg is tették (CLARK 1976, 123). E szabályok érvénybe lépését megerősítette néhány évvel később az „a Kézikönyv”-ként emlegetett Vértés-mű, amely a magyarországi régibb kőkor máig alapvetőnek számító, adatokban gazdag összefoglalása (VÉRTES 1965). Az 1960-as évek népszerűsítő irodalmában ugyanezt a névhasználatot találjuk (GÁBORI 1968).

Azt gondolhatnánk, hogy ezzel egyszer s mindenkorra megoldódott a kultúranévek kérdése. Ám az 1970-es években újra felborult ez az egységesítés. Miközben a kutatóink egy része továbbra is a Vértés-féle elveket követte (T. DOBOSI 1975; JÁNOSSY 1979), ami megfelelt az őskor fiatalabb korszakait kutatók gyakorlatának (vö. KALICZ 1970; KOVÁCS 1977), Gábori Miklós és Gáboriné Csánk Vera újra a franciás kultúranéveket kezdte használni mind a szakcikkekben, mind az ismeretterjesztésben (GÁBORI 1973; 1984; GÁBORINÉ CSÁNK 1980; 1984). Ennek a magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy az érdei középső paleolit telep feldolgozása kapcsán nyugat-európai tanulmányutakat tettek (GÁBORI 1969; 1974), s a nagydoktori disszertáció témája (GÁBORI 1971) miatt is szorosabbra fűződtek kapcsolataik a nyugati kollégákkal.

Ebben a helyzetben nem csoda, hogy mi, Gáboritanítványok kettős nevezéktanhoz szoktunk hozzá, ami napjainkig kísért bennünket. Sokszor fel sem tűnik, hogy a magyaros és franciás kultúranévek keverednek ugyanazon írásunkban (pl. GYENIS ET AL. 2001; RINGER 2002; SIMÁN 2003).

Kitekintés

Ha megnézzük az európai paleolit irodalmat, szintén vegyes képet kapunk a kultúranévek formáit illetően (3. kép). A német nyelvterület változatlan formában átvette a francia névalakot, esetenként hozzászól a *Kultur* szót. Az újlatin nyelveknek egyszerű dolguk van, hiszen a francia is közéjük tartozik. Könnyűszerrel adaptálták a francia névalakokat a saját nyelvük jelzős formáira. Témánk szempontjából az

⁸ Ennek köszönhető a Gravettien-kultúra magyarországi jelenlétének felismerése és kimutatása (GÁBORI 1954)

⁹ Vértésnek a geológusokkal kapcsolatos észrevételéhez kíváncsi kritikáim megjegyzésem, hogy a gүнzi és a wүrmi elnevezések nem geológiai kronosztratigráfiai kategóriát jelölnek (vö. BÁLDI 1979, 15), vagyis ez esetben nincs szó következtetlenségről.

angol is idesorolható, amelyet a normann hódítást követően jelentős francia nyelvi hatás ért. A szláv nyelvek esetében egyrészt a jelző „szlávositását” látjuk, másrészt a fonetikus átírást. Ez utóbbi — értelemszerűen — az orosznál a legerősebb. Érdekes, hogy a Moustériennek megfelelő *мустье* valójában az eponim lelőhely, Le Moustier nevének a fonetikus átírása.

Nyelv	Kultúranév
francia	Moustérien
német	Moustérien(-Kultur)
angol	Mousterian
spanyol	Musteriense
olasz	Musteriano
cseh/szlovák	Moustérien, moustierská kultura
lengyel	Musterien, kultura mustierska
orosz	мустье, мустьерская культура
román	Musterian

3. kép. A középső paleolitikum egyik kultúrájának elnevezései az európai szakirodalomban
Fig. 3. Various names of a Middle Palaeolithic culture in the European archaeological literature

Előrettekintés

Igazat kell adnom az elején említett jó szemű szerkesztőknek, amikor egyöntetűséget szorgalmaznak a névhasználatban. Ezt az igényt erősíti az is, hogy egyre nagyobb figyelmet kellene fordítanunk a színvonalas ismeretterjesztésre, mert az örökségvédelmi előírásoknak köszönhetően a nagyközönség is napi kapcsolatba került a régészettel. Miközben mindennaposá vált a beruházásokhoz kötődő feltárásokon dolgozó régészek látványa, s időről időre egy-egy rövid tudósítás is megjelenik a médiában, a hazai könyvpiacra sorra jelennek meg a régészetről — gyakran szenzációhajász vagy romantikus szemlélettel készített — magyarra fordított művek, amelyekben egy szó sem esik a hazai eredményekről.¹⁰

Ha meg akarunk felelni ennek a sokrétű elvárásnak, miből indulhatunk ki a kultúranévek egységesítéséhez? Egyfajta szokásjogra, hagyományra sajnos nem támaszkodhatunk. Amint láttuk, sem a szakirodalmunkban, sem az ismeretterjesztő publikációinkban nem alakult ki még határozott tendenciája sem valamilyen névforma használatának. A szerzők

— magam is — leginkább a saját megszokásaikat követték az egyes írásaikban.

A nemzetközi kitekintésünk tanulsága, hogy a nyelvek többségében az eredeti francia kultúranévek adaptálása valósult meg. Ennek a gyakorlatnak a Vértes-féle megoldás felelne meg, vagyis az eredeti név -i képzővel magyarított változata (4. kép 1. verzió). S ebben az esetben természetesen kis kezdőbetűvel írva. Ahogy korábban is utaltam rá, ez megegyezne az őskor fiatalabb korszakainál korábban alkalmazott névformának.

De ezen fiatalabb korszakok kutatói azóta áttértek egy másik, szakmailag megalapozottabb névhasználatra (vö. Visy 2003, 97–202). Az eponim lelőhely nevéhez hozzáillesztik a „kultúra” szót, s így értelemszerűen nagy kezdőbetűvel írandó a kultúranév. Ez utóbbi még azoknál is érvényes, amelyek nem földrajzi névből képződtek, mint a Halomsíros, a Harangedény vagy az Urnamezős. Ha ezt az elvet követjük, akkor a klasszikus paleolit kultúrák esetében is az eredeti földrajzi nevet kell elővennünk (4. kép 2. verzió).

A fiatalabb korszakok kultúráinál azonban az új névhasználat nem okozott ilyen nagymértékű változást. Ha ezt is szem előtt tartjuk, akkor felmerül egy harmadik lehetőség, amely egyfajta ötvözete a különböző elveknek. A franciás névhez hozzáillesztjük a „kultúra” szót, s a fiatalabb korszakok kultúranéveihez hasonlóan nagy kezdőbetűvel írjuk (4. kép 3. verzió).

Áttekintés

Átnézve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a 4. képen feltüntetett verziók közül egyik sem nyilvánítható egyedül üdvözlőnek.

Az 1. verzió mellett szól a nemzetközi gyakorlathoz való hasonlatosságán kívül az, hogy még leginkább ennek van hagyománya a hazai irodalomban. Ellene szól viszont az, hogy a fiatalabb korszakoknál éppen elhagyták ezt a névformát, s így az eltérés zavart okozhatna az olvasók számára egy olyan műben, amely több korszakot tárgyal. Igaz, hogy a régibb kókor kutatása mindig is különbözött valamelyest az őskor többi korszakáétól. Úgy gondolom azonban, nem kellene teljesen szembe menni az ő tendenciáikkal.

A 2. verzió mellett szól a következetesség és az egyértelműség. Világossá tenné, hogy az adott lelőhely anyaga által jellemzett régészeti egységről van szó. Talán még meg is könnyítené az eponim lelőhely

¹⁰ Vö. Vida Tivadar és Ilon Gábor előszavai — ILON 2008.

1. verzió	2. verzió	3. verzió ¹¹
acheuli	(Saint-)Acheul-kultúra	Acheuléen kultúra
moustéri	(Le)Moustier-kultúra	Moustérien kultúra
micoqui	(La)Micoque-kultúra	Micoquien kultúra
aurignaci	Aurignac-kultúra	Aurignacien kultúra
gravetti	(La)Gravette-kultúra	Gravettien kultúra
solutréi	Solutré-kultúra	Solutréen kultúra
magdaléni	(La)Madeleine-kultúra	Magdalénien kultúra
bábonyi	Sajóbábony-kultúra	Bábonyien kultúra
jankovichi	Jankovich-kultúra	Jankovichien kultúra
szeletai	Szeleta-kultúra	Szeletien kultúra
ságvári	Ságvár-kultúra	Ságvárien kultúra

4. kép. Lehetséges változatok a régibb kőkori kultúrák elnevezéseire, itt csak a klasszikus francia beosztásban levők szerepelnek, kiegészítve a Magyarországon definiáltakkal

Fig. 4. Possible versions for the names of Palaeolithic cultures, including the ones in the classical French system and from Hungary

visszakeresését. A magyarországi eredetű kultúrák esetében pedig a nyelvi érzékünket tökéletesen ki-elégítené a névforma. Ellene szól azonban, hogy a nem magyarországi eredetű kultúrák nevei többnyire szokatlan formát öltenének. Bevallom, némelyik számomra torzszülöttnek néz ki.

A 3. verzió mellett szól, hogy miközben megőrzi a megszokott franciás névalakokat, beleillik az őskor fiatalabb korszakainál érvényesülő tendenciába is. A „kultúra” szó egyértelművé teszi, hogy az idegenes kinevezetű név egy régészeti fogalom megjelölése. Ellene szól az, hogy a magyarországi eredetű nevek furcsán

nézhetnek ki ebben a formában. Amit azonban elvesszünk a réven a nyelvi érzékünk által, megnyerjük a vámon a következetesség által. Az elnevezés franciás alakja egyúttal utalhat arra, hogy egy régibb kőkori kultúráról van szó. Úgy vélem, ennyi különbség megengedhető a paleolitosoknak. Mondanom sem kell, hogy magam ennek a verzióknak az alkalmazására hajlok. Az elején említett két publikációban is ezt használtam.

A helyzet bonyolultnak tűnik ugyan, de nem reménytelennek, s talán a dilemmáim is feloldhatóak. Ehhez várom a kollégák segítségét.

Mester Zsolt

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
mester.zsolt@btk.elte.hu

Irodalom:

- BÁLDI T. 1979: *A történeti földtan alapjai*. Tankönyvkiadó: Budapest.
- BARÁZ Cs. 2008: *A Suba-lyuk barlang. Neandervölgyi ősember a Bükkben*. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság: Eger.
- BRÉZILLON, M. 1972: *Dictionnaire de la Préhistoire*. Larousse: Paris.
- CLARK, G. 1976: *A világ őstörténete*. Gondolat: Budapest.
- T. DOBOSI V. 1975: Magyarország ős- és középsőkőkori lelőhely katasztere – Register of Palaeolithic and Mesolithic sites in Hungary. *ArchÉrt* 102 (1975) 64–76.
- GÁBORI M. 1951: A paleolitikum csontipara Magyarországon. *ArchÉrt* 78 (1951) 7–18.
- GÁBORI M. 1954: A pilisszántói kőfülke magdaleni kultúrája és eredete – Мадленская куптура каменной ниши в Пилишсанто и ее происхождение. *ArchÉrt* 81 (1954) 3–9.

¹¹ Egyetértve Kalicz Nándor álláspontjával, amit az Itinerarium (JEREM–MESTER 2009) készítésekor fejtett ki, a név és a kultúra közötti kötőjelet elhagytam.

- GÁBORI M. 1968: Az ötvenezer éves ember. In: Szombathy V. (szerk.): *A magyar régészet regénye*. Panoráma: Budapest 1968, 7–36.
- GÁBORI M. 1969: *Régészeti kalandozások*. Gondolat: Budapest.
- GÁBORI M. 1971: *A neandervölgyi ember anyagi kultúrája az Alpok és az Ural között*. Doktori értekezés, kézirat. Budapest.
- GÁBORI M. 1973: Az ősember hétköznapijai. In: Szombathy V. (szerk.): *Évezredek hétköznapijai*. Panoráma: Budapest 1973, 7–34.
- GÁBORI M. 1974: *Az ősember útjain*. Táncsics Könyvkiadó: Budapest.
- GÁBORI M. 1984: A régibb kőkor Magyarországon. In: Bartha A. (szerk.): *Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Akadémiai Kiadó: Budapest 1984, 69–115.
- GÁBORINÉ CSÁNK V. 1956: Megjegyzések a szlovákiai szeletien kérdéséhez – Beiträge zur Frage des slowakischen Szeletien. *ArchÉrt* 83 (1956) 78–83.
- GÁBORINÉ CSÁNK V. 1980: *Az ősember Magyarországon*. Gondolat: Budapest.
- GÁBORINÉ CSÁNK V. 1984: A Remete-Felső-barlang és a „dunántúli szeletien” – Die Remete Obere Höhle und das transdanubische Szeletien. *BudRég* 26 (1984) 5–32.
- GYENIS GY.–HEVESI A.–KORDOS L.–MESTER ZS.–RINGER Á.–T. DOBOSI V. 2001: *Emberelődök nyomában. Az őskör emlékei Északkelet-Magyarországon*. Miskolc.
- HERMAN O. 1893: A miskolczi palaeolith lelet. *ArchÉrt* 13 (1893) 1–25.
- HILLEBRAND J. 1911: A Szeleta-barlangot kitöltő rétegek geológiai koráról. *Földtani Közlöny* 41 (1911) 789–795.
- HOERNES, M. 1892: *Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stand der Wissenschaft*. Wien.
- HOLLÓ ZS.–LENGYEL GY.–MESTER ZS. 2001: Egy pattintott kőeszköz életútja. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz I – The ‘life’ of a Hungarian stone implement. Hungarian terminology for technological analyses I. *Ősrégészeti Levelek/Prehistoric Newsletter* 3 (2001) 51–57.
- HOLLÓ ZS.–LENGYEL GY.–MESTER ZS. 2002: Egy pattintott kőeszköz elkészítése: rendszer és technika. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz II – Preparing a chipped tool: system and technic. Hungarian terminology for technological analyses II. *Ősrégészeti Levelek/Prehistoric Newsletter* 4 (2002) 98–104.
- HOLLÓ ZS.–LENGYEL GY.–MESTER ZS.–SZOLYÁK P. 2004: Egy pattintott kőeszköz vizsgálata. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 3 – Analyses of a chipped stone implement. Hungarian terminology for technological analyses 3. *Ősrégészeti Levelek/Prehistoric Newsletter* 6 (2004) 62–80.
- ILON G. 2008 (szerk.): *Régészeti nyomozások Magyarországon*. Martin Opitz Kiadó: Budapest.
- JEREM E.–MESTER ZS. 2009 (szerk.): *Őskori emlékek és gyűjtemények Magyarországon*. Itinerarium Hungaricum 2, Archaeolingua: Budapest.
- KADIĆ O. 1911: A háromi ősember kutatásának mai állása. *ArchÉrt* 31 (1911) 164–179.
- KADIĆ O. 1932: A magyar barlangkutatás állása az 1931. évben. *Barlangvilág* 2/1–2 (1932) 10–17.
- KADIĆ O. 1933: A magyar barlangkutatás állása az 1932. évben. *Barlangvilág* 3/2 (1933) 18–21.
- KADIĆ O. 1934: A jégkor embere Magyarországon – Der Mensch zur Eiszeit in Ungarn. *A Magyar kir. Földtani Intézet Évkönyve* 30/1 (1934) 1–24, 1–147.
- KADIĆ O. 1935: A Peskő-barlangban eddig végzett ásatások eredményei. *Barlangvilág* 5/3–4 (1935) 49–54.
- KADIĆ O. 1936: A harmincéves magyar barlangkutatás tudományos eredményei. *Barlangvilág* 6/3–4 (1936) 58–66.
- KALICZ N. 1970: *Agyagistenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon*. Hereditas, Corvina Kiadó: Budapest.
- KOVÁCS T. 1977: *A bronzkor Magyarországon*. Hereditas, Corvina Kiadó: Budapest.
- MÉSZÁROS GY.–VÉRTES L. 1955: Ősköri festékbánya Lovason. *ArchÉrt* 82 (1955) 3–18.
- MOTTL M. 1941: Az interglaciálisok és interstadiálisok a magyarországi emlősfaluna tükrében. *A Magyar kir. Földtani Intézet 1941. évi Jelentésének Függeléke*, Budapest 1941, 1–42.
- MOTTL M. 1945: Jelentés az 1936/38. évi ásatások eredményéről és az Ősgerinces Osztály működéséről. *A Magyar kir. Földtani Intézet Évi Jelentései az 1936–1938. évekről* IV, Budapest 1945, 1513–1552.
- PROŠEK, F. 1953: Szeletien na Slovensku – Le Szeletien en Slovaquie. *SLA* 1 (1953) 133–194.
- RINGER Á. 2002: A Bükk hegység kőkor. In: Baráz Cs. (szerk.): *A Bükk Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek*. Bükk Nemzeti Park Igazgatóság: Eger 2002, 295–314.
- ROSKA M. 1926: *Az ősrégészet kézikönyve. I. A régibb kőkor*. Cluj-Kolozsvár.
- SAAD A. 1929: A Bükk-hegységben végzett újabb kutatások eredményei. *ArchÉrt* 43 (1929) 238–247.
- SAAD A.–GAÁL I. 1934: Előzetes jelentés a Diósgyőri barlangban végzett ásatásokról. *Barlangvilág* 4/2 (1934) 12–19.
- SAAD A.–NEMESKÉRI J. 1955: A Szeleta barlang 1947. évi kutatásainak eredményei. *FolArch* 7 (1955) 15–21.

- SIMÁN K. 2003: A modern ember kialakulása és kultúrája. In: Visy Zs. (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. NKÖM–Teleki László Alapítvány: Budapest 2003, 81–85.
- VÉRTES L. 1955: Paläolithische Kulturen des Würm I/II-Interstadials in Ungarn. *ActaArchHung* 5 (1955) 261–278.
- VÉRTES L. 1958: Moustiéři, vagy szeletai-e a Kiskevélyi barlang alsó rétegeinek lelete? – Ist der Fund aus der unteren Schicht der Kiskevélyer Höhle ein Moustérien oder ein Szeletien? *ArchÉrt* 85 (1958) 127–131.
- VÉRTES L. 1960: Az őskőkor és az átmeneti kőkor magyar szakkifejezései. *ArchÉrt* 87 (1960) 68–83.
- VÉRTES L. 1965: *Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon*. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- VISY Zs. 2003 (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. NKÖM – Teleki László Alapítvány: Budapest.

Scientific and/or Hungarian? Dilemmas about naming Palaeolithic Industries

There is still no consensus about the terminology of Palaeolithic industries in the Hungarian archaeological literature. The names of Palaeolithic cultures are used both in the French and Hungarian forms. In the first half of the article, the author reviews the use of culture names throughout the history of Hungarian Palaeolithic research, including many variations in Europe as well (*Fig. 3*). Then he presents three possible versions (*Fig. 4*), acknowledging, however, that none of them are perfect in themselves.

Új szempontok a szelevény-vadasi kultuszedény kulturális besorolásához és keltezési problémáihoz

Rövid tanulmányunkban az 1893-ban Szelevény-Vadason, szőlőültetés közbeni homokforgatással napvilágra került négyszögletes alakú, oldallapjain feltehetően kultikus jelentést hordozó ábrázolásokkal díszített edény (kocsi- ill. csúszkaszekrény/négyszögletes edény/oltár?) formai párhuzamaival, az oldallapokon megjelenő ábrázolások technikai kialakításával és azok jelentésével kívánunk foglalkozni (1. kép). Ezúton kívánunk új szempontokat szolgáltatni az edény kulturális besorolásához és kronológiai helyzetéhez.¹

A tárgy Tarcsányi Ernő mérnök ajándékeként került a „Tisza-zughi régészeti magán társaság” tulajdonába, majd 1895-ben a Magyar Nemzeti Múzeum őskori gyűjteményébe, jelenleg a múzeum állandó régészeti kiállításának kiemelkedő darabja.

Az eddig megjelent publikációk közül Kovách Albert első közlését (KOVÁCH 1894), Fettich Nándor kocsi-modellekkel foglalkozó tanulmányát (FETTICH 1969) és Rezi Kató Gábor dolgozatait (REZI KATÓ 1998; 2001) vettük alapul.

A tárgy eredeti funkcióját tekintve eddig két vélemény formálódott meg a kutatásban: Fettich N. kocsiszekrényt modellező tárgynak tartotta már említett cikkében, míg Rezi Kató G. 2001-es tanulmányában a tárgy négyszögletes kialakítása mellett érvelve bizonyítja annak kultikus jellegét, az ábrázolások jellegét tekintve pedig azokat szimbólum-rendszernek tartva így ír: „Az is valószínű, hogy a tárgy funkcionális szerepére a figurális oldal feltehetően áldozást bemutató ábrázolása utal. A szelevényi edény minden bizonnyal egy áldozati célra, egyszeri felhasználásra készített rituális tárgy. Az „edény” meghatározástól is tartózkodnék.” (REZI KATÓ 2001, 124, 15. jegyzet).

¹ Köszönetünket fejezzük ki Kovács Tibornak, a Magyar Nemzeti Múzeum volt főigazgatójának, aki engedélyezte a tárgy vizsgálatát, Oravecz Hargitának a munkánk során nyújtott segítségért és Dabasi Andrásnak a tárgyról készült fotókért. Ugyancsak köszönjük Kulcsár Gabriellának a lelet párhuzamára vonatkozó információkat.

1. kép. A szelevényi edény 3 oldalnézeti képe (Dabasi A. felvételei, a MNM engedélyével)

Fig. 1. View of the three sides of the Szelevény vessel (photos by A. Dabasi, courtesy of the Hungarian National Museum)

2. kép. Vučedoli edény emberábrázolással (DURMAN 2000, Fig. 45 alapján)

Fig. 2. Vessel with human depiction from Vučedol (after DURMAN 2000, Fig. 45)

Meg kell jegyeznünk, hogy a négyszögletes tárgy külső oldalfületein ábrázolt három variánsban megjelenő kompozíció (a két szemben levő hosszanti oldal ugyanis teljesen egyforma kialakítású, ezért az ábrázolt jelenetek száma három, bár az edénynek négy oldala van) önmagában véve is bonyolult, a kialakítását tekintve minimum két fázisban készült (alapjelenet és utólagos rámontírozás). Ez utalhat arra, hogy a kompozíciót esetleg megváltoztatták, kiegészítették az edény élete, használata során — emiatt nem biztos, hogy a tárgy egyszeri alkalomra készült. Azt is be kell azonban látnunk, hogy a tárgyon történt restaurátori beavatkozás — amelyet Rezi Kató G. részletez — oly mértékben károsította a tárgy eredeti felületét, díszítéseit, amely nagyban megnehezíti az ábrázolások értelmezését, azok készítési fázisainak tekintetében is.

Tanulmányunkban elsőként néhány olyan technológiai sajátosságot emelünk ki, amelyet az eddigi publikációk nem említettek. Fontosnak tartjuk azt, hogy az edényen látható sérült törésfelületekben szemmel jól láthatóan megmutatkozik a soványító anyag, amely esetünkben finom, egységes szemcsenagyságú kerámiazúzalék (*grog*). Ennek kronológiai jelentősége van, ugyanis ez a soványítási mód a középső rézkori, és a késő rézkori kultúrákra jellemző (és így kizárja az esetleges neolitikus és bronzkori keltezését).

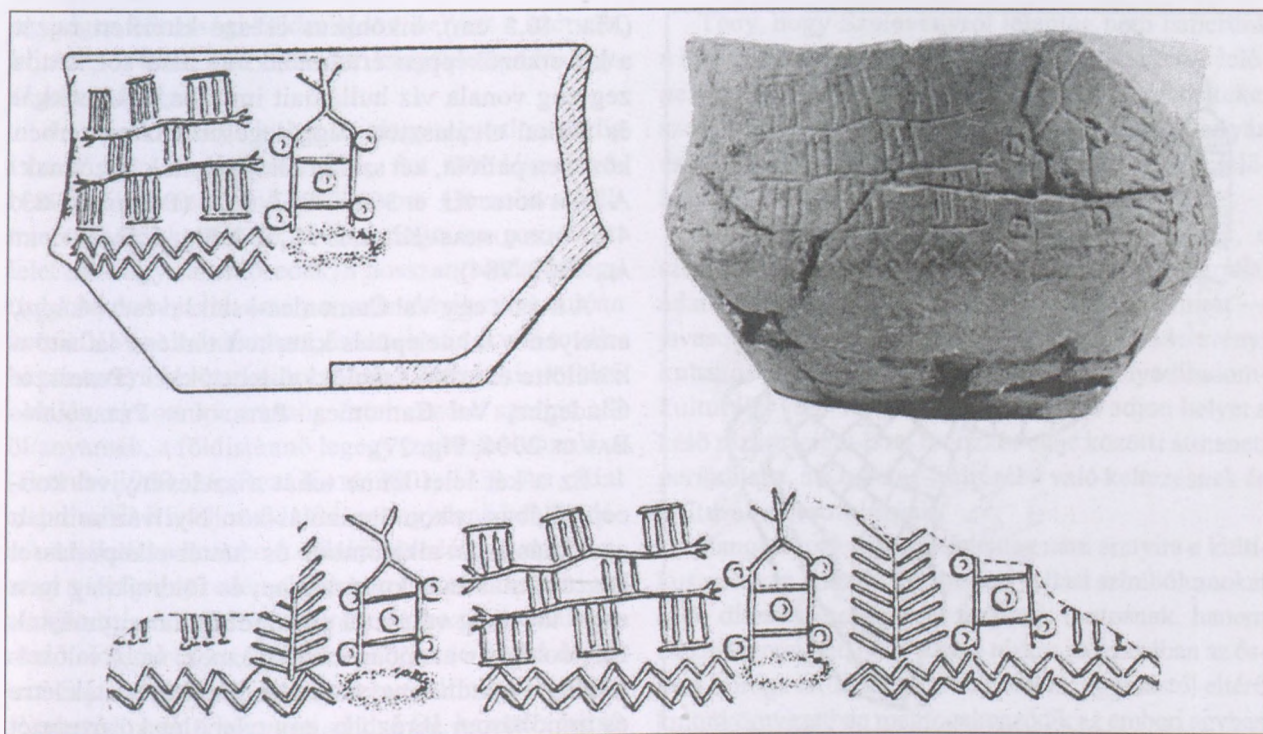
Egy másik fontos tulajdonság az ábrázolások készítése során alkalmazott egyik eljárás, amelyet tekercselt pálcikás díszítésként mutattak be (FETTICH 1969, 34). Ez volt az edény bronzkori keltezése mel-

letti egyik leghangsúlyosabb érv. Ezt az észrevételt a meghatározottabban cáfoljuk azok után, hogy a tárgyat volt szerencsénk személyesen megvizsgálni. A díszítés nagy százalékban négyszögletesedő átmetszetű növényi száakkal végzett bebökődéssel készült, a vonalas jellegű minták (mint amilyen a kétszeresen megismétlődő V-alak a két hosszanti oldalon, és az ember-alak a központi oldalon — vagyis az edényen megjelenő legfontosabb szimbólumok) azonban úgy, hogy az egyszerű, mélyen bekarcolt vonal „megágyszása” után, amely szinte csak a kijelölésre szolgált, a vonalakat azok teljes hosszában pontonként beszurkálták. Ez a *Furchenstich*-szerű sűrű, egyenletes, mély beszurkálás viszonylag kevés kultúra sajátja: a névadó tűzdelt barázdás kerámia (*Furchenstich*), a Balaton–Lásinja-, a Coțofeni-, a Kostolac- és a Vučedol-kultúrák rendelkeznek ilyen jellegű kerámiadíszítési technológiával. Nem jellemző azonban a Boleráz/Baden-kultúrák egyik fázisára sem, és nem azonos a bronzkor során alkalmazott tekercselt pálcikás díszítésmóddal sem, amely a Kisapostag-kultúra jellemző díszítésmódja, s eltér a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának és az ún. „*Litzenkeramik*” díszítési technikájától is.

Az edényfalakon megjelent ábrázolások feloldása véleményünk szerint mai tudásunk alapján lehetetlen. Ennek egyik oka a készítő vagy készítők eredetileg is legalább kétszer változó szándéka, az így kialakult bonyolult fedettség, az ábrázolások mára elveszett jelentéstartama, és a restaurátori beavatkozás, amely a megfigyelhető részleteket még tovább rontotta. Tökéletes megoldás vagy értelmezés helyett néhány apróságra szeretnénk csak rávilágítani.

1. A központi, frontális oldalon lévő kompozíciót vegyük elsőként. Alapvetően nem fogadjuk el Rezi Kató G. véleményét, aki egy egyszerű, négyzetes alaprajzú építményt (szentélyt?) képzelte el az ábrázolás kereteként, amelyben az emberalak mint egyfajta zárt térben áll. Bár sok részlet elveszhetett az idők során, egyetlen momentumot sem látunk, ami meggyőzne bennünket arról, hogy az egyszerű, Y-alakú bekarcolások között vonalak húzódnának, és hogy az Y-alakok az épületet tartó szelemenek lennének (REZI KATÓ 2001, 122).

2. Ezen az elülső rövid oldalfalon, vagy az ábrázolt kompozíció miatt központinak nevezhető oldalon megjelenő emberalak formai párhuzamait Marija Gimbutas a Cucuteni–Tripolje-kultúrából ismert emberi ábrázolásokkal párhuzamosította (GIMBUTAS 1989, Fig. 373. 1–2, Fig. 378. 1–4). Rezi Kató G. a késő Tripolje–Cucuteni-(Usatovo-) kultúra idolplasztikáit

3. kép. A Bronocice-i edény és kiterített rajza (PIGGOTT 1983, 11. kép alapján)
Fig. 3. The vessel from Bronocice (after PIGGOTT 1983, Fig. 11)

is hasonlóknak véli a fej négyszögletes alakja és az orr hangsúlyozott megformálása miatt (REZI KATÓ 2001, 122). Véleményünk szerint a szelevényi emberalakhoz legközelebb a Vučedol-kultúra emberábrázolása áll (2. kép). A szórványként, Vučedol-Vineyard Streim lelőhelyről 1894-ben előkerült töredéket egy edény alj- és oldaltöredékeként közölték, amelynek az alján, a fenékkorong külső részén egy kör-alakú keretben kezét felemelve tartó emberalakot ábrázoltak. Az alakot körbevevő kör és maga az emberalak (amelynek testét két, egymással hegyével szembe fordított háromszög alkotja, lábait egyszerű vonalak, fejét pedig csak pontszerűen jelzik — igen hasonló alap építőelemek, mint amit a szelevényi edény emberábrázolásakor is használtak) a szelevényihez hasonló technológiával készült: a bekarcolt mély vonalakat beszúrással tüzdelték végig. A töredék értelmezése során Alexander Durman az alakot az Orion csillagképpel, a benne sematikus megjelenő emberalakkal azonosítja. Értelmezése során felhívja a figyelmet arra, hogy az edénytöredék fedőhöz is tartozhatott, és ebben a funkcióban elképzelve az ábrázolt figura főszerephez juthat, míg edény aljaként díszítő funkciója és szimbolikus jelentésének hordozóértéke meglehetősen csökken, illetve egyáltalán nem jut érvényre. Az Orion csillagkép a téli égbolt legfényesebb és legjelentősebb csillagképeként a tél

szimbólumát jelentette az őskori ember tudatában: felhasználható volt az éves ciklus mérésére egyfajta egyszerűbb kalendárium létrehozásakor, annak egyik fontos alapelemeként (DURMAN 2000, 78–83).

3. Az ábrázolt kompozíció egészét tekintve — és most nem akarunk részletekbe menően egy-egy jelcsoport eddigi értelmezési lehetőségeiben elveszni, mint például: vajon az emberalak nő-e, vagy csak annyit mondhatunk róla, hogy ember; valamint, hogy a beszúrált pontokat szétszórta magoknak vagy hulló esőnek képzeljük-e el; illetve az Y-alakok szellemen-ágasok, vagy lombos fák lehetnek-e — arra szeretnénk rámutatni, hogy itt egy antropogén környezetábrázolással van dolgunk: egy olyan tájjal, amelynek kialakításában az ember — mint ahogy a kép mutatja — nemcsak megjelent, hanem tevékeny szerepet játszott. Ilyen jellegű kompozíciókat ebből a korszakból nagyon keveset ismerünk Európa területéről.²

Az egyik a Bronocice-i edényen látható, szakrálisnak tartott ábrázolás, amelyet a kocsi jelenléte is hangsúlyoz (3. kép). A tölcséres szájú edények népének települési gödrében előkerült kis méretű

² Çatal Höyük-ről viszont már jóval korábbról (Kr. e. VII–VI. évezred) ismerünk a falut és a tőle nem messze található Hasan Dag vulkán ábrázoló sematikus térkép-vésetet (MELLART 1965, 83, Figs 51–52).

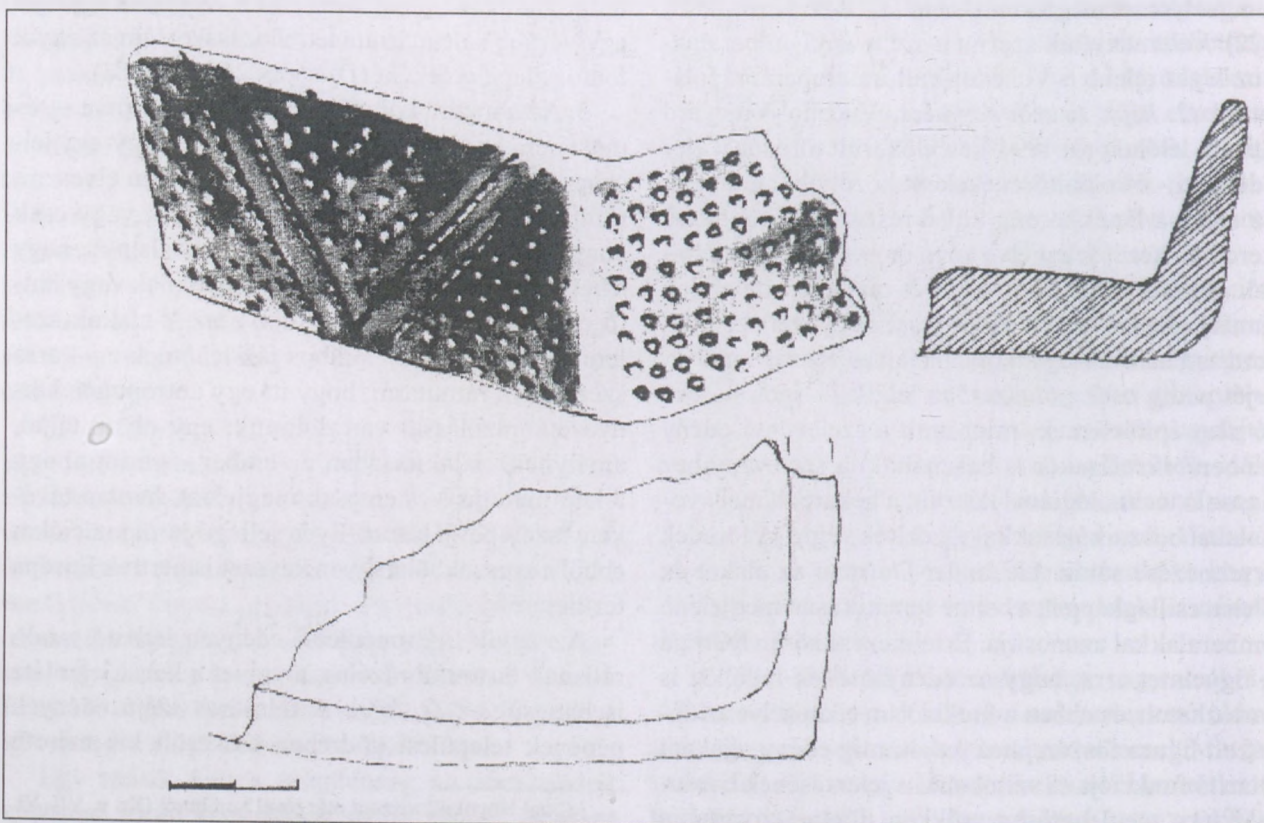
4. kép. Val Camonica (Pescarzo/Giadeghe), kataszter-ábrázolás
(PÉTREQUIN-PÉTREQUIN-BAILLY 2006, Fig. 27 alapján)

Fig. 4. Depiction of fields on a rock engraving from Val Camonica
(Pescarzo/Giadeghe) (after PÉTREQUIN-PÉTREQUIN-BAILLY 2006, Fig. 27)

(Ma.: 10,5 cm), bikónikus csésze kiterített rajzát a következőképpen értelmezik: az alsó sor kettős zeg-zug vonala víz hullámain imitálja, a kocsi- és fákkal elválasztott függőlegesen osztott térben középen pallóút, két szélén földparcellák húzódnak. A lelet kora: Kr. e. 3637–3373, 3520 (PIGGOTT 1983, 41; MILISAUSKAS-KRUK 1991, 564, Fig. 3; BAKKER ET AL. 1999, 784).

A másik egy Val Camonica-i sziklavészet (4. kép), amelyen a falutelepülés kiterített térképe látható a körülötte elterülő szántókkal-legelőkkal (Pescarzo/Giadeghe, Val Camonica: PÉTREQUIN-PÉTREQUIN-BAILLY 2006, Fig. 27).

Ez a két lelet lenne tehát a szelevényivel koncepciójában rokon ábrázolás-kör. Nyilván minden eset más-más alkalomból és háttér-elképzeléssel készült, más-más kultúrákban, és földrajzilag igen nagy távolság választja el mindhármat egymástól. Egy dologban azonban megegyeznek: nagy valószínűséggel mindhármat szakrális célokkal hozták létre és mindhárom ábrázolás egy település környezetét és annak lakóit jeleníti meg — tehát egy térben jól körülhatárolható kisebb egység mentális kivetülésének fogható fel. Különösen izgalmas mindhárom esetében a parcellák megjelenő osztása, amely az

5. kép. A gomolavai edény (PETROVIĆ-JOVANOVIĆ 2002, 270 alapján)

Fig. 5. The vessel from Gomolava (after PETROVIĆ-JOVANOVIĆ 2002, 270)

egységes közösségi földtulajdon helyett a szétvált, kijelölt, és talán már öröklődő magántulajdoni egységeket térképezi.

4. A szelevényi kultikus tárgy egyetlen eddig ismert formai és ábrázolási, ám töredékességében tökéletesnek tűnő párhuzama Gomolava telltelepüléséről került elő (5. kép). Sajnos a gomolavai lelet csak egy saroktöredék, a hosszanti oldalfal egy nagyobb darabjával, amely a szelevényihez hasonlóan kettős V-vonallal díszített, és amelyet a vonal további pontszerű beszürkölésével alakítottak ki. A felső oldalán nyitott háromszög értelmezése szerint női/anyaméh, a földistennő legegyszerűbb ábrázolása (FETTICH 1969, 36; REZI KATÓ 2001, 123). Az oldal alapdíszítését a teljes oldalfalon megjelenő beböködések adják. Ez a hosszanti oldalfaltöredék ugyanolyan, mint a szelevényi edény két hosszanti oldalfala, mind alakját, mind díszítését tekintve. A hozzá csatlakozó rövid oldalfal teljes felületén beböködésekkel díszített. Sajnos, nem látható rajta egyéb ábrázolás, ezért feltehetően nem a központi, elülső fal, hanem a hátsó lehet. A lelet a IV. szint kultúrrétegéből került elő, a Kostolac-kultúra szintjéről (PETROVIĆ–JOVANOVIĆ 2001, 270).

Tény, hogy Szelevényről jelenleg nem ismerünk a Kostolac-kultúrába sorolható leleteket, illetve lelőhelyet. A legközelebbi, kostolaci edénytöredékeket szolgáltató lelőhelyek a Tiszazug környékén Alattyán és Tápiószele (BONDÁR 1984, Abb. 6. 6. és 54. lelőhelyek).

Ennek ellenére — a Gomolaváról előkerült, a szelevényivel azonos edénytöredék pontos sztratigráfiai adatai és biztonságos kulturális besorolása miatt — javasoljuk az őskorkutatás számára, hogy a szelevényi kultikus edény középső rézkor végi, Hunyadihalom-kultúrába való besorolását vesse el, és adjon helyet a késő rézkor vége–kora bronzkor eleje közötti átmeneti periódusba, a Kostolac-kultúrába való keltezésnek és kulturális besorolásnak.

Hangsúlyozzuk, hogy jelenleg nem annyira a kultikus edényen látható, feltehetően vallási szimbólumokat rejtő díszítés megfejtését tartottuk fontosnak, hanem annak kiemelését, hogy a késő rézkor időszakában az őskori Európa területének több pontján, egymástól eltérő kultúrkörnyezetben megfogalmazódik az emberi agyban az őt körülvevő, általa is alakított tér mentális kivetítésének igénye, és ez kifejezésre is jut különféle, szigorúan szakrális szerepkörben való ábrázolásokban.

Horváth Tünde

MTA Régészeti Intézet
1014 Budapest, Uri utca 49.
valdemar@archeo.mta.hu

Irodalom:

- BAKKER, J. A.–KRUK, J.–LANTING, A. E.–MILISAUSKAS, S. 1999: The earliest evidence of wheeled vehicles in Europe and the Near East. *Antiquity* 73 (1999) 778–790.
- BONDÁR, M. 1984: Neuere Funde der Kostolac und der Späthadener Kultur in Ungarn. *ActaArchHung* 36 (1984) 59–84.
- DURMAN, A. 2000: *Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar – The Vučedol Orion and the Oldest European Calendar*. Zagreb.
- FETTICH N. 1969: Újabb adatok az őskori kocsizhoz a Kárpát-medencében – Neue Beiträge zum prähistorischen Wagen im Karpatenbecken. *Studia Ethnographica* 2 (1969) 30–72.
- GIMBUTAS, M. 1989: *The Language of the Goddessess*. London.
- KOVÁCH A. 1894: A szelevény-vadasi virágcserep. *ArchÉrt* 14 (1894) 191.
- MELLAART, J. 1965: *Earliest Civilisations of the Near East*. London.
- MILISAUSKAS, S.–KRUK, J. 1991: Utilization of cattle for traction during the later Neolithic in southeastern Poland. *Antiquity* 65 (1991) 562–566.
- PETROVIĆ, J.–JOVANOVIĆ, B. 2002: *Gomolava. Naselje kasnog eneolita – Gomolava. Settlements of the Late Eneolithic*. Gomolava Knjiga 4, Novi Sad–Beograd.
- PÉTREQUIN, P.–PÉTREQUIN, A.-M.–BAILLY, M. 2006: Vues du Jura français: les premières tractions animales au Néolithique en Europe occidentale. In: Pétrequin, P.–Arbogast, R.-M.–Pétrequin, A.-M.–Van Willigen, S.–Bailly, M. (dir.): *Premiers chariots, premiers araires: La diffusion de la traction animale en Europe pendant les IVe et IIIe millénaires avant notre ère*. Centre National de la Recherche Scientifique, Centre d'études Préhistoire, Antiquité, Moyen Âge. Monographie du CRA 29, Paris 2006, 361–399.

- PIGGOTT, S. 1983: *The earliest Wheeled Transport. From the Atlantic Coast to the Caspian Sea*. London.
- REZI KATÓ, G. 1998: The Vessel from Szelevény-Vadas. *CommArchHung* 1998, 5–19.
- REZI KATÓ G. 2001: Adalékok a középső rézkor hitvilágához – Contributions to our perception of the body of beliefs in the Middle Copper Age. In: Dani J.–Hajdú Zs.–Nagy E. Gy.–Selmeczi L. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ I. „Fiatal Őskoros Kutatók” I. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997. november 10–13.* Debrecen 2001, 119–128.

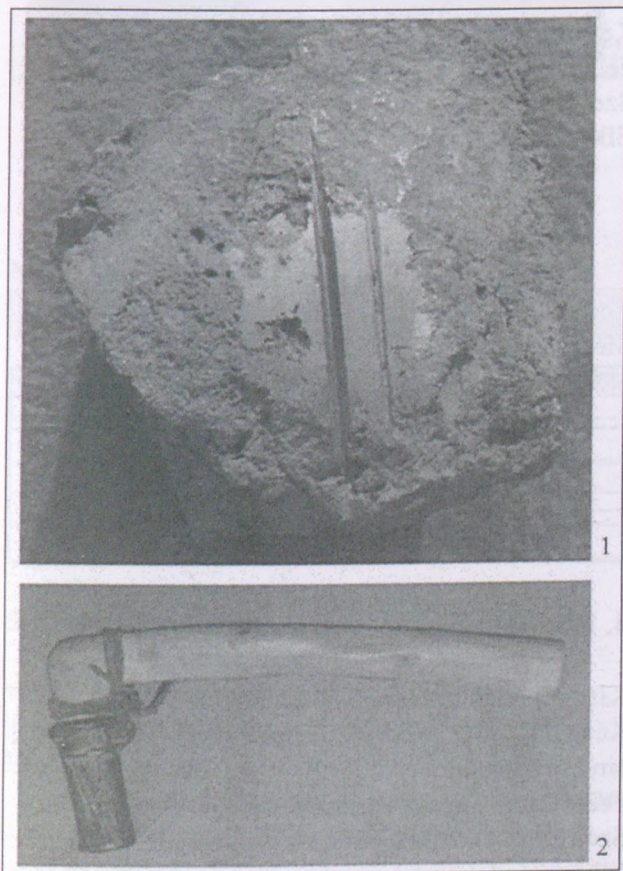
New aspects of the cultural attribution and dating of the cult vessel from Szelevény-Vadas

Proposed here is a new, more acceptable date for the rectangular vessel decorated with ritual scenes from Szelevény (Fig. 1) into the Late Copper Age–Early Bronze Age period based on a matching find recovered from the Kostolac layer of the Gomolava tell settlement (Fig. 5). This date is supported by the tempering agent and the decoration made using the *Furchenstich* technique, as well as by the vessel's design and rectangular form. Instead of offering yet another interpretation of the ritual scene, this study focuses on the depiction of the environment shaped by human communities, a new element of the Late Copper Age world reflected by a number of similar, contemporary finds.

Késő bronzkori fibula rekonstrukciója

A bronzkor, kora vaskor ékszerviseletében fontos szerepet kaptak a különböző formájú, méretű fibulák, ruhakapcsoló tűk. Az itt tárgyalt rekonstrukciós fibula mérete és súlya miatt is kérdéseket vet fel a használatának helyét illetően. Csupán feltételezhetjük, hogy olyan viselethez használták, ahol az öltözék tömege (pl. egy prémes felsőkabát két szárnyának rögzítése) megkövetelte egy erősebb, nagyobb fibula használatát.

A kiválasztott fibulatípus (vezérkorongos fibula; *Posamentriefibel*)¹ (MOZSOLICS 1985, 68, Taf. 232B.1, Taf. 278) rekonstrukciója nyomon követi a készítés minden fázisát korabeli kézműves eszközök használatával (1. kép), úgy, mintha azt a bronzkor kézművese készítené megrendelésre.

1. kép. A rekonstrukció során használt eszközök —
1: lepény, 2: kalapács

Abb. 1. Bei der Rekonstruktion verwendete Geräte —
1: Gußkuchen, 2: Tüllenhammer

¹ Vö. PATAY 1964; BADER 1983, 41–51; NOVOTNÁ 2001, 36–46.

A rekonstrukciós fibula adatai:

Hossza: 18,5 cm;
Nagy spirál: 5,5 cm;
Drót átmérője: 0,3 cm;
Kész súly: 17 dkg.

A készítés menete:

1. Drótkészítés;
2. 8 db spirálpár hajlítás;
3. Tütest, nagyspirál, rugó, tű hajlítás;
4. Rögzítő pántok készítése;
5. Összeszerelés.

1. Drótkészítés

Kísérlet (Balatonberény, 2006. október 18.)

Felhasznált anyag: bronz ötvözet Cu 98%, Sn 0,2%, súlya 25 dkg.

Szerszám: benyelezett tokos kalapács, korabeli bronz öntőlepeny (1. kép).

Elkészítés leírása:

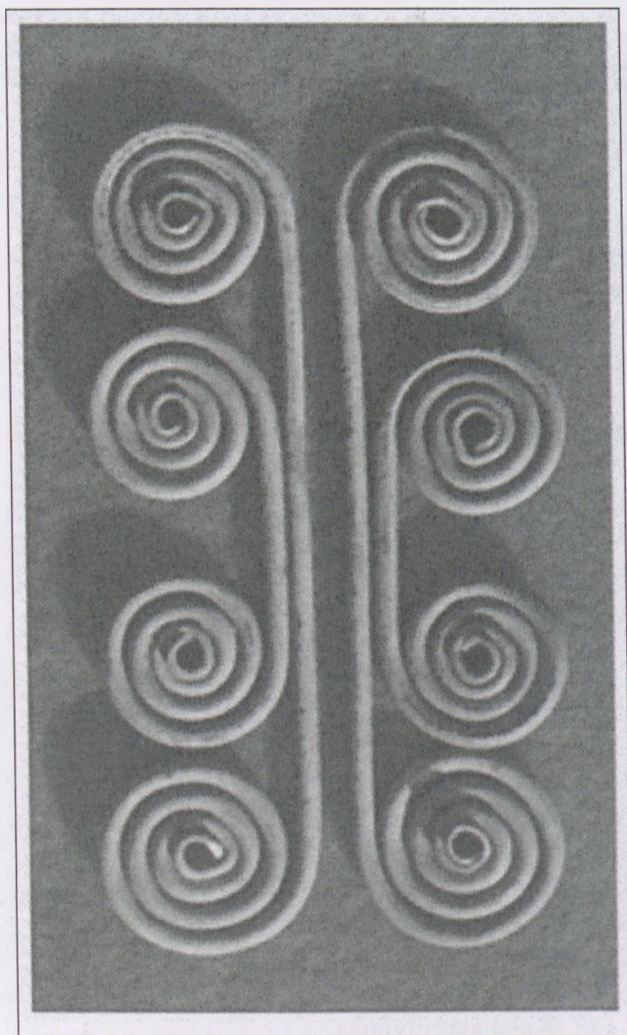
1. Anyag lágyítása;
2. Kalapálás, nyújtás.

Mért idők:

Munkafázis	Kezdet	Vége	Időtartam (perc)	Megnyúlás mértéke
1.	08.08	08.16	8	3 cm
2.	08.20	08.30	10	
3.	08.35	08.42	8	4 cm
4.	08.50	09.00	10	
5.	09.10	09.18	8	2,5 cm
6.	09.23	09.33	10	
7.	09.41	09.49	8	2,5 cm
8.	09.54	10.04	10	
9.	10.18	10.26	8	3 cm
10.	10.39	10.49	10	
11.	11.03	11.11	8	3 cm
12.	11.24	11.34	10	
Összesen			108 perc (1,8 óra)	18 cm

Az elkészítés gyakorlati tapasztalatai:

A fém fokozatos nyújtását a vasfémek technológiájával végeztem. Lágyítás után téglalap, majd négyzet alakúra kalapáltam a bronzrudat. A negyedik lágyítás,

2. kép. A rekonstrukciós fibulához készített spirálpárok
Abb. 2. Spiralpaare für die rekonstruierte Fibel

kalapálás után kezdtem el henger alakúra formálni a szögletes anyagot. A két utolsó munkafázisnál azt tapasztaltam, hogy az anyag közepén egy 3 cm-es duzzanat, repedés keletkezett. Ugyanígy a drót mindkét vége 2 cm hosszan megrepedt, szétnyílt.

A hibák okai a következők lehetnek:

1. Az elkészítés alatt végig kör alakúra kellett volna kalapálni.
2. Többször, sűrűbben kellett volna lágyítani a kalapálástól megkeményedett anyagot.

Bár a kísérlet nem hozott teljes sikert, azt azért tényként elfogadhatjuk, hogy 108 perc alatt lehet elkészíteni egy 0,3 cm átmérőjű és 18 cm hosszú drótot.

2. Spirálpárok készítése

Kísérlet (Balatonberény, 2006. október 26.)

Készül: 2 db hosszú 10,5 cm, 2 db rövid 5,5 cm spirálpár (2. kép).

Felhasznált anyag: 0,3 cm átmérőjű bronzhuzal.

Szerszám: tokoskalapács, tokosvéső.

Elkészítés leírása:

1. Megfelelő hosszúságú drót méretre vágása tokosvésővel;
2. Spirálok végeinek laposra kalapálása;
3. Spirálok hajtása tokoskalapáccsal.

Mért idők:

Munkafázis	Kezdet	Vége	Időtartam (perc)
1.	08.40	08.52	12
2.	09.07	09.22	15
3.	10.10	10.26	16
Összesen			43 perc

3. Tütest-nagyspirál, tűtartó, rugó, tű készítése

Kísérlet (Balatonberény, 2006. október 27.)

Készül: 1 db 18,5×5,5 cm tütest (3. kép).

Felhasznált anyag: 0,3 cm átmérőjű bronzhuzal.

Szerszám: tokoskalapács.

Elkészítés leírása:

1. Spirál készítés tokoskalapáccsal;
2. Tűtartó kiképzése;
3. Tűrugó 6 menet meghajlítása;
4. Tűvég hegyesre kalapálása.

Mért idők:

Munkafázis	Kezdet	Vége	Időtartam (perc)
1.	12.21	12.34	13
2.	12.48	12.57	9
3.	13.21	13.46	25
4.	14.11	14.37	26
Összesen			73 perc

4. Rögzítő pántok készítése

Kísérlet (Balatonberény, 2006. október 27.)

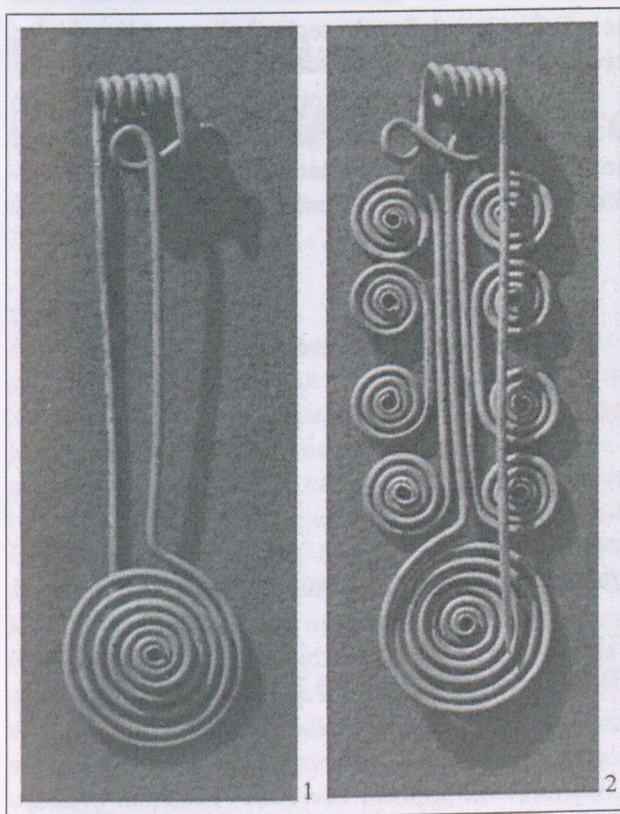
Készül: 2 db 2,7×0,85×0,2 cm és 1 db 3,9×0,85×0,2 cm rögzítő pánt.

Felhasznált anyag: vörösréz tömb.

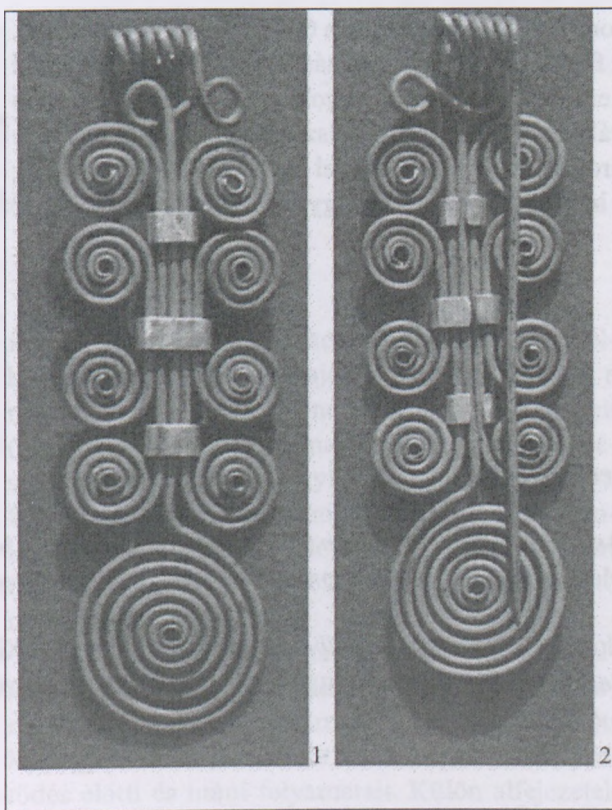
Szerszám: tokoskalapács, csiszolókövek.

Elkészítés leírása:

1. Méretre kalapálás kalapáccsal;
2. Lágyítás tűzben;
3. Felületek csiszolása kövekkel;
4. Előhajlítás.

3. kép. 1: A rekonstrukciós fibulához készített tűtest,
2: a fibula összeszerelés előtt
Abb. 3. 1: Nadelkörper der rekonstruierten Fibel,
2: Fibel vor dem Zusammenbau

4. kép. A rekonstrukció során elkészített fibula összeszerelt állapotban
— 1: előlap, 2: hátlap
Abb. 4. Rekonstruierte Fibel im zusammengesetzten Zustand
— 1: előlap, 2: hátlap

Mért idők:

Munkafázis	Kezdet	Vége	Időtartam (perc)
1.	08.45	08.53	8
2.	09.09	09.20	11
3.	10.03	10.20	17
4.	11.00	11.13	13
Összesen			49 perc

5. Összeszerelés

Kísérlet (Balatonberény, 2006. október 27.)

Szerszám: tokoskalapács.

Elkészítés leírása:

1. Az elkészített tagokat sorba rakva a három pánttal rögzítjük egymáshoz őket (4. kép).

Mért idők:

Munkafázis	Kezdet	Vége	Időtartam (perc)
1.	16.07	16.31	24

A nyolcspirálos fibula készítéséhez 25 dkg bronzból 280 cm hosszú drót készült. A fibula tiszta súlya 17 dkg. A nagyméretű fibula elkészítésének munkaideje 297 perc, azaz körülbelül 5 óra.

A fibularekonstrukció készítésének gyakorlati tapasztalatai

Fontos megjegyezni, hogy a kísérletekben szereplő ráfordított, mért elkészítési idők kizárólag a kézműves munkájának mérőszámait mutatják. Emellett számottevő munkaidő szükséges a kiegészítő munkákra is. A részmunkák biztosítják a készítés folyamatának zökkenőmentes menetét. A kézműves két segítségével táplálja folyamatosan a tüzet, amiben a kalapálásra, nyújtásra váró anyagot, drótot meghatározott időközönként felhevítik, majd vízben lehűtik, hogy kilágyuljon a fém.

Ezzel a folyamatos technológiával lehet elkészíteni a fibula négy darab spirálpárját. A fibula teste, a rugó, tű, és a nagyspirál anyagszükséglete viszont egy 140 cm hosszú drótból készül. A készítés, nyújtás

során, amikor már elérte a 60–70 cm-es hosszúságot, a fémanyag további nyújtása a fent leírt technikával nem oldható meg. A megoldás olyan tűz és hűtővíz vályú készítése a föld felszínén, amely a szükséges drótméretnél 30–40 cm-rel hosszabb. Szükséges még a hűtővíz vályút nedves agyaggal bekenni, hogy a víz

ne szivárogjon el. Ezzel a technikai megoldással lehet kivitelezni a szükséges drótméret elkészítését.

Összegezve a ráfordított, effektív és kiegészítő munkák idejét közel egy egész nap szükséges ahhoz, hogy három fő egy meghatározott mennyiségű bronzból egy hasonló típusú fibulát elkészítsen.

Eöry Béla

8649 Balatonberény, Kodály Zoltán utca 34.

Irodalom:

BADER, T. 1983: *Die Fibeln in Rumänien*. PBF XIV/6, München.

MOZSOLICS, A. 1985: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd, und Gyermely*. Budapest.

NOVOTNÁ, M. 2001: *Die Fibeln in der Slowakei*. PBF XIV/11, Stuttgart.

PATAY P. 1964: A bokodi bronzlelet – Der Bronzefund von Bokod. *FolArch* 16 (1964) 7–23.

Rekonstruktion einer spätbronzezeitlichen Fibel (Posamenteriefibel)

Die Fibel/Gewandnadel in unterschiedlicher Form und Größe nimmt bei der Schmucktracht der späten Bronzezeit und der frühen Eisenzeit eine wichtige Rolle ein. Bei der experimentellen Rekonstruktion der ausgewählten Fibel wird, unter Verwendung der zeitgenössischen Werkzeuge und Gerätschaften, jede Phase der Anfertigung nachvollzogen, so, als würde ein bronzezeitlicher Handwerker die Fibel auf Bestellung anfertigen. Rechnet man die aufgewendete Zeit für die effektiven und ergänzenden Arbeiten zusammen, kommt man auf fast einen Tag, der nötig ist, um eine ähnliche Fibel von drei Menschen herstellen zu lassen.

Dale Serjeantson: *Birds.* (Cambridge Manuals in Archaeology)

Cambridge University Press, Cambridge 2009. 486 oldal, fekete-fehér ábrák.
ISBN-13: 9780521758581, £29.99

A madármaradványokat sokféle szemszögből tárgyaló összefoglaló munka a *Cambridge Manuals in Archaeology* sorozatban látott napvilágot, ami rögtön jelzi az olvasó számára, hogy egy nemcsak igényesen, de régészeti oktatási céllal is összeállított művet tart a kezében. Dale Serjeantson, a Southampton-i Egyetem oktatója közel 20 éve foglalkozik a régészeti ásatásokból származó madárleletek vizsgálatával, és számos cikk, illetve egy madárcsonthatározó atlasz (társ)szerzője. Könyve megírásának fő mozgatórugója, saját bevallása szerint is, a leletek sokrétű értelmezéséhez, később pedig e szűk szakterület oktatásához szükséges alpmunka hiánya volt. Valóban, a madarak osztálya nemcsak rendkívül gazdag, de változatos életmódú fajokat foglal magába, így a legtöbb kutató publikációja kimerül(t) egy-egy kisebb csoport (család, nem) csonttani, viselkedéstani vagy gazdasági jellegeinek tárgyalásában.

Dale Serjeantson *Birds* című könyve most valamennyi, az archeo-ornitológia tanításához és műveléséhez szükséges témát tartalmazza, a madárcsontok alapos megismerésétől kezdve a madárlelet-típusok, leletképződési és tafonómiai jellegzetességeken át a házi- és vadmadarak gazdasági is szimbolikus szerepéig. A mű értékét fokozza, hogy nem csak saját eredményeken alapul, hanem a szerző nagyon sok archeozoológus kolléga munkájából emelt át adatot és ábrát, ezáltal is ízelítőt adva a különböző földrészekben más-másképpen megjelenő madár-ember kapcsolatról.

A tizenhat fejezetet három függelék, gazdag irodalomjegyzék és tárgymutató kíséri. Az egyes fejezeteket lezáró rövid tárgyalások vagy következtetések mintegy kivonatolják az illető témához kapcsolódó legfontosabb gondolatokat. A szerző nyitottságát és a fiatal generáció iránti érzékenységét bizonyítja a 3. függelék, amely a világhálón elérhető gyűjtemények, adatbázisok és levelezőlisták rövid leírását és internetes címét tartalmazza.

Az első, bevezető fejezetet, amely a könyv céljának meghatározásáról, rendszertani kérdésekről és tudománytörténetéről szól, öt gyakorlati jellegű

fejezet követi. Ezek a madarak biológiai és viselkedési, ill. csonttani tulajdonságait (2. fejezet), a madárcsontok életkor- és nemmeghatározó jellegeit (3. fejezet), valamint a madárcsontleletek gyűjtését, azonosítását és mennyiségi meghatározását (4. fejezet) tárgyalják. A harmadik fejezethez kapcsolódik Tony Waldron nyolc oldal terjedelemben írt összefoglalója, amely a betegségek nyomait mutató madárcsontokról szól.

Az 5–6. fejezet tafonómiai kérdésekkel foglalkozik, jó metodikai érzékkel különválasztva a természetes és emberi közreműködés által létrejött leletegyütteseket, valamint a leletképződés eltemetődés előtti és utáni folyamatait. Külön alfejezetek szólnak olyan, a régészeket különösen érintő kérdésekről, mint az iszapolás fontossága, a töredezettség jelensége, vagy az egykori emberi hatás (darabolás, rágás, hőhatás stb.) megnyilvánulásai.

A következőkben a szerző külön-külön fejezet szentel a különböző madárleleteknek. A 7. fejezetben a tojáshéjak tulajdonságairól és azonosításáról, valamint a tojásgyűjtés (néprajzi) példáiról, a 8. fejezetben pedig a tollak típusáról, szerkezetéről és azonosításáról, valamint a tollfosztásról (a madártoll mint másodlagos termék) esik szó. Ugyanebben a fejezetben tér ki a szerző az olyan, meglehetősen ritkán figyelembe vett, elsődleges termékekre, mint a lenyúzott tollas madárbőr, az ínszalagok és zsír, amelyeknek különösen a szigetlakó és északi népek életében volt (van) nagy jelentősége.

A 9. fejezetben a madarak mint eszközök és dísz-tárgyak készítéséhez szolgáló nyersanyagforrások jelennek meg. A szerző ízelítőt ad a madárcsontokból készült, változatos faj- és formagazdagságú használati tárgyakból. Részletesen tárgyalja a különlegesebb leleteket, úgymint a sípokat és furulyákat, amelyek nyersanyagaként köztudottan a hosszú, vékonyfalú, szabályos keresztmetszetű madárcsontok a legalkalmasabbak. A ragadozó madarak átfúrt ujjperceiből vagy karomcsontjaiból készült csüngők sem ritkák, bizonyítva az ezeknek tulajdonított szimbolikus-mágikus erőt.

A következő fejezetben a vadmadarak élelemforrásként betöltött szerepéről van szó. A szerző kitér az általában csak évszakosan jelenlévő és jól repülő madarak elejtésének nehézségeire, gazdasági értékükre, a vadászati szokásokra és eszközökre, az elejtett zsákmány tartósításának lehetőségeire. Felhívja a figyelmet a szárazföldi és szigetvilági, ill. különböző magasságokhoz és élőhelyekhez (tavak, delták stb.) alkalmazkodott madarak hozzáférhetőségére. Évszakos jelenlétüknek köszönhetően a vadmadarak értékes adatokkal szolgálnak az egyes lelőhelyek használatának idejére vonatkozólag.

A 11–12. fejezetekben a házityúk és más háziasított madárfajok eredetéről és elterjedéséről szerezhethetünk ismereteket, a legújabb DNS-vizsgálatokat és a háziasítás hosszú időszaka során bekövetkezett változásokat is beleértve. Az Európában (is) vad ősszel rendelkező fajok (lúd, réce) házi változatainak különválasztása a régészeti madártan továbbra is megoldatlan feladata. A nagyfokú morfológiai és testméretbeli hasonlóság miatt egyelőre olyan közvetett (régészeti és történeti) bizonyítékok szükségesek a baromfitartás tényének megerősítésére, mint a keltetéshez szükséges helyiségek, berendezések, a madarak neveléséről és színváltozatairól szóló leírások és illusztrációk, vagy a fiatal példányokból származó csontleletek gyakorisága.

A következő fejezet a madarak szórakozásban betöltött szerepéről szól. Külön alfejezetek tárgyalják a solymászatot, a kakasviadalokat, valamint az egyéb kedvtelésből vagy státuszjelző céllal tartott fajokat.

A 14. fejezet egy nagyon hálás — és a régészek számára nagy jelentőségű — témával, a madarak szimbolikus és rituális életben betöltött szerepével

foglalkozik. Sor kerül a totemállatok, a babonák, a madártemetkezések, a síradományok, valamint a lakomák és áldozatok tárgyának bemutatására.

Az utolsó tematikus fejezet a madarak és környezet kapcsolatáról szól, kitérve a különböző csoportok környezetjelző szerepére, a jégkorszaki és holocén éghajlati változásokra, az egyes fajok betelepítésére és meghonosodására, az emberi környezet hatására, és nem utolsósorban a környezeti, éghajlati és emberi hatás okozta változásokkal járó kihalásokra.

A legutolsó, 16. fejezet összefoglalja a legfontosabb következtetéseket, és a szakterület örökérvényűnek tekinthető vagy éppen legégetőbb kérdéseit: miért kevés a madárleletek száma a régészeti leletegyüttesekben, a DNS-en és stabil izotópokon alapuló azonosítások sikere és haszna, a leletegyüttesek tafonómiai jellemzői, a háziasított fajok megjelenésének pontosabb ideje és helye(i).

A fentebb ismertetett tizenhat fejezet akár egy szemeszter tananyagának vázlataként is tekinthető. A recensens személyes tapasztalata azonban az, hogy a téma gazdagsága, valamint az egyes esettanulmányok ismertetése a tanteremben meghaladja a legtudatosabb oktató képességeit is. Egy-egy óra keretében nyilvánvalóan csak a legfontosabb és legérdekesebb kérdések vethetők fel, és a bemutatott könyvhöz hasonló szerkezetű, és egyszerűségükben is rendkívül tartalmas és olvasmányos művek segíthetnek a szűkebb szakterületeken dolgozó szakemberek vagy kutatni vágyó diákok ismereteinek elmélyítésében. Szerencsés volna tehát, ha a könyv hazánk valamenyny, régészettel kapcsolatos oktatási és kutatási intézetének könyvtárában elérhető lenne.

Gál Erika

MTA Régészeti Intézet
1014 Budapest, Uri utca 49.
gal_erika@yahoo.com

Csontvázak a szekrényből – Skeletons from the Cupboard

Válogatott tanulmányok a Magyar Archaeozoológusok Visegrádi Találkozóinak anyagából 2002–2009

Selected Studies from the Visegrád Meetings of Hungarian Archaeozoologists 2002–2009

Opitz Archaeologica 3. Szerkesztők: Bartosiewicz László–Gál Erika–Kováts István
Martin Opitz Kiadó, Budapest 2009. 291 oldal, ISBN 963-87813-6-9, 3900 Forint

Hosszú évek óta gyűlnek össze minden évben két alkalommal a visegrádi királyi palotában a fiatal archaeozoológusok, hogy egymásnak bemutassák és egymással, illetve az idősebb kollégákkal megvitassák kutatási eredményeiket. Az eleinte családias rendezvény gyorsan kinőtte magát és mára nem csupán az állatcsontokkal foglalkozó fiatal szakemberek és jelöltek találkozóhelye lett, ahol megmutathatják képességeiket, de régészek és más érdeklődésű emberek is szívesen látogatják. Ennek nem csupán a megnövekedett létszám ellenére még mindig bensőséges légkör az oka, hanem az is, hogy a kezdetekkor még diákévekben járó fiatalok azóta kutatókká értek, s szorgalmas munkájuk nyomán igazán élvezetes, időben és témában szerteágazó előadásokkal „szóraztatják” hallgatóságukat.

Az évek során számos olyan előadás hangzott el itt, amelyek nyomán felmerült, hogy módot kellene találni ezek legalább egy részének nyomtatásban való megjelentetésére. A *Csontvázak a szekrényből* című kötet ennek a rögzös útnak az eredménye, amelyet sokévi fáradozás és rengeteg munka előzött meg. A szerkesztők, Bartosiewicz László, Gál Erika és Kováts István, anyagi lehetőségek híján hosszú ideig arra kényszerültek, hogy „csupán” őrizzék az egyre sokasodó kéziratokat és keressék a módot a kiadásra. Szerencsére erőfeszítéseik sikerrel jártak, így egy tetszetős, elegáns megjelenésű, igényesen megtervezett könyvet vehet kézbe az Olvasó. A kötetben található 23 tanulmány, az emberek állatokhoz fűződő kapcsolatát a maga sokszínűségében tudja megmutatni, nem szorul be a régészeti állattan tudományának falai közé. E sokrétűség megnyilvánulásai a boszorkánysággal (Nickel Réka), a kerámialeletek tafonómiájával (Tóth Gyula), a honfoglalás kori íjak lehetséges állati alapanyagaival (Szombathy Gábor–Szöllősy Gábor), őskori állatszobrokkal (Gróh Dániel), lovas

nomád hagyományok továbbélésével (Bartosiewicz László), vagy az állatcsontok konzerválásával és restaurálásával (Laura Piovesan) foglalkozó írások. Maga az archaeozoológia is megmutatja változatoságát, hiszen a kötetben több cikk is foglalkozik népvándorlás kori, Árpád-kori és újkori lelőhelyek állatcsontanyagának elemzése mellett (Daróczi-Szabó László, Körösi Andrea, Vörös István, Daróczi-Szabó Márta) különböző korszakok csont-, agancs-, illetve szarufeldolgozó műhelyeinek azonosításával a régészeti maradványok alapján (Csippán Péter, Alice M. Choyke, Lichtenstein László–Tugya Beáta, Kováts István), de olvashatunk a katonai lótenyésztés magyarországi történetéről (Gál Erika), római és avar kori használati tárgyak azonosításáról (Bartus Dávid, Czeglédi Edit), állati erővel működtetett malmokról (Farkas Nikolett–Bartosiewicz László), őskori madárcsontleletekről (Gál Erika), vagy kuriózumként akár a házi patkány európai elterjedéséről is (Kovács Zsófia Eszter). A magyarországi témájú cikkek mellett a skóciai és németországi kutatásokba is bepillantathatunk egy-egy íráson keresztül (Sheena Fraser, Julia Gerken).

Nickel Réka az állattá változásokkal foglalkozó kora újkori boszorkánypereket gyűjti össze. E cikk meglehetősen eltér a kötet többi írásától, csak nagyon lazán kapcsolódik az állattanhoz, mégis, nagy kár lett volna, ha kimarad. A szerző a kívülálló számára is élvezetesen, mégis tudományos alaposággal, olvasmányos stílusban, humorral fűszerezve tárja elénk az egyébként meglehetősen száraz témát, a találóan megválasztott, jól elhelyezett idézetek pedig egyáltalán nem teszik vontatottá az írást. Kovács Zsófia Eszter cikke a házi patkány európai megjelenéséről és elterjedéséről nem csupán a témája miatt különlegesség, de megmutatja azt is, hogy a régészeti leletekből milyen sokoldalúan felhasználható információ nyerhető ki. A

lelőhelyeken előforduló kisemlős leletek önmagukban csak érdekességek, azonban így, összegyűjtve a sok apró adatból megrajzolható egy faj vándorlásának története, amely már nem csupán a régészet, de a történelem, biológia számára is jelentőséggel bír. Gál Erika a magyarországi hadászati célú lótenyésztés történetét foglalja össze a XV. századtól a XX. század elejéig. E tanulmányból kitűnik, hogy a magyar hadseregben mindenkor fontos szerepet játszottak a lovak, akár a huszárságra, akár az ellátásra gondolunk. Érdekes végigkövetnünk a lótenyésztés változását, koronkénti sikereit, illetve hanyatlását, különböző eredetű vérvonalak szerepét a lóállomány alakulásában, amely végül a magyar fajták létrejöttéhez és az állami ménesek megalakításához vezetett.

Az évekig fiókban heverő kéziratok szinte új életre kelnek a könyvben, bár ez a tény egyben a kötet legkritikusabb pontja is. Helyenként sajnos a szerzők erőfeszítése ellenére is érződik, hogy írásaik évekkel ezelőtt készültek, hosszú ideig csipkerózsika álmukat aludták, de a cikkek között minőségi különbségek is vannak. Mindezek ellenére azonban hangsúlyoznunk kell e könyv jelentőségét, hiszen a régészeti állattannal foglalkozó tematikus kötetek hazánkban nagyon ritkák, nincs igazi hagyományuk, így ez a könyv mintegy hírvivőként juttatja el e tudományág üzenetét a tágabb kutatás és az érdeklődők felé. Reméljük, hogy ez az első, de nem az utolsó ilyen kötet, amelyet kézbe vehetünk, s az idők előre haladtával hagyományt teremt, követőkre talál.

Tóth Zsuzsanna

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
zsuzsanna.toth11@gmail.com

Az Ősrégészeti Társaság 2009. évi tevékenységének ismertetése

- A Nemzeti Kulturális Alap és az ELTE BTK Régészettudományi Intézet támogatásával megjelentettük az *Ősrégészeti Levelek* 10. évfolyamát.
- A Társaság tagjai nagy számban vettek részt és tartottak előadást is a március 19–21. között Kőszegen megrendezett Őskoros Kutatók VI. Összejövetelén.
- A Társaság tagjai nagy számban vettek részt és tartottak előadást is a november 6–9. között Sepsiszentgyörgyön megrendezett VII. Erdélyi Magyar Régészeti Konferencián.

A Társaság tagjai 2009-ben:

1. Anders Alexandra	34. Galántha Márta	67. Majoros Ágnes
2. Antoni Judit	35. Goldman György	68. Marton Tibor
3. Bacskai István	36. Gulyás András	69. Mészáros Patrícia
4. Bácsmegi Gábor	37. Gyöngyössy Márton	70. D. Matuz Edit
5. Bittner Bettina	38. György László	71. Mester Zsolt
6. Balogh Csilla	39. Gyucha Attila	72. Nagy Emese Gyöngyvér
7. Bánffy Eszter	40. Hajdú Zsigmond	73. Nagy Nándor
8. P. Barna Judit	41. Harmath Marianna	74. T. Németh Gabriella
9. † Bende Livia	42. B. Hellebrandt Magdolna	75. Nyíri Borbála
10. Bóka Gergely	43. Hetesi Szilvia	76. Oross Krisztián
11. Bartosiewicz László	44. Horváth Ferenc	77. Paluch Tibor
12. Bende Livia	45. Horváth László András	78. Pásztor Emília
13. Bereczki Ágnes	46. H. Simon Katalin	79. Patay Róbert
14. Béres Sándor	47. Ilon Gábor	80. Polányi Tamás
15. Bernáth László	48. Jerem Erzsébet	81. Priskin Annamária
16. Bondár Mária	49. Kalicz Nándor	82. Raczky Pál
17. Cifra Szabolcs	50. Kalla Gábor	83. Regenye Judit
18. Csányi Marietta	51. Kertész Róbert	84. Reményi László
19. Csengeri Piroska	52. Király Attila	85. Richter Éva
20. Csongrádiné Dr. Balogh Éva	53. Kiss Viktória	86. Ringer Árpád
21. Dani János	54. B. Kiss Zsuzsanna	87. Sánta Gábor
22. Danyi József	55. Kisjuhász Viktória	88. Sebők Katalin
23. Domboróczki László	56. Kondé Zsófia	89. Selján Éva
24. Đurković Éva	57. Koós Judit	90. Siklódi Csilla
25. Egry Ildikó	58. Kovács Katalin	91. Siklósi Zsuzsanna
26. Ernyey Katalin	59. Köhler Kitty	92. Somogyi Krisztina
27. Fábián Szilvia	60. Kővári Klára	93. Somogyvári Ágnes
28. Faragó Norbert	61. Kulcsár Gabriella	94. Sümegi Pál
29. Farkas Csilla	62. Kurucz Katalin	95. V. Szabó Gábor
30. Fejér Eszter	63. Kustár Rozália	96. Szabó Géza
31. P. Fischl Klára	64. Lengyel György	97. Szabó János József
32. Füzesi András	65. Ligner Jácint	98. Szabó Lajos
33. Gucsi László	66. Lőrinczy Gábor	99. Szalai Tamás

100. Szalontai Csaba
101. Száraz Csilla
102. Szász Orsolya
103. Szathmári Ildikó
104. Szél Tibor
105. Szénászkzy Júlia
106. Szeverényi Vajk
107. Szilágyi Márton
108. Szilas Gábor

109. Szolyák Péter
110. Tankó Károly
111. Tárnoki Judit
112. Tokai Zita Mária
113. Tóth Farkas Márton
114. Tóth Katalin
115. Trogmayer Ottó
116. Váczi Gábor
117. Veres János

118. Vicze Magdolna
119. M. Virág Zsuzsanna
120. Vörös István
121. Winkler Mónika
122. Zalai-Gaál István
123. Zandler Krisztián
124. K. Zoffmann Zsuzsanna

Technikai információk

- A kéziratokat számítógépes szövegszerkesztővel készített formában (Word for Windows) várjuk, vírusmentes lemezen és kinyomtatott változatban is. Válasszon olyan betűtípust, mely a közép-európai karaktereket is tartalmazza (Pl.: Arial CE, Times New Roman CE).
- Szövegét kérjük, formázatlanul küldje, tehát ne használjon folyamatos nagybetűket, dőlt vagy fett karaktereket, stb.
- Kéziratokat magyar, angol és német nyelven fogadunk el. Idegen nyelvű cikkek esetében a nyelvi lektorálást szerkesztőségünk intézi.
- A ledásra kerülő kézirat kötelező elemei:
Cím
Szerző neve, munkahelye, címe, email címe
Tanulmány
Irodalomjegyzék
Illusztrációk
Képaláírások
Összefoglaló magyar nyelven (1 000 n, szóközzel együtt)
- **Hivatkozás**
Az irodalmi hivatkozásokat a főszövegben belül, zárójelben helyezték el. Pl.: (Szerző 1999, 34–38). Több szerző idézése esetén pontosvesszővel válasszák el egymástól az adatokat: Pl.: SzerzőA 1987, 25; SzerzőB 1993).
Több szerzős munkák esetében a szerzők nevét közepekes kötőjellel válasszák el: Pl.: SzerzőC–SzerzőD 1999; háromnál több szerző esetében a főszövegben használja a SzerzőA et al. megoldást, a nevek feloldására az irodalomjegyzékben kerül sor.
- **Irodalomjegyzék**
A folyóiratok és sorozatok rövidítéséhez kérjük, használja M. Tulok: Abbreviations of periodicals and series of archaeology and auxiliary sciences című munkáját (Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 36 (1984) 333–384). Az ebben nem szereplő folyóiratokat, sorozatokat rövidítés nélkül idézze.
A felhasznált és idézett cikkeknek kérjük, tüntesse fel — ha van — a cikk idegen nyelvű rezüméjének címét is.
Tanulmánykötetekenél kérjük pontosan tüntesse fel a kötet szerkesztőjét és megjelenési helyét is.
Abban az esetben, ha egy folyóiratnál nem egyezik meg a megjelenés éve a címlapon szereplő évszámmal, mindkettőt kérjük feltüntetni.

Példák:

- Folyóiratcikk: Kovács T. 1969: A százhalombattai bronzkori telep – The Bronze Age Settlement at Százhalombatta. ArchÉrt 96 (1969) 161–169.
- Tanulmány kötetben: Majnarić-Pandžić, N. 1998: Einige Anmerkungen über neue Siedlungsforschungen in Nordwestkroatien. In: Hänsel, B. (Hrsg.): Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas. Kiel 1998, 249–256.
- Önálló kötet: Kastelic, J. 1965: Situla Art. Ceremonial bronzes of Ancient Europe. London.
- Kötet sorozatban: Kemenczei, T. 1984: Die Spätbronzezeit in Nordostungarn. ArchHung 51, Budapest.
- **Jegyzetek**
Lábjegyzetbe csak a kiegészítő információk, köszönetnyilvánítások, stb. kerüljenek.
- **Illusztrációk**
A folyóiratban grafikai és fényképes illusztrációk megjelentetésére van mód. Amennyiben digitálisan adja le illusztrációit, válassza a TIFF formátumot. Az illusztrációkat (táblázatokat is) külön fájlban kérjük, ne illessze bele a szövegbe.
Az illusztrációkon — amennyiben szükséges — tüntesse fel a méretarányt és az északi irányt.
- A beérkezett kéziratokért honoráriumot nem áll módunkban fizetni, de a Szerkesztőség minden szerző részére egy tiszteletpéldányt és a dolgozat PDF változatát tudja biztosítani.
- A kéziratokat a Szerkesztőség címére kérjük küldeni: ELTE BTK Régészettudományi Intézet 1088 Budapest, Múzeum körút 4/B.
- A Szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy a kéziratokon kisebb — technikai jellegű —, a tartalmi, szakmai részt nem érintő változtatásokat tegyen.
- Tárgyak leírásánál az alábbi rövidítéseket használják:

Magasság	Ma.:
Peremátmérő	Pá.:
Fenékátmérő	Fá.:
Vastagság	V.:
Hosszúság	H.:
Szélesség	Szé.:
Átmérő	Á.:
Súly	S.:
Mélység	Mé.:
Leltári szám	Ltsz.:

Nyomdai kivitelezés: Könyvpont Kft.
Felelős vezető: Gyenes Ádám

